SOUDOBÉ DĚJINY

KNIHOVNA

2/97

Předplatné na ročník IV (1997), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku IV (1997).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.
Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 - Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 573 20 301.

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1997

SOUDOBÉ DĚJINY

IV / 2

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Předplatné na ročník IV (1997), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku IV (1997).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.
Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 - Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 573 20 301.

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1997

SOUDOBÉ DĚJINY

IV / 2

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Jan Měchýř, Derek Paton, Jindřich Pecka,
Vilém Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová
Ondřej Pittauer

Obsah

Krystyna Kerstenová — Masové protesty v Polské lidové republice. *Plynulý proces, nebo jednotlivé události?* 215

Andrzej Paczkowski — Polsko 1986–1989: od kooptace k vyjednávání. *Několik úvah o vstupu do procesu systémové změny* 233

Andrzej Friszke — Opozice a odpor v poválečných dějinách Polska 265

Dariusz Jarosz — Polští rolníci a kolektivizace 292

Recenze

Włodzimierz Borodziej — Polská historiografie o „vyhnání" Němců 306

Wiesław Władyka — Housenky a motýli. *O nejnovějších polských syntézách dějin PLR z let 1944–1989* 327

Dokumenty

Krzysztof Persak — Polsko-čínské rozhovory v lednu 1957 338

O pramenech a institucích

Włodzimierz Janowski — Archivní fondy a sbírky ústředních výborů Polské dělnické strany (1944–1948) a Polské sjednocené dělnické strany (1948–1990) v Archivu nových akt . . . 367

Wojciech Materski — Polské dokumenty v ruských archivech v postsovětské éře 378

Andrzej Chmielarz — Činnost Vojenské archivní komise v archivech Ruské federace 390

Krzysztof Persak — Průvodce po institucích, které se zabývají výzkumem dějin Polska po roce 1945 397

Bibliografie

Wojciech Frazik — Výběrová bibliografie dějin Polska 1944–1989. *Knižní a časopisecké tituly vydané v letech 1989–1996* . . 412

Resumé 431

Toto „polské" číslo časopisu Soudobé dějiny je výsledkem spolupráce Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR s Institutem politických studií Polské akademie věd. V polovině roku 1996 jsme se obrátili na polské kolegy s prosbou, zda by připravili rukopis jednoho čísla časopisu, pokud možno se všemi obvyklými rubrikami, v němž by představili českému čtenáři obor soudobých polských dějin: jeho velká témata, instituce, prameny i výsledky v podobě odborných statí a výběrové bibliografie publikované literatury.

Předkládané texty svědčí o vysoké úrovni polské historiografie. Jsou cenné nejen jako souhrn poznatků a informací, přinášejí také mnoho podnětů metodologických. V tomto směru budou nepochybně k užitku české historiografii soudobých dějin, jež v mnohém teprve začíná objevovat nejen témata, při jejichž zpracování dosáhli polští kolegové podstatného pokroku, ale i pracovní postupy, jež jsou pro polské kolegy běžné.

Rozhodli jsme se na složení čísla nic neměnit, a také nic nepřidávat k tomu, co jsme z Varšavy dostali. (Z technických důvodů jsme ponechali v původní úpravě oddíl Bibliografie, sestavený podle polských bibliografických pravidel.) Postarali jsme se pouze o adekvátní překlad textů, jež nám polští kolegové svěřili k publikaci.

Polská redakce souboru příspěvků v čísle 2/1997 Soudobých dějin je dílem Krystyny Kerstenové, Andrzeje Paczkowského a Krzysztofa Persaka, vědeckých pracovníků dvou ústavů Polské akademie věd, Historického ústavu a Ústavu politických studií.

Vilém Prečan

Autoři čísla

Włodzimierz Borodziej (1956)
profesor v Historickém ústavu Varšavské univerzity, zabývá se polskými a obecnými nejnovějšími dějinami dvacátého století, autor mj.: *Terror i polityka*: Policja niemiecka a polski ruch oporu v GG 1939–1944, Varšava 1985; *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby*: Polska v stosunkach międzynarodowych 1945–1947, Londýn 1990.

Wojciech Frazik (1962)
historik, vědecký pracovník Ústavu dějin PAV, zabývá se nejnovějšími polskými dějinami, zvláště samizdatovými vydavatelstvími a dějinami polské politické emigrace.

Andrzej Friszke (1956)
historik, vědecký pracovník Ústavu politických studií PAV, zabývá se nejnovějšími politickými dějinami Polska, autor mj.: *Opozycja polityczna v PRL 1945–1980*, Varšava 1994; *Polska Gierka*, Varšava 1995; *Oaza na Kopernika*: Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1957, Varšava 1997.

Andrzej Chmielarz (1950)
historik, vědecký pracovník Vojenského historického ústavu, zabývá se dějinami polského ilegálního hnutí v letech 1939–1947, autor mj.: *Spiska 14*: Aresztowanie generala „Grota" – Stefana Roweckiego, Varšava 1982; (spoluautor) *Polska Podziemna 1939–1945*, Varšava 1991.

Włodzimierz Janowski (1954)
pracovník Archivu nových akt ve Varšavě, zabývá se politickými dějinami Polska dvacátého století.

Dariusz Jarosz (1959)
historik, vědecký pracovník Ústavu dějin PAV, zabývá se sociálními dějinami Polska v období stalinismu, autor mj.: *Obraz chłopa w krajowej publicystyce czasopiśmienniczej 1944–1959*, Varšava 1994; (společně s Marií Pasztorovou) *W krzywym zwierciadle*: Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949–1956, Varšava 1996.

Krystyna Kerstenová (1931)
profesorka nejnovějších dějin Ústavu dějin PAV, specializuje se na dějiny Polska po roce 1944, autorka mj.: *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22.VII.1944–31.XII.1944*, Varšava 1965; *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, Varšava 1974; *Narodziny systemu władzy*: Polska 1943–1948, Paříž 1986; *Jałta v polskiej perspektywie*, Londýn 1989; *Polacy-Żydzi-Komunizm*: Anatomia półprawd 1939–68, Varšava 1992; *Między wyzwoleniem a zniewoleniem*: Polska 1944–1956, Londýn 1993.

Wojciech Materski (1944)
historik a politolog, vědecký pracovník Institutu politických studií PAV, zabývá se nejnovějšími polskými a obecnými dějinami dvacátého století, autor mj.: *Bolszewicy i samuraje*: Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917–1925), Varšava 1989; *Tarcza Europy*: Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939, Varšava 1994; *Georgia Revidiva*: Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921, Varšava 1994;

Andrzej Paczkowski (1938)
historik, profesor v Ústavu politických studií PAV, specializuje se na nejnovější polské dějiny, autor mj.: *Stanisław Mikołajczyk, czyli klęska realisty*: Zarys biografii politycznej, Varšava 1991; *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Varšava 1995.

Krzysztof Persak (1968)
historik, vědecký pracovník Ústavu politických studií PAV, zabývá se nejnovějšími politickými a sociálními dějinami Polska, autor *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku*, Varšava 1996.

Wiesław Władyka (1947)
profesor historie v Polské akademii věd a na Varšavské univerzitě, publicista týdeníku *Polityka*, specializuje se na nejnovější polské dějiny, autor mj.: *Działalność polityczna polskich stronnictw konserwatywnych v latach 1926–1935*, Vratislav 1977; *Krew na pierwszej stronie*: Dzienniki senzacyjne II Rzeczypospolitej, Varšava 1982; (spolu se Zdyšławem Rykowským) *Polska próba*: Październik '56, Krakov 1989.

Masové protesty v Polské lidové republice

Plynulý proces, nebo jednotlivé události?

Krystyna Kerstenová

„Polské měsíce" – červen a říjen '56, březen '68, prosinec '70, červen '76 a konečně srpen '80 a prosinec '81 – jsou předmětem vědeckého bádání už víc než deset let. Po prvním náčrtu geneze a průběhu procesu, který Jakub Karpiński popsal jako liberalizaci systému,[1] vyšla o polském říjnu 1956 o deset let později monografie Zdysława Rykowského a Wiesława Władyky.[2] Zatímco Karpiński se opíral o materiály, ke kterým měl přístup, tedy hlavně o tisk z daného období, o práce zahraničních dopisovatelů či o nepočetné dokumenty, jež byly v Polsku či v zahraničí zveřejněny, autoři monografie z roku 1989 využili archivních dokumentů ÚV PSDS. To podstatně prohloubilo a rozšířilo pohled na mechanismus událostí, které vedly ke Gomułkovu návratu k moci a k tomu, že v něm Poláci viděli člověka prozřetelnosti. K poznání a pochopení procesů, k nimž docházelo po Stalinově smrti nejen v politické sféře, ale v celé společnosti, přispěly poznaňské výzkumy vzniku a průběhu červnových nepokojů.[3] Z tohoto hlediska má však zvláštní důležitost pronikavá práce Pawła Machcewicze,[4] vycházející z bohaté pramenné dokumentace (včetně materiálů Úřadu na ochranu státu – polské rozvědky a kontrarozvědky). Jejím tématem jsou masové jevy – tedy, jak autor v předmluvě potvrzuje, široce chápané společenské vědomí, kolektivní rozhodnutí a z nich vyplývající masová hnutí. Pro bádání týkající se roku 1956 je důležitá také kniha Marcina Kuly,[5] která obsahuje analýzy hlášení

---

1 TARNIEWSKI, Marek (KARPIŃSKI, Jakub): *Porcja Wolności*. Paříž, Biblioteka „Kultury" 1979, sv. 311.

2 RYKOWSKI, Zdysław – WŁADYKA, Władysław: *Polska Próba*: Październik '56. Krakov, Wydawnictwo Literackie 1989.

3 *Wydarzenia czerwcowe w Poznaniu 1956*: Materiály z vědecké konference uspořádané katedrou historie Univerzity Adama Mickiewicze 4. června 1981. Poznaň, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1981; MACIEJEWSKI, J. – TROJANOWICZOWA, Z. (red.): *Poznański Czerwiec 1956*. Poznaň, Wydawnictwo Poznańskie 1981; JANOWIAK, S. – MAKOWSKI, E.: *Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach*. Poznaň, Okręgowa Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Instytut Pamięci Narodowej v Poznaniu 1995.

4 MACHCEWICZ, Paweł: *Polski rok 1956*. Varšava, Oficyna Wydawnicza Mówią Wieki 1993.

5 KULA, Marcin: *Paryż, Londyn i Waszyngton patrzą na Październik 1956 r. w Polsce*. Varšava, Instytut

západních diplomatů. Výsledky nejnovějších prací, týkajících se především armády a vnějších reakcí – od Moskvy po Washington – na polskou situaci, byly předloženy na vědecké konferenci, kterou uspořádal Ústav dějin a Ústav politických studií Polské akademie věd společně s Polským historickým sdružením v říjnu 1996.[6]

Dá se říci, že kromě otázky, která je pro celé dějiny PLR základní a která dosud není probádána, totiž otázky vztahů mezi SSSR a jemu podléhajícími „protektoráty" (či podle označení Edgara Morina „markrabstvími Impéria"), dnešní stav znalostí o letech 1955–1957, tedy o období osvobozeneckého úsilí i jeho potlačení, umožňuje pokusit se o odpověď na základní problémy ohledně místa roku 1956 v dějinách Polska v poválečném mezinárodním i vnitřním uspořádání. Nepochybně hůře to vypadá s výzkumy dalších nepokojů vyvolaných bouřící se společností (nebo některých jejích částí), jakož i komunistických mocenských orgánů. Dosud nejúplnější monografie o březnu '68[7] vznikla koncem osmdesátých let, v době, kdy její autor Jerzy Eisler neměl přístup do archivů a shromažďování zpráv naráželo na obtíže. Pokud jde o prosincové stávky na Pobřeží a o jejich násilnou pacifikaci, bylo o nich zveřejněno několik dokumentů a zpráv,[8] a také statí, které – jde-li o autory mimo mocenské kruhy, jako je Jakub Karpiński nebo Andrzej Friszke[9] – vycházejí z velice neúplné pramenné základny, anebo – pokud jde o autory z mocenských kruhů (zde zmiňme Mieczysława F. Rakowského) – zastávají hledisko stranického Olympu.[10] K dispozici máme práci týkající se armády v prosinci 1970.[11] S jistými výhradami lze uznat, že průběh událostí se podařilo rekonstruovat, avšak stále ještě úplně neznáme jejich mechanismy: rozhodovací procesy na různých úrovních, individuální odpovědnost konkrétních lidí, roli, jakou sehrály vnitřní konflikty v PSDS či přímý i zprostředkovaný vliv Moskvy na přijímané kroky. Chybějí také výzkumy o postojích a postupu různých společenských skupin na Pobřeží a v jiných polských regionech, málo toho víme také o stavu vědomí účastníků stávek a nepokojů.

Chronologicky následující nepokoje, v červnu 1976 v Radomi a na několika dalších místech v Polsku, nejsou vlastně dosud probádány, ba dokonce i rekonstrukce průběhu událostí se setkává s obtížemi. Nepochybně bohatší je literatura, která se vztahuje k roku 1980 – vzniku a vývoji Solidarity – počínaje prací Jerzyho Holzera.[12]

Vnucuje se pochybnost, zda se lze už za tohoto stavu věcí pokoušet o interpretaci událostí, jež by vycházela z analýzy konkrétních jevů, vepsaných do daných časových souvislostí. Pro rok 1956 budou těmito souvislostmi procesy probíhající po Stalinově smrti

---

Studiów Politycznych PAN 1992.

6 Materiály vyjdou v časopise *Polska 1944/45–1989*, který vydává Instytut Historii PAN, sv. III.

7 EISLER, Jerzy: *Marzec 1968*: Geneza. Przebieg. Konsekwencje. Varšava, PWN, Biblioteka „Krytyki" 1991.

8 Mj. sbírka dokumentů a zpráv *Grudzień 1970*. Paříž, Edition Spotkania 1986; SZEJNERT, M. – ZALEWSKI, T.: *Szczecin*: Grudzień–Sierpień–Grudzień. Londýn 1986; *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: Grudzień 1970. Ed. P. Domański. Londýn, Aneks 1991.

9 TARNIEWSKI, M. (KARPIŃSKI, Jakub): *Płonie komitet*: Grudzień 1970 – Czerwiec 1976. Paříž, Biblioteka „Kultury" 1982, sv. 389; KORYBUTOWICZ, Z. (FRISZKE, Andrzej): *Grudzień 1970*. Paříž 1986.

10 RAKOWSKI, Mieczysław F.: *Przesilenie grudniowe*: Przyczynek do dziejów najnowszych. Varšava 1981.

11 NALEPA, E. J.: *Wojsko Polskie v grudniu 1970*. Varšava, Bellona 1990.

12 HOLZER, Jerzy: *Solidarność 1980–81*: Geneza i Historia. Varšava, Krąg, Biblioteka „Krytyki" 1984.

na globální úrovni, uvnitř sovětského bloku a v Polsku. Pro březen '68 to budou střety různých seskupení v PSDS, vítězství představitelů demokratizace v Československu a duch vzpoury, který zachvátil studentské prostředí na obou stranách Atlantiku, v Americe i v Evropě. Prosincový protest, jeho potlačení, pád Gomułky a obsazení klíčových mocenských pozic slezskou Gierekovou klikou se časově kryly s další postupnou fází politiky *détente* ve vztazích Východ–Západ, především s otevíráním se na východ, které uskutečňoval Brandt v naději, že povede k postupnému snížení bariéry, která obě Evropy dělila na Labi, a posílí nezávislost států podléhajících SSSR. Gomułkův velký úspěch ze 7. prosince 1970 – podpis smlouvy se SRN, zajišťující hranice na Odře a Lužické Nise – předcházel o dva týdny jeho odchod.

Souvislost mezinárodní situace s nepokoji roku 1976, především pak s velkými stávkami v červenci a v srpnu 1980 a se zrozením Solidarity, se zdá naprosto zřejmá. Co nejobecněji řečeno – jak uvolnění, jehož výsledkem byla helsinská smlouva podepsaná 1. srpna 1975 a stabilizace stávajících evropských hranic, tak zvrat k další fázi „studené války" ve druhé polovině sedmdesátých let paradoxně urychlovaly destrukci systému. Existence a dokumenty KBSE byly nepochybným úspěchem Moskvy, přestože se nepodařilo narušit partie o lidských právech a občanských svobodách, které vytvořily mezinárodní pravidla uznávaná Sovětským svazem a na druhé straně i pole pro zápas opozičních hnutí. Henry Kissinger píše: „Jak se ukázalo, stateční reformátoři ve východní Evropě využili třetího koše jako opory svého zápasu za vysvobození svých zemí zpod sovětské nadvlády. Jak Václav Havel v Československu, tak Lech Wałęsa v Polsku si vydobyli místo v panteonu bojovníků za svobodu – domácím i mezinárodním využitím těchto ustanovení přispěli k podkopání nejen sovětské nadvlády, ale i komunistických režimů ve svých zemích."[13] Sověti se ocitli v jakési pasti – to, co pokládali za pouhý cár papíru, se stalo účinnou zbraní osvobozeneckých hnutí. Podobně tomu bylo s hospodářskými souvislostmi – s úvěry a výměnou zboží. Podle Adama Ulama „mezi lety 1972 a 1979 mohl Kreml pozorovat obraz ekonomických vztahů mezi Východem a Západem spokojeně – kapitalistické úvěry a technologie podporovaly sovětské hospodářství a ještě ve větší míře hospodářství Polska, Maďarska a východního Německa".[14] Už v polovině sedmdesátých let však bylo možné v oblasti sovětské nadvlády postřehnout první předzvěsti hluboké strukturální krize; při konfrontaci se Západem vycházela najevo čím dál zřetelněji neschopnost centrálně řízeného hospodářství. Zároveň se Spojené státy v prezidentském období Jimmyho Cartera začaly odvracet od politiky uznávání „tvrdé reality", kterou se řídila Nixonova i Fordova administrativa a která byla základem deklarace, již prezident podepsal společně s Brežněvem v roce 1972, základem KBSE a rozhovorů o smlouvě SALT.[15] Demokratická opozice v Polsku se organizovala právě v letech, kdy končila politika *détente* a sílila „nová studená válka", kterou Sověti nakonec prohráli. Obrat, který

13 KISSINGER, Henry: *Diplomacy*. New York, Touchstone 1994. Zde citováno podle českého vydání: *Umění diplomacie*. Praha, Prostor 1996, s. 794.

14 ULAM, Adam: *The Dangerous Relation*: Soviet Union in World Politics 1970–1982. New York–Oxford, Oxford University Press 1983, s. 146.

15 *Tamtéž*. Srv. také PETRAS, J. F. – MORLEY, M. H.: The New Cold War: Reagans Policy toward Europe and the Third World. In: *Capitalist and Socialist Crises in the Late Twentieth Century*, s. 9 n.

se uskutečnil v západní, především americké politice, zdůraznil důsledky uvolňování, které s sebou perspektivně neslo smrtelné nebezpečí pro totalitární systémy.

Budoucí výzkumy, které využijí zejména dokumentů z amerických a ruských archivů, umožní přesněji popsat souvislosti mezi tím, co se dělo na světové scéně a v SSSR, a dynamikou polského odporu i politikou vládnoucí garnitury vůči projevům nespokojenosti, stávkám, protestům, demonstracím a nepokojům zaměřeným proti ní. Bude možné ověřit, do jaké míry se další polská masová vystoupení z mezinárodní perspektivy jeví jako jistý celek, zapojený do konfliktů rozdělené Evropy a dvoupólového globálního uspořádání. Již nyní je nicméně namístě pokusit se na základě dostupných vědeckých pramenů a vědecké literatury o systemizaci znalostí o těchto pěti kapitolách dějin PLR, vymezených kalendářními symboly. Je namístě uvážit, máme-li co dělat s izolovanými společenskými výbuchy, které vyvolaly hlavně hospodářské kroky vládních orgánů, anebo s řadou událostí, jež mají společný základ. Tímto základem byl imanentní zjevný či skrytý konflikt mezi snahami polské společnosti a skutečností PLR.

Přizpůsobení se stávajícím podmínkám po zničení legální opozice a ozbrojené i občanské konspirace v letech 1945–1948 a rezignace na vnitřní (komunistický vládní monopol) i vnější (nadvláda SSSR) realitu nebyly totožné se vzdáním se různých podob odporu. Masové represe v prvních letech a následný teror v období vrcholného stalinismu způsobily, že aktivní odpor postoupil místo skrytému, vnitřnímu odporu vůči všemocné moci a sovětizaci i vůči jejich konkrétním projevům. Po roce 1956, kdy systémové represe zeslábly, se prostor přizpůsobení rozšířil: „malá stabilizace" však neznamenala totéž co smíření se s osudem nebo s všeobecným zhloupnutím a demoralizací, jak to tehdy vnímali někteří intelektuálové. Na tomto místě můžeme připomenout Różewiczovu báseň *Nasza mała stabilizacja* či *Dzienniki* Stefana Kisielewského. Kazimierz Wierzyński napsal: „Aklimatizujeme se / Zásobíme se / Zestárneme / Zvykneme si / Smíříme se. (...) Malá stabilizace / Velká kapitulace / Aklimatizace / Pravda. Pravda / Smích."[16] Na druhé straně už v roce 1961 upozorňoval Władysław Bieńkowski v pojednání, které poslal Gomułkovi, že zároveň s hesly naděje, které vyvolal rok 1956, vzrůstala i nedůvěra, že „ti, kdo vládnou, dokáží účinně vzdorovat početným anomáliím našeho života, dokáží nalézt východisko z hospodářských obtíží a využít ekonomické a společenské síly v zemi, aby jí zajistili rozvoj". Bieńkowski zdůrazňoval, že nespokojenost je nejsilnější v dělnickém prostředí.[17] Potenciál odporu v různých vrstvách společnosti nebyl narušen, a možná dokonce postupně sílil. Brutalita, s níž úřady potlačovaly každý příznak odporu, spojená s politickými manévry, právě tak jako hospodářské, kulturní, náboženské či národní ústupky aspiracím ovládaných – ústupky omezené, nedůsledné a často jen chvilkové – to všechno bylo účinné jen na krátký čas. Proto se v dějinách PLR dočteme o cyklickém vybuchování hromadných protestů, které jak stranická grémia, tak nezávislí historikové řadí mezi „krizové události".[18]

Tyto výbuchy představovaly kulminaci odporu, který se v obdobích mezi nimi projevoval různým chováním a jednáním. Velkou roli nepochybně hrála církev – připomeňme mnohasettisícovou manifestaci na Jasné Hoře v roce 1956, poutě, střety s úřady vyvolané

16 WIERZYŃSKI, Kazimierz: *Czarny Polonez*. Paříž 1968.

17 BIEŃKOWSKI, Władysław: *Socjologia klęski*. Paříž, Instytut Literacki 1971.

18 Srv. HOLZER, Jerzy: Doświadczenia Marca 68. In: *Kierunki*, (17.5.1981).

šikanami zaměřenými proti budování kostelů, církevní oslavy tisíciletí pokřesťanštění Polska v roce 1966 spojené s putováním obrazu Matky Boží Čenstochovské po celé zemi, což podle Eislera „pro katolické společenství ... byly do návštěvy papeže Jana Pavla II. v červnu 1979 největší manifestace postojů, přesvědčení a víry. Byly to pouhým okem viditelné důkazy síly a autority církve v Polsku."[19] V lednu 1974 přednesl primas Wyszyński ve varšavském kostele svatého Kříže cyklus kázání, v nichž kritizoval všemocnost státu a domáhal se práv člověka na důstojný život, svobodu a svobodné sdružování. V jednom z těchto kázání řekl: „Čím víc budou chráněna občanská práva, tím zbytečnější bude ovzduší zastrašování a tím rychleji bude možné omezit fantasticky rozbujelý bezpečnostní aparát, který znamená pro mnohé občany skutečné nebezpečí."

Jiný proud představovala rostoucí opozice ve vědeckém, literárním a studentském prostředí. V roce 1964 zaslalo čtyřiatřicet předních intelektuálů premiéru Cyrankiewiczovi dopis, v němž se domáhali změny kulturní politiky „v duchu práv, jež zaručuje ústava polského státu a jež jsou v souladu s prospěchem národa". V roce 1975 byly organizovány protesty spjaté s odmítáním zakotvení socialistického charakteru země, nerozlučného svazku se SSSR a vedoucí úlohy PSDS do ústavy, a také proti omezování občanských práv tím, že by byla podmíněna plněním občanských povinností. O rok později vzniká Výbor na obranu dělníků (*Komitet Obrony Robotników – KOR*), první organizace, která byla založena veřejně, úřady ji nelegalizovaly, a ačkoli ji pronásledovaly, nerozbily ji tím, že by všechny její členy uvěznily. Vzniká samizdat (*drugi obieg*), začíná pracovat Sdružení vědeckých kurzů (takzvaná létající univerzita). V různých společenských prostředích krystalizují opoziční skupiny a proudy, které mají různou tradici a ideologii. Veřejně a legálně působí Kluby katolické inteligence a Akademický kněžský úřad.

Než přistoupíme k analýze srovnávající hromadná násilná vystoupení, řekněme si několik slov o jazyce. V historiografii PLR, o propagandě ani nemluvě, ale i v opozičním prostředí převládaly eufemistické opisy jako: „události" – poznaňské, prosincové, březnové, radomské; „krize" – říjnová, prosincová; a podobně. O březnových a radomských „událostech" psal například Jan Józef Lipski ve svých dějinách *KOR*.[20] Vedle těchto pojmů existovaly také názvy-symboly: Červen '56, Říjen '56, Březen '68, Prosinec '70, Srpen '80. Někteří historici se pokoušeli zavést terminologii, která by vyjadřovala charakter vystoupení. Wojciech Roszkowski psal o poznaňské dělnické vzpouře,[21] Edmund Makowski v úvodu k již vzpomenutému sborníku dokumentů o poznaňském červnu 1956 hovořil o vzpouře poznaňských obyvatel, která „byla důsledkem nespokojenosti se životními i politickými podmínkami, jež ve stalinském období rostla".[22] Podle Pawła Machcewicze se v Poznani hospodářský protest přerodil v politickou a národní rebelii.[23] Jan Zaryn vidí v poznaňských nepokojích prvky národního povstání, což spojuje s povstaleckou atmosférou a získáváním a užitím zbraní. O „povstalecké atmosféře" a „tragédii bratrovražed-

19 EISLER, Jerzy: *Marzec 1968*, s. 123.

20 LIPSKI, Jan J.: *Komitet Obrony Robotników KOR – Komitet Samoobrony Społecznej*. Londýn, Aneks 1983, s. 17, 30.

21 ALBERT, Andrzej (ROSZKOWSKI, Wojciech): *Najnowsza Historia Polski*. Varšava, Krąg 1983.

22 MACIEJEWSKI, J. – TROJANOWICZOWA, Z. (red.): *Poznański Czerwiec 1956*, s. 5.

23 MACHCEWICZ, Paweł: *Polski rok 1956*, s. 107.

ných bojů" psali rovněž Rykowski a Władyka.[24] Pokud jde o březen 1968, Jerzy Eisler ve své monografii sice zdůrazňuje, že termín „březnové události" je eufemismus, ale nedokázal ho nahradit jiným. Naopak stávky a nepokoje na Pobřeží v roce 1970 je podle něho potřeba vnímat v kategoriích národního povstání. „Jen zřídka se přistupuje k pokusům zodpovědět otázku, s čím jsme to vlastně měli tenkrát co dělat," píše. „Bylo to vzbouření zoufalců, dělnická vzpoura – anebo vystoupení prostoupené hesly a obsahem nejen společenským, ale i politickým, a dokonce národním, které už by bylo na místě nazvat povstání? Osobně se stále víc přikláním právě k tomu a mám sklon mluvit o prosincovém povstání 1970, i když chápu, že ve srovnání s listopadovým (1830) či lednovým (1863), anebo zejména varšavským (1944) povstáním může toto označení u někoho vzbudit odpor."[25] Shodně s tímto svým stanoviskem používá označení „prosincové povstání",[26] ale zůstává v tomto směru sám. Pro Andrzeje Paczkowského to byla „dělnická revolta", podobně jako vystoupení v červnu 1956 byla „revolta poznaňských obyvatel a dělníků".[27] Vzpoura, revolta, nepokoje, pouliční bouře, národní povstání či konečně samočinně se omezující revoluce spojená s národním povstáním v letech 1980–1981 – společným jmenovatelem všech těchto termínů, které se tehdy používaly a objevují se ve vědecké a publicistické literatuře a které chtějí vyjádřit charakter oněch událostí, je masová a násilná manifestace aktivního protestu, na niž komunistické orgány reagovaly brutálními represemi.

Základní otázka, která se musí nabízet při interpretaci postupných výbuchů hromadných nepokojů, se týká jejich hnacích sil. Jaké společenské skupiny se v nich angažovaly a jakou hrály roli? S tím je úzce spjata otázka po příčinách těchto nepokojů – bezprostředních či latentních, skrytých pod povrchem veřejného života. Je to zásadní otázka, která jde po podstatě těchto vzpour: byly výrazem nespokojenosti pramenící z hospodářských podmínek – anebo vyjadřovaly také hlubší a komplikovanější, i když ne vždy vědomou nespokojenost a obavy z ohrožení základních národních, náboženských a kulturních hodnot? Jiným problémem je reakce moci a vliv, jaký měly násilné nepokoje na fungování systému a na způsob chování vlády.

Bylo by banální tvrdit, že prvořadou roli ve všech formách kolektivních protestů hráli dělníci z velkých podniků a inteligence, především dvě její složky – studenti a intelektuálové. Obě tyto skupiny prošly hned v prvním desetiletí podstatnými změnami, ale svůj étos úplně neztratily. V dělnících přetrvala tradice boje o společenskou spravedlnost, o slušné pracovní podmínky a platy. Jarosław Maciejewski dospěl k názoru, že v červnu v Poznani „hesla na transparentech a na zdech hlásala požadavky staré jako proletariát sám".[28] Totéž by se dalo říci o lednu 1970 nebo o červnu 1976. Tento boj ostatně nikdy neustával. Stávky, jež byly v prvních letech masové – v roce 1946 se týkaly několika stovek podniků –, po roce 1947 pohasly, ale dělníci se jich jako zbraně chápali ještě v padesátých

24 RYKOWSKI, Z. – WŁADYKA, W.: *Polska Próba*, s. 179.

25 Předmluva ke knize E. J. Nalepy *Wojsko Polskie v grudniu*, s. 5–6.

26 EISLER, Jerzy: *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*. Varšava, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW" 1992.

27 PACZKOWSKI, Andrzej: *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Varšava, PWN 1995.

28 MACIEJEWSKI, Jarosław: Po dwudziestu pięciu latach. In: *Poznański Czerwiec 1956*. Poznaň 1981, s. 7.

letech. Část inteligence nezávisle na své ideové orientaci a bez ohledu na příliv *homines novi* neupustila od tradičních hodnot ani od snahy o duchovní vůdcovství. Zdá se, že menší roli hrála tradice odporu a povstaleckých bojů z dob války, i když její stopy nacházíme jak v červnu 1956 v Poznani, tak v prosinci 1970 a v červnu 1976.

Je-li řeč o hnacích silách těchto společenských pohybů, je však potřeba vzít v potaz rovněž generační aspekt. V letech 1956, 1970, 1980 – nemluvě ani o roce 1968 – byli nejaktivnější mladí lidé. „Pokud jde o aktivní lidi ve stávkových výborech (v roce 1970 – pozn. aut.), byli to přibližně lidé ve věku 25–35 let," uvedl Bogdan Borusewicz. „Na druhé straně ti, kdo kráčeli v čele průvodů a udávali tón demonstrací, byli mladí, ve věku 18–22 let."[29] Na zasedání politbyra ÚV PSDS 19. prosince 1970 zdůraznil Zenon Kliszko, že v Gdaňsku mladí dělníci nejen převažovali v zástupu, který napadl vojvodský výbor, ale byli „jádrem stávky".[30] Víc než 72 % uvězněných v Gdaňsku a ve Štětíně byli lidé, kteří ještě nedosáhli pětadvaceti let.[31] Vyplývalo to do velké míry z přirozeného mladického sklonu ke vzpouře, z neshody s okolním světem. Navíc mládež překračující práh dospělosti neprožila rozčarování ani porážky předcházejících generací, neparalyzoval ji strach, nepodlehla fatalistické filozofii přizpůsobení. Kisielewski, jeden z tvůrců neopozitivistické orientace, byl přesvědčen, že Polsko je odsouzeno ke komunismu ne-li navždy, tedy na desítky let. Když psal ve svém deníku o „vzpouře mládeže" z roku 1968, hněval se: „Mne ta mládež zlobí bezstarostnou nevědomostí o nedávné minulosti – ale právě v té je jistě jejich síla. Tato síla je něco, co překračuje dosavadní kategorie, zaráží, udivuje a dráždí – ale je."[32] Na jiném místě navazuje na „březnovou vzpouru mládeže" a předpovídá: „Ale nová vzpoura přijde vlastní cestou, na řadu přijdou mladí inženýři, protože jak dlouho mají vzdělané lidi ovládat ti straničtí šejdíři?"[33] Generace narozené a vychované v komunistickém systému, které nepoznaly svobodu ani demokracii, generace, které se odnaučily myslet a jednat v kategoriích ideologie a politiky, byly jen zdánlivě spokojené s tím, co jim v materiální a duchovní oblasti nabízel vládnoucí systém. Proto bych nezávisle na konkrétní mezinárodní a vnitřní situaci let 1956, 1968/1970, 1976 i 1980 tyto přibližně desetileté intervaly v cyklu hromadných vystoupení připisovala rovněž generačním změnám. Mladí dělníci a studenti v roce 1956 neměli v paměti zakódovanou traumatickou porážku varšavského povstání, šok z Jalty, ztrátu nadějí ani rezignaci. Studenty v roce 1968 ani dělníky z loděnic v roce 1970 neuspokojovalo zjištění, že se ekonomické podmínky ve srovnání s roky šestiletého plánu zlepšily, že se totalitarismus pomalu přetvářel v despotickou diktaturu komunistické strany, zachovávající sice ideologický rituál, ale čím dál bezobsažnější, že se zastavilo uniformní přizpůsobování sovětskému vzoru ani že se PSDS vrátila k národnímu kroji své předchůdkyně – Polské dělnické strany. Bylo pro ně málo, že rozbíjení katolické církve nahradilo sužování a stálé útoky, že přestal být zakázaný jazz a kultura podřízená „socialistickému realismu" získala na okraji prostoru, který jí vyměřila vláda, kousky svobody. V mezinárodních průzkumech, které se v roce 1968 prováděly v Československu, Finsku, Španělsku, Holandsku,

29 KORYBUTOWICZ, Z.: *Grudzień 1970*, s. 565.
30 *Tajne dokumenty Biura Politycznego*, zasedání 19.12.1970, s. 95.
31 *Tamtéž*, s. 83.
32 KISIELEWSKI, S.: *Dzienniki*. Varšava, Iskry 1996, zápis z 9.6.1968, s. 18–19.
33 *Tamtéž*, 18.6.1968., s. 31.

Japonsku, Norsku, Slovinsku a Velké Británii a týkaly se „spokojenosti" pociťované mladou generací, skončilo Polsko na posledním místě. Průměrné procento těch, kdo kladně odpovídali na dotazy, zda „by chtěli strávit většinu života v jiné zemi, nebo ve vlasti, jsou-li spokojeni se svým příjmem ... jsou-li spokojeni s vlivem, jaký mají na veřejné dění ve své zemi, a konečně jsou-li spokojeni s vlivem, jaký má jejich země na mezinárodní scéně", bylo v Polsku nejmenší.[34] Úroveň spokojenosti mladých Poláků po roce 1970 nevzrostla. Otevření se na Západ ani zlepšení životních podmínek v první polovině sedmdesátých let jejich touhy neuspokojovalo, ale naopak podněcovalo. Rozdíl mezi tím, co viděli v kontaktu se světem, umožněném liberalizací pasové politiky, očekáváními, jež plynula ze slibů nové mocenské garnitury, a možností uspokojit tužby a realizovat své životní cíle byl zdrojem rostoucího napětí v celé společnosti, především však v její mladší části.

S problémem hlavních společenských sil angažovaných v postupném vybuchování ostrých konfliktů souvisí otázka vzájemných vztahů dělníků a inteligence. Nejobecněji by se dalo říci, že při formování organizované opozice zaujímala vedoucí úlohu inteligence, zatímco masová vystoupení, stávky, pouliční půtky a manifestace byly dílem dělníků. Do tohoto schématu se samozřejmě nevejdou studentské stávky a manifestace v roce 1968. Obecně však lze souhlasit s názorem, že „u zrodu společenských a politických konfliktů nestála deprivace potřeb (společnosti jako celku), nýbrž neuspokojené potřeby dělnické třídy".[35] Právě dělníci, kteří byli stále vzdělanější a oficiálně se o nich mluvilo jako o „vládnoucí třídě", „pokrokové třídě" nebo o „hegemonovi národa", měli v obrovské většině pocit, že se jim nedostává vlivu na to, co se děje v zemi či v jejich podniku. Zhusta se odvolávali na oficiálně hlásanou doktrínu: „Uvádějí: dělník je pokroková třída, dělník má práva – ale v životě jen bijí a ničí." „Máme toho dost – když je dělník u moci, měl by mít slovo i v těch vyšších sférách."[36]

V tomto ohledu jsou charakteristické výsledky anketních výzkumů, které v roce 1985 prováděl Ústav metodologie sociologických výzkumů Sociologického institutu Varšavské univerzity: dvě třetiny respondentů pokládaly svůj vliv v podniku za nedostatečný. „Sami dělníci ... tvrdí, že se nejen necítí být suverénem, hegemonem ani vedoucí třídou, nýbrž že se, pokud jde o problematiku vlády, necítí vůbec nikým," píší autoři zprávy o těchto výzkumech.[37] Hluboká průrva mezi apologetikou „dělnické třídy", jež byla vepsána do tehdejšího politického rituálu i jazyka, a skutečnou pozicí dělníků vedla k tomu, že se dovolávali svých práv a místa, které jim ve smyslu vládnoucí ideologie náleželo. Ve vztahu k jiným vrstvám, k rolníkům a k inteligenci, nebyli dělníci – zvlášť ne dělníci velkých průmyslových podniků či horníci – speciálně odstrkováni, a tak měli na jedné straně povědomí o vlastním významu a síle, a na druhé straně věděli o neuspokojenosti vlastních potřeb, a to nejen hospodářských. Mýtus „vedoucí dělnické třídy" a panický strach

34 KURCZEWSKI, J.: Dobre państwo jako zagadnienie socjologiczne. Referát na schůzi varšavské sekce Polského sociologického sdružení 21.5.1979. In: *Konflikt i „Solidarność"*: Zeszyty Ośrodka Badań Społecznych, sešit č. 4. Varšava, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych 1981, s. 17.

35 KRASUCKI, P. – DOROSZEWSKA, U. – LIPSKI, J. J.: *Socjomedyczna pamiątka po komunie*. Varšava, Myśl 1991, s. 77.

36 *Tamtéž*, s. 158, 153.

37 *Tamtéž*, s. 52.

vládnoucího uskupení z hromadných dělnických protestů dodávaly dělnickým vystoupením význam, jaký činnost vycházející z prostředí inteligence neměla. To nepokoje v Poznani, aktivita továrních dělníků v celé zemi, hrozba stávek, jimž stranický aparát obtížně čelil, vznikající hnutí dělnických samospráv s centrem v automobilové továrně v Zerani a v jiných varšavských továrnách rozhodly do značné míry o říjnovém obratu a nástupu Gomułky k moci. Inteligence – tisk v čele s *Po Prostu*, kluby, studenti, literární a vědecká střediska, a dokonce ani ti straničtí funkcionáři, kteří všeobecné atmosféře propadli a začínali se ztotožňovat s národními a demokratickými hesly – by sama nemohla vyvolat hlubokou krizi systému a nedokázala by komunisty přimět, aby sáhli po nových způsobech výkonu moci. Byly to dělnické protesty v roce 1970, které smetly Gomułkovu garnituru a vynesly k moci Gierka. V červenci a v srpnu 1980 stály dělnické stávky u zrodu velkého celonárodního hnutí Solidarita, které ohrozilo samy základy zřízení PLR. Jejich důsledkem byla také další změna ve vedení PSDS – Gierkův odchod a nástup Stanisława Kanii. Krzysztof Pomian v roce 1976 napsal: „Právě dělníci představují pro tajemníky největší hrozbu, protože jsou jediní, kdo se může účinně postavit proti organizovanému násilí a proměnit tak odpor vůči konkrétnímu rozhodnutí v zárodek střetu, jenž může vést ke společenským změnám."[38]

Pokud jde o vzájemnou závislost inteligence a dělníků v po sobě následujících vzpourách, je celá její problematika nahlížena celkem jednotně. Zdůrazňuje se jejich spolupráce v roce 1956 i skutečnost, že dělnické prostředí nereagovalo na protesty studentů a vystoupení intelektuálů v roce 1968, jakož i brutální zásah pseudodělníků na území Varšavské univerzity s použitím obušků a boxerů. Nezapomíná se ani na slova plná jedu, jež padala v antisemitské a proti inteligenci namířené kampani. Přestože nesdílím přesvědčení Konstantyna Jeleńského, podle něhož masová shromáždění se stovkami transparentů plnými slov „sionisté... pryč... zrada... buřiči" dokázala, že „strana může jedním antisionistickým heslem zmobilizovat sto tisíc Poláků",[39] lze konstatovat, že moci se skutečně podařilo studenty a intelektuály izolovat od zbytku společnosti, využít je ve vnitrostranických sporech mezi různými klikami a s větším či menším úspěchem neutralizovat, a částečně si dokonce získat kruhy citlivé na nacionalistickou frazeologii. Před očima převážně dezorientované společnosti se dal do pohybu bohatý arzenál nacionalistických a populistických sloganů prosycených antisemitským podtextem a spjatých s represemi proti prostředím a lidem, kteří v okruhu široce pojímaného establishmentu přáli demokratickým procesům. Je sice pravda, že ke střídání stráží ve špičkách stranicko-státní hierarchie nedošlo a že klika „partyzánů" v čele s Mieczysławem Moczarem se moci nechopila, ale na nižších úrovních došlo ke změně kádrů v rozměrech za jiné situace nepředstavitelných.

Ještě důležitější byl úspěch, jakého v ovzduší rozpoutaného antisemitismu a populismu dosáhl úder zaměřený proti rodící se opozici, zejména proti těm jejím částem, které měly komunistický rodokmen, i když nejen proti nim. Z těch, kdo byli cílem úporných útoků, jmenujme jen Antoni Słonimského, Pawła Jasienicu a Stefana Kisielewského. Tento úspěch zbrzdil formování osvobozeneckých hnutí a na určitý čas zablokoval naději na

38 Cit. dle KORYBUTOWICZ, Z.: *Grudzień 1970*, s. 145.

39 JELEŃSKI, K.: Hańba czy wstyd. In: *Kultura*, č. 5 (1968), přetištěno in: *Zbiegi Okoliczności*. Paříž 1982, s. 328.

vzájemné porozumění různých částí společnosti, především dělníků a inteligence. Strana se uchýlila k antisemitismu, aby zbrzdila úsilí, jehož cílem byla v Polsku – podobně jako v Československu – reforma, narušující podstatu systému. Manipulace se strachem a demagogií umožnila, byť jen nakrátko, většinu společnosti ukolébat. V letech 1980–1981 už pokusy o opakování podobného scénáře neuspěly.

Pobřeznové represe, uvěznění četných mládežnických vůdců, výslechy, odposlouchávání, emigrace mnoha lidí, poraženecká atmosféra umocněná invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa a pocit bezmoci vůči Moskvě a komunismu, to všechno paralyzovalo střediska, která se v protestech angažovala. Důležité bylo i dosti obecné přesvědčení, že studentské nepokoje vyprovokovala jedna stranická klika v boji s jinou. Tato teorie „spiknutí" ruku v ruce s pocitem izolace, který se ve společnosti rozmáhal, přispívala k tíživým náladám beznaděje. „Březen byla provokace, která měla oddělat Židy," poznamenal si do deníku Kisielewski, „dvě skupiny se mlátí a mezi nimi se plácá nic nechápající Wiesio (Gomułka – pozn. aut.)." Vyjádřil také, jaké nálady prožíval on sám i jeho okolí: „Komouši se umějí mstít a všeobecný marasmus a zbabělost dokonají zbytek."[40] Pozice vzdorných intelektuálů a do jisté míry také jejich roztrpčení postojem dělníků vedly k tomu, že v prosinci 1970 zůstali pasivní. Podle Andrzeje Friszkeho „si inteligence zachovala vůči dělnickému protestu rezervu. Existuje názor, že inteligence nepodpořila dělníky v roce 1970, protože dělníci ji nepodpořili v roce 1968. Tento názor zajisté vyjadřuje část mnohem složitější pravdy. V roce 1970 byla demokratická studentská a intelektuální centra utlumená po represích let 1968 a 1969. Převládala apatie, trpký pocit porážky a s tím spjatá nedůvěra v účinnost odporu. Tragédie Československa z roku 1968 byla ještě v čerstvé paměti a podryla naděje na možnost reformování systému. Mnozí se obávali, že hromadné hnutí, usilující o předchozí cíle, může skončit intervencí a zadušením veškerých svobod, možná i rozsáhlým krveprolitím."[41] Někteří v tom zase viděli provokaci: „Nemám z toho chaosu žádnou radost," napsal Kisielewski 16. prosince, „protože je to v Polsku, a tudíž z toho nemůže vzejít nic dobrého. Když si dole začínají s násilím, znamená to, že je někdo seshora ponoukl kvůli svým vlastním cílům." O den později si zaznamenal: „Věřím v upřímnost výbuchu gdaňských dělníků, podobně jako poznaňských dělníků v roce 1956, ale tak jako tehdy, určitě i tentokrát ve skrytu působí určité stranické prvky. (...) Všechno se nedá vyvolat provokací ... nelze se však ubránit různým dohadům. Ta věc se předpovídala, o tom není pochyb. Že by nová rozhodná akce 'moczarovské opozice'?"[42]

Nepřítomnost inteligence v dělnických nepokojích v prosinci 1970 a o více než pět let později, v roce 1976, v červnových protestech v Ursusu, Radomi, Płocku a jinde měla nepochybně za následek rozšíření odstupu mezi těmito dvěma velkými součástmi společnosti. Podepsala se neexistence „společné fronty dělníků a inteligence" na dělnické prohře v roce 1970, jak si myslí Friszke, který ostatně nezastává tento názor sám? Z jednoho kořene vyrůstala jak nedůvěra k tomu, že by byly dělnické protesty vybuchovaly spontánně, že by nebyly vyprovokovány jakýmisi skrytými silami (ať už „imperialisty", „sionisty", „zrádci národa", „kontrarevolučními silami", „antisocialistickými elementy",

40 KISIELEWSKI, S.: *Dzienniki*, s. 98, 168.
41 KORYBUTOWICZ, Z.: *Grudzień 1970*, s. 142.
42 KISIELEWSKI, S.: *Dzienniki*, s. 516 n.

„pobuřovači" atd. nebo klikami bojujícími o moc), tak přesvědčení, že dělníci v roce 1970 sami nedokázali „přesně popsat základní cíle svého jednání. (...) Neuměli se přesně vyznat v politických souvislostech své akce. Ne vždy chápali, kdo je jejich spojenec a kdo protivník."[43] Tak jako byli tehdy – a v podstatě až do roku 1980 – dělníci silně naladěni proti inteligenci, ani inteligence se neztotožňovala s formami dělnických protestů: s útoky, a zvláště se zapalováním stranických výborů, s potyčkami s milicí. Inteligence také plně nechápala a nedoceňovala skutečné motivy vzpoury, vnímala je jako nespokojenost především s ekonomickými podmínkami, umocněnými zvýšením cen, které sehrálo roli katalyzátoru. Velkou zásluhu na tom, že se kruhy opoziční inteligence přibližily dělnickému prostředí, měla pařížská *Kultura* Jerzyho Giedroyce. Giedroyc vycházel z předpokladu, že dělníci jsou jedinou potenciální silou schopnou svrhnout komunismus, a na stránkách svého časopisu, v korespondenci i při osobních kontaktech přesvědčoval příslušníky inteligence, aby za dělníky chodili, aby se zajímali o jejich potřeby – a to nejen o ty materiální –, aby vypracovali konkrétní program, který by pro ně byl určen. „Nikdy se nedozvíme, s kolika návštěvníky z Polska redaktor rozmlouval o dělnickém problému," píše Krzysztof Pomian, „kolik jich přesvědčil o jeho prvořadé důležitosti. (...) Dohromady jich jistě nebylo tak mnoho, ale byli to často lidé, kteří měli vliv na své okolí."

Kultura spoluvytvářela ovzduší, které způsobilo, že za červencových a srpnových stávek v roce 1980 došlo k úzké spolupráci dělnických vůdců a představitelů inteligence z různých kruhů demokratické opozice i z katolických kruhů a že vznikající hnutí Solidarita bylo v plném slova smyslu celonárodní. Do velké míry to byla zásluha *KOR* a *KSS–KOR*. Po zkušenostech z let 1968 a 1970 dozrálo v prostředí opozičně zaměřené inteligence různých generací a různé orientace vědomí o nezbytnosti společného působení, které přineslo plody v roce 1976. Jacek Kuroń ve svých vzpomínkách píše, že po první zprávě o stávce v Ursusu napsali s Janem Józefem Lipským a Adamem Michnikem „pracovní verzi textu, který se solidarizoval se stávkujícími dělníky. Byli jsme zcela přesvědčeni, že intelektuálové by se měli k tomu, co se děje, okamžitě ozvat, protože nás všechny tíží vina za mlčení v prosinci 1970."[44] Ještě v červnu vyšlo provolání – „protest skupiny lidí z opozičního prostředí, kteří prohlašovali, že jsou solidární s pronásledovanými dělníky", jak to popisuje Lipski[45] –, které podepsalo 14 osob: kromě zmíněné trojice byli mezi signatáři také Jan Olszewski, Władysław Siła-Nowicki, Stefan Kisielewski a kněz Jan Zieja. V zásadě však kromě jedné věty – „Vyjadřujeme solidaritu s polskými dělníky" – tento dokument obsahuje požadavek „změny navrhované v debatě o ústavě". Podepsaní prohlašují, že v „panujícím systému spravování moci jsou jedinou formou, jíž občané vyjadřují své skutečné postoje, ve svých důsledcích strašné výbuchy společenské nespokojenosti", a domáhají se reforem: „V obtížné situaci naší státnosti jsou výrazem společného národního zájmu. Jsou též jedinou zárukou, že základní záležitosti naší národní existence budeme řešit my sami."[46] O něco později, 26. července, se objevil otevřený dopis Jerzyho Andrzejewského, adresovaný „pronásledovaným účastníkům dělnického

43 KORYBUTOWICZ, Z.: *Grudzień 1970*, s. 142.

44 KUROŃ, Jacek: *Gwiezdny czas*. Londýn, Aneks 1991, s. 3.

45 LIPSKI, J. J.: *Komitet Obrony Robotników...*, s. 43.

46 HEMMERLING, Z. – NADOLSKI, M. (vyd.): *Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980*: Wybór dokumentów. Varšava, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1994, s. 60 n.

protestu".[47] 17. července, v den prvního procesu s dělníky z Ursusu, vznikl Výbor na obranu dělníků. Nepochybné zásluhy na pomoci těm, kdo byli v Radomi a v Ursusu cílem represí, pozdější účast při vytváření svobodných odborů, založení podzemního časopisu *Robotnik* v roce 1978 – to všechno však přece jen nepřineslo skupině opravdu rozsáhlou důvěru, a úřady se toho snažily v letech 1980–1981 využít: pokusily se rozdělit Solidaritu na dělnický proud a na střediska *KOR*, jež se údajně měla snažit svrhnout vládu.[48] Tyto manévry, v nichž se počítalo s možností využít církevní hierarchii a Lecha Wałęsu, však nepřinesly očekávaný výsledek.

Nedostatek výzkumů dnes neumožňuje zjistit, jaká byla skutečná role inteligence – a to nejen z prostředí předsrpnové opozice – v „revoluci Solidarity". Podle názoru Jacka Kurczewského „jednoduché formulky o svazku dělníků s částí inteligence" nevystihují tehdejší společenskou realitu: „Je příslušník inteligence, který podporuje dělníky, agitátor, anebo se také prostě účastní konfliktu?" Při odpovědi na tuto otázku Kurczewski formuloval nepochybně diskutabilní tezi, že „v srpnu se dala do boje nová střední třída, lidé podléhající moci bezprostředně, v institucích a podnicích, které řídila, lidé lépe vzdělaní a s vyššími příjmy ve srovnání s nižšími, skutečně zbídačelými vrstvami či společenskými třídami". Podle něj došlo v PLR k faktickému setření rozdílů mezi lidmi pracujícími fyzicky a myšlenkově a jejich statistické dělení na takové skupiny je čistě věc dohody. Druhou stranu konfliktu by představovala „vládnoucí třída".[49] Zdá se však, že sociologové, kteří ve svých průzkumech konstatovali stírání rozdílů mezi inteligencí a dělníky, nedocenili přetrvávající rozdíly ani silný pocit totožnosti v jedné i druhé vrstvě, které byly dány souhrou tradic, zájmů, standardů a společenského jednání. Empirické průzkumy prováděné v letech 1983–1984 mezi varšavskými a lublinskými dělníky ukazovaly, že – možná pod vlivem Solidarity – vnímali inteligenci hlavně v etických kategoriích a nezřídka navazovali na tradiční misi inteligence jako vůdkyně národa. Jejím úkolem měl být boj o lepší zítřek, úsilí o všeobecné dobro, moudré spravování země. Očekávali od ní morální podporu, kulturní vzdor, dobrý příklad, moudrost, pomoc dělníkům při vyjádření jejich vlastních postojů.[50]

Otázka podílu a role dělníků a inteligence v cyklických hromadných výbuších je úzce spjata s již vzpomínaným problémem motivů protestu. Existuje dosti rozšířená teze, že dělnické vzpoury byly vyjádřením nespokojenosti pramenící z pracovních podmínek a životní úrovně, zatímco politický a národní obsah do nich byl vnášen zvenčí. Tuto tezi komunisté hlásali nejen veřejně, nýbrž i ve svých uzavřených grémiích, i když výroky na toto téma na plenárních zasedáních ÚV PSDS a politbyra nebyly jednotné.[51] V nepokojích měly už od dob Poznaně vystupovat dva proudy: proud dělnické nespokojenosti a proud

---

47 *Tamtéž*, s. 65.

48 *Archiwum Urzędu Ochrony Państwa*, Analiza sytuacji i propozycje specjalnego sztabu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 22.12.1980, sign. 2309/IV/4, část 5, s. 109–114.

49 KURCZEWSKI, J.: Dawny ustrój i rewolucja. Referát přednesený 12.12.1980 na schůzi varšavské sekce Polského sociologického sdružení. In: *Konflikt i „Solidarność"*, s. 30 n.

50 LUXMORE, J. Babiuch: *Portrety i autoportrety inteligencji polskiej*. Varšava, Uniwersytet Warszawski 1989, s. 161 n.

51 Porada VII. pléna ÚV PSDS 18.–28. července 1956. RYKOWSKI, Z. – WŁADYKA, W.: *Polska próba*, s. 195 n; *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: Grudzień 1970, s. 86 n; *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: PZPR a „Solidarność" 1980–1981. Ed. Z. Włodek. Londýn, Aneks 1992, s. 60 n.

kontrarevoluční. Nedalo se popírat, že jak v červnu 1956, tak v prosinci 1970, v červenci 1976 i v srpnu 1980 byl počátkem veřejných protestů odpor osazenstva velkých průmyslových podniků, vyvolaný bezprostředně buď arogantními reakcemi odborových a státních funkcionářů na předkládané návrhy týkající se norem, organizace a bezpečnosti práce či systému platů (Poznaň 1956), anebo oznámeným podstatným zvýšením cen základních potravin (Gdaňsk 1970, Radom 1976, 1980). Nelze však také pochybovat, že všechny tyto vzpoury byly provázeny hesly a požadavky, jež ekonomickou oblast přesahovaly. Během shromáždění, jež předcházela vyhlášení stávky a pouličním vystoupením 28. června v Poznani, padaly vedle požadavků na zlepšení životních podmínek a slušné výdělky také hrozby: „když ti u kormidla neumějí řídit, tak ať jdou", „lidé vytlačí stranu z továrny, budou ji řídit sami a zisky připadnou dělníkům, jako to je v Jugoslávii".[52] Dělníci z loděnic, kteří v prosinci 1970 pochodovali Gdaňskem, provolávali: „Pryč s rudou buržoazií!", „Pryč s Gomułkou!"[53] Jeden z účastníků událostí u vojvodského výboru strany, zaměstnanec opravárenského železničního podniku, uváděl: „Nejpříjemnější byly chvíle, když zevnitř vynášeli velké portréty Lenina a Gomułky. Vynesli je, ukázali a z velké výšky shodili dolů. Zástup v okolí reagoval velkým potleskem a zpěvem 'Sto lat' a 'Jeszcze Polska nie zginęła', a to několikrát, protože scéna se tam stále opakovala."[54] Mezi požadavky, které shromáždil stávkový výbor v Leninových loděnicích po vyhlášení okupační stávky 16. prosince, bylo mnoho takových, které měly politický či přímo revoluční charakter: požadavky změn v politických institucích, odebrání moci pohlavárům a „rudé buržoazii", spravedlivého rozdělení národního důchodu, nevměšování strany do odborů, právo na stávku a demonstraci. Opakoval se požadavek odstavení Gomułky či premiéra Cyrankiewicze i místních stranických hodnostářů. Podobně jako předtím v Poznani i později v Radomi platila zkratka: „chléb a svobodu". V roce 1970 se objevil ještě požadavek „pravdy" – byla to odpověď na lhaní politiků a hromadných sdělovacích prostředků. Konflikt mezi dělnickými masami a vládnoucí stranou si uvědomovali přinejmenším někteří členové politbyra. „Vznikl ostrý a hluboký konflikt mezi dělnickou třídou a vedením strany," prohlásil Mieczysław Jagielski na zasedání 19. prosince. „Provedené zvýšení cen překročilo míru."[55]

Pro zhodnocení povahy jednotlivých vln nepokojů je neobyčejně důležité zjistit, jaké místo a význam v nich měly národní a náboženské motivy. Machcewiczovy výzkumy a analýza pramenů ukazují, že se objevovaly ve druhé fázi, když protestující vyšli do ulic a docházelo ke střetům s milicí, s *UB* či s armádou. Nejvýrazněji se ozvaly v Poznani, kde podle Machcewicze „lid', který se sešel během průvodu a shromáždění na Stalinově náměstí, se během bojů s UB" přeměnil v „národ". Povstalecká atmosféra se hlásila ke slovu ve volání a transparentech, jež hlásaly: „Pryč s Rusy", „Pryč s komunou", „Pryč se Sověty", „Pryč s utlačovateli polského lidu".[56] V Gdaňsku v roce 1956 ani v Radomi v roce 1976 se antisovětská ani výrazně antikomunistická hesla neobjevila. Zpěv Internacionály (vedle státní hymny, Roty a písně *Boże coś Polskę*) svědčí o odvolávání k tradici revoluč-

52 MACIEJEWSKI, J.: *Po dwudziestu pięciu latach*, s. 81 n.
53 KORYBUTOWICZ, Z.: *Grudzień 1970*, s. 122, 136.
54 *Tamtéž*, s. 176.
55 *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: Grudzień 1970, s. 91.
56 MACIEJEWSKI, J.: *Po dwudziestu pięciu latach*, s. 96 n.

ních bojů, kterou si komunisté přivlastnili. I tam však emocionální atmosféru tvořily především národní symboly. Jeden z loďařů při popisu událostí 15. ledna v Gdaňsku vzpomíná: „Ze začátku jsem měl dojem, že je to nějaké národní povstání. Tu a tam vlály červenobílé vlajky. Mnoho dělníků mělo na rukávě červenobílou pásku."[57] Jiné vzpomínky z Gdaňska: „Někdo v davu začal zpívat 'Jeszcze Polska nie zginęła'. A když se zpívalo 'Jeszcze Polska nie zginęła', cosi se probouzelo... Před chvílí byl každý přemožen jakýmisi obavami. (...) Zástup stál sevřený a zpíval 'Jeszcze Polska nie zginęła'. (...) Když přišla slova 'Marsz, marsz Dąbrowski', pocítil jsem, že je to rozkaz, každý se cítil, jako by stál tváří v tvář nepříteli. Přišlo to 'Marsz, marsz Dąbrowski'" a všichni jako na povel popošli dopředu. Udělali jsme několik kroků, jen několik kroků, a teprve tehdy začala pomsta na budově vojvodského výboru."[58]

Porovnáváme-li čtyři dělnické výbuchy z tohoto hlediska, můžeme prohlásit, že se po roce 1956 pocit národního zotročení a náboženského útisku podstatně zmírnil. Ožil koncem sedmdesátých let v důsledku souhry mnoha činitelů, mezi nimiž je na prvním místě nutno uvést nedůslednou politiku vládnoucích orgánů, které nedokázaly zadusit společenské tužby, a to ani národní a náboženské, ale na druhé straně je nemohly uspokojit, aniž by narušily samy základy systému. Již od Tocquevillových dob je známo, že lidé se hlásí o svá práva, jakmile tíže útlaku povolí. V tomto procesu národního a náboženského obrození měla obrovský význam návštěva Jana Pavla II. v roce 1979. To všechno se projevilo při stávkách v roce 1980 a poté v hnutí Solidarita.

Stávky v červenci a v srpnu 1980 představovaly novou kvalitu v dějinách vzedmutí hromadných protestů, a to i proto, že orgány strany-státu poprvé v dějinách PLR nepřistoupily ke krvavé pacifikaci. Lze se přít o to, jak dalece byly reakce na nepokoje v Poznani, v Gdaňsku, v Radomi a na studentské vystoupení v roce 1968 přiměřené stupni ohrožení stávajícího pořádku, zda bylo užití bezprostředního násilí opodstatněné. Vnímáme-li však výbuchy odporu v systémových kategoriích, musíme trvat na tom, že nezávisle na vědomí svých účastníků obsahovaly revoluční náboj a v dalších souvislostech by musely vést k zásadní změně systému, po které by – jak dokládaly zkušenosti Maďarska z roku 1956 a Československa z roku 1968 – následovala sovětská vojenská intervence. Aniž by docházelo ke konfrontaci se skutečností, že nejvyšší stranická grémia hodnotila nepokoje v kategoriích kontrarevoluce, uznávalo se, že přinejmenším částečně byly zaměřeny proti vládě a existujícímu pořádku. V tomto duchu se vyjadřovali členové ÚV na plénu v červenci 1956; Edward Ochab ve svém referátu poukazoval na „sociální kořeny" a prohlásil stávku a manifestaci za dílo „buřičů a demagogů"; hovořil také o „kontrarevolučním podzemí", které situaci dovedlo až „ke krvavé provokaci a nepokojům v městských ulicích".[59] V říjnu se proti této tezi postavil Gomułka. On sám i Zenon Kliszko, vyslaný do Gdaňska v prosinci 1970, však uznali, že během nepokojů se objevily „kontrarevoluční prvky" – z tohoto hodnocení vyplynulo 15. prosince rozhodnutí použít zbraně. Podle Gomułky podobně jako podle Ochaba v roce 1956 měli nepokoje v Gdaňsku vyvolat „provokatéři, diverzanti a špioni".[60] Z dokumentů politického byra ÚV PSDS

57 KORYBUTOWICZ, Z.: *Grudzień 1970*, s. 24 n.
58 *Tamtéž*, s. 175.
59 RYKOWSKI, Z. – WŁADYKA, W.: *Polska próba*, s. 196 n.
60 *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: Grudzień 1970, s. 154.

vyplývá, že přestože dělníci v srpnu 1980 nevyšli do ulic a nepokoje nehrozily, byly požadavky stávkujících, především požadavek svobodných odborů, pokládány za bezprostřední ohrožení struktury celého zřízení. Stanisław Kania tehdy prohlásil, že předkládané požadavky míří na „socialistické zřízení" a vznik dělnické organizace, odborů „se socialistickým názvem, ale s protisocialistickým obsahem", ohrožuje možnost dál v zemi vládnout. Na tomtéž zasedání řekl Gierek: „Dnes požadují odbory, vytvoří sílu a potom předpokládají útok na stranu, na vládu, na parlament. Dosáhnou odborů a předloží nový politický požadavek. (...) Co to znamená změnit v naší zemi politické zřízení? (...) Což máme právo se vzdát vlády, dokonce i kdyby došlo ke generální stávce?"[61] Generál Jaruzelski postavil věc jasně: „Je potřeba ... si uvědomit, že je to boj kdo s koho, i to, co hrozí."[62] Jestliže si tehdy vládcové plně uvědomovali, že splnění požadavků stávkujících může spustit lavinovitý proces, který za sebou povleče radikální systémové změny, překračující hranice přípustné z hlediska Moskvy, a přesto nepoužili násilí, bylo to proto, že si byli vědomi rozsahu a síly protestu. „Dá se uvažovat o různých řešeních, ovšem s výjimkou těch, která by vedla do propasti a počítala s obrozením z popela, protože se nic neobrodí" – tolik Kania. A generál Jaruzelski konstatoval, že není možné nastolit výjimečný stav, „protože jak vynutit kázeň, když povstane celá země?"[63] Přijaté postupy vycházely ze tří předpokladů: že není možné připustit narušení základů zřízení, mezi které patří hegemonie komunistické strany v mocenské sféře; že krizi je potřeba vyřešit, aniž by byla do ulic povolána armáda a došlo ke krveprolití, to znamená především politickými prostředky; a že k vyřešení krize je potřeba dospět vnitřními prostředky, bez intervence armád Varšavské smlouvy.

V podmínkách sovětské nadvlády, ještě než Brežněv na podzim 1968 veřejně vyhlásil svou „doktrínu", se nepokoje v Polsku – masové stávky, demonstrace, pouliční nepokoje – i jejich pacifikace vešly do existujícího systému závislosti. Pomineme-li fakt, že rozkaz k zásahu armády, který vydal v červnu 1956 maršál Rokossowski, musel být schválen velením Varšavské smlouvy, nenacházíme dokumenty, a dokonce ani zprávy, jež by poukazovaly na nějaké bezprostřední sovětské reakce v době poznaňských nepokojů nebo po jejich skončení. Podobně nevíme nic o postojích Sovětů v březnu 1968. Něco více je možné říci o sovětských tazích v prosinci 1970. Sovětský velvyslanec Avertij Aristov navštívil Gomułku 15. nebo 16. prosince; šestnáctého byl Józef Cyrankiewicz informován, že „sovětští soudruzi by chtěli vědět, jak vláda hodnotí situaci – důvěrně, protože soudruh Gomułka se dosud vůbec telefonicky neozval a dějí se vážné věci".[64] V Moskvě byl tehdy místopředsedou Piotr Jaroszewicz a ten také večer 16. prosince mluvil s Alexejem Kosyginem.[65] Podle Jaroszewiczovy zprávy měl Kosygin říci: „Dnes jsme se dozvěděli, že někteří členové vedení vaší strany v rozhovorech s naším velvyslancem mluvili o tom, že rozšíří-li se konflikt, nastoupí sovětská intervence a vojenská pomoc. Nepočítejte s žádnou naší

61 *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: PZPR a „Solidarność" 1980–1981, zasedání z 26.8.1980, s. 60 n.

62 *Tamtéž*, zasedání z 28.8.1980, s. 78 n.

63 *Tamtéž*, zasedání z 29.8.1980, s. 84 n.

64 *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: Grudzień 1970, Prohlášení Cyrankiewicze před komisí politbyra, s. 422.

65 JAROSZEWICZ, Piotr: *Przerywam milczenie 1939–1989*. Varšava 1991, s. 158 n.

intervencí. Musíte rychle situaci zvládnout sami." Sedmnáctého Brežněv telefonoval Gomułkovi – obsah rozhovoru Gomułka tlumočil na zasedání politbyra. Brežněv se ptal, „jak vypadá situace a nevyskytují-li se obavy, že se události rozšíří na celou zemi. (...) Ptal se, jaká je situace v armádě a vystačí-li nám na obnovení pořádku naše vlastní prostředky." V odpovědi uslyšel, že „události mají politický základ. Zatím nám k obnovení pořádku stačí vlastní síly. Bude-li to potřeba, obrátíme se samozřejmě o pomoc na sovětské soudruhy. Mohou si být jisti, že Polsko vždycky zůstane pevným členem Varšavské smlouvy."[66] Mezi 17. a 19. prosincem však došlo ještě k dalším telefonickým kontaktům Gomułky s Brežněvem, zatímco Cyrankiewicz mluvil s Kosyginem. V noci z 18. na 19. prosince doručil Aristov Cyrankiewiczovi dopis vedení ÚV KSSS politickému byru ÚV PSDS, který obsahoval návrh na politické řešení polského konfliktu. Gomułkův vztah k vyhlídce na vojenskou intervenci SSSR ukazuje jeho výrok, který uvádí Cyrankiewicz: „Když se to bude rozšiřovat, budeme střílet, a když to nebude stačit, zavoláme Sovětskou armádu a všechno se utopí v krvi. A kam se podějí všichni vlastenci? Co bude s nezávislostí?"[67] Avšak nezávisle na tom, byl-li Gomułka skutečně připraven ve jménu obrany před „kontrarevolucí" se dovolávat vojenské pomoci SSSR, i na tom, zda by se Brežněv a Kosygin pustili do ozbrojené intervence bez ohledu na vývoj situace, což se zdá málo pravděpodobné, nelze pochybovat o tom, že Moskva měla vliv na rozhodnutí přijímaná ve Varšavě.

Nejinak se situace jevila v roce 1980. Sovětský nátlak začal v posledních dnech srpna, kdy Aristov dal Gierkovi na vědomí oficiální stanovisko „vyjadřující znepokojení nad vývojem situace v Polsku. Domnívají se," hlásil Gierek na zasedání politbyra 28. srpna, „že naše protiofenziva je málo účinná."[68] Z německých pramenů víme, že SSSR se na jedné straně obával, že by se Polsko mohlo vyprostit ze sovětského bloku, na druhé straně se mu však do ozbrojené intervence nechtělo, už z ohledu na angažovanost v Afghánistánu. Tím silnější tlak tedy dolehl na polské komunisty. Z dokumentů vyplývá, že vznik nezávislého odborového svazu Solidarita byl v Moskvě přijat nanejvýš nespokojeně. V předvečer návštěvy S. Kanii a J. Pińkowského na zasedání politbyra ÚV KSSS 29. října předpokládali Brežněv, Ustinov a Gromyko nezbytnost nastolení výjimečného stavu, neboť podle jejich hodnocení v Polsku „plně řádila kontrarevoluce".[69] Sovětské vedení důsledně – a jak se ukázalo 13. prosince 1981 i účinně – trvalo na tom, aby hnutí, jež se v Polsku rozvíjelo, bylo utlumeno polskýma rukama, a ozbrojenou intervenci považovalo za krajnost. Hrozba intervencí tehdy představovala účinný nástroj vydírání.

Potlačení demonstrací vyjadřujících kolektivní protest s použitím násilí (v letech 1956, 1970 a 1981 pomocí armády, v letech 1968 a 1976 pomocí zvláštních oddílů milice *ZOMO*, vyzbrojených slzným plynem, obušky a vodními děly) ani masové represe, jež pak následovaly (věznění a procesy), však neznamenaly návrat ke *statu quo ante*. Důsledky

66 EISLER, J. – TREPCZYŃSKI, S.: *Grudzień '70 wewnątrz „Białego Domu"*, Poznámka ze zasedání 17.12.1970, Varšava, Colibri 1991, s. 29.

67 *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: Grudzień 1970, Prohlášení Cyrankiewicze před komisí politbyra, s. 422.

68 *Tajne dokumenty Biura Politycznego*: PZPR a „Solidarność" 1980–1981, s. 78.

69 KERSTEN, K.: *Warunki i okoliczności wprowadzenia stanu wojennego w Polsce*. Expertiza pro parlamentní Komisi pro ústavní odpovědnost, strojopis.

všech těchto krizí byly rozmanité, a právě tak okamžité jako dlouhodobé. Zapisovaly se s větší či menší bezprostředností do zákulisní „války nahoře" i tehdy, kdy jejich efektem nebyly personální změny na postech šéfů strany a státu, jak tomu bylo v roce 1970 a 1980. V roce 1956 byly poznaňské nepokoje hlavním článkem procesu, který vedl k říjnové krizi a vynesl k moci Gomułku, v roce 1968 si Gomułka funkci prvního tajemníka strany sice zachoval, ale jeho pozice byla velmi oslabena ve prospěch jiných sil v PSDS. I když odmítneme vědeckým bádáním nepotvrzené teze o tom, že vystoupení vyprovokovala stranická klika (což by se mělo týkat března '68 i prosince '70), sloužily nepokoje jako argument proti dosavadní garnituře, jejíž chybná politika a neschopnost vyřešit konflikt vedly k eskalaci napětí, anebo, jako v Poznani v roce 1956 a v Gdańsku v roce 1970, ke krveprolití. Na 7. plénu ÚV PSDS v říjnu 1956 Gomułka řekl, že poznaňští dělníci protestovali „proti zlu, které se zahnízdilo ve společenském zřízení ... proti pokřivení základních principů socialismu, který je jejich ideou". Příčiny poznaňské tragédie spatřoval v chybné politice strany a vlády. V roce 1970 padla odpovědnost na něj a musel odejít. V roce 1980 zase tentýž osud potkal jeho nástupce. Bylo by zjednodušením převádět tyto „palácové převraty" na prostý boj o moc či na manévry, které měly za cenu odstranění „obětního beránka" zajistit straně minimální společenský souhlas. K jednomu i druhému z těchto jevů nepochybně docházelo, změny vládnoucích garnitur však nebyly jen personálními výměnami. Gomułka, Gierek i Kania, které vynesla vlna společenských protestů, politiku svých předchůdců modifikovali.

Manifestace vzpoury, kterými kulminoval odpor dřímající ve společnosti vůči vládnoucímu systému, představovaly důležitý činitel v procesu pozvolné eroze a v poslední fázi destrukce tohoto systému. Ve spojení s dalšími formami odporu – obranou rolnického majetku, úsilím o rozšíření svobodného prostoru v kulturní sféře, vzdorováním lži a setrváním při tradičních národních hodnotách a při víře otců – si postupně vynucovaly ústupky. Nejnápadněji to bylo možné vidět po roce 1956, který je bodem obratu v dynamice polského totalitarismu. Společenský tlak (jehož odrazem byly demokratizační tendence v PSDS) si vynucoval ústupky. Po říjnu 1956 komunisté krok za krokem couvali od ideologického ovládání společnosti a postupně se omezovali na kontrolu chování, které bylo z politického hlediska důležité. Přistoupili na určité pluralitní prvky v kultuře, rozšířili svobodný prostor ve vědě, smířili se s existencí individuálního rolnického hospodaření, přičemž ovšem neupustili od zprostředkovaného zapojování rolníků do systému centrálně řízeného hospodářství prostřednictvím rolnických kroužků. Připustili také (přes všechny šikany a represe) fungování katolické církve jako mohutné a mocenským orgánům nepodřízené instituce. Důsledkem března '68 bylo uspíšení definitivní porážky komunistické ideologie – právě březnové události a ještě více pak zadušení demokratických přeměn v Československu obnažily, jak utopické byly programy nápravy systému ve jménu hodnot vepsaných na jeho prapory. Byl to konec revizionismu. Tehdy se také, jak na to obrací pozornost Jerzy Eisler, zformovala generace '68, která měla sehrát tak velkou roli v sedmdesátých a osmdesátých letech. Zároveň skutečnost, že PSDS, přestože se částečně brzdila, přece jen sáhla do arzenálu Národně radikálního tábora (krajně nacionalistického a antisemitského uskupení, které působilo koncem třicátých let), sehrála důležitou roli při vytvoření skupiny „národního komunismu", která se sice k moci nikdy nedostala, ale kterou Gomułka, Gierek i Jaruzelski tolerovali – možná tolerovat museli.

Vliv prosincového protestu 1970 se může ve srovnání s rokem 1956 zdát omezený. Nedošlo ke změnám, jež by měly systémový charakter, které by se daly srovnávat s upuštěním od kolektivizace. V procesu celkové destrukce systému však sehrál neobyčejně důležitou úlohu: otevřel Polsko světu, vzbudil touhy a podjal se nezdařeného pokusu o modernizaci, který vedl k hluboké hospodářské krizi. Další výbuch byl neodvratný.

Závěrem: Opakované výbuchy kolektivních protestů zapsané do dějin PLR – ony do značné míry spontánní „vzpoury", „revolty", „vzbouření" či „nepokoje" – tvořily články rozsáhlého odporu proti pořádku vnucenému Polsku po druhé světové válce. Jejich brutální – a v letech 1956 a 1970 krvavé – potlačení vedlo k eskalaci napětí a ke krystalizování opozičních prostředí. V důsledku této konfrontace „kdo s koho", abychom navázali na slova generála Jaruzelského ze srpna 1980, dospělo rozložení sil do situace, za níž se tužbám polského národa dalo zabránit už pouze sovětskou vojenskou intervencí. Jenže s nástupem Gorbačovovy éry Sověti připravili polské komunisty o legitimizaci postoje „uděláme to sami, protože jinak přijde sovětská armáda" a – citujme Gomułku – „co bude s naší nezávislostí".

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

Polsko 1986–1989: od kooptace k vyjednávání

Několik úvah o vstupu do procesu systémové změny

Andrzej Paczkowski

Implozí sovětsko-evropské varianty systému reálného socialismu se dosud zabývali hlavně politologové. V jejich výzkumech převažuje tendence analyzovat události z hlediska toho, co se dělo (a děje) po zhroucení systému. Proto v počátcích i v samotném průběhu procesu změny hledali především kořeny jevů, které se pro novou podobu systému ukázaly jako konstitutivní. Zdá se, že jak se vzdalujeme v čase, přichází období, kdy se tento jev stává terénem, na který pronikají historikové. Pro ty je nejpodstatnější analýza toho, „jak se to stalo", bez ohledu na pozdější důsledky. Pomineme-li literaturu, která se vztahuje k jiným státům, i pokusy o analýzu kolapsu v rozměrech celého komunistického tábora (které jsou nejpočetnější), je vhodné zmínit se o dvou knihách, které se pokoušejí zachytit polskou variantu celého jevu. V jistém smyslu jsou východisky níže uvedených úvah. První je práce Jadwigy Staniszkisové *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe*: The Polish Experience (Berkeley 1991), která reprezentuje politologický „tábor", jak je zřejmé již z toho, že je v titulku použito slovo *breakthrough* čili průlom (tj. průlom někam – k tomu, co se stalo později), a nikoli například *breakdown*, tedy zhroucení. Druhou knihou je rozsáhlé pojednání Jana Skórzyńského *Ugoda i rewolucja*: Władza i opozycja 1985–1989 (Varšava 1996), které používá techniky tradiční narativní historiografie.

Záměr tohoto článku je samozřejmě mnohem skromnější než ten, který si vytyčili zmínění autoři. Hodlám se (1) zamyslet nad procesem rozhodování a nad motivy vládnoucí komunistické garnitury, aniž bych pronikal do motivů opačné strany, jak to činí Skórzyński, a (2) vytvořit předpoklady pro porovnání toho, co se dělo v Polsku koncem osmdesátých let, s modelem procesu systémové transformace nekomunistických autoritářských systémů k demokracii.[1] Mé úvahy budou samozřejmě zkratkovité, a do-

1 Tento model byl zpracován ve výzkumech jižní Evropy a Latinské Ameriky a jeho nejlepší zobecnění obsahuje pojednání Guillerma O'Donnella a Philippa C. Schmittera *Transition from Authoritarian Rule*: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies (Baltimore–Londýn 1986).

konce povrchní, což vyplývá především z rozsahu tohoto článku, ale rovněž ze skutečnosti, že se v oblasti dějin skutečně soudobých necítím příliš jist.

Nezbytnou podmínkou toho, aby se člověk vůbec do bádání pustil, je samozřejmě přístup k pramenům. V případě Polska lze tuto podmínku pokládat za splněnou do značné, byť zdaleka nikoli ideální míry. Ve skutečnosti je bohatství dochovaných dokumentů ústředních komunistických stranických orgánů z osmdesátých let jako celek pro systematické bádání stále ještě formálně nedostupné (ve státních archivech platí třicetiletá lhůta pro zpřístupnění). Přesto jsem však měl možnost se s jejich částí seznámit a výsledkem byla publikace *Ostatni rok władzy 1988–1989*: Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC PZPR (Poslední rok vlády 1988–1989: Tajné dokumenty politického byra a sekretariátu ÚV PSDS. Londýn 1994). Nesmírně důležité pro analýzy motivů činnosti a cílů vládnoucí garnitury také bylo, že se objevily dokumenty katolické církve, které obsahují podrobné zápisy oficiálních i důvěrných rozhovorů reprezentativních představitelů episkopátu a nejvyšších stranických orgánů.[2] Doplňují je rovněž už zmíněné záznamy „vládní strany" z důvěrných setkání.[3] V celkem velkém počtu byly uveřejněny vzpomínky některých hlavních protagonistů tehdejších událostí, z nichž zvláštní pozornost zasluhují mimo jiné knihy Mieczysława F. Rakowského, Zbigniewa Messnera nebo Alfreda Miodowicze, jakož i (z druhé strany „barikády") Bronisława Geremka.[4] Díky podrobným analýzám, které se prováděly průběžně, a díky zveřejnění nejdůležitějších průzkumů veřejného mínění poměrně hodně víme o náladách a postojích společnosti, které procesy rozhodování ovlivňovaly.[5] Pramenná základna má ovšem nejméně jednu podstatnou mezeru: dosud nejsou dostupné dokumenty sovětského vedení a v polských pramenech je vztah Kremlu k událostem, které se odehrávaly nad Vislou, zachycen velmi slabě.[6] Jiná mezera vznikla v důsledku rozhodnutí generála Wojciecha Jaruzelského, který na podzim 1989 v obavách, že bude odhalena část tajemství jeho vlády, nařídil zničit stenogramy ze zasedání politického byra z let 1982–1989. Pokyn byl proveden. Přesto je tato pramenná základna rozsáhlejší než v případě jiných období polských nejnovějších dějin a podle mého názoru je dostačující k zahájení výzkumu.

Odvážíme-li se pokusu o syntetické pojetí základních prvků modelu přechodu od autoritářských systémů vlády k demokracii, lze je předvést následujícím způsobem:

---

2 Mimo jiné *Państwo–Kościół 1980–1989*: Tajne dokumenty. Londýn–Varšava 1993; anebo RAINA, Peter: *Rozmowy z władzami PRL*: Arcybiskup Dąbrowski v służbie Kościoła i narodu. II. díl 1982–1989. Varšava 1995;

3 DUBIŃSKI, Krzysztof: *Magdalenka*: Transakcja epoki. Varšava 1990.

4 RAKOWSKI, Mieczysław F.: *Jak to się stało*. Varšava 1991; MESSNER, Zbigniew: *Kuglarze i księgowi*. Varšava 1993; MIODOWICZ, Alfred: *Zadymiarz*. Varšava 1993; *Rok 1989*: Geremek odpowiada Żakowski pyta. Varšava 1990.

5 ADAMSKI, Wiesław (red.): *Polacy '88*: Dynamika konfliktu i szance reform. Varšava 1989; KOLARSKA-BOBIŃSKA, Lena (red.): *Społeczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS*. Varšava 1994.

6 Ve velmi omezené míře je mohou nahradit některé dokumenty SED, které jsou již dostupné.

1. Podmínky zahájení procesu změn:
1.1 slábne legitimita nebo/a radikálně klesá účinnost systému, který odhaluje svou neschopnost „zvládnout krizi", což vede k tomu, že hospodářská krize se mění v krizi společensko-politickou;
1.2 v lůně mocenské elity vzniká skupina (frakce), která se domnívá, že se z krize lze dostat reformou systému (reformátoři – *reformers*);
1.3 tato skupina získává kontrolu nad alespoň částí (nejlépe však všemi) „silových resortů" (armáda, policie);
1.4 existence opozice, která se domáhá změn (reforem), nebo projevy jiných forem organizovaného tlaku na vládu;
1.5 existence mezinárodního klimatu (sousedé, velmoc, na které je země závislá), jež je „příznivé" pro pokusy reformátorů.
2. „Harmonogram" procesu:
2.1 odsunutí (alespoň dílčí) protivníků reforem (tvrdohlavých – *hardliners*) z klíčových postů ve vládní garnituře;
2.2 reformátorská frakce uskuteční „akt otevření se" vůči opozici, což má rovněž za následek, že se opozice rozdělí (anebo se prohloubí již existující rozdělení) na „umírněné" a „radikály";
2.3 dojde k předběžné dohodě (počátek vyjednávací fáze) mezi „reformátory" a „umírněnými", což je spojeno s marginalizací „tvrdohlavých" na jedné straně a „radikálů" na straně druhé;
2.4 vyjednávání je zakončeno kompromisem co do rozsahu reforem a vzájemných záruk;
2.5 proběhnou svobodné volby a autoritářská garnitura uzná jejich výsledky, což znamená zahájení skutečných institucionálních změn.
3. Znaky procesu:
3.1 proces nemá lineární charakter, to znamená, že v něm může docházet k „ochlazení" a „tání", což může vyplývat jak ze skutečného boje uvnitř vládnoucí garnitury (*reformers versus hardliners*), tak i z taktické snahy „změkčit" opozici;
3.2 proces má zvratný charakter, to znamená, že může dojít k úplnému odvratu „reformátorů" ke *statu quo ante* anebo k úspěšnému palácovému převratu, který provedou „tvrdohlaví";
3.3 pozitivní ukončení vyjednávání v jedné zemi může vyvolat „lavinový efekt" a usnadnit zahájení procesu změn v dalších zemích (sousedních, nacházejících se v podobném mezinárodním klimatu atd.).

Tento nástin je nepochybně schematický a neúplný, ale doufám, že pro potřeby tohoto článku je dostačující. Tolik úvodem.

* * *

Během zasedání Společné komise vlády a episkopátu, které se konalo 23. ledna 1989 – tedy ve chvíli, kdy se blížila jednání u kulatého stolu (měla být zahájena 6. února) – prohlásil člen politického byra odpovědný za kontakty s církví Kazimierz Barcikowski: „Otvíráme znovu hru přerušenou 13. prosince 1981."[7] Jakkoli lze pochybovat, zda vedení

7 *Państwo i Kościół 1980–1989*, s. 562.

komunistické strany bylo v období před nastolením výjimečného stavu skutečně ochotno přistoupit k jasným rozhovorům, bylo by těžké nařknout Barcikowského, že vědomě lhal. Ostatně v lednu 1989 byla u moci téměř tatáž garnitura, která přijala rozhodnutí o nastolení výjimečného stavu. Navíc byla s výjimkou prvních týdnů výjimečného stavu uplatňována spíš „měkká" než „tvrdá" varianta. Analogicky k označení Solidarity za „sebeomezující revoluci" by se dalo říci, že také moc – zejména s přihlédnutím k mohutnosti prostředků, jimiž disponovala – zavedla „sebeomezující teror". Působení garnitury generála Wojciecha Jaruzelského připomínalo spíš „restauraci", která zpravidla uchovává některé plody potlačené vzpoury, než „kontrarevoluci", která usiluje o plné obnovení *ancien régime*. Zvlášť viditelné to bylo po zvládnutí situace v posledních měsících roku 1982, kdy docházelo ke stále neodbytnějším odvoláním na hesla „reformy". Podstatnější než hesla však byla skutečnost, že vzhledem k použití „měkké" varianty se opozici nepodařilo zlikvidovat. Existoval tedy stálý tlak, který nacházel výraznou podporu v organizačních strukturách nelegálních odborů a měl velký účinek. Odhaduje se, že se na různých formách organizovaného odporu – od hromadných pouličních vystoupení a tajných orgánů Solidarity přes podzemní tisk (celkem kolem dvou tisíc titulů) a nakladatelství až po umělecké podniky – systematicky podílelo nejméně několik desítek tisíc lidí.

Vyhlášení výjimečného stavu tedy v podstatě nezměnilo základní vnitřní podmínky příznivé pokusům o reformy: hospodářství bylo v hluboké krizi, legitimita moci nebyla obnovena (a byla snad slabší než kdykoli jindy), opozice vytrvale vyvíjela nátlak na vládu, jejíž elity byly rozděleny, i když to nebylo příliš viditelné, a stále se v nich nacházeli „reformátoři" (či možná spíš stoupenci kontrolované liberalizace a nejasných, ale spíš byrokratických a „kosmetických" změn v technice řízení ekonomiky). Garnitura generála Jaruzelského těchto předpokladů několik let nevyužívala a snažila se postupovat podle základních kánonů reálného socialismu – situace se v jistých ohledech podobala situaci na konci sedmdesátých let. Byla tudíž „revoltogenní" jen v jiném rozsahu, a to jak „kvantitativně", tak „kvalitativně". Organizovaná opozice byla nepoměrně početnější, měla vůdce, kteří nabyli legitimity v demokratických volbách (na prvním celostátním sjezdu Solidarity v roce 1981), a charismatického vůdce „ověnčeného" v roce 1983 Nobelovou cenou. Intenzivně také pracovala na delegitimizaci komunistické strany ve sféře tradic, dokazujíc zároveň její nesuverenitu i zločiny, jichž se systém dopustil. Církev si i přes někdy drastické šikany (jako smrt Jerzyho Popiełuszka v říjnu 1984) zachovala úplnou nezávislost a vysokou společenskou autoritu, pro niž byla klíčovým momentem volba polského papeže. Církev neskrývala své sympatie k politickému úsilí velké části společnosti a stala se prostředníkem mezi ní a mocí, která na to volky nevolky přistoupila.

Za těchto podmínek tradiční nástroje a způsoby vykonávání moci v reálném socialismu nestačily zajistit řízení, a dokonce ani plnou kontrolu života společnosti.[8] Navíc byly perspektivy východiska z hospodářské krize ve vnímání společnosti v nejlepším případě

8 K těmto nástrojům počítám dotěrnou propagandu, vytváření organizací předstírajících „národní dohodu" (*Patriotyczny Ruch Ocalenia Narodowego, PRON* – Vlastenecké hnutí národní spásy – vytvořený v roce 1982), působení „převodních pák" (mimo jiné *Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych, OPZZ* – Celopolská dohoda odborových svazů – vytvořené v roce 1984) nebo budování bezpečnostních služeb.

nejasné, i když situace již nebyla tak dramatická jako na přelomu let 1981–1982. Proti přesvědčení, že komunisté dokážou účinně bojovat o zachování mocenského monopolu, stál široce rozšířený názor, že v ekonomické sféře nejsou schopni efektivity a nedokážou zajistit žádoucí životní podmínky.

Generál Jaruzelski vedl obratnou personální hru, která byla v prvním období po nastolení výjimečného stavu založena na principu „usekávání křídel" a která ve stranickém establishmentu zajišťovala jakous-takous stabilitu a umožňovala mu povyšovat lidi, které si tím zavázal. V důsledku tohoto postupu byli někteří z nejznámějších „tvrdohlavých" (například Stanisław Kociołek a Andrzej Żabiński) odsunuti stranou již během roku 1982. Na eliminaci zbylých lídrů z nejvyšších stranických orgánů, kterým v Kremlu říkali „zdravé síly", bylo potřeba čekat až do roku 1985, kdy ztratili posty v politickém byru Mirosław Milewski (pokládaný za důvěrníka KGB) a Stefan Olszowski (nejobratnější protivník Jaruzelského). Vzhledem k mezerám v pramenné základně a k mlčení zainteresovaných osob je obtížné říci, byla-li tato poslední rozhodnutí – a zejména odsunutí Olszowského, který privátně vycestoval do zahraničí – spojena s nějakým strategickým záměrem, nebo měla jen prostě Jaruzelskému „usnadnit život". Zůstává faktem, že nejpozději od konce roku 1985 byl naprostým pánem situace v nejužším vedení PSDS, z něhož zmizeli nejvyhlášenější stoupenci „tvrdé linie", a hlavní roli začali hrát lidé úzce spjatí s prvním tajemníkem, mezi nimi vojenská skupina (Florian Siwicki, Czesław Kiszczak, Józef Baryła). Velká skupina vyšších důstojníků, kteří zaujali odpovědná místa ve stranickém a státním aparátě po nastolení výjimečného stavu, na těchto místech setrvávala a představovala pro generála Jaruzelského mocnou oporu.

Dalo by se soudit, že generál ovládal i situaci v zemi. Přes opoziční výzvy k bojkotu voleb do Sejmu (v listopadu 1985) se k urnám dostavily dvě třetiny oprávněných voličů. V létě 1985 vyjádřilo v průzkumech veřejného mínění až 66 % dotázaných důvěru PSDS a jen 20 % opozici.[9] V jedné systémové analýze, která byla v létě 1986 připravena pro sekretariát ÚV v Akademii společenských věd ÚV PSDS, autoři dokonce tvrdili, že „politický protivník přestal být subjektem spoluutvářejícím společensko-politickou situaci" a že ve společnosti „zaniká vstřícnost k politické demagogii protivníka".[10] Po volbách do Sejmu generál Jaruzelski rezignoval na post premiéra (ministrem obrany přestal být už o dva roky dříve) a ujal se do této chvíle druhořadé funkce předsedy Státní rady, přičemž si ponechal funkci prvního tajemníka ÚV, předsednictví Rady obrany státu a vrchní velení ozbrojených sil. Měl to být signál, že země vstoupila do období stabilizace, zatímco předání funkce premiéra profesionálnímu ekonomovi Zbigniewu Messnerovi mělo znamenat, že největší politické problémy už byly vyřešeny a že se do popředí dostávají hospodářské záležitosti (za které už Jaruzelski nenesl bezprostřední odpovědnost). Dobrý vnitřní pocit Jaruzelského garnitury posílil Michail Gorbačov, který z tribuny 10. sjezdu PSDS (26.6.–3.7.1986) prohlásil, že „socialistické Polsko ubránilo revoluční výdobytky".

To neznamenalo, že veškeré obavy zmizely: „Roznětkou", řekl Jaruzelski na podzim 1986 na zasedání sekretariátu ÚV, „bude ekonomika. (...) Musíme po jisté historické

9 OSTROWSKI, Krzysztof: The decline of power and its effects on democratisation. The case of Polish United Workers Party. In: *Eastern Europe and democracy*: The case of Poland. Boulder 1990, s. 30.

10 *Archiwum Akt Nowych* (dále *AAN*), fond KC PZPR, dočasná sign. p. 412, t. 13.

období ... snášet nebezpečí společenského nesouhlasu."[11] Vedení PSDS si nepochybně uvědomovalo, že zamýšlené změny v řízení ekonomiky – obrovské výdaje na splácení zahraničního dluhu (spojené s nevýhodnými obchodními cenami v hospodářské výměně se SSSR) i nezbytnost omezit výdaje ze státní pokladny (zároveň s rostoucími výdaji na armádu, které vyžadovala Varšavská smlouva), mimo jiné s cílem utlumit rostoucí inflaci – mohou vyvolat stávkové nálady. Toho se po zkušenostech z let 1980–1981 členové sekretariátu báli jako ohně. Bylo tedy rozhodnuto, že je potřeba uchýlit se ke krokům, které by snížily společenské napětí a – jak na témže zasedání navrhl první tajemník – „zapojily církev do spoluodpovědnosti za osud země". Právě v této souvislosti – na jedné straně uspokojení z ovládnutí politické situace a zároveň na druhé straně obavy plynoucí z hospodářské situace – se objevila myšlenka úplné amnestie pro politické vězně. Vyprázdnění věznic nebylo jen požadavkem opozice a episkopátu, nýbrž i důležitým krokem směřujícím k zlepšení obrazu vládnoucí garnitury v očích veřejného mínění i vládnoucích kruhů na Západě. Bylo to velmi důležité zejména s ohledem na dlouhodobou závislost polského hospodářství na úvěrech, na prohlubující se zadlužení a na obchodní a finanční omezení po 13. prosinci 1981.

Vzhledem k nedostatku jednoznačných pramenných svědectví je těžké posoudit, zda amnestie měla být jednorázovým gestem, anebo zda představovala prvek dlouhodobé reformátorské strategie, založené na souběžnosti hospodářských a politických změn. Z vyjádření některých osob z vedení strany[12] by se dalo soudit, že to měl být spíš sociotechnický manévr vypočtený na okamžitý efekt. Pozdější vyjádření, která padla během rozhovorů s představiteli episkopátu, se zdají naznačovat, že záměr byl dalekosáhlejší. V lednu 1987 řekl generál Kiszczak svým církevním zprostředkovatelům, že Jaruzelski „si myslí, že u nás v Polsku bude nutné hledat historický kompromis podle italského vzoru", což však může dlouho trvat, poněvadž „na přijetí takové koncepce bude stranické řady potřeba postupně připravit".[13] O půl roku později tvrdili týmž hodnostářům Barcikowski a Ciosek, že „je potřeba využít období změn u našeho souseda a snažit se o úpravu našich státních záležitostí podle pragmaticko-teoretických principů".[14] Mnohé však nasvědčuje tomu, že tato vyjádření měla spíš přesvědčovací charakter, že šlo při nich o to změnit názor na spolupráci a spíše skrýt než odhalit skutečný vztah Jaruzelského garnitury k církvi, který byl plný pokrytectví.[15]

---

11 *Tamtéž*, p. 157, t. IV.

12 Například Stanisława Cioska, který na zasedání sekretariátu ÚV PSDS 4. července 1986 (tedy den po skončení 10. sjezdu) navrhoval, aby byla „realizována kvaziamnestie" – *tamtéž*, p. 157, t. IV.

13 RAINA, Peter: *Rozmowy z władzami PRL*, s. 157.

14 *Tamtéž*, s. 179.

15 V již citované promluvě na zasedání sekretariátu, kde se projednával Harmonogram realizace předpokladů náboženské politiky státu, prohlásil generál Jaruzelski mj.: „pokusme se vypracovat dlouhodobý výhled a program činnosti, co udělat, aby se vztah věřících k církvi měnil ve lhostejnost". Jiný účastník zasedání (Andrzej Gdula) trval na stanovisku, že „musíme církev zatlačit do sféry duchovní činnosti", zatímco Kazimierz Cypryniak obracel pozornost k tomu, že „stranický aktiv a aparát je proti dialogu, který by směřoval k 'přizpůsobení' církve podmínkám socialistického státu" (*AAN*, fond KC PZPR, p. 157, t. IV). Tento názor je ve výrazném rozporu se smířlivými vyjádřeními členů stranického vedení při rozhovorech s představiteli episkopátu o tak důležitém ústupku, jakým bylo zahájení rozhovorů o systémovém uspořádání vztahů církev–stát.

Amnestie, již vyhlásil 11. září 1986 ministr vnitra generál Czesław Kiszczak, byla nicméně velmi významným politickým aktem a bylo možné ji vnímat jako „vstřícný krok" k opozici. Právě tak si značná část opozice toto rozhodnutí vyložila – především Lech Wałęsa a ústřední jádro podzemní Solidarity, které představovali vlivní aktivisté z největších regionů a poradci z intelektuálního prostředí, kteří byli kolem něj sdruženi. Odpovědí na amnestii bylo vytváření viditelných odborových struktur včetně celostátní Prozatímní rady (tajná Prozatímní koordinační komise však zůstala zachována). Jeden z nejvlivnějších představitelů opozice Adam Michnik, který tehdy byl v těsném kontaktu s Wałęsou, přímo prohlásil, že zveřejnění odborářských organizačních článků je „aktem směřujícím k vyvolání procesu, v němž se konflikt promění v dialog".[16] Nedosti na tom: za několik týdnů po vyhlášení amnestie Wałęsa a jádro opozičních intelektuálů poslali prezidentu Ronaldu Reaganovi otevřený dopis s prosbou o odvolání hospodářských sankcí zaměřených proti Polsku. Opozice tedy přijala nabídku vlády. Ta však ve skutečnosti nebyla směřována k lidem, jako byl Wałęsa, nebo dokonce Michnik, které za nejneúprosnější (a nejhorší) nepřátele nepokládali jen propagandisté nebo „tvrdohlaví", ale i sám Jaruzelski.

Záhy se ukázalo, že kromě ovlivnění západního veřejného mínění šlo především o vytvoření možnosti uskutečnit manévr kooptace, čili o to, aby byli vtaženi do institucí ovládaných stranou lidé, kteří mohli být ztotožňováni s opozicí, nebo alespoň lidé, kteří se dříve nepodíleli na politickém jednání organizovaném PSDS. Za tímto účelem byla necelé dva měsíce po vyhlášení amnestie (6. prosince) vytvořena Konzultační rada předsedy Státní rady, tedy generála Jaruzelského. Měla být určitým dovršením struktury „konzultativní demokracie".[17] Existovala již totiž celá „síť" různých rad, vytvořených převážně po 13. prosinci 1981, jako byla Konzultativní hospodářská rada Rady ministrů nebo Společensko-hospodářská rada Sejmu. V těchto radách však nebyli žádní představitelé opozice, nýbrž jen nepočetní nestraníci, kteří měli autoritu (například vědeckou), ale žádné politické zázemí. O to ostatně také šlo. Tentokrát byl záměr korunován částečným úspěchem, protože do nové rady se uvolilo vstoupit několik známých lidí, kteří byli pokládáni za nezávislé. Byl mezi nimi předseda varšavského Klubu katolické inteligence (kterého za jeho angažovanost v radě kolegové donutili, aby z funkce předsedy odstoupil) či jeden z dávných poradců Solidarity, který měl blízko k episkopátu. K podstatnějšímu průlomu „fronty odporu" však nedošlo, protože většina lidí z opozičních prostředí, kteří byli osloveni, nabídku nepřijala, neboť iniciátoři zřízení rady nepřihlédli k podmínkám, které si opozice kladla. Například požadovala, aby rada měla právo zákonodárné iniciativy, právo předkládat návrhy Ústavnímu soudu a Nejvyššímu správnímu soudu a aby měla neomezený přístup k věrohodným informacím o hospodářství.[18] Splnění těchto požadavků by však znamenalo, že se rada bude moci stát faktickým subjektem ne-li rozhodovacích, pak přinejmenším kontrolních procesů, takže by připo-

16 Citováno podle SKÓRZYŃSKI, Jan: *Ugoda i rewolucja*: Władza i opozycja 1985–1989. Varšava 1995, s. 23.

17 Rozsáhlejší úvahy o termínu *consultative democracy*: GERRITS, Andre W. M.: *The failure of Authoritarian Change*: Reform, Opposition and Geopolitics in Poland in the 1980s. Dartmouth 1990, s. 101–106.

18 *Tygodnik Mazowsze*, č. 187 (12.11.1986).

mínala Společenskou radu pro národní hospodářství, kterou Solidarita na podzim 1981 navrhovala a jejíž zřízení Jaruzelski tehdy zamítl.

Jaruzelského garnituru dílčí úspěch „kooptačního manévru" patrně povzbudil, a tak udělala v témže směru další kroky: v červnu 1987 vyšel legálně časopis *Res Publica*, který kdysi vycházel v podzemí, a 11. července se člen politbyra Józef Czyrek veřejně, takže se to dalo pokládat za „oficiální kontakt", sešel se členy varšavského Klubu katolické inteligence, kteří se skoro všichni ve značné míře podíleli na opoziční činnosti a mnozí z nich hráli v „podzemí" podstatnou roli. Ve Varšavě probíhala bohatě navštěvovaná setkání Klubu politického myšlení *Dziekania*, organizovaná pod záštitou bývalého poslance Stanisława Stommy, v Poznani pracoval Velkopolský politický klub *Ład i Wolność*, zatímco v Krakově začala liberální centra organizovat nezávislá hospodářská sdružení. Postoj vlády částečně souvisel také s přípravami na návštěvu papeže (8.–14. června 1987) a s touhou „vytvořit dobré klima" po dobu návštěvy Jana Pavla II., jehož názor byl velmi důležitý vzhledem k vlivu, jaký měl na postoj společnosti i na mezinárodní mínění. Z téhož důvodu nedošlo k zásahu, když se sešlo jádro několika desítek intelektuálů, které Wałęsa pozval k debatě o situaci v zemi, ani tehdy, když probíhala zasedání nelegální, ale veřejně působící Prozatímní rady Solidarity. Cenzura byla shovívavá k textům o nejnovějších dějinách (i když nejchoulostivější záležitosti v polsko-sovětských vztazích byly nadále tabu), ke kritickým článkům o hospodářské situaci a prováděných „reformách", a dokonce ke statím, které zpochybňovaly dosavadní zásady řízení hospodářství.[19] Podzemní vydavatelství byla pronásledována a vydavatelé byli šikanováni konfiskacemi, ale soudy nevynášely rozsudky, kterými by lidi posílaly do vězení, nýbrž používaly pokut a propadnutí „předmětů použitých ke spáchání trestného činu" (tiskařského zařízení, automobilů atd.). S velkou nechutí, ale přece jen byla trpěna setkání Wałęsy a předních opozičních představitelů se západními politiky, kteří přijížděli do Polska. To se datovalo od návštěvy náměstka ministra zahraničí Johna Whiteheada v lednu 1987. Po návštěvě Jana Pavla II. sice ministr Kiszczak ohlašoval „silnější důraz na to, že vláda je silná a nebude tolerovat žádnou destrukční činnost"[20], ale vcelku se od podzimu 1986 rozsah liberalizace výrazně rozšiřoval.

I když stále nebyla překročena „magická" hranice oddělující liberalizaci od demokratizace, v lidech z okolí generála Jaruzelského se rodily nové politické nápady. Nejdál šly analýzy a návrhy, které na podzim 1987 formuloval Mieczysław F. Rakowski, který se ve skutečnosti ocitl „v ústraní" (po volbách v roce 1985 ztratil funkci místopředsedy vlády a obsadil méně exponovanou funkci vicemaršálka Sejmu), ale Jaruzelski ho nikdy nedesavuoval. V memorandu, jež předložil prvnímu tajemníkovi, Rakowski tvrdil, že forma reálného socialismu „vyčerpala své možnosti" a že je nezbytná velmi hluboká hospodářská reforma, k jejímuž uskutečnění je nutné provést změny v mocenské struktuře včetně legalizace opozice.[21] Co chápal pod pojmem „opozice", není ve skutečnosti

19 Např. v centrálním orgánu ÚV PSDS *Trybuna Ludu* se objevila – samozřejmě řečnická – otázka: „Může socialismus zvítězit v závodu s kapitalismem, zachovává-li administrativně přídělový systém, hierarchické plánování a dosavadní roli státu v řízení hospodářství?" (citováno podle SKÓRZYŃSKI, J.: *Ugoda i rewolucja*, s. 36).

20 WIDACKI, Jerzy: *Czego nie powiedział gen. Kiszczak*. Varšava 1992, s. 107.

21 Autorské zhuštění tohoto dokumentu zařadil Rakowski do svých pamětí (*Jak to się stało*, s. 99–103).

jasné – jistě ne Solidaritu ani zakonspirované politické strany (které nebyly velké), ale spíš podstatně umírněnější sdružení, která se od nich odvozovala. Nicméně už pouhý fakt, že připouštěl, že opozice by se měla stát stálou systémovou součástí veřejného života, znamenal zpochybnění jednoho z nejstarších komunistických dogmat. Další, v podstatě sociotechnické návrhy předložili generálovi členové jím zřízeného analytického sboru. V září psali mimo jiné o kooptaci Wałęsy do konzultační rady a o zavedení úřadu prezidenta (cestou referenda). Předpokládali přitom, že by tento úřad obsadil Jaruzelski, což by mu poskytlo „celonárodní legitimaci".[22]

Generál však dal přednost legitimaci PSDS před onou „celonárodní" a přes předpovědi, že budou přijata závažná rozhodnutí týkající se „společensko-politické reformy", se tomu věnované plenární zasedání ÚV omezilo na povšechnou deklaraci, která se držela v mezích doposud závazných konvencí. Stalo se tak navzdory různým veřejným prohlášením a slibům, které obdrželi představitelé církve.[23] Z dostupné pramenné dokumentace se těžko dá odvodit, jaké byly důvody tohoto couvnutí. Svou roli možná sehrála skutečnost, že v Moskvě začal protiútok „tvrdohlavých" proti Gorbačovovi, který měl trvat mnoho měsíců a jehož projevem bylo mimo jiné odsunutí šéfa moskevské organizace KSSS a vyhlášeného „radikála" Borise Jelcina na vedlejší kolej. Nejspíš však polské vedení usoudilo, že dosavadní liberalizační kroky jsou dostačující a že „stranické řady" stále ještě nejsou připraveny na hlubší změny. V zásadě se dost žárlivě střeží „monopol na reformy" – komunistická strana byla vydávána za jedinou tvůrčí sílu, zatímco opozice byla líčena jako prvek výhradně destruktivní, usilující o anarchii a chaos – a to nejen v propagandistických textech, nýbrž i v celém vnitřním diskurzu mocenské elity. Ačkoli Jaruzelského garnitura věděla, že se opozice těší značné podpoře společnosti (i kdyby to měla být jen dvacetiprocentní důvěra, zjištěná v létě 1985) a někteří její členové se z toho pokoušeli vyvodit závěry (viz memorandum Rakowského), ještě pořád platil názor, že jakékoli nekontrolované instituce, jež by plnily zprostředkující roli mezi různými společenskými skupinami a mocí, jsou „nemožné" – tj. jsou zbytečné anebo ohrožují systém v jeho základech. Zároveň se o nezbytnosti změn nejen vědělo, ale vládla také ochota je uskutečnit. Jenže to mělo být učiněno vlastními silami.

Zde se zajisté zrodil záměr provést referendum – čili odvolat se přímo ke společnosti. Referendum se konalo 27. listopadu 1987 a skončilo neúspěšně: na obě otázky (o hospodářské reformě i o politické reformě) sice dvě třetiny hlasujících odpověděly pozitivně, ale vzhledem k nižší účasti, než jaká se předpokládala, nebylo dosaženo zákonem vyžadované většiny (více než padesáti procent oprávněných voličů). Nezávisle na tom, jakou roli přitom sehrály opoziční výzvy k bojkotu referenda, nejasně formulované otázky, nevíra v reformátorskou roli státních úřadů nebo prostě obava ze změn, lze výsledek vykládat v kategorii přinejmenším částečného vyjádření nedůvěry Messnerově vládě a také celé garnituře generála Jaruzelského. „Tvrdohlaví" z referenda vyvodili závěr, že společnost reformy nechce. Opozici posílilo v přesvědčení, že bez jejího podílu („pomoci") jsou skutečné reformy nemožné, a vedení Solidarity vyhlásilo (5. prosince)

22 PACZKOWSKI, Andrzej (zprac.): Nastoje przed bitwą. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 100 (1992).

23 Na důvěrném setkání představitelů PSDS a církve, které se konalo po tomto zasedání ÚV, tvrdili biskupové, že přijaté usnesení „navrhuje méně", než obsahoval počáteční návrh, který dostali (RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 196).

ochotu uzavřít „protikrizový pakt" a přistoupit na vyjednávání. Vedení PSDS však návrh nepřijalo, či spíš jej „přijalo" způsobem shodujícím se s dosavadní strategií, jež neuznávala váhu a společenskou roli opozice: záležitost byla „skandalizována" v nezávazné tiskové debatě, jež se vedla na stránkách měsíčníku s nízkým nákladem *Konfrontace* (což už samo o sobě omezovalo její intenzitu), který byl ovšem „výkladní skříní" *PRON*. To byl také posun, ale „jen" liberalizační – představoval však i další pokus „vyloupnout" z opozice lidi, kteří by byli ochotni vstoupit do struktur kontrolovaných PSDS. Zároveň se počítalo s prohloubením rozdílů v řadách protivníka, protože velká část opozice včetně některých známých aktivistů Solidarity byla přesvědčena, že všechny ty úvahy o „nové společenské dohodě" nepovedou k žádnému kompromisu, ale ke kapitulaci, a že hraničí se zradou. Taktiku směřující k vyvolání rozporů v táboře protivníka používali polští komunisté odedávna, se zhruba padesátiprocentním úspěchem. V zápase, do kterého se garnitura generála Jaruzelského pustila ve druhé polovině roku 1986, měla čím dál větší roli.

Souběžně s těmito „liberalizačními" kroky se však ve veřejných projevech členů stranického vedení – a to i těch, kteří byli pokládáni za „reformátory" – objevily ostré tóny, ozývaly se definice známé z období nejbezohlednějších propagandistických štvanic, jako „antisocialistické síly", „protistátní činnost", či dokonce činnost „protipolská", protivníci byli obviňováni, že „přisluhují cizím zájmům". Tato prohlášení sloužila především k mobilizaci strany, která byla stále ve špatném stavu: od srpna 1980 odešla z PSDS asi jedna třetina členů a noví nepřicházeli, strana „zestárla" (jen osm procent členů bylo mladších než třicet let) a „zúřednič tělа" (dělníků bylo jen asi pětatřicet procent). Bojovně naladění aktivisté jistě nechyběli, ale celek byl pasivní, a dalo se pochybovat, zda se v kritické chvíli odhodlá pustit se do boje – to znamená zda účinně podpoří postup vedení. Možnost jejich mobilizace byla o to potřebnější, že politika hospodářských reforem se opírala o úsilí nastolit tržní rovnováhu spíš pomocí vyšších cen než zahájením skutečně zásadních změn. Vyvrcholením usilovně propagované „druhé etapy reformy" bylo drastické zvýšení cen. Došlo k němu 1. února 1988 a jeho důsledky vyvolaly za několik měsíců stávkovou vlnu (24. dubna) – první větší stávkovou vlnu od utlumení protestních stávek po nastolení výjimečného stavu. Přes pokusy vyjednávat, na nichž se podílela církev, byla hlavní ohniska stávky potlačena silou (ale bez obětí na životech). Poměrně nevelký rozsah stávek rozhodně v jistém smyslu oslabil obavy Jaruzelského garnitury, nezaplašil však strach, že vzhledem k naprostému nedostatku jakýchkoli náznaků zlepšení hospodářské situace mohou přijít další veřejná vystoupení – a že je nedokáže kontrolovat dokonce ani Solidarita. Už první jarní stávková vlna totiž propukla spontánně, mezi vůdci stávek se vyskytli úplně noví lidé a v mnoha případech udávali tón mladí dělníci, kteří neměli se strukturami delegalizovaného odborového svazu vůbec nic společného. Podobné obavy ostatně nebyly cizí ani podzemním aktivistům.

Několik dalších měsíců však taktika garnitury generála Jaruzelského zůstávala beze změny. V každém případě nepodnikla otevřené kroky, které by mohly sloužit jako výrazný signál její ochoty vyvodit závěry ze skutečnosti, že existuje dobře organizovaná opozice ochotná ke kompromisu, že citelně vzrůstá napětí v zemi a že soustavně klesá důvěra v PSDS.[24] V důvěrných rozhovorech se představitelům církve dostávalo ujištění, že

24 V únoru až květnu 1988 vyjadřovalo důvěru PSDS už jen kolem 35 % dotázaných (OSTROWSKI, K.: The decline of power...)

„budou přijata dalekosáhlá rozhodnutí" včetně „umožnění legální činnosti opozičních sil",[25] padaly zmínky o možnosti „vstupu významné opoziční reprezentace do parlamentu", a dokonce o tom, že „situace vyžaduje zvážit možnost sestavení koaliční vlády s podílem opozice".[26] Odpovědní členové nejvyšších stranických orgánů šli někdy při načrtávání horizontu změn dost daleko. Na jednom setkání, kterého se zúčastnili za komunistickou stranu dva členové politického byra a jeden tajemník ÚV, mluvili tito představitelé o změně ústavy plánované na rok 1991 (tedy ke dvoustému výročí Ústavy 3. května). Ta měla ustoupit od dogmatu o „morálně-politické jednotě národa", akceptovat pluralismus („nekonfrontační"), demokratizovat volební řád, zajistit svobodné působení spolků a rovnost všech sektorů ekonomiky.[27] Zároveň padl návrh, aby církev převzala odpovědnost za činnost Solidarity, což představitelé episkopátu samozřejmě pokládali za nemožné. V červnu začaly pod rouškou přísného tajemství rozhovory Stanisława Cioska (čerstvě jmenovaného zástupce člena politického byra) s Andrzejem Stelmachowským, který byl blízkým poradcem Wałęsy a zároveň měl důvěru církve. Všechno naznačovalo, že Jaruzelského garnitura si je plně vědoma nezbytnosti změn, nicméně stále se pohybuje v prostoru vymezeném hranicemi „socialistického pluralismu" a „socialistické výstavby", lavíruje mezi různými variantami kooptační taktiky a „konzultativní demokracie".

Zároveň docházelo ke stále podstatnějším změnám v „mezinárodním prostředí": Sovětská armáda se začala stahovat z Afghánistánu; 19. konference KSSS schválila konání voleb do Shromáždění lidových zástupců (což znamenalo, že se Gorbačov chystá mobilizovat společnost mimo dosavadní stranické kanály); proběhla reorganizace struktur ÚV PSDS, které měly na starost vztahy s „bratrskými stranami"; jeden z hlavních poradců sovětského generálního tajemníka prohlásil v amerických médiích, že „státně-administrativní model socialismu, nastolený ve většině východoevropských zemí pod vlivem Sovětského svazu, neobstál ve zkoušce času".[28] To znamenalo nejen prohloubení procesu uvolňování vztahů mezi Moskvou a Západem a rozšíření „perestrojky", ale také ústup od „Brežněvovy doktríny". Gorbačovovi se všechny kroky, jež podnikali reformátoři v zemích socialistického bloku, nepochybně hodily jak v mezinárodní politice, tak ještě víc v zápase, který sváděl se svými „tvrdohlavými" oponenty. Kromě Maďarska, kde v květnu János Kádár odstoupil ze stranických funkcí a k moci se dostala reformátorská skupina, bylo Polsko jedinou zemí, v níž byl proces změn již zahájen. Vládnoucí elity ostatních států se rozhodně stavěly proti jakýmkoli reformám a jejich vůdcové (Ceaușescu, Honecker, Husák, Živkov), kterým se říkalo „východoevropská banda čtyř", se orientovali na Gorbačovovy vnitřní protivníky. Jaruzelski svého moskevského partnera-patrona výrazně a rozhodně podporoval a očekával od něj totéž.[29]

---

25 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, Rozhovor z 23. května, s. 234.

26 *Tamtéž*, Rozhovor ze 3. června, s. 241.

27 *Tamtéž*, Rozhovor z 27. května, s. 238.

28 „...administrative-state model of socialism, established in the majority of East European countries during the 1950s under influence of the Soviet Union, has not withstood the test of time." Citováno podle STOKES, Gale: *The Walls Came Tumbling Down*: The Collaps of Communism in Eastern Europe. New York 1993, s. 98.

29 Jedním z projevů této politiky bylo vytvoření Společné komise historiků (stranických) v květnu 1987, jež dostala za úkol prozkoumat „bílá místa" v polsko-sovětských vztazích. Jaruzelski chtěl tímto

Ačkoli v Polsku docházelo zřídka ke křiklavým projevům „gorbymanie", jaké bylo možné pozorovat mezi politiky i ve veřejném mínění na Západě, přece jen dosti početné kruhy společnosti i část opozičních elit spojovaly s osobou sovětského generálního tajemníka naděje na další změny v Polsku, a dokonce se stávalo, že „konzervativnost" Jaruzelského bývala stavěna do kontrastu s Gorbačovovou dynamikou. Hodně se také očekávalo od návštěvy kremelského vůdce v Polsku. Při rozhovoru mezi čtyřmi očima, který proběhl 11. července, informoval Jaruzelski svého hosta, že „jsme udělali mnoho a půjdeme dál", ale zároveň potvrdil, že „dvě hranice jsme nepřekročili": jednou byla legalizace Solidarity a druhou souhlas se vznikem opozičních politických stran.[30] Je velice pochybné, že by Gorbačov měl v úmyslu Poláka přemlouvat k jakýmkoli dalekosáhlým krokům. Jeden i druhý měli na mysli „nápravu reálného socialismu" a zachování kontroly komunistické strany nad státem i veřejným životem. Pro Jaruzelského měla tato návštěva i slavnostní zdůrazňování naprosté shody jeho názorů s názory sovětského vůdce význam nejen vzhledem k polskému veřejnému mínění, ale také – a možná dokonce především – vzhledem k PSDS. Hlas kremelského pána už sice neměl dřívější váhu, ovšem autorita „velkého bratra" měla na komunistickou „členskou masu" i její aktivisty stále velký vliv. Gorbačovova návštěva také potvrdila postavení generála, které bylo i tak nezvykle silné, stejně jako jeho reformy. Opozici však zklamala jak návštěva, tak především mlčení sovětského vůdce o tématu, které bylo lakmusovým papírkem polsko-sovětských vztahů a věrohodnosti Kremlu – o katyňském zločinu.

Jako už několikrát v dějinách komunistického Polska (v letech 1956, 1970, 1980) byla rozhodujícím impulzem, který stranické vedení popohnal ke změnám, spontánní vystoupení pracujících. Dne 15. srpna začali dost nečekaně – a to pro vládu i pro opozici – stávkovat horníci z dolu *Manifest Lipcowy*. Během několika dalších dní se k nim připojily doly a početná skupina velkých podniků ve Štětíně, Krakově, Varšavě, Poznani a Vratislavi. Za týden zastavily práci také gdaňské loděnice – kolébka Solidarity. V čele seznamu požadavků všude stála legalizace Solidarity. Jaruzelski jako první krok narychlo svolal zasedání Rady obrany státu (20. srpna), kde bylo rozhodnuto zahájit přípravy k zavedení výjimečného stavu, které měly být ukončeny do 31. října. Příslušné orgány generálního štábu, ministerstva vnitra a státní správy začaly okamžitě jednat.[31] Stanovení tak vzdáleného termínu vyplývalo, jak se zdá, z toho, že se Jaruzelski zasadil, aby byl podniknut souběžně pokus vyřešit konflikt vyjednáváním. Územní rozsah stávek byl podstatně větší než v čase jarní vlny, a třebaže se na obsazení podniků podílely jen poměrně nevelké části jejich osazenstva, dalo se jen stěží předpokládat, že pokusy o jejich potlačení nevyvolají masové protesty a oběti. Vyvést znovu vojsko z kasáren – to by znamenalo promarnit všechno, čeho bylo do té doby dosaženo, především však „ztratit tvář" před Západem. Nezaručovalo by to ani, že se bude opakovat úspěch z 13. prosince, neboť ten byl v mnoha ohledech důsledkem momentu překvapení. Navíc stávky podporovala velká část společnosti a výsledky narychlo provedených průzkumů veřejného mínění ukázaly v zásadě

způsobem připravit opozici o důležitý nástroj v boji o delegitimizaci komunistické vlády.

30 *Ostatni rok władzy 1988–1989*: Tajne dokumenty Biur Politycznego i Sekretariatu KC PZPR. Londýn 1994, s. 8.

31 Podrobnosti o průběhu zasedání: KOWALSKI, Lech: Stan wyjątkowy – Okrągły Stół. In: *Arka*, č. 2/3 (1993).

dramatický stav: požadavky stávkujících pokládalo za správné 62,4 % dotázaných, stávky podporovalo 53,2 % respondentů,[32] zatímco důvěru k PSDS projevilo pouhých 26 % odpovídajících.[33] Jaruzelského garnitura počítala také s tím, že „v případě použití administrativních prostředků [jak se to eufemisticky nazývalo] bychom poškodili celou politiku přestavby [tj. perestrojku]".[34]

Hlavní opoziční středisko, tj. politici seskupení kolem Wałęsy, naopak usoudilo, že se objevuje šance přimět Jaruzelského garnituru k jednání. Dvacátého srpna večer se Stelmachowski sešel s Czyrkem. Tři dny nato přijalo politické byro rozhodnutí zahájit rozhovory a téměř poplašně svolalo plenární zasedání ústředního výboru. Celou tu dobu probíhaly důvěrné rozhovory, k nimž se připojil tiskový mluvčí episkopátu P. Alojzy Orszulik, který se neoficiálních kontaktů s představiteli vedení PSDS účastnil už delší dobu. Dne 25. srpna se politické byro seznámilo s Wałęsou podepsaným záznamem týkajícím se eventuálního vyjednávání a podle zprávy Rakowského usoudilo, že tento záznam by se mohl stát východním bodem. Dalšího dne generál Kiszczak v televizním vystoupení navrhl setkání „u kulatého stolu", jehož by se účastnila „různá společenská a pracovní prostředí". Dne 28. srpna ÚV přistoupil na to, aby se těchto rozhovorů účastnil Wałęsa. Pro tehdejší i pozdější postoj Jaruzelského garnitury bylo příznačné, že se uchylovala k tajemným označením („společenská prostředí") a neříkala věci přímo, i když všem bylo dokonale jasné, kdo má být hlavním partnerem. Pokoušela se také umenšit význam prvního setkání Wałęsa–Kiszczak, které se konalo 31. srpna, právě v den výročí podpisu dohod v roce 1980. Týž den ministr vnitra vedl celou sérii rozhovorů, a to s představiteli koaličních stran PSDS (Sjednocené lidové strany – *ZSL* a Demokratické strany – *SD*), s předsedou již dohasínajícího *PRON*, s mluvčím Polské akademie věd a s redaktorem listu *Res Publika*. Ještě silněji byl odstup od Wałęsy zdůrazněn oficiálním setkáním Jaruzelského s předsedou oficiálních odborových svazů *OPZZ* Alfredem Miodowiczem. Když první tajemník komentoval tyto okolnosti, zdůraznil, že „Wałęsa společně s biskupem přijel k veliteli policie", zatímco Miodowicze přijal předseda Státní rady.[35] Nebylo to však jen propagační setkání; členové a funkcionáři *OPZZ* patřili k nejhorlivějším oponentům rozhovorů s opozicí, kterou – do značné míry oprávněně – ztotožňovali se Solidaritou, a pak jejich vůdce projevoval čím dál větší politické ambice, a protože měl za sebou mohutnou šestimilionovou odborářskou základnu, mohl zaujmout neobsazené místo lídra „tvrdohlavých". *OPZZ* už nějakou dobu vyjadřovaly časté výhrady vůči hospodářské politice vlády a vůči systematickému poklesu příjmů dělnických rodin.

Přes všechny tyto snahy setkání Wałęsa–Kiszczak a jejich prohlášení, že budou zahájeny rozhovory „u kulatého stolu", znamenala ve skutečnosti vykročení ve začarovaného kruhu individuálních kooptací a shora kontrolované liberalizace a vstup do fáze vyjednávání se skutečným partnerem, který reprezentoval značnou část společnosti.

Jenže to, co je samozřejmé z pozdější perspektivy, kdy tato jednání skutečně proběhla, zdaleka nebylo tak jasné v době, kdy k nim teprve mělo dojít. Mnohé naznačuje, že vedení PSDS si nebylo jisto, má-li zahájení rozhovorů pokládat za volbu nové strategie změn,

32 *Ostatni rok władzy...*, s. 46.
33 OSTROWSKI, K.: The decline of power...
34 Citát z dálnopisu prvního tajemníka vojvodským výborům PSDS. In: *Ostatni rok władzy...*, s. 46.
35 *Tamtéž*, s. 43.

anebo za taktický krok, díky kterému se za poměrně nízkou cenu podaří zažehnat možný společenský výbuch nepředvídatelných rozměrů a získat „body" u západního veřejného mínění. Některá vyjádření svědčí pro tezi, že šlo o taktiku, a nikoli o strategii. Například den po úvodním rozhovoru Wałęsa–Kiszczak prohlásil Jaruzelski na zasedání sekretariátu ÚV, že nelze „promarnit" takové úspěchy, jako je „utlumení stávek" a „náznak polarizace druhé strany". Dodával přitom, že nemůže být řeč ani o „odborovém pluralismu", ani o „opoziční straně", a že „třídní odborový svaz [*OPZZ*] je první barikáda".[36] Je těžké si představit, že by se s neuznávaným partnerem dala vést slušná jednání založená na přesvědčení o možnosti dospět ke kompromisu. Rozhodný a „definitivní" odpor k legalizaci Solidarity lze tedy vykládat jako předem přijímaný předpoklad, že jednání neskončí vzájemnými ústupky, ale kapitulací opozice, nebo že umožní její diskreditaci před veřejností, protože se představí jako destruktivní síla, která není schopna dohody.

Rozmluvy však byly zahájeny. Dne 16. září 1988 se ve vile ministerstva vnitra (znovu ta role policie při kontaktech s opozicí) Magdalenka u Varšavy sešlo čtyřiadvacet lidí. Dvanáct z nich zastupovalo PSDS, satelitní strany a „převodové páky", deset Solidaritu a poslední dva byli duchovní, kteří zastávali funkci „důvěrných svědků". Hostitelem tohoto setkání byl generál Kiszczak,[37] který zároveň stál v čele delegace, jež záhy začala být označována jako „koaličně-vládní". Vůdcem „solidaritní" strany byl Wałęsa. Jednání s několika přestávkami na důvěrné rozhovory uvnitř obou stran (a s obědem) trvala kolem pěti hodin. Základním kontroverzním bodem byl problém legalizace Solidarity, se kterou nesouhlasil Kiszczak ani – samozřejmě – oficiální odbory. Rozhovory skončily shodou v tom, že nebyla zpochybněna nezbytnost zahájit pravidelný vyjednávací proces, který by se věnoval hlavním společenským a hospodářským problémům; Wałęsa pokládal za prvořadou „potřebu zemi zachránit, vyvést z úpadku". Opoziční strana ustoupila od požadavku, aby legalizace odborů byla podmínkou dalších jednání, stačilo jí, že proběhnuvší setkání lze vykládat jako uznání Solidarity *de facto*. Bylo dohodnuto, že jednání u kulatého stolu začnou v polovině října.

Ústup od legalizace nezávislých odborů jako podmínky *sine qua non* byl nepochybně úspěchem Jaruzelského garnitury, byť i jen proto, že podstatně snižoval pravděpodobnost vnitřních konfliktů v PSDS a zároveň prohluboval rozpory v opozici. Vládní strana si tak rovněž rozšiřovala manévrovací prostor, protože mohla aspoň déle zastávat linii, která by se v analogii s hesly z roku 1980 („socialismus – ano, deformace – ne") dala vyjádřit jako „rozhovory – ano, Solidarita – ne!". Ještě než však k setkání v Magdalence došlo, zrodil se ve vedení PSDS nový nápad, jak vybřednout z obtížné a nebezpečné situace, a dokonce se začal provádět. Nepodařilo se nalézt informace o jeho počátcích ani o jeho autorství. Možná vznikl v souvislosti s útoky oficiálních odborů na Messnerovu vládu, které zacházely tak daleko, že 6. září rada *OPZZ* přijala usnesení o vyjádření nedůvěry premiérovi. Z Miodowiczových pamětí vyplývá, že návrh na odvolání vlády vznikl v odborovém vedení a že se mu ho soudruzi z politického byra i generál Jaruzelski osobně

36 *Tamtéž*, s. 42.

37 Jsou dostupné dva záznamy účastníků tohoto setkání: DUBIŃSKI, K.: *Magdalenka...*, s. 18–37, a záznam P. Orszulika in: RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 268–281. Je velmi pravděpodobné, že vyjádření tajně zaznamenávala bezpečnost.

snažili vymluvit.[38] Nemám žádné podklady, na jejichž základě bych mohl toto tvrzení předsedy *OPZZ* zpochybnit, ale autorem této iniciativy docela jistě nebyl. Z faktu, že Messnerův kabinet skutečně padl – a to téměř jednomyslně (pro návrh hlasovalo 359 poslanců, zdrželo se jich 17 a jen jeden byl proti) – lze totiž snadno vyvodit, že se to nestalo proti vůli vedení PSDS. Byl to začátek nového manévru.

Messnerův nástupce byl jmenován až 27. září (a vláda ještě o čtrnáct dní později), což umožňuje usuzovat na to, že šlo o manévr pečlivě připravovaný. Novým premiérem se stal Mieczysław F. Rakowski, který měl pověst „liberála". Byla však známa i jeho „tvrdohlavá" vystoupení na adresu Solidarity, a zejména samého Wałęsy. Jaruzelski se domníval, že jmenování nové vlády bude „velmi důležitým trumfem, který bude nějakou dobu platit a který bychom měli maximálně využít".[39] Přirovnával to k situaci, která nastala, když se on sám v únoru 1981 stal premiérem, což pozitivně přijalo veřejné mínění i Solidarita. A skutečně: důvěra ve vládu bleskově vzrostla, což vedlo také k tomu, že se poněkud zlepšilo vnímání PSDS.[40] Protože Rakowski zahájil svou misi pokusy přimět k účasti ve vládě lidi spjaté s opozicí, mohlo se zdát, že souběžně s jednáními u kulatého stolu bude ještě existovat „otevřená linie". Ve skutečnosti byly tyto pokusy snahou – nevím, nakolik uvědoměle[41] – pokračovat v taktice individuálních kooptací, a byly tudíž *de facto* namířeny proti vyjednávání s organizovaným protivníkem. O tom, že záměry Rakowského byly skutečně takové, mohou svědčit nejen jeho výpovědi v uzavřené společnosti členů nejvyšších stranických orgánů (na jednom zasedání sekretariátu ÚV tvrdil, že opozice „začala být drzá" a „je potřeba dát jí najevo pocit síly"[42]), ale i veřejné prohlášení, že „Poláky zajímá 'kulatý stůl' méně než stůl bohatě prostřený".[43] Byl to signál obratu v linii, která platila teprve několik týdnů a podle níž se zdálo, že směřuje k uznání Solidarity a k jasným rozhovorům s opozicí.

Není tedy divu, že k plenární schůzce účastníků kulatého stolu domluvené na 17. října nedošlo. Důvěrné kontakty, a to i s představiteli církve, pokračovaly. Záměry Rakowského začaly však být úplně zřejmé až tehdy, když ministr průmyslu rozhodl, že 1. listopadu půjde gdaňská loděnice do likvidace. Přestože toto rozhodnutí bylo motivováno hospodářskými aspekty a přechodem k opravdu hloubkové reformě, která vyžadovala omezit dotace neefektivním podnikům, politické motivy tohoto kroku byly až příliš průhledné – prodělečných továren bylo v Polsku plno, ale jako první se měla likvidovat „kolébka Solidarity" (a Wałęsovo pracoviště). Výkon rozhodnutí se měl časově shodovat s termínem (navrženým 20. srpna) ukončení příprav na výjimečný stav, nemohu však ničím doložit, že to byla vědomá souvislost. Je nicméně jasné, že žádný odpovědný politik by nemohl zaručit, že „likvidace" této snad nejslavnější loděnice na světě nevyvolá násilné protestní akce, stávky (včetně generální), pouliční manifestace, a dokonce vzpoury.

38 MIODOWICZ, A.: *Zadymiarz*, s. 115–116.

39 *Ostatni rok władzy...*, s. 105. Jindy také říkal, že nová vláda je „naše velká šance" (*tamtéž*, s. 132).

40 Důvěra ve vládu vzrostla z 33 % (v srpnu) na 72 % (v listopadu), zatímco důvěra v PSDS dosáhla 38,6 %.

41 Vzhledem k zahájeným vyjednáváním byly naděje na souhlas kohokoli, kdo byl skutečně blízký „solidaritní" opozici, v nejlepším případě minimální.

42 *Ostatni rok władzy...*, s. 91.

43 Vyjádření padlo při tiskové konferenci, poté co Sejm potvrdil vládu. Viz *Trybuna Ludu*, (15.–16.10.1988).

Naskýtá se tudíž podezření, že bylo záměrem odbory i opozici vyprovokovat a vyjednávání přinejmenším zablokovat. Solidarita se však rozhodla nevyvolat celostátní akci a místní stávka měla výstražný charakter a nepřerostla ve stávku okupační.

K liberalizačním hospodářským krokům a k decentralizaci řízení státního sektoru docházelo už před nástupem Messnerovy vlády v rámci „druhé etapy" reformy, ale k radikálním krokům se odhodlal až kabinet Rakowského. Základním aktem se stal zákon o hospodářské činnosti, který Sejm přijal 23. prosince 1988 a který umožňoval dalekosáhlou svobodu hospodářské činnosti, zrušil horní hranici podílu zahraničního kapitálu a zaváděl pro něj tříleté „daňové prázdniny". V příštích měsících přijal Sejm další zákony, které mimo jiné sjednotily zásady zdaňování, vyrovnaly přístup všech sektorů k úvěrům, zavedly svobodný obrat deviz, zlikvidovaly střední řídicí úroveň ve státním sektoru, vytvořily síť komerčních depozitně-úvěrových bank, majetek státních podniků rozdělily na část, kterou mohl podnik volně disponovat (například ji pronajmout, a to dokonce i fyzické osobě), a takzvaný zakladatelský kapitál, který zůstával ve správě státu. V zákonu o konsolidaci národního hospodářství se objevilo vyjádření v rámci komunistického systému nepochybně přímo revoluční: dovoleno je všechno, co zákon přímo nezakazuje.

Byl to tedy program, který měl uskutečnit myšlenku „socialistického tržního hospodářství" prostřednictvím účasti soukromého sektoru – do dvaceti procent, jak tvrdil Rakowski na setkání s představiteli episkopátu.[44] Tento program se podobal reformám uskutečňovaným v Maďarsku, jakož i krokům přijímaným (už od roku 1979) Teng Siao-pchingem. Byly to tudíž reformy „shora" se zachováním monopolu komunistické strany. Jadwiga Staniszkisová tyto změny souhrnně označila jako prolomení „ontologické bariéry".[45] Zdá se, že to bylo málo, protože Rakowski ani jiní politikové z Jaruzelského garnitury nesměřovali k privatizaci ani k volnému trhu. Na druhé straně se nepochybně v části stranických elit, a především mezi příslušníky nomenklatury v administrativním a hospodářském aparátě (a v menší míře, ale přece, i ve stranickém aparátě) objevovaly stále silnější a otevřenější tendence změnit své dosavadní postavení – místo řízení státního majetku se chtěli stát majiteli. Část dosavadních „kapitánů průmyslu" („socialistických manažerů") využívala všech liberalizačních a decentralizačních aktů ke svébytné privatizaci „shora", tj. k přejímaní částí majetku podniků, které řídili. Ve prospěch teze Staniszkisové hovoří skutečnost, že reprezentanti tohoto prostředí se dostali do vlády Rakowského a obsadili v ní dost důležité resorty,[46] ale sám premiér, jak vyplývá z jeho vlastních vyjádření, nepřekročil horizont vícesektorové ekonomiky a zhruba dvaceti procent pro privátní sektor (samozřejmě se nepočítali rolníci ani drobný obchod), zatímco ve stranickém aparátě převládaly ultrakonzervativní postoje. Lze usuzovat, že stoupenci liberalizace, která skýtala šanci na nabytí (či spíš přivlastnění si) majetku, nebyli stoupenci politických reforem. Právě naopak: Solidarita se jim jevila jako ochránce práv zaměstnanců, takže její vstup na legální politickou scénu mohl „individuální přeměnu komunismu v kapitalismus" spíš ztížit než usnadnit. Legalizace například pokoutního obchodu

---

44 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 334.

45 STANISZKIS, J.: *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe*: The Polish Experience. Berkeley 1991, s. 31 n.

46 Mieczysław Wilczek se stal ministrem průmyslu, Dominik Jastrzębski ministrem zahraničního obchodu.

s valutami byla pro ně důležitější než legalizace dalšího odborového svazu. V tomto směru byly zájmy „mladých manažerů" blízké zájmům „tvrdohlavých" z *OPZZ*.

Z obsahu důvěrných rozhovorů mezi představiteli episkopátu a PSDS jednoznačně vyplývá, že přinejmenším část (jistě však rozhodující většina) politiků Jaruzelského garnitury a Rakowského vlády zamýšlela skončit ekonomickými reformami[47] a politických reforem zanechat, nebo je aspoň odložit *ad calendas Graecas*. Faktickým fiaskem skončilo setkání Kiszczak–Wałęsa 18.–19. listopadu, uskutečněné z iniciativy církve, která se stále energičtěji snažila nalézt kompromisní řešení. Na setkání vládní strana jednoznačně zdůraznila, že „neexistuje politická vůle k prohlášení, že je nějaké místo pro Solidaritu, neboť na to nejsou politické podmínky".[48] Aktivistům Solidarity s politickými ambicemi byl naopak „nabídnut vstup do Sejmu" a dále padl návrh, aby se odborová činnost uzavřela do „dělnických sdružení" při kostelech.[49] Komuniké ze setkání se v podstatě omezilo na jedinou větu: „Bylo dohodnuto, že rozhovory budou pokračovat se záměrem sblížit stanoviska." Nebyl však domluven žádný termín příštího setkání, což se dalo vyložit jako přerušení, či alespoň odložení rozhovorů. Navíc atmosféru zmrazila vyjádření Jaruzelského a Rakowského na kongresu *OPZZ* (16.–28. listopadu), která se nesla v „protisolidaritním" duchu. Vyjednávací proces ustrnul na mrtvém bodě. V jednom z důvěrných rozborů, který vznikl v aparátě ÚV PSDS a jehož autoři byli stoupenci pokračování rozhovorů, přímo stálo, že „naše [tj. nikoli samotných autorů, nýbrž vedení] dosavadní stanovisko směřuje fakticky k torpedování 'kulatého stolu'", a navíc „to začíná být čím dál průhlednější".[50]

Mnohé nasvědčuje tomu, že k prolomení blokády došlo v důsledku spíš náhodné události. Dne 5. prosince Jaruzelski na zasedání sekretariátu ÚV prohlásil, že je nezbytné „vyrazit dopředu".[51] Toto konstatování vyplývalo z hodnocení televizní debaty Wałęsa–Miodowicz, která se konala 30. listopadu, a z následné reakce veřejnosti: v srpnu bylo pro legalizaci Solidarity 42 % dotázaných, den po debatě 62 %.[52] První tajemník musel přiznat, že tento veřejný souboj „změnil Wałęsovu podobu". Už 2. prosince navrhoval Ciosek P. Orszulikovi, aby se v nejbližších dnech konalo nové setkání Wałęsa–Kiszczak, a to v širším kruhu než posledně, a hned po něm další, přinejmenším tak reprezentativní, jako byly zářijové rozhovory v Magdalence.[53] Na základě dostupných pramenů lze s plnou jistotou prohlásit, že nápad na veřejnou konfrontaci vznikl náhodně v Miodowiczově okolí a nebyl součástí žádného promyšleného plánu.[54] Členové vedení PSDS měli dokonce vážné pochybnosti, je-li taková debata potřebná, ale hlavně jim šlo o to, aby se

47 „Rakowského lidé ujišťují," říkal Ciosek P. Orszulikovi koncem listopadu, „že napřesrok nedojde k žádnému společenskému výbuchu, protože trh bude posílen zbožím z dovozu." (RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 310.) Zdá se, že Rakowski si byl zcela jist úspěchem. Počítal přitom se svými dobrými kontakty ve věřitelských zemích Polska, zejména v SRN.

48 *Tamtéž*, s. 306.

49 *Tamtéž*, s. 302.

50 *Ostatni rok władzy...*, s. 219, 222.

51 *Tamtéž*, s. 197.

52 KOLARSKA-BOBIŃSKA, L. a další (red.): *Społeczeństwo i władza...*, s. 383–385.

53 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 311–313.

54 MIODOWICZ, A.: *Zadymiarz*, s. 119–120. Spontánní charakter Miodowiczovy iniciativy potvrzují i stranické dokumenty a zápisky P. Orszulika.

„nezviditelňovala" osoba Wałęsy, o němž se tiskový mluvčí vlády ještě před nedávnem vyjadřoval jako o „bývalém předsedovi bývalého odborového svazu". Na druhé straně se ovšem nikdo neobával, že Miodowicz bude „poražen". Protože je však šéf *OPZZ* postavil před hotovou věc – veřejně vyzval lídra Solidarity k televiznímu souboji, nedalo se už couvnout. Význam debaty, a hlavně úspěchu Wałęsy, který se představil jako odpovědný a kompetentní politik, pro oživení vyjednávacího procesu je nesporný,[55] svou roli však jistě sehrály i jiné faktory a události.

Na konci října Gorbačov konečně dokázal oslabit pozici vůdce „tvrdohlavých" Jegora Ligačova, jehož přítomnost v mocenské špičce byla vnímána – a vnímala ji tak i Jaruzelského garnitura[56] – jako ohrožení nejen moci sovětského generálního tajemníka, ale i „perestrojky" jako takové. V SSSR neustávaly etnické konflikty a sílily tendence svazových republik ke znovunabytí (nebo nabytí) suverenity. Vypořádávání se s minulostí se v dosud ještě cenzurovaných médiích týkalo už i samotného Lenina. Hospodářství, které bylo pro impérium vždycky koulí na noze, stále viditelněji spělo do období rozpadu: výroba klesala, kooperativní pouta se uvolňovala, zásobování nejzákladnějším potravinářským zbožím bylo hlavně ve velkých městech přes stále rozsáhlejší užívání racionalizačního systému katastrofální, „šedá zóna" byla nejen stále širší, ale také čím dál viditelnější, což prohlubovalo společenskou frustraci. Hroucení ekonomiky bolestně pociťovala i armáda, která byla hlavní oporou systému. Jedním slovem – Kreml se musel soustředit na řešení stovek současných problémů zásadního významu. Zahraniční politika Moskvy byla pod ohromným tlakem vnitřní situace: redukce vojenských výdajů byla čím dál palčivější nezbytností, což ve vztazích se Spojenými státy vedlo k prohlubování procesu uvolnění. Pokračoval odchod z Afghánistánu. Sedmého prosince Gorbačov na zasedání OSN oznámil stažení asi padesáti tisíc vojáků z Československa, NDR a z Maďarska a prohlásil, že v mezinárodních vztazích nelze používat síly ani hrozby silou, což platí i pro komunistické země. Tím *de facto* „odvolal" Brežněvovu doktrínu z roku 1968. „Mezinárodní prostředí" bylo tedy pro „reformátory" stále příznivější, i když západním státům záleželo víc na stabilitě především v SSSR, ale i v ostatních státech Varšavské smlouvy, než na uspíšení procesu změn, které v nich probíhaly.

Lze soudit, že začátkem prosince přijal generál Jaruzelski definitivní rozhodnutí o odblokování vyjednávacího procesu. Přestože jeho autorita byla ve stranických elitách i v celé PSDS – a dokonce i ve značné části společnosti – nezpochybnitelná a vlastně osobně řídil i polské vlády, nemohl nebrat v úvahu postoje stranického aparátu (kde pracovalo kolem dvaceti tisíc placených funkcionářů) a kruhů, které byly oporou systému (důstojnický sbor, bezpečnostní aparát, aparát státní správy na všech úrovních, pracovníci *OPZZ*, sdružení veteránů atd.). Lidé z Jaruzelského garnitury se často – například při rozhovorech s církví – odvolávali na odpor „základny" vůči reformám. Jistě to byly pokusy zakrýt vlastní nechuť k ústupkům, zároveň to ale svědčilo o skutečných náladách. V prů-

55 O několik měsíců později v souvislosti se zahájením jednání u kulatého stolu generál Jaruzelski Miodowiczovi připomněl, že „od ní [tj. debaty] se odvozoval další vývoj situace". (*Ostatni rok władzy...*, s. 275.)

56 „Všechno bude záležet na tom, jak daleko půjdou změny v SSSR na plénu ÚV KSSS," řekl Ciosek na setkání s P. Orszulikem 30. září (RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 283). Toto vyjádření snad není třeba vykládat jako svalování odpovědnosti za zbrzdění vyjednávacího procesu na „staršího bratra".

zkumu z listopadu 1988 – tedy z doby, kdy proces „smiřování" členů PSDS s nezbytností reforem a s existencí opozice trval už přes dva roky –, který byl proveden u více než stovky tajemníků vojvodských výborů, až 85 % z nich se přimlouvalo za „nepřekračování základních znaků systému ... které tvoří jeho podstatu už od roku 1948".[57] Autoři zprávy z průzkumu – sociologové z vysoké stranické školy – jednoznačně prohlásili, že nejméně 60 % dotazovaných lze označit za „stoupence totalitárních metod uplatňování vlády".[58] V zásadě lze tedy předpokládat, že u většiny lidí, kteří byli „jádrem" komunistické strany, narážel program reforem (a to i „umírněných a postupných") na úplné odmítnutí. Oni se změn ani tak nebáli, jako je spíš pokládali za zbytečné. Jazyk zmíněné zprávy a její závěry však ukazují na existenci intelektuálního zázemí PSDS, prostředí, v němž byli – a možná převažovali – aktivní stoupenci změn. Vzhledem k nedostatku všeobecných analýz je těžké popsat, jaká jiná stranická prostředí kromě lidí, kteří pracovali „na úseku" vědy anebo v médiích, byla částečně (nebo úplně) příznivě nakloněna reformě. Úsilí o změny měli možná sklon podporovat také ti, u nichž proběhl „ontologický zlom", protože návrat k „základním znakům systému" znamenal nejen eventuální krvavé represe a likvidaci jakýchkoli stop osobních svobod, ale také návrat k utopii kolektivního vlastnictví a rovnostářství, což by se rovnalo ztrátě jejich dosavadních zisků i nadějí na další kořist. Diferenciace stranických elit a prostředí, která byla jejich bezprostředním zázemím, tedy probíhala v mnoha různých rovinách, což Jaruzelského garnituře mohlo – ale nemuselo – usnadnit prosazení vlastního postoje. Příznivěji se v tomto smyslu utvářely názory řadových členů PSDS, z nichž až polovina si myslela, že Solidaritu je možné legalizovat.[59]

Nejbližší okolí generála Jaruzelského si uvědomovalo, že „odmítavá stranická fronta" je ve většině – a možná právě toto vědomí bylo dodatečným důvodem, proč se v kontaktech se Solidaritou používala taktika „zima–teplo–zima". Zdá se nepochybné, že důležitější roli než přesvědčovací a taktické schopnosti celé garnitury a jejího zázemí hrála síla autority samotného generála, tím spíš, že další krok – uznání, byť zprostředkované, ze odbory, v jejichž čele stojí Lech Wałęsa, mohou působit legálně – vyžadoval odpovídající přípravy a obratnou režii. Vyžadoval ovšem také rozhodnost, jejíž zdroje už nebyly jen politické (přesvědčení, že nejúčinnějším způsobem, jak zachovat nadvládu strany, jsou „kontrolované ústupky"), ale také psychologické: pro lidi, kteří byli v rozhovorech nejvíc zaangažováni, mohlo jejich násilné a definitivní přerušení znamenat porážku, a to nejen osobní, nýbrž i politickou, znamenající odchod z funkcí. Když se Jaruzelski rozhodoval k tomuto „druhému kroku", vstupoval také na tenký led, i když na obzoru nebyl – zvlášť poté co se Miodowicz zkompromitoval v debatě s Wałęsou – nikdo, kdo by se mohl stát jeho skutečným (a nebezpečným) konkurentem.

Průběh plenárního zasedání ÚV, které mělo přijmout do té doby mnohokrát odmítnutý princip „odborového pluralismu", byl aranžován s velkým umem. Aby se členům ÚV ulehčilo překonání tohoto úskalí, bylo jednání rozděleno na dvě části: během první části (20.–21. prosince) byl předložen programový dokument (Strana ve změnách – změny ve straně) a byly provedeny zásadní personální změny v nejvyšších orgánech; po téměř

57 *AAN*, sbírka KC PZPR, současná signatura p. 451, t. 41, s. 175.

58 *Tamtéž*, s. 214.

59 *Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1980–1989*. Londýn–Varšava 1993, s. 558.

měsíčním přerušení, během nějž byl názor stranického aparátu intenzivně „ošetřován",[60] se pak konala druhá část zasedání (16.–17. ledna 1989), na níž byl předložen návrh usnesení, které se už otevřeně týkalo „odborového pluralismu". Personální změny dosáhly takového stupně, že se mohlo zdát, že PSDS prošla podobnou krizí jako v letech 1980–1981. Bylo odvoláno šest členů politického byra a na jejich místo jmenováno osm nových (jen dva z nich byli předtím zástupci členů politbyra), jmenováni tři noví zástupci a vyměněni čtyři z devíti tajemníků ÚV. Výměna se týkala hlavně osob, které varovaly – nebo častěji vyjadřovaly obavy – před zahájením rozhovorů se Solidaritou, jistě to ale nebylo jediné kritérium, poněvadž například Miodowicz v politickém byru zůstal. Na druhé straně v nejvyšších orgánech setrvali všichni ti, kteří se zúčastnili rozhovorů s církví a opozicí. Jak lze soudit z lakonického protokolu ze zasedání byra ve dnech 20. a 21. prosince,[61] Jaruzelski byl nucen prosazovat i některé lidi, které považoval za nevhodné pro realizaci nové politické linie.

Generál Jaruzelski se neobával jen „radikálů" ze své vlastní „základny", ale chtěl být zabezpečen i ze strany církve, která – jak si představoval – měla velký zájem na zažehnání konfliktu, který drásal společnost, a zároveň měla rozhodující vliv na postoje vůdců Solidarity, a především na samotného Wałęsu. Ještě než došlo k druhé části jednání ÚV a ke konečnému potvrzení autority prvního tajemníka, proběhla řada důvěrných schůzek (4., 6., 11. a 14. ledna). První z nich se konala v nejreprezentativnější sestavě – byl na ní Rakowski, který se k vyjednávání připojil poprvé, a dva arcibiskupové – a došlo na ní k mnoha polemikám, zvlášť s ohledem na problém předčasných voleb. Přestože Rakowski varoval, že ke svobodným volbám skutečně „nemůže dojít, protože by zkomplikovaly vnitřní situaci",[62] a Czyrek dokonce nadále zdůrazňoval, že PSDS si musí zachovat pozici dominantního činitele v zemi, protože „jinak dojde ke změně hranic" státu,[63] bylo rozhodnuto, že usnesení ÚV, které zaručí možnost legalizace Solidarity, umožní přechod do další fáze vyjednávání, totiž k pravidelným jednáním „u kulatého stolu". Další setkání byla užší (Ciosek, P. Orszulik, Tadeusz Mazowiecki) a jejich průběh byl naprosto netypický pro systém, který vládl dál, jako by se nic nedělo – kněz společně s opozičním intelektuálem „recenzovali" postupně předkládané návrhy usnesení ÚV a pod jejich tlakem se formulace několikrát měnily tak, aby uspokojily církev a opozici.

Přes všestranné přípravy měla druhá část zasedání ÚV dramatický průběh. V diskusi se objevily tak drastické výroky („protidělnický kurz", „zrada") a došlo k tak tvrdé výměně vět mezi Rakowským a Miodowiczem, že generál Jaruzelski během jednoho ze tří zasedání politbyra, která byla *ad hoc* svolána v průběhu jednání ÚV, prohlásil, že dochází ke krizi důvěry v současné vedení. Janusz Reykowski, který nedávno začal působit v politickém byru, uvedl, že je „potřeba dospět ke krizi".[64] Jaruzelski, Kiszczak, Siwicki a Rakowski pohrozili demisí, ale nakonec byl odsouhlasen závěr, že se bude hlasovat

60 Bylo mj. zorganizováno zvláštní školení stranického aparátu a šířeji pojatého „aktivu", proběhl anketní průzkum a byly „konzultovány" vojvodské orgány.

61 *Ostatni rok władzy...*, s. 211–213.

62 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 332. Mluvčí to popisoval dokonce ještě důrazněji, tvrdil, že „nikdo nedokáže kontrolovat reakce" armády, státní bezpečnosti a stranického aparátu.

63 *Tamtéž*, s. 335.

64 *Ostatni rok władzy...*, s. 229.

o důvěře celému politbyru. Přestože Ciosek v jednom z rozhovorů s P. Orszulikem a Mazowieckým prohlásil, že protivníci kompromisní linie vůči opozici „chystali puč"[65] (což vypadá spíš jako přehánění), ve skutečnosti se neodvážili generálovu pozici zpochybnit, takže neměl problémy získat pro sebe a pro svou garnituru vyjádření důvěry (jen čtyři členové se zdrželi hlasování, proti nebyl nikdo). Je jisté, že i ti nejrozhodnější protivníci se obávali, že odchod Jaruzelského, Kiszczaka a Siwického by znamenal „skok do neznáma" a ztrátu kontroly nad armádou a možná i nad bezpečnostním aparátem. Zřejmě také chápali, že „reformátoři" se mohou odvolat na názor celé PSDS nebo celé společnosti, protože prestiž strany dosáhla další nejpropastnější „hloubky" (26 % důvěry) a prestiž Solidarity vystoupila do závratné a od dob výjimečného stavu nedosažené „výše" (45,9 % důvěry).[66]

Ačkoli „tvrdohlaví" před autoritou Jaruzelského ustoupili, jejich vůle k odporu zdaleka nebyla zlomena a při hlasování o usnesení o „odborovém pluralismu" hlasovalo dvaatřicet osob proti a čtrnáct se zdrželo hlasování. To znamenalo, že protivníci nebo nerozhodní představovali čtvrtinu celého ÚV. Takový výsledek byl v dějinách PSDS (a vůbec komunistických stran) neobvyklý a svědčil nejen o vnitřním rozdělení, nýbrž také o uvolnění stranické disciplíny a kontroly ústřední exekutivy nad aparátem a aktivem. Snad poprvé od let 1964–1968, kdy Mieczysław Moczar vytvářel ve straně centrum opírající se o jiné než stranické instituce (ministerstvo vnitra, svaz veteránů), mohla ve vedení PSDS vzniknout „frakce" – tentokrát „odborová" (Miodowicz se opíral o *OPZZ*) –, která měla ještě větší manévrovací prostor než Moczarovi „partyzáni".

Na setkání s církevními hodnostáři, k němuž došlo 4. ledna, vyložil Rakowski rozsáhleji než kdokoli jiný z vedení PSDS před ním problém vztahů s Kremlem: situace v SSSR, říkal, „působí, že jsme poprvé úplně samostatní v tom, jakým nábytkem si zařídíme dům", a dodal, že „nebude-li Gorbačov svržen ... změní se podoba Evropy".[67] Moskva ostatně byla o situaci v Polsku a v PSDS informována, nenašel jsem ale žádné dokumenty, které by hovořily přímo o jejích reakcích.

Kreml byl čím dál více zaměstnán vnitřními záležitostmi, a jen úplná změna vedení mohla způsobit jak ústup od „perestrojky", tak přenesení kremelské podpory z „reformních" zemí na „bandu čtyř". Pozici Jaruzelského posílilo i to, že do fáze politických reforem vstoupilo také Maďarsko, kde bylo přijato rozhodnutí o návratu k systému více stran s tím, že bude zachována nadřazená role komunistické strany a že budou legalizována jen ta seskupení, která budou akceptovat socialismus.[68] Budapešť a Varšava – ostatně podobně jako další hlavní města států Varšavské smlouvy – měly poprvé dostatečnou svobodu při vytváření vnitřní politiky.

Ve Varšavě se neodvratně blížila chvíle přechodu od důvěrných rozhovorů, kde se příprava dalších setkání mísila s obecnými přehledy situace a návrhy reforem, k vyjednávání „na otevřené scéně", jejichž hlavním – a v podstatě jediným – tématem měl být rozsah

65 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 351.
66 OSTROWSKI, K.: The decline of power..., s. 36.
67 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 331.
68 BRUSZT, Laszlo – STARK, David: Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition. In: *East European in Revolution* (red. Ivo Banac), Ithaca–Londýn 1993, s. 27–29.

a tempo změn. Poslední přípravné rozhovory ve větší sestavě (19 osob) se odbyly 27. ledna. Při nich bylo dosaženo dohody jak o technice jednání, tak o jejich účastnících,[69] a prodiskutovalo se mnoho konkrétních návrhů na změny státních struktur. Usnadnilo to budoucí sblížení stanovisek, ale nepadla žádná závazná rozhodnutí. Vstup do fáze formálního veřejného vyjednávání neupokojil neklid Jaruzelského garnitury, pokud šlo o průběh a výsledky těchto jednání, přestože na setkání 27. ledna Wałęsa ujišťoval: „my nechceme vyhrát volby ... chceme mocenský systém změnit cestou evoluce".[70] Vynořovaly se také stále další otazníky – například nebylo jasné, jak se zachovají satelitní strany, které „jsou v ožehavé situaci", jak poznamenal první tajemník, „a hledají nějaký způsob záchrany".[71] Generál Kiszczak bez okolků prohlašoval, že „hodnocení situace v řadách protivníka vede k závěru, že v Sejmu může [po volbách] vzniknout sestava, která pro nás bude nevýhodná".[72] Základním úkolem se stávalo zajištění dominantní pozice PSDS v mocenských strukturách, jíž mělo být dosaženo vytvořením institutu prezidenta s dalekosáhlými kompetencemi a přiznáním takového množství míst v parlamentě pro opozici, aby nepřekročila roli „kontrolora" výkonné moci. Vedení strany použilo své autority, aby získalo souhlas stranického aparátu k dohodě s opozicí, ponechávalo si však stále ještě manévrovací prostor, aby mohlo případně od vyjednávání ustoupit. Překvapivé bylo, že Jaruzelski v souladu s dřívější taktikou nepředpokládal, že se jednání u kulatého stolu zúčastní, a role „šéfa" stranicko-vládní strany byla znovu svěřena „hlavnímu policistovi". Dokonce se ani nesetkal s Wałęsou, s nímž mluvil naposled v listopadu 1981. Vzhledem k tomu, že dokumenty ministerstva vnitra a ministerstva obrany jsou stále nedostupné, není nic známo o eventuálních přípravách obou těchto resortů, i když si lze jen stěží představit, že by měly v případě prudkého zostření situace, vyvolaného například zrušením rozhovorů, zůstat pasivní.

Na rozdíl od Solidarity, jejíž reprezentace pro jednání u kulatého stolu byla do velké míry jednotná, musela se PSDS potýkat s vnitřními problémy. Nejenže „spojenci" projevovali tendence k osamostatnění, ale neustávaly ani třenice mezi Jaruzelského garniturou a Miodowiczovou „frakcí". Předseda *OPZZ* zašel tak daleko, že v projevu na zahajovacím zasedání „kulatého stolu" (6. února) navrhl uskutečnit svobodné volby a zrušit cenzuru, čímž přetrumfnul opozici. Přestože všem bylo jasné, že je to čirá demagogie, odhalil tento „kousek" člena politického byra nadmíru názorně střety v komunistické elitě. Dva dny po slavnostním zahájení jednání se generál Jaruzelski na zasedání sekretariátu ÚV pokusil neukázněného soudruha „volat k pořádku". Byl totiž přesvědčen, že – jak to popsal Rakowski – je to „špatná hra, která může pro všechny špatně skončit".[73] Dohody bylo dosaženo jen zčásti, Miodowicz totiž prohlásil, že „odbory sdílejí strategickou koncepci, ale odlišují se v názoru na řešení jednotlivých záležitostí ... což by stranické vedení mělo respektovat".[74]

---

69 Vedení PSDS konečně přistoupilo na to, že se rozhovorů mohou účastnit Adam Michnik a Jacek Kuroń, které neustále pokládalo za „nepřátele číslo jedna" a nejneobměkčitelnější představitele „antisocialistických sil".

70 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 374.

71 *Ostatni rok władzy...*, s. 239.

72 *Tamtéž*, s. 234.

73 *Tamtéž*, s. 271.

74 *Tamtéž*, s. 277.

Když začaly rozhovory jednotlivých pracovních skupin, konstatovalo vedení PSDS, že opozice je v ofenzivě, má psychologickou převahu a přes veškerou svou umírněnost usiluje o změny, které nejenže přesahují ty, které měla při zahájení jednání na mysli Jaruzelského garnitura, ale dokonce i to, co bylo – jak se zdálo – předem dohodnuto. Možná, že byli takto zaskočeni mimo jiné v důsledku starého návyku, podle nějž se role veřejných jednání obvykle omezovala na „odklepnutí" předem připravených dokumentů a toho, na co se vztahovala předchozí dohoda. Tentokrát se ukázalo, že představitelé Solidarity předběžné dohody považují pouze za výchozí bod k faktickému jednání. Na zasedání sekretariátu ÚV 16. února převažovaly hlasy, které stávající situaci hodnotily pesimisticky.[75] Začalo se dokonce uvažovat o odložení parlamentních voleb (které již byly stanoveny na konec května nebo na začátek června) nebo o možnosti, že by prezidenta volil současný Sejm, což mělo být zárukou před nějakými překvapeními. Prezidentský úřad se totiž stával klíčovou institucí pro zajištění osobního i společenského bezpečí celé nomenklaturní vrstvy, a to tím spíš, že jediným kandidátem byl první tajemník komunistické strany.

Velká negociační mašinerie – asi 430 diskutujících u více než deseti „podstolků" a v pracovních skupinách[76] – jednala před očima veřejnosti, ale protože se v nejdůležitějších otázkách společenského uspořádání nedařilo dospět ke kompromisu, byl začátkem května otevřen další vyjednávací „kanál". Byla jím pracovní setkání, jejichž výsledky se měly „přenášet" na veřejné fórum, aby na něm v otevřené debatě získaly konečnou podobu. Tato formulace umožnila dosáhnout kompromisu, který byl ironicky nazván „kontrakt století".[77] Předpokládal shora stanovené rozdělení křesel v Sejmu, kde měla 65 % obdržet dosavadní koalice (PSDS, *ZSL*, *SD*, seskupení provládních katolíků) a o zbylých pětatřiceti procentech by rozhodly svobodné volby, a výměnou za přiznání podstatných pravomocí pro prezidenta měly být uspořádány úplně svobodné volby do druhé, speciálně vytvořené parlamentní komory (Senátu). Prezidenta měl volit Sejm i Senát na společném zasedání. Tento systémový hybrid – „socialistická parlamentní demokracie", jak jej nazývaly některé stranické dokumenty – tvořil podstatu dohody a desítky dalších řešení připravených během jednání (týkala se také důležitých hospodářských problémů) zůstaly v jejím stínu.

---

75 Kiszczak mj. tvrdil, že „si sami vážeme smyčku, jdeme na porážku jako ovce", zatímco Cypryniak předpokládal, že kulatý stůl „zahájil procesy, které už nezabrzdíme". (*Tamtéž*, s. 284 a 183.)

76 Jednání u kulatého stolu byla již mnohokrát popsána novináři i některými jejich účastníky, právě tak jako politology a historiky. Samostatná monografie této události však dosud neexistuje. Pominu-li novinářská zpracování, nachází se nejúplnější popis v citované knize Jana Skórzyńského (s. 196–266) a v práci Wictora Osiatyńského in: *The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism* (red. Jon Elster), Chicago 1996.

77 Důvěrný charakter oněch jedenácti setkání a také skutečnost, že se odehrála v rezidenci ministerstva vnitra (v již zmíněné Magdalence u Varšavy), tehdejším, ale především pozdějším kritikům kompromisu daly podnět k tvrzení, že došlo k uzavření tajné dohody, která předpokládala předání politické moci opozici za záruky zachování ekonomických privilegií nomenklatury. Podle radikálnějších hodnocení uzavřela opoziční levice (a aktivisté Solidarity, kteří byli agenty politické policie) s komunisty „tajný pakt z Magdalenky" se záměrem vytvořit předpoklady pro budoucí společné vládnutí. Pro tyto názory se – alespoň zatím – nenašlo žádné potvrzení ani v dokumentech, ani ve výpovědích účastníků. Nepotvrdili je ani představitelé episkopátu, kteří byli v Magdalence (i na jiných místech setkání) přítomni. Během jednání u kulatého stolu a také po jejich skončení ostatně došlo k několika setkáním představitelů vedení PSDS a církve i bez účasti osob z opozice.

Bylo tomu tak proto, že změny politického systému šly značně dál než hospodářské reformy: „pětatřicetiprocentní" svobodné volby do Sejmu a úplně svobodné volby do Senátu byly i se silnou prezidentskou mocí přece jen prahem svobody, kdežto v ekonomických záležitostech se obě strany shodně držely v mezích reformy socialistického hospodářství.

Členové PSDS tentokrát vážnější výhrady neměli. Jistě měli pocit – podobně jako předtím „generálovi lidé" –, že svým (lednovým) souhlasem s legalizací Solidarity a s rozhovory s opozicí překročili ve vyjednávacím procesu bod, z nějž není návratu. Dohoda „u kulatého stolu" byla přijata, přestože míra ústupků opozici značně překročila původní předpoklady, že dojde k legitimizaci systému (a Jaruzelského garnitury) a že opozice převezme spoluodpovědnost za to, co si vyžádají náklady na hospodářskou reformu, za cenu legalizace Solidarity a přiznání podílu na práci parlamentu pro představitele opozice. Vedení PSDS muselo rezignovat na záměry strategické povahy. Byly zavrženy mimo jiné návrhy společné kandidátní listiny či společného předvolebního prohlášení anebo zřízení Rady národního porozumění,[78] a tudíž i všechny iniciativy spjaté s tradičním kooptačním mechanismem, které mohly vést k zamlžení ideové identity opozice a tím k jejímu oslabení.

Za současného stavu bádání a dostupných znalostí o motivech osob ve vedení PSDS nejsem s to jednoznačně říci, jaké byly důvody právě takového průběhu událostí, to znamená, proč Jaruzelského garnitura šla v ústupcích tak daleko. Nepochybně v ní – nebo v její části – převládal silný pocit, že jsou nezbytné hluboké změny, bez kterých Polsku, jež se nacházelo od poloviny sedmdesátých let v hluboké krizi, hrozí hospodářský a nepochybně i civilizační kolaps. Její příslušníci se obávali, že bez znovunabyté a demokraticky stvrzené legitimity dojde k sérii společenských výbuchů, které buď úplně smetou systém, anebo jeho vládnoucí garnituru, kterou nahradí „tvrdohlaví", schopní pokusit se utlumit lidová vystoupení násilím a zavést hromadný teror spojený s „kulturní revolucí". Určitě se šířilo i přesvědčení, že – jak to vyjádřil Rakowski – systém vyčerpal své tvůrčí možnosti, což od lidí s deterministickým světovým názorem vyžadovalo, aby z toho vyvodili důsledky: jako byla svého času „nevyhnutelná" revoluce, byl teď „nezbytný" „velký historický experiment".[79] Novým úkolem komunistické strany se stala jeho realizace a politikové z Jaruzelského garnitury se k tomu cítili povoláni. Přitom dokonce ani ti, kteří se důsledků zahájených změn báli – jako Kiszczak, který mluvil o „ovcích kráčejících na porážku" –, nepředpokládali, že v první konfrontaci s názorem voličů může dojít k naprosté porážce.

Již při lednovém setkání se zástupci církve Rakowski prohlásil: „Osobně se nebojím konfrontačních voleb. Disponujeme bezpečnostní službou, stranickým aparátem, máme k dispozici sdělovací prostředky."[80] Premiér měl naprostou pravdu, i když by bylo namístě zmínit se přinejmenším ještě o ovládání státní a hospodářské administrativy všech stupňů a o nemalé mašinerii „převodních pák" (v čele s *OPZZ*). V porovnání s PSDS a jejími

78 Namísto ní vznikla dohadovací komise, která se měla věnovat eventuálním neshodám vzniklým při naplňování dohody od kulatého stolu.

79 Této formulace použil generál Jaruzelski v rozhovoru s Miloušem Jakešem (*Ostatni rok władzy...*, s. 262; setkání se konalo 1. února v Praze).

80 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 338.

koaličními stranami působila opozice uboze: Solidarita ještě nestačila vybudovat struktury, zatímco *ad hoc* se tvořící síť Občanských výborů (*Komitety Obywatelskie – KO*) byla bez peněz, místností, telefonů, tiskáren a aut. První číslo novin *Gazeta Wyborcza* vyšlo teprve 8. května a oficiální odborový tiskový orgán *Tygodnik Solidarność* až dva dny před volbami. Malá „okénka", která opozice dostala v rozhlase a v televizi na dobu předvolební kampaně, byla obklopena programem řízeným PSDS. Jaruzelského garnitura si opravila image nejen před západními státy, ale také – byť ne v takové míře – v očích Poláků.[81] Došlo také k výraznému uklidnění nálad. Přesto však ve vedení strany převládala, pokud se dalo soudit z uveřejněných dokumentů, spíš obava než důvěra ve vlastní síly. Neklid budila mimo jiné i účinná a rychlá mobilizace opozice, která se v propagandistické kampani neřídila zásadou, kterou PSDS tak úporně zdůrazňovala – „volby konkurenční, ale ne konfrontační" –, ale radikálně napadala například historickou legitimitu systému.[82] Znepokojivé byly i nadmíru četné projevy náklonnosti církve k opozici (především na úrovni farností).

Jak plynul čas, budila stále větší obavy situace v samotné PSDS a v jejích vztazích s koaličními stranami. Politické byro vyhlásilo (na 9. května) „stranickou akci" a vyzvalo všechny orgány, aby záležitostem spjatým s volbami přikládaly nejvyšší důležitost. Vláda odložila zamýšlené zvýšení cen a vynaložila neobyčejné prostředky na nápravu zásobování, které v mnoha regionech nestačilo ani pokrýt příděly na lístky. Ministerstvo vnitra dostalo pokyn shromažďovat materiály pro „bílou knihu", která měla v případě potřeby odůvodnit tvrzení, že opozice „porušila úmluvy od kulatého stolu". Pokulhávala však nejen distribuce masa, ale i stranická disciplína. Pod nátlakem místních nebo odborových zájmových skupin, a nejednou jen ctižádostivých pracovníků, nedokázaly mnohé vojvodské výbory kontrolovat už nejen „kvalitu", ale dokonce ani počet kandidátů, kteří se hlásili na místa připadající PSDS. Podobně tomu bylo s kandidaturami do Senátu. Hrozilo rozdrobení hlasů a zkompromitování, protože v prvním kole voleb bylo nezbytné dosáhnout padesátiprocentní podpory. Dokonce i stranická špička, která si uvědomovala ohrožení, už přejala demokratické zvyky, a namísto potrestání (nebo aspoň pokárání) neukázněných se rozhodla uložit příslušné instituci (*CBOS*), aby provedla průzkum popularity jednotlivých kandidátů, a podle výsledků chtěla soustředit propagandistické úsilí na „ty nejlepší". Došlo tedy k jakémusi přeběhnutí od demokratického centralismu, který představoval socialistickou jistotu, ke „šlechtickému sněmování", ztotožňovanému s polskou tradicí.[83] Dopadlo to tak, že na každý mandát na koaličním volebním lístku se přihlásilo několik (občas i deset až dvacet) kandidátů, zatímco Solidarita, tak často vydávaná za příklad anarchie, šla do voleb až na pár výjimek jednotně a každý kandidát disponoval plakátem, na němž byl vyfotografován s Wałęsou.[84]

---

81 V květnu průzkumy ukázaly vzrůst důvěry v PSDS o pouhá 3 % (na 29,1 %). (OSTROWSKI, K.: The decline of power..., s. 37.)

82 Vedení PSDS se ve snaze čelit protivníkovi odvolávalo na umění „černé propagandy" a mj. doporučovalo „ukazovat dvojí tvář a pokrytectví tím, že se připomene stranická minulost opozičních kandidátů, jejich laicizm, protiklerikální angažovanost a podíl na stalinistických praktikách" (cit. podle PACZKOWSKI, A.: *Pół wieku dziejow Polski 1939–1989*. Varšava 1995, s. 580).

83 Tj. drobení sil mezi jednotlivé šlechtice někdejšího polského Sejmu, kteří všichni měli právo veta a často jej užívali, takže orgán nebyl příliš usnášeníschopný – pozn. překl.

84 Je nutné připomenout, že Jaruzelski ani Wałęsa se o mandát neucházeli.

Výsledky důvěrných průzkumů veřejného mínění nebyly nijak povzbudivé. V polovině května analytici uváděli, že pro koaliční volební seznamy se vyjadřuje asi 15 % dotázaných a pro kandidáty Občanských výborů 40 %. Zvlášť znepokojivé mohlo být, že jen 34 % členů PSDS prohlašovalo, že hodlají hlasovat pro „své" kandidáty, a skoro 17 % jich uvedlo, že dají hlasy kandidátům opozice.[85] Autoři prognózy i generál Jaruzelski však vkládali naděje do získání podpory dosud nerozhodnutých, kteří představovali kolem poloviny voličstva (i mezi komunisty). Protože nejpodstatnější skupinu tohoto „mlčícího středu" tvořili důchodci a obyvatelé vesnic, bylo rozhodnuto zaměřit propagandu na dokazování, že současná vláda zaručuje společenský pořádek a sociální zabezpečení, zdůraznit dosavadní „výdobytky" i to, že jsou výsledkem práce několika generací, které budovaly lidové Polsko. „Výsledný podtón propagandy," říkalo se na zasedání sekretariátu ÚV, „musí slibovat a strašit".[86] Obtížnost při uskutečňování tohoto sociotechnicky správného návrhu spočívala v tom, že míra věrohodnosti slibů byla už skoro vyčerpána a strašit bylo možné jen vlastními silami, protože sovětské tanky – donedávna silný argument „tiché" nebo „narážkové" propagandy – právě opustily Afghánistán a nebyla naděje, že by se je podařilo spěšně poslat nad Vislu.

Nezbylo nic jiného než použít známých prostředků. Dne 21. května se konalo příslušně zdůrazněné zasedání Rady obrany státu, které, jak Jaruzelski vysvětloval Honeckerovi, mělo „varovný charakter, že nepřipustíme destabilizaci země".[87] O deset dnů později došlo pro změnu k „uklidňujícímu" gestu: na přání vládní strany se konalo neplánované zasedání Společné rady vlády a episkopátu, na němž byla vyslovena prosba, aby kázání ve volební den „nebyla agitační" a aby se církevních prostor nevyužívalo k politické agitaci.[88] Komuniké o rozhovorech mělo být podle záměrů vedení PSDS signálem pro veřejné mínění, že vztahy s církví jsou dobré a že se hierarchie vyslovuje pro společenský klid a oceňuje snahy vládních orgánů. Atmosféra v garnituře prvního tajemníka však byla ještě napjatější než ve společnosti. Několik dnů před volbami použil generál Jaruzelski v úzkém stranickém kruhu ve vztahu k volbám tak silného výrazu z komunistického slovníku, jako byl „třídní boj", i když podle dohody, která už nabyla v Sejmu zákonné podoby, byla zajištěna většina 65 % křesel, která byla dostačující, aby se dalo účinně – byť ne tak snadno jako dosud – vládnout. Generál byl toho názoru, že dostane-li koaliční kandidátka 50–60 % hlasů, bude výsledek „dobrý", bude-li hlasů 40–49 %, bude „špatný", a nedostane-li ani 40 % hlasů, bude „velmi špatný".[89]

Výsledky prvního volebního kola, které se konalo 4. června, byly horší než „velmi špatné". Byly katastrofální. Ve volbách do Senátu získali koaliční kandidáti 25 % hlasů a Občanský výbor, který dostal 68 % hlasů, obsadil všech dvaadevadesát křesel, o nichž se v prvním kole rozhodlo. Ve volbách do Sejmu obdrželi víc než nezbytných 50 % jen tři kandidáti ze stranických kandidátek a 264 zbylých kandidátů se muselo znovu ucházet o zvolení, zatímco kandidáti Solidarity, kteří dostali 72 % hlasů, získali sto šedesát ze sto jedenašedesáti mandátů určených pro svobodné volby. Navíc z celostátního seznamu, na

85 Celý záznam pořízen na základě průzkumu *CBOS – Ostatni rok władzy...*, s. 355–357.
86 *Tamtéž*, s. 347.
87 *Tamtéž*, s. 365 (návštěva polské delegace v Berlíně se uskutečnila 22. května).
88 *Tamtéž*, s. 377.
89 *Tamtéž*, s. 371.

němž figurovalo třicet pět čelných představitelů vládní koalice (včetně premiéra Rakowského a dalších „reformátorů"), jen dva kandidáti dostali minimálních 50 % hlasů – a pro tuto kandidátku volební předpisy další hlasování vůbec nepředpokládaly.

Podrobnější analýza výsledků by umožnila nevidět to, k čemu 4. června došlo, tak černě. Rozsah porážky vyplynul přinejmenším částečně ze skutečnosti, že k urnám se dostavilo jen 62 % oprávněných voličů – zklamal „mlčící střed", s jehož získáním Jaruzelski počítal. Znamenalo to však také, že oněch 68–72 %, které získala Solidarita, nepředstavuje víc než 40–42 % všech dospělých Poláků; „Walęsova družina" tedy neměla ve společnosti absolutní většinu. S takovými jemnostmi si však nikdo nelámal hlavu. Pro všechny bylo samozřejmé, že ve volbách, které měly skutečně charakter plebiscitu, utrpěla PSDS (a její spojenci) drtivou porážku. Nikdo – a to na žádné z obou stran – nepředpokládal, že porážka dosáhne takových rozměrů, a nebylo nikoho, kdo by byl připraven vzniklou situaci „zvládnout".

Na zasedání sekretariátu ÚV, které proběhlo v pondělí po volbách, se shromáždění nijak vážně nesnažili výsledky zpochybnit nebo najít nějaký způsob, jak napadnout platnost voleb. Za nejdůležitější úkol pokládali „ovládnout nálady ve straně".[90] Zároveň si uvědomovali, že je nezbytné dosáhnout se Solidaritou dohody nejméně ve třech otázkách, aby se z nastalé situace dalo vybřednout: zbrzdit triumfální reakci opozice, která by mohla podle jejich názoru vyprovokovat reakci stranického aparátu a odpůrců dohody; vyřešit osud třiatřiceti mandátů z celostátní kandidátky, bez kterých Sejm nesplňoval ústavní požadavek (460 poslanců), a tudíž existovala možnost napadnout kvůli tomu platnost voleb, což by neodvratně prudce vyostřilo situaci a snahy o dobré jméno na Západě by zkrachovaly; zajistit zvolení Jaruzelského prezidentem, které nebylo jisté za situace, kdy Solidarita měla v Národním shromáždění 45 % hlasů (kdyby se měl počet poslanců ještě snížit o těch třiatřicet z celostátní kandidátky, měla by opozice 49,3 % hlasů!).

Dva týdny zbývající do druhého kola voleb byly vyplněny horečnými konzultacemi a schůzkami ve vedoucích kruzích PSDS, mezi lidmi Jaruzelského garnitury i mezi představiteli opozice a církve. Na konzultace do Moskvy odletěl Czyrek.[91] Záležitost s celostátním seznamem se vyřešila rychle (dekretem Státní rady byl změněn volební řád tak, že se o třicet tři místa zvýšil počet mandátů pro PSDS a její spojence), ale vynořil se nečekaný, byť ve světle volebních výsledků naprosto přirozený problém: dne 9. června při rozhovoru Michnika s generálem Kiszczakem navrhl „architekt kulatého stolu" (a „hlavní policista"), že opozice může dostat post premiéra a několik ministerských křesel. Šéfredaktor novin *Gazeta Wyborcza* odvětil, že bude-li Jaruzelski zvolen prezidentem, očekává Solidarita, že bude obsazovat křesla premiéra, na kterém Wałęsa vidí Bronisława Geremka.[92] Tento názor byl pro vedení PSDS poněkud šokující, neboť opozice nejenže odvrhla další verzi kooptační varianty (podíl ve vládě sestavené komunisty), ale navíc

90 Celý protokol – *tamtéž*, s. 390–398.

91 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 451. Generál Jaruzelski na několik dnů (nejspíš 9.–11. června) z Varšavy „zmizel", ale nepodařilo se mi zjistit, kde v této době byl.

92 *Ostatni rok władzy...*, s. 400. Kiszczakova nabídka byla v jistém smyslu opakováním nabídky z roku 1945, kdy byla vytvořena Prozatímní vláda národní jednoty s účastí opozičních lidovců a jejich vůdce Stanisław Mikołajczyk dostal křeslo místopředsedy.

začala projevovat tendenci hrát na politické scéně hlavní roli. Návrh „váš prezident – náš premiér" však zmizel na nějakou dobu ze zorného pole.

Nejdůležitější totiž bylo ovládnout situaci: „od pondělka do pátku [volby se konaly v neděli] Jaruzelski uklidňoval naši stranu a Kiszczak jednal s opozicí".[93] Zpočátku měl snadnější úlohu Kiszczak, který se však nevyhýbal ani působení „na naší straně" – například „uklidňoval" (8. června) členy Vojenské rady ministerstva národní obrany – nejvyšší čistě vojenské instituce v zemi.[94] Autorita Jaruzelského snad v armádě otřesena nebyla a z této strany nejspíš nic nehrozilo. Vzhledem k nedostupnosti dokumentů ministerstva vnitra je těžké ověřit, jaké byly reakce v resortu, který byl klíčový pro eventuální politické zápasy. Z některých Kiszczakových vyjádření by se dalo dovodit, že si nebyl loajalitou svých podřízených úplně jist, a navíc, jak naznačil na zasedání sekretariátu ÚV, „někteří odpovědní soudruzi se scházejí s mladšími důstojníky z ministerstva vnitra, chovají se k nim důvěrně a zároveň se jich podrobně vyptávají ... vyslovuje-li se ministerstvo vnitra pro generála nebo proti němu".[95] Na otázku, kterou položili (13. června) biskupové, zda „je u nás možný palácový převrat", Kiszczak odpověděl: „Ano, stačí odstranit z funkce jeho a generála Siwického."[96] Dá se těžko vyloučit, že šlo o to „vystrašit" církevní představitele, aby tak byli účinněji přesvědčeni o nezbytnosti nejen verbální podpory myšlenky společenského klidu, ale i podpory Jaruzelského kandidatury na prezidenta. V nejužším vedení se však vyskytly také netrpělivé tóny. Na zasedání sekretariátu (16. června), na němž se projednávalo mimo jiné převzetí funkce premiéra opozicí, Rakowski podněcoval přítomné, že by se mělo „ukázat, že jsme se nevzdali boje", zatímco Jaruzelski soudil, že „máme dilema – žít v tomto stavu, anebo se odhodlat k drastickým krokům, které mohou vést k hrozným důsledkům".[97] Je nanejvýš pravděpodobné, že tím myslel eventualitu zpochybnění voleb, je však také možné, že to byla spíš rétorika než opravdová chuť „zvrátit kolo dějin". Jasně se ukazovalo, že začíná fungovat „lavinový efekt": dne 13. června byla zahájena jednání u maďarského „trojúhelníkového stolu", za další dva týdny československá opozice požadovala apelem *Několik vět* jednání se státními orgány, disidentská střediska v NDR výrazně zesílila svou aktivitu. Sílily národnostní požadavky v SSSR a během kampaně před volbami do Shromáždění lidových delegátů vznikly stovky seskupení a stran včetně národních (například litevský Sajudis).

Klíčovou se stávala – hlavně po Michnikově signálu – otázka prezidentství, a to tím spíš, že Wałęsa (podobně jako předtím Michnik) rovnou prohlásil, že poslanci a senátoři za Solidaritu nebudou pro Jaruzelského hlasovat. Církevní představitelé naopak přišli s informací, že Wałęsa „je ochoten podpořit" kandidaturu – Kiszczaka.[98] Takto poctěný „hlavní policista" však usoudil, že kandidátem by měl být jeho stranický nadřízený, jehož zvolení bude jisté, nezúčastní-li se hlasování několik desítek opozičních členů parlamentu.

---

93 Cit. podle K. Dubińského in: *General Kiszczak mówi... prawie wszystko*. Varšava 1991, s. 266.

94 Rada obrany státu měla smíšený vojensko-stranicko-vládní charakter, Vojenská rada ministerstva obrany se skládala z nejvyšších velitelů (jednotlivých zbraní a služeb i vojenských obvodů).

95 *Ostatni rok władzy...*, s. 422.

96 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 452.

97 *Ostatni rok władzy...*, s. 409.

98 RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 456.

Jaruzelski byl tím vším velice znechucen, protože on sám i jeho lidé předpokládali, že generálovo zvolení „by bylo symbolickým aktem národního smíření"[99] a zároveň také završením kulatého stolu. Z tohoto důvodu byli přesvědčeni, že by měl být jediným kandidátem. Jaruzelski se cítil uražen postojem opozice právě tak jako tím, že církevní hierarchie nebyla ochotna vykonávat nátlak na Wałęsu a prohlašovala, že je jí jedno, který z generálů se stane prezidentem. Domnívala se totiž, že nejdůležitější je, aby to byl člověk, kterého „přijme armáda a Bezpečnost".[100]

Je možné, že Jaruzelski dospěl prostě k názoru, že by měl učinit nějaký krok, který by posílil politické napětí, což by opozici donutilo zmírnit svou nechuť k střídací a vykonavateli výjimečného stavu. Dne 29. června tedy oznámil, že kandidovat nebude, a navrhl generála Kiszczaka. Na opozici to, jak se zdá, žádný zvláštní dojem neudělalo, naopak to vyostřilo různice jak ve stranickém vedení, tak v aparátě. Někteří členové politbyra se domnívali, že by se mělo využít odporu opozice vůči zvolení Jaruzelského a rozhodnout, že tím porušila dohodu (která ovšem formálně neexistovala), v důsledku čehož má strana volné ruce. Padaly také výhrady k celkové politické linii, která vedla od jednoho ústupku k druhému. Odstoupení Jaruzelského by jen prospělo síle opozice, která nemá většinu a *de facto* v tak důležité věci rozhoduje. Kiszczak si opravdu – jak lze soudit ze zápisků P. Orszulika – zvykal na myšlenku, že se stane prezidentem, a při jedné schůzce s Wałęsou se dokonce ptal, koho by opozice viděla ve funkci premiéra.[101] Všechno to byla však spíš partie Jaruzelského, protože podpora, již mu vyjadřovala různá stranická grémia v čele se členy ÚV, sloužila k obnovení jeho osobní legitimity, kterou oslabila porážka ze 4. června.

Olej do ohně přilil Michnikův článek Váš prezident – náš premiér, který vyšel v deníku *Gazeta Wyborcza* 3. července. Bylo v něm vlastně jen nahlas řečeno to, co bylo důvěrně vysloveno už před několika týdny, a ačkoli většina směrodatných představitelů opozice (v čele s Geremkem) projevila vůči tomuto návrhu výhrady, byl to nicméně znepokojivý signál, že Wałęsa bude naléhat na další ústupky. Nátlak z jeho strany byl tím pravděpodobnější, že Gorbačovův poradce, který byl ještě téhož dne dotázán na Michnikův článek, prohlásil, že sestaví-li vládu Solidarita, je to „vnitřní záležitost Polska".[102] Přijetí definitivního rozhodnutí bylo odloženo, protože Jaruzelski odcestoval do Bukurešti na zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy (7.–8. července). Jistě také počítal s tím, že získá podporu prezidenta Bushe, který měl Polsko oficiálně navštívit ve dnech 9.–11. července. Vůdcové bratrských stran i prezident Spojených států skutečně podpořili generála, který se v rumunském hlavním městě snažil přítomné ujistit, že „v podmínkách třídního boje" zůstane v Polsku zachován „rozhodující vliv prosocialistických sil".[103] Po Bushově odjezdu se Jaruzelski k otázce prezidentství vrátil a členové politického byra i parlamentního klubu PSDS ho usilovně přemlouvali, aby souhlasil. Přestože zkoumání

99 *Tamtéž*, s. 457.

100 *Tamtéž*, s. 458.

101 *Tamtéž*, s. 463. Wałęsa opakoval Geremkovo jméno, ale kdyby měla vládu sestavovat dosavadní koalice, vyjadřoval se pro známého ekonoma (a člena politického byra) Władysława Baku. Na Kiszczakův dotaz, „co udělat s premiérem Rakowským", odpověděl laureát Nobelovy ceny sarkasticky – „ať píše knihy".

102 MAJER, Piotr: *Polska i świat 1989–1992*: Kalendarium przełomu. Varšava 1993, s. 35.

103 *Ostatni rok władzy...*, s. 431.

názoru episkopátu nepřineslo jednoznačný výsledek,[104] byla konečně formálně vyhlášena generálova kandidatura.

Dne 19. července byl Jaruzelski zvolen, ale výsledek jmenovitého hlasování byl pro něj vlastně ponižující. Získal o jediný hlas více, než kolik bylo nezbytné minimum, a to jen díky tomu, že hlasy několika opozičních členů parlamentu byly neplatné. Mnozí opoziční aktivisté se obávali, že odmítnutí generálovy kandidatury by mohlo vést k tomu, že by komunisté negovali celou dohodu a donutilo by je to použít síly anebo by to mohlo vyprovokovat nekontrolovatelné reakce konzervativně naladěné části aparátu. Během výše zmíněné rozmluvy Cioska s Orszulikem z 11. července potvrdil mluvčí církve, že „je v zájmu naší země, aby rozpad strany nevedl k politické krizi". Podobný názor měl nejspíš také Wałęsa. Dalo se předpokládat, že Jaruzelski vyvodí z průběhu svého zvolení příslušné závěry a udělá další krok k uskutečnění Michnikova (*de facto* Wałęsova) návrhu ze 3. července. Zřekl se funkce prvního tajemníka, které se ujal Rakowski, ale na uvolněné místo premiéra – přes Wałęsovy dřívější návrhy, které doporučovaly profesora Władysława Baku, a přes opakované názory, že je potřebná „vláda odborníků" – designoval generála Kiszczaka. Jistě počítal s tím, že pro církevní kruhy i pro lidi z opozice může být jeden z předsedajících kulatému stolu a vytrvalý vyjednavač přijatelný. Jaruzelski se také pokoušel o „velkou koalici", v níž opozici nabízel resorty vystavené neúprosné kritice a kompromitaci (mimo jiné průmyslu, zdravotnictví, stavebnictví). Ostatně 65 % poslaneckých mandátů úplně stačilo ke jmenování koaliční vlády s dosavadními „spojenci".

Ale vidina, že dva nejvyšší státní úřady zaujmou generálové, kteří vypadali v trochu těsných sakách (nejspíš je šili vojenští krejčí) dost upjatě, nebyla pro veřejné mínění příliš přitažlivá. To se stále více odvracelo od PSDS[105] a také v důsledku systematického zhoršování ekonomické situace, rostoucí inflace a stále nápadnějších projevů gründerského obohacování se osob ze stranické nomenklatury. Zatímco Jaruzelski s Kiszczakem uvažovali, jak sestavit kabinet, aby získal aspoň trpný souhlas opozice, provádělo několik lidí z Wałęsova okolí zákulisní sondáže u „spojenců" PSDS, a dokonce i ti příslušníci opozice, kteří se ještě před několika týdny vyjadřovali o koncepci „váš prezident – náš premiér" negativně, měnili postoj[106] a byli ochotni souhlasit s členstvím ve vládě. Ne však ve vládě, jíž by předsedal Kiszczak nebo jiný prominent PSDS. Generál však celou věc vedl šikovně; když vůdce Lidové strany Roman Malinowski jednal s Wałęsovými posly, dělal to s vědomím a souhlasem Jaruzelského[107] (což předseda Solidarity možná nevěděl). Dosavadním „spojencům" PSDS spadla, jak se zdálo přímo z nebe, nečekaná příležitost – stali se jazýčkem na vahách a mohli na tom pro sebe hodně uhrát. Možná křeslo premiéra. Wałęsa však vyvíjel tlak na postup a využíval nerozhodnosti Jaruzelského i jeho obavy z toho, že Solidarita sáhne po vyzkoušené (a účinné) stávkové zbrani nebo že se mu stranická základna úplně vymkne zpod kontroly. Přes všechny pokusy se

---

104 P. Orszulik řekl Cioskovi (11. července): „Nechceme se vyjadřovat k tomu, kdo má být prezidentem." (RAINA, P.: *Rozmowy z władzami...*, s. 465.)

105 Podle průzkumu z poloviny července vyjadřovalo PSDS důvěru už pouze 18 % dotazovaných (OSTROWSKI, K.: The decline of power..., s. 40).

106 Při parlamentní diskusi o tom, má-li být sestavením vlády přímo pověřen úřadující ministr vnitra, prohlásil Geremek, že Občanský parlamentní klub je připraven „vytvořit vládu národního usmíření" (*Gazeta Wyborcza*, 3.8.1989).

107 SKÓRZYŃSKI, J.: *Ugoda i rewolucja*, s. 291.

však ukázalo, že *ZSL* i *SD* jsou loajální partneři – společně s prezidentem donutily Wałęsu k souhlasu s vytvořením „velké koalice" jen s tou změnou, že postu premiéra se ujme opozice. Laureát Nobelovy ceny míru k tomu nikoli bez obtíží přemluvil „své" poslance a 17. srpna ho společně s Malinowským a Jerzym Jóźwiakem z Demokratické strany přijal generál-prezident, který akceptoval i navrženou kandidaturu Tadeusze Mazowieckého.

Zatímco generál Jaruzelski souhlasil s koaliční vládou s nekomunistickým (ve skutečnosti spíš antikomunistickým) premiérem, čímž ustoupil na poslední obrannou linii, nově jmenovaný první tajemník PSDS se snažil tento proud změn zastavit. Mieczysław Rakowski byl neobyčejně ambiciózní politik, který už dávno ztratil nimbus stranického „liberála" a asi se nemohl smířit s tím, že vysněné funkce dosáhl v situaci, kdy komunistická strana ztrácela ústavou zaručenou pozici „vedoucí síly" a měla se stát stranou jako každá jiná. Na poradě tajemníků organizací PSDS z dvou set největších podniků, která proběhla 17. srpna, vyjádřil vážné znepokojení nad vývojem situace. O několik dnů později připravil návrh usnesení politického byra, ve kterém se mluvilo o „velkém ohrožení polského státu, klidu a existence národa", a které dokonce obsahovalo výzvu „semknout se kolem vedení strany a samostatně se chopit masového boje proti hrozbě náhlého zvratu ... vystavujícího celistvost a suverenitu Polska nebezpečí".[108] Jaruzelski však soudruha uklidnil a poslední kapku přilil Gorbačov, který v dlouhém telefonickém rozhovoru s Rakowským označil koaliční vládu za správné východisko ze složité a obtížné situace. Přitom mu slíbil, že kdyby dosavadní opozice přistoupila k útoku na „výdobytky společenského řádu", změní Moskva svou politiku vůči Polsku.[109] Není jasné, co tím generální tajemník myslel, ale těžko si lze představit, že by mohl použít jiných prostředků než politického tlaku na budoucího premiéra.

Tak či onak se politické byro na celé to nadělení tvářilo přívětivě a 22. srpna přistoupilo na kompromis – možná si myslelo, že už je poslední. Znovu se ovšem objevila snaha udělat z nouze ctnost, a tak prý byl vznik koaliční vlády „v souladu s mnohokrát formulovanými nabídkami PSDS".[110] O dva dny později Sejm Mazowieckého pověřil sestavením vlády: 378 poslanců bylo pro, 41 se jich zdrželo hlasování a proti byli čtyři. Tak skončil „velký historický pokus" reformovat komunismus a začal nový – vybudovat evoluční cestou demokracii a tržní hospodářství. Několik týdnů probíhal tento proces jen v Polsku, téměř okamžitě se však na tuto cestu vydaly i ostatní státy střední Evropy.

* * *

Nejedná se zde o pokus systematicky zhodnotit to, co se dělo v letech 1986–1989. Jednak proto, že stále ještě schází mnoho prvků nezbytných pro zobecňující hodnocení, jednak vzhledem k omezením vyplývajícím z rozsahu tohoto článku. Lze se však myslím odvážit hypotézy, že způsob, jímž probíhal přechod od diktatury k demokracii v Polsku, neměl daleko k modelu změn vypracovanému na základě zkoumání procesů přechodu od

108 Celý dokument viz *Ostatni rok władzy...*, s. 462–468. Těmto formulacím odpovídalo prohlášení nejodhodlanějšího člena „bandy čtyř", Ceauşesca, který se vzpíral „předat dělnicko-rolnickou moc do reakčních rukou" (RAKOWSKI, M. F.: *Jak to się stało*, s. 254).

109 RAKOWSKI, M. F.: *Jak to się stało*, s. 254.

110 *Ostatni rok władzy...*, s. 469.

diktatur k demokracii v jiných částech světa. Je ovšem jisté, že čím budou pokusy o srovnání podrobnější, tím víc najdeme rozdílů. K těm, které jsou zřejmé na první pohled, bych zařadil existenci silného a vytrvalého, ale rozhodně nerevolučního boje opozice, která se mohla vykázat demokratickou legitimitou (orgány Solidarity včetně Wałęsy byly zvoleny na sjezdu v říjnu 1981), a roli katolické církve, která byla v rozhodující fázi oběma stranami uznávaným arbitrem a garantem.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

Opozice a odpor v poválečných dějinách Polska

Andrzej Friszke

Dva pojmy zmíněné v titulku nemají v podmínkách komunistického státu jednoznačný obsah. Komunistické orgány raději mluvily o „reakci" anebo v pozdějších letech o „antisocialistických silách". Také protivníci systému se vymezovali různě. Historik tedy stojí před nezbytností tyto pojmy uspořádat, což vzhledem ke složitosti situace a popisovaných jevů není nikterak snadné. Jinak se totiž vyvíjela opozice či společenský odpor v letech bezprostředně poválečných a jinak v pozdějších desítkách let.

V roce 1984 odlišila Krystyna Kerstenová pět typů odporu na základě analýzy různých podob protestů proti vládnoucí moci v letech 1944–1948: „1. Velmi rozšířený protestní postoj, projevující se v každodenním chování, v odborné práci, ve společenském životě i v rodině. Zde hrála důležitou roli komunikační pouta, neoficiální oběh informací. Klepy, pověsti, politické vtipy, jedovaté písničky zesměšňující novou moc nebo píseň vyvolávající emoce (Rudé máky na Monte Cassino) – to všechno tento protestní postoj vyjadřovalo a zároveň sloužilo k jeho udržování. (...) 2. Účinné protestní chování: veřejné manifestace různého druhu v době, kdy to ještě bylo možné, včetně stávek, přestože jejich základ byl především ekonomický. 3. Legální politický boj o systémovou podobu státu. (...) 4. Politická konspirace. 5. Ozbrojený odpor. Všechny tyto formy odporu se vzájemně prostupovaly; jako každá klasifikace, je tedy i tato značně zjednodušující."[1] Profesorka Kerstenová nerozlišovala mezi odporem a opozicí.

O několik let později se Andrzej Paczkowski zamyslel nad problémem opozice a odporu a všiml si, že „pro značnou část období 1944–1989 by se hodil pojem 'odpor'. Cílem aktivit těch, kdo nebyli se systémem spokojeni, byla totiž spíš obrana před lidmi, kteří měli moc, než úsilí o jejich bezprostřední přemožení." V závěru se však Paczkowski přimlouval za pojem „opozice", protože se v kontextu Polska a dalších zemí střední Evropy již dávno užíval, a navíc výraz „hnutí odporu" v literatuře zdomácněl jako označení forem boje proti hitlerovské okupaci v různých zemích. Paczkowski také provedl klasifikaci rozličných opozičních jevů, které je pro další popis velmi užitečné, podle následujících kritérií:

---

1 BUJNOWSKI, J. (KERSTENOVÁ, K.): O oporze 1944–1948 czyli w poszukiwaniu proporcji. In: *Krytyka*, č. 17 (1984), s. 163–164.

legální a nelegální opozice; podle komunistického kánonu vnější a vnitřní; „totální" a částečná opozice; radikální a umírněná.[2]

Z pěti typů odporu, jak je rozlišila Krystyna Kerstenová, jsem poslední tři zařadil do opozice, zatímco dva první do kategorie společenského odporu. Za politickou opozici jsem pokládal vědomou a plánovanou organizační či intelektuální činnost opírající se o nějaký program a směřující ke svržení systému nebo k jeho reformě zaměřené na omezení mocenského monopolu strany a navrácení subjektivity společnosti. Aby určité prostředí nebo osoby mohly být pokládány za představitele opozice, musela moc jejich činnost hodnotit negativně a musela je ohrožovat represí, nebo přinejmenším šikanami a omezením vlivu na společnost. Na druhé straně společenský odpor byl spontánní, neorganizovaný a neřízený protest proti vnucenému politickému a ideologickému pořádku, který byl často spojen s obranou tradičních hodnot.[3]

Odlišení odporu od opozice, a zejména konkrétní příklady se setkaly s polemikami. Někteří kritikové je chápali jako pokus o politické povyšování intelektuálních salonů a zároveň o snižování významu „masových" postojů obrany tradic a nesouhlasu s politickými kompromisy. Tomasz Strzembosz to hodnotil tak, že základním prvkem každé politické opozice je úsilí o dobytí moci, nebo alespoň o získání skutečného vlivu na politickou realitu. Do chvíle vzniku Solidarity lze tedy o opozici mluvit jedině ve vztahu ke čtyřicátým letům, kdy působily legální Polská lidová strana a Strana práce, jakož i nelegální konspirativní organizace, především sdružení Svoboda a nezávislost (*Wolność i Niezawisłość – WiN*). O celé řadě projevů různého rozsahu a významu, k nimž došlo v letech 1948–1980, by bylo namístě užívat pojmu „odpor". Strzembosz protestoval proti zdůrazňování významu intelektuálních prostředí kritických k režimu a sám zdůrazňoval význam katolické církve, která utvářela světový názor protikladný marxismu-leninismu. „Z lůna katolické církve vzešly také organizace a hnutí, které si ve vztahu k systému zachovaly plnou suverenitu a nepřetržitě prováděly formotvornou práci, která ve skutečnosti vytvářela alternativní společnost." Jako příklad takové činnosti po roce 1948 Strzembosz uvedl hnutí Světlo–Život (tzv. Oázy), i když se toto hnutí, v němž byla kritika systému výrazně druhotná vůči jeho hlavní, totiž formativně-náboženské funkci, rozvinulo až v sedmdesátých letech.

Strzembosz připomněl také některá střediska působící v oficiálním Svazu polských junáků, některé články Polské turisticko-vlastivědné společnosti,[4] některé sportovní kluby, autentická družstva, část oddílů Dobrovolné požární stráže a podobně. „Všechny tyto struktury a prostředí, které byly nejednou bezcennými 'ekologickými výklenky', umožňovaly mnoha lidem přetrvat v jisté izolaci od vlivů 'systému' a vytvářet si vlastní ideové postoje a prostředí tvůrčí práce. Nelze zde také nepřipomenout neformální kolegiální a přátelské kroužky, které rovněž sehrály významnou roli."[5]

Takové nezávislé enklávy skutečně existovaly, i když se nedá říci, jak byly početné. Lze také těžko ověřit, zda a jaký vliv měly na podobu vývoje systému (i když nesporně

---

2 PACZKOWSKI, A.: Opozycja v Polsce w latach 1944–1989. In: *Mówią Wieki*, č. 7 (1991), s. 1–9.

3 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*. Londýn 1994, s. 5.

4 Polská turisticko-vlastivědná společnost byla monopolní organizace, která se zabývala turistikou, vydáváním průvodců atp.

5 STRZEMBOSZ, T.: Opozycja v PRL. In: *Tygodnik Solidarność*, č. 3 (1995).

snižovaly míru jeho zakořenění). Spojování tak rozmanitých jevů se středisky a institucemi, které měly bezprostřední vliv na události nebo byly pronásledovány politickou policií (například s KOR), je absurdní. Jasně dokazuje, že nemáme-li mluvit o všem najednou a srovnávat neporovnatelné, je nezbytné „odpor" a „opozici" rozlišovat.

Zůstává zde však problém katolické církve, která byla v systému rozhodně cizím a nežádoucím prvkem. Vzhledem k podstatě svého poslání působila církev jako činitel ideologické a do značné míry i politické dezorganizace a rozkladu systému. Církev však nemohla přijmout a také nepřijímala otevřeně opoziční postoj a od roku 1947 do poloviny sedmdesátých let soustřeďovala pozornost na problematiku náboženského poslání, na dosažení svobody v duchovní práci. Této oblasti se týkaly všechny početné konflikty mezi mocí a církví. Až do roku 1976 se episkopát naopak zdržoval kritiky „světského" působení PSDS. V obdobích velkých krizí (1956, 1968, 1970, 1980–1981) působila církev na věřící v duchu uklidňování nálad a zmírňování požadavků. Přesto její funkce při budování alternativního hodnotového systému, při obraně národních a náboženských tradic, při vytváření společenských pout mimo dosah a kontrolu státu zasluhuje pozornost. Když primas Stefan Wyszyński v roce 1956 inicioval program Novéna tisíciletí, snažil se posílit národní a katolickou totožnost Poláků, což je mělo učinit odolnými proti laicizačním a ateizačním vlivům. Velké pouti, korunovace a putování obrazu Matky Boží Čenstochovské byly po Polsku vnímány jako boj proti ateismu a státnímu výchovnému programu. Kromě toho podporovaly a vzbuzovaly postoje společenského odporu a konsolidovaly společnost ve věrnosti k tradicím.

Církev byla také po roce 1947 jedinou institucí, s níž se komunistické orgány musely dohodnout. Pokus podřídit církev státní moci, který probíhal v letech 1950–1956 a jehož kulminačním bodem bylo uvěznění primase Wyszyńského v roce 1953, skončil neúspěchem. Po roce 1956 strana upustila od pokusů podřídit církev své kontrole a přestala zasahovat do obsazování církevních úřadů, ale snažila se omezit rozsah působení církve na společnost. Na této rovině se odehrávaly konflikty v letech 1958–1980. Polský primas však byl jediným občanem PLR, s nímž první tajemník ÚV PSDS přes všechny stranické směrnice mluvil jako se sobě rovným. Byla to zvláštní situace, která také vymezovala politickou pozici církve.[6]

Výše uvedené úvahy vedou k závěru, že katolická církev se vymyká veškerým pokusům o kvalifikaci a zařazení do „opozice" či „odporu". Zůstává zvláštním útvarem, který je potřeba popisovat v jiných kategoriích. Povzbuzovala však společenský odpor, vytvářela ideovou alternativu a v dosahu jejího působení vznikaly některé opoziční iniciativy.

Výchozí bod

Válečná léta 1939–1945 byla neobyčejně důležitá pro postoje polské společnosti v poválečném období a také pro ideovou podobu společenského odporu proti komunismu. V období 1939–1941 byl Sovětský svaz vedle Německa druhým okupantem polského území a dopustil se těžkých zločinů (mimo jiné vyvraždění polských důstojníků v Katyni). Polsko bojovalo v protihitlerovské koalici, mělo exilovou vládu, kterou Spojenci (a v le-

6 Srv. DUDEK, A.: *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*. Krakov 1995.

tech 1941–1943 i SSSR) uznávali, a také poměrně početné ozbrojené síly na Západě. Podzemí v okupované zemi bylo úzce spjato s vládou v cizině a tvořilo širokou strukturu sahající až na úroveň malých městeček a vesnic. Kolem vlády a jejích orgánů ve vlasti se sdružily všechny významné politické síly, od nacionalistické pravice až po socialisty. Hromadnou vojenskou konspirativní organizací byla *Armia Krajowa* (*AK*). V jejích řadách se nacházeli lidé rozličných politických a ideových orientací a různých generací. V řadách *AK* nebyli komunisté, byla to však organizace představující cosi jako národní spiknutí, které bylo o to silnější, že se opíralo o legalitu státu. Ozbrojený boj *AK* a velké krvavé oběti, které přinesla zejména během varšavského povstání, se staly mocnou legendou a mýtem, sjednocujícím obrovskou část společnosti k odporu vůči SSSR a komunismu.

Uchopení moci komunisty v Polsku byl svého druhu státní převrat, který provedli Rusové, poté co vstoupili do Polska. Stalin vtiskl stávajícímu rozložení politických sil svůj řád tím, že instaloval v Polsku povolnou garnituru v podobě vlády. *Armia Krajowa*, pracovníci politických stran i úředníci delegatury polské vlády v Londýně byli vystaveni rozmanitému pronásledování včetně vyvážení do Sovětského svazu. Budování nové moci tedy spočívalo v radikální „výměně" politické elity, provedené na příkaz a pod kontrolou Rusů.

Polsko se ocitlo v sovětské sféře vlivu, přišlo téměř o polovinu svého předválečného území, z vůle Moskvy v něm byla nastolena nová vláda, která neměla hlubší kořeny ve společnosti, a autentická politická elita byla pronásledována. To všechno většina Poláků pokládala za těžkou a nezaslouženou porážku. Bylo to v kontrastu s vědomím, že Polsko bylo od prvních válečných dnů součástí protihitlerovské koalice, že mělo významný podíl na ozbrojených bojích v zemi i na dalších válečných frontách a že přineslo obrovskou krvavou daň a mnoho obětí v boji s Němci. To vše nezabránilo ztrátě jeho suverenity v letech 1944–1945. Jediný prospěch, který si Polsko odneslo, bylo přesunutí hranic na Odru a Lužickou Nisu, což umožňovalo vytvoření nových oblastí národního života a uspokojovalo potřebu triumfu nad Němci, kteří zavinili smrt šesti milionů polských občanů.[7]

V letech bezprostředně po válce lze mluvit o rozsáhlém společenském spiknutí proti moci a mocenskému aparátu. Tajná i viditelná organizovaná opozice tvořila jakoby vrchol trojúhelníku, jehož základnou byl společenský odpor. Podoby tohoto odporu dobře vystihuje výše uvedený popis Krystyny Kerstenové (bod 1, 2), o jeho rozsahu pak nejkonkrétněji svědčí podpora vyjádřená opozici ve skutečných výsledcích referenda z 30. června 1946. Na první otázku („Jsi pro zrušení senátu?") odpovědělo shodně s výzvou Polské lidové strany nejméně 73 % hlasujících „ne", zatímco „ano", k němuž vyzývala Polská dělnická strana, odpovědělo pouze 27 % účastníků referenda. Státní orgány skutečné výsledky referenda nezveřejnily, ba co víc, tak důkladně je utajily, že historikové byli přesvědčeni, že skutečné výsledky vůbec nebyly sečteny. Až po roce 1990 našel Andrzej Paczkowski v Bierutových dokumentech obsáhlé soupisy výsledků hlasování v jednotlivých volebních okrscích.[8]

---

7 Srv. *Jałta, Poczdam*: Proces podejmowania decyzji. Varšava 1996.

8 *Dokumenty do dziejów PRL*: Referendum z 30 czerwca 1946 r. Zpracoval A. Paczkowski. Varšava 1993; srv. WRONA, J.: *System partyjny w Polsce 1944–1950*. Lublin 1995.

Za těchto okolností vzešly ze seskupení, která navazovala na politické proudy vycházející z druhé republiky a na období válečné konspirace, tři typy reakcí na zařazení Polska do sovětské sféry vlivu a na uchopení moci komunisty.

Zásadní opozice pokládala možnost kompromisu se SSSR a s komunisty za pochybnou. Představitelé této orientace byli přesvědčeni, že se kompromisu nedá dosáhnout a že je bezúčelný, protože rozložení sil v Evropě není trvalé, a tudíž musí dojít ke konfrontaci SSSR se Západem. Upustili proto od pokusů o legalizaci, vyvíjeli konspirativní činnost a vstoupili do ozbrojeného boje s komunisty v naději, že se dočkají vypuknutí války. Z organizací, které představovaly tuto orientaci, je potřeba uvést Národní stranu, Národní vojenskou jednotu, Národní ozbrojené síly, ale také velkou část *AK*, rozpuštěné v roce 1945, jejímž nástupcem se snažilo být sdružení *WiN*. Tuto orientaci sdílela i většina organizačně rozptýlených stoupenců Piłsudského a také část představitelů Polské socialistické strany z doby války a okupace.[9]

Pragmatická opozice nepočítala s vypuknutím války ani s tím, že Západ střední a východní Evropu osvobodí. Pokládala dokonce tuto možnost za hrozivou, neboť by zemi přinesla ještě větší zruinování a vzrostla by role Německa, takže by Polsko v důsledku toho bylo vytlačeno od Odry a Nisy. Přijímala tedy řešení vnucené Polsku třemi velmocemi v Jaltě. Souhlasila s uznáním nové územní podoby státu a zvláštních zájmů SSSR v Polsku, ale počítala s omezením moci komunistů a s tím, že se podaří vyhnout se totalitarizaci systému, dokonce možná i s přechodem k parlamentnímu zřízení na základě výsledků svobodných voleb (které přece byly v Jaltě zaručeny). Rozhodující silou této orientace byla Polská lidová strana a její vůdce, předseda PLS Stanisław Mikołajczyk. Totéž zaměření měla i křesťansko-demokratická Strana práce (existující do července 1946), skupina zakladatelů *WiN* a část předválečných vůdců Polské socialistické strany.[10]

Třetí směr by se dal označit jako pozitivistická opozice. Její představitelé hodnotili sovětskou nadvládu nad Polskem jako trvalou a komunistickou vládu jako jeden z důsledků tohoto stavu. Nevěřili v možnost změny režimu cestou konspiračního a ozbrojeného boje ani prostřednictvím volebního lístku. Rezignovali na přímý politický boj a přikládali velkou váhu výchovné práci a nekomunistickým reflexím kultury, které měly zachovat její plynulost, posílit odpor proti komunistické indoktrinaci a přispět k vytváření budoucích elit. K pozitivistům patřil okruh redakce a spolupracovníků časopisu *Tygodnik Powszechny*, část redakce časopisu *Tygodnik Warszawski* a velká, možná převažující skupina univerzitní inteligence. Tento směr se také hodně opíral o katolické mládežnické organizace jako *Juventus Christiana* nebo *Sodalicje Mariańskie*. K pozitivistům patřili rovněž někteří aktivisté oficiální Polské socialistické strany, kteří bránili autonomii osvětových a kulturních organizací, odborových svazů a tak podobně.[11]

---

9 Srv. KERSTENOVÁ, K.: *Między wyzwoleniem a zniewoleniem*: Polska 1944–1956. Londýn 1993; WOŹNICZKA, Z.: *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość"*. Varšava 1992.

10 Srv. PACZKOWSKI, A.: *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty*. Varšava 1991; TURKOWSKI, R.: *Polskie Stronnictwo Ludowe v obronie demokracji 1945–1949*. Varšava 1992; FITOWA, A.: *Stanisław Mierzwa „Słomka" na tle swoich czasów*. Wierzchosławice 1994.

11 KERSTENOVÁ, K.: *Między wyzwoleniem a zniewoleniem*.

Jak je z výše uvedeného vidět, představovala každá z těchto tří orientací celý vějíř ideově-politických postojů. Ideologické a programové ohledy měly totiž druhotný význam, v popředí stály reakce na zotročení země.

V druhém pololetí roku 1946, které předcházelo volbám do Sejmu, přikročily komunistické orgány k mnoha akcím, jejichž cílem bylo zničit odpor společnosti, „zbavit ji naděje na vysvobození, přinutit ji, aby se poddala a přijala realitu", jak píše Krystyna Kerstenová. Prosté zfalšování výsledků voleb nestačilo, protože nelikvidovalo potenciál odporu. „Represe, věznění, prohlídky, propouštění z práce, vydírání a nucení k podepisování závazků spolupráce se týkaly stovek tisíc lidí, zatímco strach spojený s pocitem beznaděje měl miliony ostatních přimět, aby hlasovali proti své vůli a přesvědčení, a trvale narušit schopnost společnosti vzdorovat novému systému. Nalomení morálky společnosti mělo vytvořit podmínky pro rozšíření světa, který byl systému vlastní – světa zdání, v němž slova, symboly a rituály ztrácely původní obsah a význam a měnily se v maskující dekorace."[12]

Všechny tři opoziční orientace utrpěly porážku. Podzemí bylo zničeno, jeho příslušníci uvězněni a zpacifikováni. Zbytky konspiračních sítí či jednotlivé malé skupiny přetrvaly v některých oblastech do začátku padesátých let. Volby do Sejmu se v lednu 1947 konaly v atmosféře teroru a zřejmých podvodů. Opoziční Polská lidová strana získala jen nemnoho mandátů a na podzim téhož roku se vedení strany chopila skupina podléhající komunistické Polské dělnické straně. Mocenský monopol si komunisté v prvních poválečných letech potvrdili likvidací svého „spojence" – Polské socialistické strany. V prosinci 1948 vznikla z obou stran Polská sjednocená dělnická strana, a tím bylo období budování základů totalitního systému uzavřeno. V tomto systému ovšem nebylo místo pro žádnou opozici. Byl zrušen *Tygodnik Warszawski*, byly zlikvidovány katolické mládežnické organizace, došlo ke stalinizaci vědy, která zahrnovala i čistku mezi přednášejícími. Nejdéle, do roku 1953, vydržel *Tygodnik Powszechny*.

Důsledkem těchto kroků pro obyvatelstvo byla jistá – pro systém charakteristická – schizofrenie, která lidem velela chovat se na veřejných místech a v oficiálních situacích podle pravidel předpokládaných vládou, a být „sami sebou" pouze v okruhu svých nejbližších a důvěryhodných lidí.

Stalinismus

V období plné stalinizace života v Polsku (1948–1955) byla rozsáhlá manifestace protestních postojů nemožná. Likvidací legální i podzemní opozice byla vyřazena vůdčí a názorotvorná politická centra, od nichž by se byl mohl odvíjet rozsáhlý odpor. Stalinismus důrazně zastrašoval obyčejné lidi a budil mezi nimi vzájemnou nedůvěru, čímž dokázal zničit přirozená pouta dokonce i v malých skupinách, jejichž členové se mezi sebou dobře znali. Odpor k režimu bylo možné projevit pouze v nejdůvěrnějším okruhu nejužší rodiny a nejvěrnějších přátel, a i tehdy bylo nutné zachovat velkou opatrnost.[13]

---

12 Táž: *Narodziny systemu władzy*: Polska 1943–1948. Paříž 1986, s. 246.

13 Srv. ŚWIDOVÁ-ZIEMBOVÁ, H.: Stalinizm i społeczeństwo polskie. In: *Stalinizm*. Red. J. Kurczewski. Varšava 1989.

I v této obtížné situaci však docházelo k projevům protestu. Z *Informátora* vydaného v roce 1964 ministerstvem vnitra vyplývá, že v období, o němž je řeč, bylo odhaleno několik set podzemních skupin založených po roce 1948, které měly většinou několik členů – zhruba do dvaceti.[14] Ještě v roce 1955 uvěznily bezpečnostní orgány za podzemní činnost 754 osoby, z toho 456 za příslušnost k nelegálním spolkům. Bylo také zlikvidováno dvaapadesát skupin mládeže.[15] Právě mladí lidé, často ještě ve školním věku, tvořili většinu podzemních skupin a mnozí z nich navazovali na tradice *AK*, junáků a národního podzemí, což dokazovalo, jak silně působily symboly z dob okupace. Jejich činnost spočívala ve výrobě letáků, psaní hesel po zdech, ničení propagandistické výzdoby; vzácněji se pouštěli do sabotáží a ještě vzácněji do ozbrojených akcí. Bezpečnostní orgány odhadovaly, že z dvou tisíc šedesáti šesti případení a vražd, k nimž došlo v roce 1954, mělo politickou povahu pět set dvacet devět (25,6 %).[16] Těžko se dá zjistit, kolik z tehdejších podzemních skupin byly skutečné organizace a kolik jich „vytvořily" služebny bezpečnosti, aby se dostaly k potenciálním účastníkům skutečného podzemního hnutí. Je totiž známo, že v letech 1948–1951 řídila bezpečnost takzvané velení *WiN*, aby pronikla do exilových struktur, dezinformovala americkou rozvědku a „pochytala" do svých sítí lidi ochotné ke konspirační činnosti.[17]

Širší rozsah měly protestní postoje charakteristické pro dané období. Na vesnici bylo všeobecným vyjádřením odporu odmítání vstupu do výrobních družstev a také šíření různých pověstí a klevet, což se dělo i ve městech.[18] Účast na náboženských obřadech lze z povahy věci těžko pokládat za nějakou manifestaci, neboť je to věc jiného, nepolitického řádu. Přesto se v určitých okruzích, hlavně mezi inteligencí či mládeží, považovalo zdůrazňování náboženského založení nebo účasti na náboženské praxi za akt odporu.[19]

Mezník roku 1956

Zásadní význam pro dějiny PLR a také pro dějiny opozičních prostředí, iniciativ a myšlenek měl přeryv v roce 1956. Události roku 1956 se dají chápat ve třech rovnoběžných rovinách, které se ovšem vzájemně ovlivňovaly: politické hry uvnitř establishmentu PSDS, různé iniciativy zdola, které využily oslabení kontroly k organizování skupin, a masový společenský kvas, který neměl organizovanou podobu.[20]

---

14 *Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających v Polsce Ludowej v latach 1944–1956*. Tajný tisk ministerstva vnitra 1964. Veřejně Varšava 1964; srv. GAŁA, A. W.: *Wolna Młodzież 1949–1953*: Z dziejów antykomunistycznego ruchu oporu. Čenstochová 1995.

15 *Archiwum Akt Nowych* (dále *AAN*), PZPR 1680, s. 167–168. Sprawozdanie Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa (předložené na zasedání politického byra ÚV PSDS.)

16 *AAN*, PZPR 1680, s. 168.

17 KURTYKA, J.: Rozbicie IV Zarządu Głównego WiN i początek prowokacji v świetle dokumentów z Archiwum Delegatury Zagranicznej WiN. In: *Zeszyty Historyczne WiN-u*, č. 4 (1993); LIPIŃSKI, P.: Spokojna jesień prowokatora. In: *Magazyn Gazety* [*Wyborczej*], (22.11.1996).

18 JAROSZ, D.: Między Warszawą a Wólką: Studium z dziejów stalinowskiej polityki rolnej (1948–1956). In: *Więź*, č. 7 (1996); JAROSZ, D. – PASZTOR, M.: *W krzywym zwierciadle*: Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949–1956. Varšava 1995.

19 CYWIŃSKI, B.: *Ogniem próbowane*. Díl II. Lublin 1990, s. 90–92.

20 Srv. KARPIŃSKI, J.: Porcja wolności. Paříž 1979; RYKOWSKI, Z. – WŁADYKA, W.: *Polska próba*: Październik '56. Krakov 1989; MACHCEWICZ, P.: *Polski rok 1956*. Varšava 1993; FRISZKE, A.:

Přes velký výbuch společenské aktivity neobnovila v roce 1956 svou aktivitu prostředí, která představovala opoziční hnutí ve čtyřicátých letech (výjimkou byla skupina kolem časopisu *Tygodnik Powszechny*). Důvodem tohoto stavu bylo rozptýlení a oslabení někdejších opozičních elit v důsledku uvěznění tisíců jejich představitelů (brány vězení opouštěli v letech 1955 a 1956), absence naděje na svržení systému, kterou bezprostředně potvrzovala tragédie Maďarska, zdrženlivý postoj emigrace, která poukazovala na omezenou možnost změn, a také postoj primase Wyszyńského, který měl podobnou orientaci. Navíc se mnoho aktivistů Polské lidové strany nacházelo v řadách Sjednocené lidové strany a mnoho pracovníků Polské dělnické strany bylo v PSDS, což vedlo k tomu, že se jejich energie nesoustředila na budování nových politických struktur, nýbrž na kultivaci struktur již existujících. Zvlášť výrazné to bylo ve Sjednocené lidové straně, kde docházelo k pokusům získat pro tuto stranu větší samostatnost.[21] Určitá část někdejších vojáků *AK*, a dokonce i *WiN*, vstupovala již v roce 1956 do oficiální organizace účastníků odboje – do Svazu bojovníků za svobodu a demokracii (*ZBoWiD*) – v naději, že ovládne jeho územní články, což vyvolávalo neklid lokálních aparátů PSDS. Někdejší junáci se rozhodli ve spolupráci s komunistickými junáky obnovit Svaz polských junáků.[22]

Pocit, že moci chybí legitimita, se v roce 1956 značně otupil. Gomułka se dostal k moci přes všem zřejmý odpor Rusů. Tato skutečnost zároveň s propuštěním politických vězňů, odsunem sovětských poradců z Polska, popolštěním armády a dosažením výhodnějších podmínek hospodářské spolupráce se SSSR vedla k jinému pohledu na Gomułku než na Bieruta. Tento rozdíl ve vztahu k varšavskému režimu byl postřehnutelný rovněž z perspektivy exilu a odrazil se i v časopisech, které byly vůči komunismu nejneúprosnější.

Velká část tradiční polské elity, spjaté dříve s *AK* nebo s jinými antikomunistickými seskupeními, zaujala tudíž po roce 1956 umírněnější postoj. Vstupovala do stávajících společenských či kulturních struktur, dodávala jim co možná nejautentičtější podobu a pracovala v nich, ovšem bez nějakého zřejmého opozičního zaměření. Výsledkem byla větší důvěryhodnost mnoha společenských organizací v období po říjnu 1956, a i když v příštích letech byli lidé „nepohodlní" pro aparát PSDS vyřazováni, situace v nich se do výchozího bodu už nikdy nevrátila.

O postojích a reakcích někdejších vojáků *AK* a aktivistů nekomunistických stran by mohly poskytnout informace nadále nedostupné materiály bezpečnostní služby. Historik Stanisław Salmonowicz, spjatý s okruhem vysokých důstojníků *AK*, uvádí, že plukovníci *AK* Józef Rybicki, Ludwik Muzyczka a Kazimierz Pluta-Czachowski od konce padesátých let „usilovali o sjednocení (neformální, protože formální nebylo možné) prostředí bývalých vojáků *AK* kolem dokumentační a historické práce, jež by připomínala lidi a činy *AK* (akce umisťování pamětních desek v kostelech ve Varšavě, v Krakově a v Gdaňsku, pomníků na hřbitovech, organizování slavnostních výročních či smutečních mší svatých

---

Opozycja polityczna w PRL 1945–1980, s. 67–110; FRISZKE, A.: Rozgrywka na szczycie: Biuro Polityczne KC PZPR w październiku 1956. In: *Więź*, č. 9 (1996); *Październik 1956*: Pierwszy wyłom w systemie. Red. S. Bratkowski. Varšava 1996.

21 WOJTAS, A.: *Myśl polityczna Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w latach 1949–1962*. Toruň 1991; FITOWA, A.: *Stanisław Mierzwa „Słomka" na tle swoich czasów*.

22 PERSAK, K.: *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku*. Varšava 1996.

atd.)".[23] Tato práce byla neobyčejně důležitá v zápase, který se s režimem svádělo historickou paměť a o udržení tradice. Měla omezený charakter a udržovala se v mezích legality (například nedošlo k obnovení podzemního vydavatelství). Nebyla také provázena vážnějšími represemi (například procesy), a dokonce – což se může zdát překvapivé – nebudila ani větší zájem vedení PSDS, jak o tom svědčí skutečnost, že v archivech ÚV strany nejsou materiály, které by se tímto tématem zabývaly.

Společenský odpor v zemi reálného socialismu (1956–1980)

„Tání" režimu a snížení mocenského tlaku na chování lidí v soukromí vytvořila příznivé podmínky pro rozvoj různorodých podob odporu. Lidé, kteří se rozhodli k odporu, se obvykle snažili zůstat v anonymitě, což je odlišuje od těch, kdo byli v opozici. Vystupovali-li veřejně, pak ve větší skupině a jednorázově. Vyhýbali se individuální manifestaci svého postoje k moci, snažili se nepřekračovat hranici, za kterou by mohli být obviněni, že provádějí nějakou protirežimní činnost. Nejednou se dokonce snažili budit dojem, že jsou loajálními občany, a „sami sebou" byli jen mezi „svými". Proto také společenský odpor až do osmdesátých let nikdy nenabyl podoby masové neúčasti ve volbách do Sejmu nebo do národních výborů ani bojkotu prvomájového průvodu. Odmítnutí podílet se na rituálech nařízených mocí by totiž bylo aktem individuální manifestace odporu, a to by se příčilo zásadě anonymity.

Vzniká však otázka, jak hodnotit využívání práva škrtat na kandidátce – tedy použít při volbách kabiny. V roce 1969 využilo tohoto práva nejvíc voličů v krakovském vojvodství (20,5 %), pak ve varšavském (17 %) a vratislavském (15 %), kde tajně hlasovalo 44 % studentů. Ze čtyřiašedesáti biskupů v roce 1969 jich nešlo k volbám čtrnáct (včetně kardinálů Wyszyńského a Wojtyły), jedenatřicet volících biskupů využilo kabin a ostatní volili otevřeně a neškrtali. Volební frekvence nižšího kléru byla devadesátiprocentní a práva na tajnou volbu využilo nejvíc kněží v białystockém, zelenohorském a varšavském vojvodství (20–22 %).[24] Uvedená procenta naznačují, že voliči byli bedlivě sledováni a každý krok vybočující z nařízené „normy" byl zaznamenáván. Rozhodnutí bojkotovat volby nebo se jen uchýlit do kabiny a přeškrtnout jméno na kandidátce představovalo neanonymní protestní gesto, takže bylo v jistém rozporu s jednou ze zásad odporu.

Zabýváme-li se otázkou, co byl odpor, musíme vycházet z norem závazných pro příslušnou „etapu". Během let se totiž požadavky, které moc měla na občany, dost podstatně měnily. Ve stalinských letech bylo vyprávění politických vtipů nebo zpráv vyslechnutých v Rádiu Svobodná Evropa výrazem poměrně radikálního odporu a mohlo vést k významným represím. Za Gomułky se takové chování vešlo do mezí tolerance, zatímco v Gierkově období se politické vtipy i zprávy RSE běžně vykládaly na veřejných místech i při náhodných setkáních (například ve frontě či ve vlaku). Vyzdvihování zásluh *AK* v neoficiálních rozhovorech se před rokem 1956 považovalo za projev odporu vůči systému, zatímco po několika letech – a tím spíš po více než deseti letech – byly podobné postoje zcela neutrální. To znamená, že vše, co v příslušném období překračovalo normu,

23 SALMONOWICZ, S.: Z dziejów opozycji politycznej v PRL v latach 1956–1980. In: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, (1995), sv. 1–2, s. 234.

24 *AAN*, 137/XVI-611, s. 157–158.

co bylo považováno za nevhodné, ale obvykle nebylo kvalifikováno jako důvod k represím, je namístě pokládat za projev odporu. Vyjádření nebo činnost, o kterých bylo známo, že mohou vést k represím, zejména byly-li soustavné, pokládáme za projev opozice.

Zesilování odporu záleželo na míře, v jaké strana dráždila pocity a zavedené zvyky, na ekonomické situaci a na stupni zastrašení společnosti. V období stalinistického teroru nevyvolalo nepokoje ani uvěznění polského primase, zatímco po liberalizaci systému v roce 1956 mohly vyvolat radikální manifestace odporu i mnohem slabší popudy.[25]

Politický odpor spočíval především v obraně národních tradic, a to konkrétně těch, jež byly spjaty s druhou republikou a podzemním Polskem z let okupace. Tyto dobré tradice se stavěly do protikladu ke špatným, komunistickým, vynucovaným mocí. Postoj odporu vyžadoval udržovat vzpomínku na národní zápasy, vítězství a křivdy, které komunisté odsuzovali do zapomnění nebo falšovali. Postupem let se obrana tradic soustředila zejména na symboly, jako byl Józef Piłsudski, Władysław Sikorski, *Armia Krajowa*, Katyň, varšavské povstání. Každoroční setkání stovek a posléze desíti tisíců lidí na varšavském hřbitově v Powązkách vyjadřovala hold padlým, ale také manifestaci spjatou s tradicí a gestem odporu proti vládnoucí straně.

Ostří odporu bylo nejčastěji namířeno proti sovětské nadvládě a proti straně, jejím ideologům a funkcionářům. SSSR a PSDS nejčastěji vystupovaly jako předmět nechuti a jako příčina ohrožení vlastní totožnosti. Docházelo však i k situacím, kdy strana, a zejména její vůdce vzbuzovali v mnoha protivnících systému určité naděje, zvláště když byl vůdce strany pokládán za garanta suverenity a demokratizace poměrů (na podzim 1956), návratu stability a materiálního zlepšení (v roce 1971), „menšího zla" tváří v tvář hrozbě sovětské okupace (diferencované reakce hlavně starší generace na nastolení výjimečného stavu 13. prosince 1981).

V různých obdobích vývoje PLR se mocenské orgány snažily zmírnit napětí vznikající z toho, že šlo o cizí systém, a tak snížit úroveň odporu. V šedesátých letech došlo k pokusu o symbiózu komunistické ideologie s některými prvky tradic, včetně nekomunistických tradic z doby války a okupace. Prostor tradice akceptované vládou se v sedmdesátých letech rozšířil. Klesl počet symbolů minulosti, které měly výrazně protirežimní podobu. Takové symboly však přetrvaly až do konce existence PLR a týkaly se mnoha událostí z oblasti polsko-sovětských vztahů – problému 17. září 1939, Katyně, pomoci, kterou sovětská armáda neposkytla varšavskému povstání, pronásledování *AK* a podzemí sovětskými orgány a represivním aparátem Polské dělnické strany. PLR se nemohla pokusit přivlastnit si postavu Józefa Piłsudského vzhledem k jeho výpravě do Kyjeva a k vítězství v bitvě u Varšavy v roce 1920. Všechna tato témata byla tudíž intenzivně využívána jako ideové podloží odporu a sloužila také opozičním střediskům národně-vlastenecké povahy.

Vlastenecká tradice nezávislosti jako základní složka protestní ideologie však ztrácela význam, jak se období války časově vzdalovalo, jak vyrůstaly nové generace, i vzhledem k tomu, že realita komunistické vlády v zemi již zevšedněla. V běžném životě však začaly v odůvodňování nechuti k vládnoucím složkám převažovat jiné prvky: Polákům vlastní nechuť k jakékoli vládě, skutečnost, že se funkcionáři „vynášeli" nad zbytek společnosti, jejich cizí žargon (novořeč), jejich podřízenost Rusům (kteří nezávisle na veškerých

25 DUDEK, A. – MARSZAŁKOWSKI, T.: *Walki uliczne v PRL 1956–1989*. Krakov 1992, s. 52–85.

změnách v Polsku nikdy nebyli oblíbení) a fakt, že funkcionáři měli výhody nedostupné ostatním občanům, jejichž potřeby naopak nebyly dostatečně uspokojovány. V katalogu výčitek a odůvodnění odporu od šedesátých let stále víc převažovaly sociální problémy.

Politický odpor se manifestoval rovněž v rovině obrany církve a náboženství. Katolické náboženství lidé chápali daleko šířeji, nejen jako náboženskou víru, ale také jako národní tradici a jako systém postojů a pravd, kterým se podřizovaly zvyky a které vymezovaly kolektivní totožnost. Laicizace a ateismus byly pociťovány nejen jako ohrožení kulturní tradice, ale také jako útok na národní identitu. Odpor při obraně církve a náboženství proti komunismu a komunistickému ateismu sdružoval kolem církve a primase Wyszyńského obrovskou část společnosti a v určitých obdobích měl podobu mohutných manifestací (hromadné pouti po roce 1956 a v době oslav milénia, boj o kříže ve školách a na jiných veřejných místech v letech 1958–1959, nelegální budování kostelů v některých diecézích, zejména po roce 1970).[26] Jak plynula léta, slábl i tento prvek odporu. V šedesátých letech měl ještě značnou mobilizační účinnost, i když už tehdy působil méně na mládež, na mnoho skupin inteligence a snad i na dělníky (v prosincových nepokojích roku 1970 náboženské požadavky scházely). V sedmdesátých letech probíhala silná spontánní ateizace a došlo také k částečné normalizaci vztahů mezi církví a státem, což vedlo k tomu, že se svazky s církví a silná religiozita nemusely pojit s protestním postojem, i když vždy představovaly odpor k jistým propagandistickým prvkům.

Do této oblasti však vnesla oživení volba polského papeže. Pro katolíky, ale i pro většinu nevěřících Poláků se papež stal autoritou, mocnou nadějí a jednoznačným symbolem. Toto symbolické sjednocení společnosti, které bylo tak nápadné v době pouti papeže po Polsku v roce 1979, se odehrávalo vně mocenských struktur a jejich příslušníci se na něm nepodíleli. Ukázalo se, že „oni" nejsou schopni prožívat společnou radost, sjednotit se s papežem a společně pociťovat to, co „my". Působení národních tradic zesílilo, probudil se pocit přináležitosti Polska k Západu a přesvědčení, že komunismus je cizí systém.[27] Pocit národního společenství, který v tomto období vznikl (dokonce nezávisle na intenzitě náboženské praxe), byl fenoménem, který značně přispěl k vytvoření Solidarity.

Hospodářsko-společenský odpor existoval ve všech obdobích existence PLR. Projevoval se obranou životního stylu a životní úrovně. Ne vždy byl spojen s odporem politickým a ne vždy ho provázelo vědomí, že systém narušuje duchovní hodnoty. K projevům hospodářsko-společenského odporu patřily hospodářské stávky, boje rolníků proti kolektivizaci ve stalinistickém období a hromadné vystupování z výrobních družstev koncem roku 1956. V prostředí mladé inteligence se ve stalinistickém období odpor projevoval nošením oděvu, který provokoval „normu" („páskovství"), vášnivým zájmem o jazz či abstraktní umění, koncem šedesátých let pak hnutím *hippies* a v sedmdesátých letech účastí ve vznikajících akademických duchovních obcích a „oázách". Přes nepochybné ideové rozdíly těchto hnutí je spojovalo odmítání chování, životního stylu a systému hodnot, které prosazovaly mocenské orgány.

---

26 Srv. DUDEK, A.: *Państwo i Kościół v Polsce 1945–1970; Uroczystości milenijne 1966 roku*: Sprawozdania urzędów spraw wewnętrznych. Varšava 1996.

27 Srv. BAKUNIAK, G. – NOWAK, K.: Proces kształtowania się świadomości zbiorowej w latach 1976–1980. In: *Społeczeństwo polskie czasu kryzysu*. Red. S. Nowak. Varšava 1984.

Je možné diskutovat o tom, mají-li se hromadná společenská vystoupení jako v červnu 1956 v Poznani, studentské demonstrace v březnu 1968, dělnické stávky a demonstrace v prosinci 1960 v Gdaňsku, Gdyni a ve Štětíně zařazovat do projevů odporu anebo opozice. Možná by se pro ně měla nalézt nějaká zvláštní definice.

Postoje odporu byly v různých dobách různě silné. Během voleb v roce 1956 odhalila bezpečnostní služba 208 případů kolportování asi tisíce letáků, 91 nepřátelských nápisů a 213 anonymních dopisů stranickým institucím. V předvolební kampani roku 1969 zjistila bezpečnost 47 případů kolportování více než 1 500 letáků (nejvíc jich bylo ve Varšavě a v Krakově), 91 nepřátelských nápisů a 137 anonymních dopisů.[28] Letáková akce byla převážně decentralizovaná a podíleli se na ní jednotlivci, kteří napsali jeden či několik letáků, ale působily i skupiny, které rozmnožily několik stovek letáků, jako například velitel Osvobozenecké armády v Krakově. Akci takového rozsahu samozřejmě řadíme mezi projevy opozice a nikoli odporu, neboť měla znaky plánované a organizované akce a její účastníci do ní vstupovali s vědomím rizika uvěznění.

Vymezení hranice mezi odporem a opozicí je tedy obtížné. V obou případech máme co dělat s jevy vymykajícími se jednoznačné klasifikaci. Přesto je patrně nezbytné na rozlišení trvat. Je přece rozdíl mezi udržováním památky na události či osoby, které se režimu nezamlouvají, soustavným poslechem Rádia Svobodná Evropa a rozšiřováním jeho informací mezi kolegy, demonstrací odlišného životního stylu nebo jednorázovým projevem odporu tím, že člověk nešel k volbám anebo na kandidátce škrtal – a mezi účastí v tajné či veřejné skupině, která systematicky kritizovala systém a vstupovala s ním do konfrontace, takže byla ohrožena citelným trestem, nebo soustavným poskytováním informací Rádiu Svobodná Evropa nebo pařížské *Kultuře*.

Opozice v období 1956–1968

Společenský pohyb v roce 1956 byl obdobím silné aktivity mladých lidí, kteří dospívali už po válce. Nová generace se pouštěla do společenských a politických aktivit, které jen zřídka navazovaly na iniciativy a myšlenky čtyřicátých let. Někdejší politické a ideologické tradice byly přerušeny. Časopisy, kluby, sdružení, spolky mládeže či dělnické rady nesměřovaly ke svržení, ale k reformě zřízení. Šlo jim o to včlenit do systému prvky samosprávy, svobodu slova, demokracii a zákonnost. Část destalinizačního obrodného hnutí se odvolávala na komunistické tradice a ideologii z leninských dob, na revoluční romantismus a podobně. Toto hnutí bylo slito z rozmanitých postojů, které postupně krystalizovaly a polarizovaly se. Pro někoho bylo tedy působení v hnutí roku 1956 východiskem ke kariéře v rámci systému, pro jiného výchozím bodem na cestě k aktivní opozici.

Trvající rozdělení Evropy a absence naděje na možnost rychlého vytržení ze závislosti na SSSR, kterou potvrzovala maďarská tragédie, nevytvářely příznivou atmosféru pro rozvoj opozice požadující svržení komunismu a návrat demokracie a nezávislosti. Většina opozičních středisek pokládala Polskou lidovou republiku za polský stát, který by měl být cílem ozdravných a reformních snah. Komunistické představitele nepokládali příslušníci

28 Informace ministerstva vnitra se týká průběhu voleb do Sejmu a do národních výborů. *AAN*, 237/XVI-611, s. 158–159.

opozice za sovětské agenty, nýbrž za domácí – byť s Moskvou spjatou – diktaturu, s níž je možné vést spor, ale také uzavírat kompromisy. Cílem této hry s mocenskou strukturou bylo postupné rozšiřování prostoru svobody a zvyšování tlaku na stranu, aby vzala vážně v úvahu společenské potřeby. Převládající zaměření myšlenek působících v prostředí opozice pádně vyjádřil publicista pařížského časopisu *Kultura*, který se pokoušel zastávat roli porodní báby opozičních iniciativ: „Evolucionismus si nikdo nevybírá za politickou teorii. Poláci nemají vcelku volbu ani alternativu. Komunismu ani Ruska se nemůžeme zbavit, a proto se musíme snažit ovlivnit vývoj komunismu i Ruska. Jedinou 'alternativou' je pokládat komunismus za naštěstí a Boží dopuštění – ale to je cesta, která nevede doslova nikam."[29]

O postupný vývoj, svobodu a demokratický model socialismu se dalo bojovat vně i uvnitř strany a v dalších oficiálních organizacích. Postoj jednotlivce se totiž posuzoval nikoli podle místa, které zastával v oficiální hierarchii, nýbrž podle stanoviska, jaké tento člověk zastával v konkrétních záležitostech. Kritikové systému své myšlenky často rozvíjeli na oficiálních schůzích, na univerzitách, ve zmírněné formě „pro cenzuru" je uveřejňovali v časopisech. Společným znakem těchto vyjádření byla důkladná kritika stalinismu a přesvědčování představitelů moci, že je potřeba zřízení demokratizovat. Protože stávající systém netoleroval existenci opozice a odmítal s ní vést dialog, lidé, kteří poukazovali na potřebu demokratizace systému, se neradi označovali za opozičníky. Teprve reakce mocenského aparátu na vystoupení stoupenců „druhé etapy" vedla k tomu, že byli označeni za opozici.

Dominantní opoziční střediska tohoto období zaujímala negativní stanoviska jak k totalitárním a autoritativním znakům zřízení, tak k tradici a ideologii druhé republiky. Tato střediska měla inteligentský, nebo spíše intelektuální ráz, byla kritická ke druhé republice, ke všeobecným a lidovým podobám religiozity (a často k náboženství vůbec) a jejich příslušníci působili v řadách kulturního či politického establishmentu. Proto je ostatní, kteří setrvávali na úrovni společenského odporu, mnohdy neodlišovali od představitelů mocenského aparátu. Aby totiž člověk rozpoznal smysl a význam jejich kritiky, musel překonat občas pochopitelné předsudky a musel se orientovat v komunistickém jazyce i v jeho významu pro systém. Proto byl význam jejich kritiky nejednou snáz pochopen v exilu.[30]

Nejdůležitějším požadavkem opozice a hlavním předmětem konfliktů s mocí byla obrana svobody slova, kterou cenzura stále více omezovala. Jedním ze způsobů, jak prolomit cenzuru a také jak integrovat opoziční střediska, byl neformální oběh informací, hodnocení a pověstí, které se šířily v literárních a vědeckých kruzích a pak pronikaly dál – do společnosti nebo do institucí soustředěných kolem mocenského aparátu i uvnitř

29 MIEROSZEWSKI, J.: *Ewolucjonizm*. Paříž 1964, s. 8.

30 Zejména je třeba vzít v této souvislosti v úvahu pařížskou *Kulturu* Jerzyho Giedroyce a jejího hlavního publicistu Juliusze Mieroszewského. (Srv. FRISZKE, A.: Jerzego Giedroycia praca u podstaw. In: KUDELSKI, Z.: *Spotkania s paryską „Kulturą"*. Varšava 1995.) „Revizionisté" budili však také zájem v Londýně mezi exilovými socialisty, liberálními demokraty *NiD*, a dokonce i v periodiku *Orzeł Biały*, blízkém generálu Andersovi. (Srv. MĘKARSKI, S.: Rewizjonizm Leszka Kołakowskiego. In: *Orzeł Biały*, č. 50, 14.12.1957.) Informace o vyjádřeních a činnosti opozičních prostředí včetně marxistických revizionistů poskytovalo Polákům v Polsku Rádio Svobodná Evropa. Srv. STYPUŁKOWSKA, A.: Bunt marxistów. In: *Na Antenie*, (29.1.1967).

tohoto aparátu. Byl to neobyčejně důležitý způsob, jak zveřejňovat skutečnosti, které byly pro mocenské kruhy nepříjemné, jak uvádět hodnocení lišící se od oficiálních, jak přiblížit určité kulturní či politické jevy, a tím vytvářet náhražku veřejného mínění. Dalším prostředkem činnosti, na tehdejší dobu dost radikálním, byly kolektivní dopisy úřadům, týkající se konkrétních záležitostí. Prvním z nich byl dopis třiceti čtyř známých intelektuálů v roce 1964, který se zabýval snižováním přídělu papíru na knihy a zostřováním cenzurních zásahů. Ten vyvolal ve státě skutečnou bouři.[31] Od té doby museli lidé, kteří podepisovali kolektivní dopisy úřadům, počítat s represemi.

Důležitým vztažným bodem pro opoziční prostředí byl pařížský časopis *Kultura*. Jednotlivá čísla měsíčníku a knihy Literárního institutu se sice v Polsku nesměly prodávat, ale byla to četba, která šla neustále z ruky do ruky. Na psaní do *Kultury* se však zmohl jen málokdo, a skoro bez výjimky pod pseudonymem. Za udržování kontaktů, a zejména za spolupráci s časopisem hrozily postihy (proces s Hannou Rewskou v roce 1958, s Hannou Rudzińskou v roce 1961, zahájení vyšetřování proti Stanisławu Catovi-Mackiewiczovi v roce 1965, proces se skupinou „horolezců" v roce 1970).

Ještě opatrnější byl vztah k Rádiu Svobodná Evropa, které bylo pro značnou část opozičních středisek příliš radikálně antikomunistické. Za navázání kontaktu s touto rozhlasovou stanicí hrozilo uvěznění (proces s Melchiorem Wańkowiczem v roce 1965). Počet i přesnost informací RSE o tom, co se v Polsku dělo, a to i v mocenských špičkách, však dokazovaly, že stanice měla mnoho informátorů, a to velmi dobře orientovaných. Svobodná Evropa se v Polsku poslouchala masově a pravidelně a poskytovala systematické informace o všech podstatných opozičních projevech.[32]

Podle ideové orientace se v opozičním prostředí daly rozlišit následující tři směry: Revizionisté kritizovali závaznou ideologii a stávající systém podle marxistických kritérií. Ideové komunistické sliby porovnávali s jejich naplňováním, bránili svobodu vyjadřování, zejména pro stoupence socialismu (čímž podrývali pilíře centralismu), navrhovali politické a hospodářské reformy, pokoušeli se vést dialog se západním levicovým myšlením. Revizionismus byl intelektuální proud, který se odrážel ve společenských a humanitních vědách a měl také svůj literární směr, spjatý především s takzvanou literaturou zúčtování. Je třeba odlišit takzvané umírněné křídlo revizionistů, které se vyjadřovalo hlavně vědeckými a populárně vědeckými díly (Leszek Kołakowski, Bronisław Baczko, Włodzimierz Brus), od křídla radikálního, jež na politický systém přímo útočilo (Jacek Kuroń a Karol Modzelewski byli v roce 1965 odsouzeni na tři, respektive na tři a půl roku vězení).[33]

Ambivalentním vztahem k marxismu se od revizionistů lišilo několik intelektuálních středisek, která spojovalo pouto tradičního postoje inteligence, jímž byla obhajoba nezávislých postojů a myšlenek, propojenost polské kultury s kulturou západní, jakož

---

31 Srv. EISLER, J.: *Marzec 1968*, Varšava 1991; týž: *List 34*. Varšava 1993.

32 NOWAK, J.: *Polska z oddali*. Londýn 1988.

33 SKOLIMOWSKI, H.: *Polski marksizm*. Londýn 1969; KARPIŃSKI, J.: *Nie być v myśleniu posłusznym*. Londýn 1989 (kapitola Marksizm v działaniu byla poprvé uveřejněna v časopise *Aneks* v roce 1973); KUROŃ, J.: *Wiara i wina*: Do i od komunizmu. Londýn 1989; HEMMERLING, Z. – NADOLSKI, M.: *Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956–1976*. Varšava 1991; FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, s. 133–168.

i propojenost soudobé a tradiční kultury, a konečně rozhodný odpor ke všem uzavřeným ideologickým systémům. Představiteli této orientace bylo mnoho vysokoškolských profesorů (například sociologové Stanisław a Maria Ossowští) skupina Evropa – spisovatelé, kteří v roce 1957 odešli z PSDS (Jerzy Andrzejewski, Paweł Hertz, Mieczysław Jastrun a jiní), okruh vůdců Kruhu křivého kola rozpuštěného v roce 1961 (Jan Józef Lipski, Paweł Jasienica) a část literátů v čele s Antoni Słonimským. Jejich nejbližším partnerem v různých protestních akcích bývali revizionisté, protože během svého vývoje opouštěli prvky komunistického myšlení. Hlavním konfrontačním prostorem tohoto opozičního proudu s režimem byl Svaz polských spisovatelů.[34] Z tohoto okruhu také vzešly dva nejdůležitější kolektivní protesty šedesátých let: v roce 1964 to byl *List 34*; druhou akcí byl protest varšavských spisovatelů proti stažení inscenace Mickiewiczovy tragédie *Dziady* ze scény, který bezprostředně předcházel studentskému vystoupení v březnu 1968.

Hnutí Znak mělo na rozdíl od zmíněných proudů oficiální statut a organizační strukturu. Tvořily je kluby katolické inteligence vzniklé v roce 1965 (oficiálně jich bylo registrováno pět), *Tygodnik Powszechny*, který po říjnu 1956 začal znovu vycházet v redakci Jerzyho Turowicze, měsíčník *Znak* a měsíčník *Więź*, který vycházel od roku 1958 a redigoval ho Tadeusz Mazowiecki. Hnutí Znak bylo od roku 1957 zastoupeno několika svými členy v Sejmu (od roku 1961 do roku 1976 pět poslanců), a Jerzy Zawieyski zasedal dokonce ve Státní radě (1957–1968). Program hnutí se nazýval neopozitivismus a na stránkách časopisu *Tygodnik Powszechny* ho vyložili hlavně autoři Stanisław Stoma a Stefan Kisielewski. Byl založen na odmítnutí romantismu a na navázání na tradici politického realismu, na uznání nadvlády SSSR a vlád PSDS za nezměnitelné faktory, ale zároveň na zdůrazňování potřeby postupné demokratizace a uznání práv nestranické většiny, hlavně katolíků. Neopozitivisté zdůrazňovali, že nejsou stoupenci socialismu, ale že ho přijímají jako nezbytnost, která vyplývá z geopolitiky. V tomto ohledu se lišili od skupiny časopisu *Więź*, která měla ideové porozumění pro socialistické hodnoty, chápané však persanalisticky. Hnutí Znak přikládalo nesmírnou váhu vytváření nové podoby otevřeného katolicismu, intelektuálně hlubšího, polemického směrem k nacionalismu, odlišného od podob lidové zbožnosti a otevřeného dialogu s nevěřícími. Znak se inspiroval francouzským teologickým a filozofickým myšlením a snažil se je přenášet do Polska. Zároveň to byla nejvíc prokonciln skupina v polské církvi. Na rozdíl od dalších koncesovaných skupin laických katolíků byl loajální k episkopátu a pokoušel se o zprostředkování v konfliktech mezi komunistickou mocí a církevní hierarchií.[35]

Jiný charakter měla prostředí mládeže zapojující se do opoziční činnosti. Po roce 1956 se o nelegální činnost pokoušely skupiny, které vycházely z nezaregistrovaného Svazu mladých demokratů. Představovaly pravicové, dokonce nacionalistické tendence. Zvláštní význam mělo středisko „komandosů" na Varšavské univerzitě v letech 1965–1968

34 JEDLICKI, W.: *Klub Krzywego Koła*. Paříž 1963; KARPIŃSKI, J.: *Nie być v myśleniu posłusznym; Partia i literaci*: Dokumenty Biura Politycznego KC PZPR. Red. T. Kisielewski. Lovič 1996; *Wspomnienia o Antonim Słonimskim*. Varšava 1996; *Jan Józef*: Spotkania i spojrzenia. Książka o Janie Józefie Lipskim. Varšava 1996.

35 MICEWSKI, A.: *Współrządzić czy nie kłamać?*: PAX i Znak v Polsce 1945–1976. Paříž 1978; ŻAKOWSKI, J.: *Trzy ćwiartki wieku*: Rozmowy s Jerzym Turowiczem. Krakov 1990; STOMMA, S.: *Pościg za nadzieją*. Paříž 1991; FRISZKE, A.: *Oaza na Kopernika*: Klub Inteligencji Katolickiej w Warszawie. Varšava 1997.

(Adam Michnik a další), které setrvávalo v kontaktu s revizionisty a v jejich myšlenkovém okruhu; působilo veřejně, čímž do studentského hnutí vnášelo jistý kvas. Tato skupina sehrála rozhodující roli při přípravě vystoupení studentů univerzity v březnu 1968 a stala se předmětem soudní represe (rozsudky do tří let vězení). Po potlačení studentských vystoupení existovalo víc konspiračních skupin, z nichž některé se věnovaly výrobě a šíření letáků. Jedna z takových nejdynamičtějších skupin rozhodila po Varšavě i letáky proti srpnové invazi do Československa a její členové byli v roce 1969 odsouzeni k trestům až na jeden a půl roku vězení. Zvláštní podobu měla skupina Leona Zawadzkého, která dlouhá léta udržovala kontakt s Všeruským sociálně-křesťanským svazem národního osvobození a jejíž program se jmenoval Podzemní Polsko.

Po březnu 1968 začala v konspiraci působit skupina „horolezců" (Maciej Kozłowski, Jakub Karpiński a jiní). Jejich cílem bylo pašování dokumentů protestního studentského hnutí na Západ do časopisu *Kultura*, pašování exilových knih do Polska a vytvoření necenzurovaného časopisu společně s Čechy. „Horolezci" byli v roce 1969 uvězněni a odsouzeni k trestům do tří let vězení.

V témže období vyvíjela činnost radikálně antikomunistická skupina Ruch (Andrzej Czuma, Stefan Niesiołowski a jiní), která navazovala na vlastenecké tradice stoupenců Piłsudského a *AK*. Ruch se pokoušel vytvořit konspirační síť, pustil se do vydávání podzemních časopisů, přistoupil k akcím na získání peněz násilím a připravoval vyhození Leninova muzea v Poronině do povětří. Vedení Ruchu bylo v předvečer této akce uvězněno a jeho členové dostali tresty do sedmi let vězení.[36]

Slabostí opozičních skupin byl malý dosah jejich činnosti a přísně inteligentský, dokonce intelektuálský charakter. Protože se zaplétaly do různých kompromisů s mocí, nebyly jejich opoziční postoje pro nepříliš informované lidi vždy „čitelné". Postupně však byl protisystémový radikalismus (například Ruchu) odsouzen k tomu, aby zůstal na okraji, neboť v Polsku nevládlo velké pochopení pro krajní návrhy; větší zájem budily požadavky, které měly nějakou naději na uskutečnění. Konec nadějím na návrat k demokratizaci v duchu října 1956 udělal březen 1968. Revizionisté se definitivně ocitli vně stranického rámce a obecně i mimo proud marxistického myšlení. Hnutí Znak ztratilo i poslední náznaky vlivu na vládnoucí struktury. Srpnovou invazí do Československa se zhroutily naděje na přetvoření socialistického autoritářství v „socialismus s lidskou tváří" v kterékoli ze zemí sovětského bloku. Období Gomułkovy vlády v Polsku ukončila dělnická vystoupení na pobřeží v prosinci 1970.

Existovaly i nevelké komunistické konspirační skupinky. Minimální význam měla skupina trockistů (Ludwig Hass a jiní), odsouzená v roce 1965 k trestům po třech letech vězení.[37] Podobně vysoké tresty dostali i mladí maoisté vedení Józefem Śniecińským při procesu, který byl v zahraničí méně znám. Větší význam měla skupina Kazimierze Mijala, která měla kontakty ve stranickém aparátě, odsuzovala liberalizaci systému v roce 1956 a solidarizovala se s pravověrností Číňanů. Když Mijal vydal v podzemí několik propagandistických brožurek a založil konspirativní Komunistickou stranu Polska, opustil v roce 1966 PLR a vydal se do Albánie, aby odtamtud osnoval činnost proti „Gomułkovým

36 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*; NIESIOŁOWSKI, S.: *Ruch przeciw totalizmowi*. Lodž 1993; „Ruch" wobec stabilizacji. Red. P. Śmiłowicz. In: *Karta*, č. 20 (1996).

37 SOŁTYSIAK, G.: Trockiści. In: *Karta*, č. 7 (1992).

revizionistům". Od září začala pro Polsko vysílat jedna ze sekcí Rádia Tirana. V roce 1967 zabavila polská bezpečnost kolem šedesáti tisíc zásilek s čínskými nebo albánskými materiály a 438 zásilek s propagandistickými materiály Mijalovy skupiny, v roce 1968 pak téměř šedesát tisíc čínských zásilek, přes deset tisíc albánských a 13 631 (34 100 výtisků) zásilek s mijalovskými materiály.[38] Mijalovské aktivity byly většině občanů k smíchu a jejich působení na stranický aparát bylo mizivé – ten totiž nijak neteskněl po časech stalinistické uniformity a teroru. Lze pochybovat, dají-li se vůbec skupinky komunistických extrémistů pokládat za opozici.

Nový vývoj opozice

Sedmdesátá léta se dělí na dvě období, oddělená kampaní týkající se změn ústavy v zimě 1975–1976 a dělnickými nepokoji v červnu 1976. První období se vyznačovalo zklidněním politických a společenských konfliktů, jakož i minimálním rozsahem společenského odporu a politické aktivity. Prostředí spjatá s opozičními iniciativami předcházejícího desetiletí se soustřeďovala na vnitřní formativní práci a na snahy o vzájemné sblížení. Zvláštní význam měl rozvíjející se dialog katolíků ze Znaku s bývalými revizionisty a dalšími středisky laické inteligence. Výzvou ke spolupráci katolíků s levicovými nonkonformisty byla kniha Bohdana Cywińského *Rodowody niepokornych*, která vyšla v roce 1971. Adam Michnik na ni odpověděl knihou *Kościół, lewica, dialog*, která vyšla v Paříži roku 1977. Debata o hodnotách a žádoucí strategii opozice probíhala několik let v pařížské *Kultuře* a londýnském *Aneksu* a účastnili se jí autoři z Polska i z exilu, zejména z jeho poslední vlny – z let 1968–1969.[39]

Část kritiků systému přijala závaznou direktivu, že v případě dalšího dělnického výbuchu vystoupí opoziční inteligence s prohlášením solidarity a s požadavky institucionálních změn. Z ostře sledovaných jevů je třeba zmínit se o hnutí sovětských disidentů, kteří se rozhodli vystupovat veřejně a organizovaně (ve výborech), uveřejňovali strojopisy necenzurovaných textů (samizdat), překračovali nepsaný zákaz kontaktů občanů se zahraničními novináři a informovali je o své činnosti i o situaci v zemi.

Rozsáhlá vystoupení opoziční inteligence vyprovokovaly mocenské orgány PLR v roce 1975, kdy byl oznámen záměr vložit do ústavy články o vedoucí úloze strany, o spojenectví se SSSR a o tom, že občanská práva budou závislet na plnění povinností. Několik set lidí podepsalo protestní dopisy, z nichž některé obsahovaly jasné výroky směřující proti stávajícímu systému a podporující parlamentní demokracii. V několika dopisech byl nastolen problém národní a státní suverenity. Význam ústavní kampaně spočíval v překonání teze o nedostatečném odporu vůči politice strany, v tom, že protestní hnutí bylo na tehdejší dobu rozsáhlé, v jasném zpochybnění existujícího zřízení a v nastolení dlouhodobého cíle, jímž byl suverénní stát s parlamentní demokracií.[40] Důležitou podporou pro střediska opoziční inteligence bylo stanovisko polského episkopátu, který přijímané úpravy rovněž ostře kritizoval. Poskytovalo opozici podstatnou morální oporu a pro příští léta usnadňovalo vytváření ovzduší vzájemné náklonnosti.

---

38 *AAN*, 237/XVI-611, s. 139–141.

39 PACZKOWSKI, A.: „Aneks" 1973–1989. In: *Res Publica*, č. 9 (1990).

40 FRISZKE, A.: Protesty przeciwko poprawkom do konstytucji w 1976. In: *Więź*, č. 10 (1994).

Dělnická vystoupení 25. června 1976 se tedy časově shodovala s politickým oživením v intelektuálním a studentském prostředí. To umožnilo rychlé zahájení pomocných akcí zaměřených na pronásledované účastníky červnového protestu a 23. září 1976 čtrnáct lidí založilo Výbor na obranu dělníků (*KOR*).[41]

Rok 1976–1977 představoval zásadní obrat – bylo překročeno mnoho bariér a tabu. *KOR* a jeho spolupracovníci dělali věci, které se dřív zdály nemožné a které, jak se zdálo, systém nemohl tolerovat. *KOR* byl po válce první veřejný výbor (seznam členů byl zveřejněn i s adresami a telefonními čísly), který organizoval společenské akce proti bezpráví, jehož se dopouštěly mocenské orgány. V září a v říjnu vyšla první čísla necenzurovaných bulletinů, které se na přelomu let 1976 a 1977 začaly vydávat cyklostylovaně. Od podzimu byli o práci *KOR* informováni zahraniční novináři, výbor navázal kontakt s emigrací a jejím prostřednictvím (to znamená prostřednictvím Rádia Svobodná Evropa) pronikal k veřejnému mínění v Polsku. Orgány PLR se v květnu 1977 pokusily toto hnutí potlačit a uvěznily jeho vůdce, ale po několika týdnech se rozhodly od procesu upustit a v červenci vyhlásily amnestii.

V letech 1977–1980 se rozvíjely a dozrávaly iniciativy zahájené v letech 1976–1977 a diferencovaly se co do zaměření své činnosti. V září 1977 se *KOR* proměnil ve Výbor společenské sebeobrany *KOR* (*Komitet Samoobrony Społecznej – KSS-KOR*) a jeho cílem se stal boj s projevy bezpráví, podpora občanského úsilí o sebeorganizaci a obranu vlastních práv a překonávání mocenského informačního monopolu. Zároveň vznikaly iniciativy v různých prostředích – Studentské výbory solidarity (*Studenckie Komitety Solidarności – SKS*) v největších akademických centrech, první Výbory sebeobrany rolníků (*Komitety Samoobrony Chłopskiej*) a v roce 1978 Svobodný odborový svaz (*Wolne Związki Zawodowe – WZZ*), který byl v Gdaňsku velmi významný. Vycházely časopisy zaměřené na společensko-odborářská prostředí (například *Robotnik*), které se snažily povzbudit úsilí o obranu vlastních zájmů, sebeorganizaci a samosprávu. Kontrolu cenzury prolomil rovněž Nezávislý vydavatelský dům (*Niezależna Oficyna Wydawnicza – NOW*), který soustavně vydával knihy rozmnožené na cyklostylu. Vznikly také obšírné publicistické časopisy *Głos* a *Krytyka*, literární *Zapis* a *Puls*. Nezávislé skupiny spřízněné s *KSS-KOR* začaly vydávat katolický časopis *Spotkania* a časopis *Res Publica*, zaměřený na hlubší reflexe politiky a kultury. Od roku 1977 se rozběhly přednášky, které měly doplnit vědomosti studentů o ty aspekty společenských a humanitních věd, o kterých se na školách kontrolovaných stranou a státem nepřednášelo. V únoru 1978 vzniklo Sdružení vědeckých kursů (*Towarzystwo Kursów Naukowych – TKN*), které nad těmito přednáškami převzalo patronát a vytvářelo pro ně organizační zázemí.[42]

---

41 Mezi zakládajícími členy *KOR* (*Komitet Obrony Robotników*) byli účastníci protestních akcí ze šedesátých let – J. Kuroń, J. J. Lipski aj., mladí, kteří prošli „bojovým křtem" v roce 1968 – Antoni Macierewicz či básník Stanisław Barańczak, a také lidé, kteří už měli šediny, včetně několika aktivistů někdejší Polské socialistické strany – Edward Lipiński, Ludwik Cohn, Antoni Pajdak, Aniela Steinsbergowa aj., plukovník *AK* Józef Rybicki či kněz Jan Zieja, který požíval nesmírné autority.

42 LIPSKI, J. J.: *KOR*. Londýn 1983; *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR"*. Úvod a zpracování A. Jastrzębski. Varšava–Londýn 1994; FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PLR 1945–1980*; HEMMERLING, Z. – NADOLSKI, M.: *Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980*. Varšava 1994; GŁĘBOCKI, H.: *Studencki Komitet Solidarności w Krakowie 1977–1980*. Varšava 1994; *Opozycja antykomunistyczna v Gdańsku (1976–1980)*. Gdaňsk 1995.

Zmíněné iniciativy organizovali lidé, kteří měli v sobě zakódovaný revizionismus či liberální demokracii, někteří aktivisté z hnutí Znak i mladá inteligence – veteráni z března 1968 a s nimi spojení studenti. Postupně vznikalo rozsáhlé ideové a společenské prostředí, které spojovala solidarita a spolupráce, i když v něm samozřejmě nescházelo ani napětí či konflikty.

Jiný okruh se soustřeďoval kolem bývalých představitelů Ruchu a kolem Leszka Moczulského. V březnu 1977 byl oznámen vznik Hnutí na obranu práv člověka a občana (*Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela – ROPCiO*), které začalo vydávat vlastní necenzurovaný časopis *Opinie*, od podzimu 1977 časopis *Gospodarz*, určený rolníkům, a studentský časopis *Bratniak*. *ROPCiO* získalo vliv na některé *SKS*, na rolnické výbory a na slezský *WZZ*, ale již v roce 1978 došlo v tomto seskupení k rozkolu, který zahájil proces jeho rozdělení a rychlého poklesu vlivu. V létě 1980 působila Konfederace nezávislého Polska (*Konfederacja Polski Niepodległej – KPN*) Leszka Moczulského, skupina kolem časopisu *Bratniak* organizovaná v Hnutí mladého Polska (*Ruch Młodej Polski*) a ve Varšavě organizátoři „nelegálních" pouličních průvodů ve dnech národních svátků.[43]

Počet lidí, kteří se činně podíleli na opozičním dění, se dá odhadnout na 1000–1500, přičemž část z nich se k práci připojovala jen sporadicky. Okruh nejaktivnějších členů různých výborů, redakcí, stálých tiskařů a kolportérů necenzurovaných vydavatelství zahrnoval před srpnem 1980 kolem tří až pěti set osob. Orgány PSDS odhadovaly v roce 1980 počet spolupracovníků *KSS-KOR* na zhruba devět set lidí, z toho tři sta označovaly za „aktivisty".[44]

Seskupení počervnové (1956) a předsrpnové (1980) opozice se pokoušela působit v „šedé zóně", tedy mezi tím, co zákon zakazoval a co umožňoval. Z toho také vyplývaly požadavek otevřenosti a odvolávání se na práva zajištěná ústavou. Dokonce i Konfederace nezávislého Polska, která zdůrazňovala svůj radikální antikomunismus a antisovětismus, zdůrazňovala, že působí v mezích zákona, který nezakazuje zakládat politické strany. Současně však všechna opoziční prostředí část práce utajovala s ohledem na jejich zajištění před policejním zásahem. Týkalo se to především tiskařských prací. Rozsáhleji používalo konspiračních zásad středisko *ROPCiO*, které mělo tajnou vnitřní organizaci. Jediným tehdejším významným opozičním seskupením, které působilo konspirativně, byla Polská nezávislá dohoda (*Polskie Porozumienie Niepodległościowe – PPN*), která od května 1976 uveřejňovala texty reflektující tehdejší politické cíle, stav společenského vědomí a podobně.

Strategii opoziční činnosti oněch let lze stručně vyjádřit takto: sdružovat lidi kolem společenských problémů, které jim byly blízké, a organizovat jejich nátlak na vládu; vytvářet samostatné iniciativy nezávislé na úřadech; objasňovat cíle a náčrt opoziční činnosti co největší části společnosti; budovat enklávy svobodné společnosti, do nichž nezasahuje moc strany, a to v přesvědčení, že tyto enklávy, jež mají vlastní hierarchii hodnot, vlastní cíle, vůdce a informační prostředky, se postupně rozrostou a omezí totalitární moc. Další perspektivou bylo hnutí společenské sebeorganizace, která omezí nadvládu stranického aparátu. Realitu bude určovat geopolitická situace, ale také síla

43 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*; HEMMERLING, Z. – NADOLSKI, M.: *Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980*; *Opozycja antykomunistyczna v Gdańsku (1976–1980)*.

44 *AAN*, PZPR 3976, s. 36.

společenského hnutí. Tuto strategii, kterou v roce 1976 nejúplněji vyložili Jacek Kuroń a Adam Michnik a již druhý z nich nazval „novou evolucí" (na rozdíl od první, pořijnové evoluce), fakticky sdílela téměř všechna opoziční prostředí.[45] Téměř všechna, protože *PPN* vlastně organizační práci nevyvíjela a soustřeďovala pozornost na zpracování a uveřejňování textů utvářejících politické myšlení, zatímco seminář Zkušenost a budoucnost (*Doświadczenie i Przyszłość – DiP*), který pracoval od roku 1978, se věnoval vypracovávání diagnóz o stavu země a apeloval na mocenské struktury, aby provedly nezbytné reformy. *PPN* přitom zdůrazňovala svůj nezávislý charakter, zatímco *DiP* pragmatismus a úvahy o potřebě alespoň dílčích reforem. Ani jedna z těchto dvou iniciativ si nevytvořila širší společenské zázemí, ale dodávaly všem opozičním proudům materiál k přemýšlení.[46]

Důležitým dělicím kritériem byl vztah k tradici a používaná hesla. Opoziční proudy sdružené kolem *KSS-KOR*, *TKN* a *PPN* měly k národní tradici různé vztahy, v některých směrech ji schvalovaly, v jiných byly kritické. Hnutí usilující o návrat dřívějších hodnot se snažila nezakládat své cíle na vlasteneckých a národních heslech, ale opírat se o demokratické, společenské a občanské hodnoty. V okruhu *ROPCiO* mnohem silněji přežívaly národní tradice, hrdinské epizody z minulosti, zdůrazňovala se hesla nezávislosti, a to zejména taková, jež měla protiruský a protisovětský nádech, často zněla odvolání na pozitivní příklad druhé republiky. V roce 1979 *KPN* přímo navázala na předválečnou tradici a prohlásila se za instituci navazující na tehdejší tábor Piłsudského.

Orgány PLR zacházely s opozicí způsobem, který by se dal označit jako „relativní tolerance". Úřady formálně přehlížely existenci výborů a neoficiálních vydavatelství, neodhodlaly se organizátory opozičních struktur uvěznit. Místo toho je sužovaly zadržováním na 48 hodin, prohlídkami, konfiskacemi polygrafického zařízení i vytištěných knih, někdy také bitím. Od července 1977 do konce června 1980 došlo kvůli opoziční činnosti k téměř dvěma tisícům zadržení a k téměř dvanácti stům domovních prohlídek.[47] Například v dubnu 1979 bylo při dvou stech dvaceti prohlídkách zabaveno skoro čtyřicet tisíc výtisků z nelegálních vydavatelství, z toho 18 625 časopisů, 19 632 letáky, 1 842 knižních titulů, jeden cyklostyl, osmnáct rozmnožovacích zařízení domácí výroby, jedenáct psacích strojů, 161 balíků papíru atd.[48] Tento postup měl lidem v opozici znepříjemňovat život, měl je znechutit, omezit dosah jejich činnosti a odstrašit potenciální spolupracovníky. Přesto se politika Gierkovy garnitury lišila v pozitivním smyslu od postupu, jaký vůči opozici volili jiní komunističtí vůdcové. Tento „liberalismus" se nejčastěji vykládal jako důsledek hospodářské krize a ekonomické závislosti Polska na Západu. Varšavská garnitura potřebovala nové a nové půjčky a nechtěla proti sobě popouzet západní veřejné mínění. Ráda by byla v zemi udržela společenský klid a počítala také se stabilizačním působením církve, což vylučovalo zahájení politických procesů.

Uplatňování politiky „relativní tolerance" mělo vliv na vztah opozice k orgánům PLR. Na jedné straně je opozice pokládala za činitele vně společnosti, za sovětské zmocněnce,

---

45 KUROŃ, J.: Myśli o programie działania. In: KUROŃ, J.: *Polityka i odpowiedzialność*. Londýn 1984; MICHNIK, A.: Nowy ewolucjonizm. In: MICHNIK, A.: *Szanse polskiej demokracji*. Londýn 1984.

46 Srv. *Polskie Porozumienie Niepodległościowe*: Wybór tekstów. Londýn 1989; *Raport o stanie narodu i PRL*. Paříž 1980.

47 *Raport Madrycki o przestrzeganiu praw człowieka i obywatela w Polsce*. Varšava 1980, s. 191.

48 *AAN*, PZPR 4668, s. 17.

kteří spravují totalitární a egoistickou diktaturu, ale na druhé straně v nich viděla také prostředníka mezi Moskvou a vlastní společností, sílu, na které se lze ve jménu prospěchu národa a státu něčeho domáhat, a nezbytného partnera změn, dokonce i kdyby toto partnerství mělo být založeno na schopnosti odstoupit (předpokládal se přece pokojný průběh přeměn, použití násilí se vyloučovalo). Tato „filozofie" našla vyjádření v srpnových dohodách a v jednání s mocenskými orgány v období legální existence Solidarity.[49]

Kdybychom se pokusili představit vzájemnou závislost odporu a opozice prostřednictvím grafického náčrtu, ukázalo by se, že se jejich linie ve čtyřicátých letech stýkají, ale pak dvacet let běží vedle sebe, někdy se dokonce vzdalují. V letech 1956–1976 opozice používala jazyka a strategického myšlení, které byly pro lidi zastávající postoj odporu málo srozumitelné. To činilo jejich intence, zaměření a cíle neprůhledné pro lidi, kteří nebyli ochotni se smířit s metodou malých krůčků nebo se zaplétením do kompromisů a dvojznačností. Na druhé straně představitelé opozice pokládali část postojů rozšířených mezi lidmi za anachronickou, a dokonce za škodlivou (například nacionalistické prvky), a jiné považovali za dvojznačné, či dokonce konformní (například všeobecně rozšířený souhlasný postoj na veřejnosti, v soukromí pak postoj protirežimní).

Kontakt mezi prostředími odporu a opozice se začal znovu navazovat po roce 1976, kdy se vůdcům opozičních středisek podařilo zformulovat požadavky tak, aby byly srozumitelné masovému příjemci. Četba časopisu *Robotnik*, vydávaného *KOR*, nebo časopisů určených čtenářům na vesnici umožňuje si všimnout, jak mnoho tehdy vyjadřovaných myšlenek a požadavků našlo později odraz v masovém hnutí Solidarity. „Opozice se vzpírala manipulaci s kolektivní pamětí, snažila se o znovuvytvoření národní totožnosti, a protože byla přesvědčena, že mezi 'oficiálním' a 'reálným' Polskem existuje rozdíl, připravovala myšlenkový základ hnutí, který ze záměru vrátit Polsko polské společnosti udělal svůj hlavní cíl," píše Waldemar Kuczyński. „Oživila tuto myšlenku na návrat a za druhé ukázala, jak tento návrat uskutečnit hned, nyní a tady. (...) Myšlenka nepodpalovat výbory, ale zakládat vlastní [známý výrok Jacka Kuroně], přináší model organizovaného odporu místo chaotické a ničivé vzpoury. Tato myšlenka měla dobré výsledky a její ozvěnu lze nalézt ve vzniku Mezipodnikového stávkového výboru a posléze 'Solidarity'."[50]

Solidarita

Důvody velké stávkové vlny v létě 1980 a vzniku Solidarity se nedají svést na jediný aspekt. Je potřeba připomenout zhroucení nadějí na modernizaci země a lepší materiální podmínky, které byly vzbuzeny v první polovině sedmdesátých let, denní problémy s nedostatkem zboží, s frontami, s nízkou úrovní služeb – a naproti tomu ostře kontrastující „propagandu úspěchu". Nesmírnou váhu mělo seskupení společnosti kolem osoby Jana Pavla II. a účast na setkáních s papežem, která představovala „první hromadný útěk z režimu na několik hodin, letmé ochutnání svobody".[51] „Bez KOR by neexistovalo velké informační hnutí druhého oběhu, neexistovaly by iniciativy, které probudily některá

49 Srv. HOLZER, J.: *Solidarność 1980–1981*: Geneza i historia. Paříž 1984.

50 KUCZYŃSKI, W.: *Agonia systemu*. Varšava 1996, s. 40–41.

51 *Tamtéž, s. 46.*

dělnická prostředí a připravily základ pro srpnové stávky."[52] Správně se podotýká, že tyto a další zkušenosti naleptávaly bariéru obav, která představovala jeden z nejdůležitějších znaků systému a zajišťovala státní kontrolu chování jednotlivců i celé společnosti. Na začátku roku 1980 však tato bariéra ještě docela dobře fungovala. Během voleb do Sejmu byla nejnižší účast zaznamenána v Gdaňsku – 92,7 %. Ve čtvrtích, kde bydlelo hodně dělníků z loděnic a studentů, byla účast 85–87 %. K volbám přišlo 85 % kněží a většina z nich „nevyužila kabiny".[53] Zhroucení stability režimu tedy přišlo nečekaně – jako každá revoluce.

V červenci 1980 stávkovalo jedenaosmdesát tisíc dělníků ve sto sedmdesáti sedmi podnicích, ale toto hnutí nevzneslo žádné politické požadavky. Přelom přinesl začátek stávky v gdaňských loděnicích 14. srpna. Stávku organizovala a vedla skupina Svobodného odborového svazu. Byl sestaven seznam jedenadvaceti politických a ekonomických požadavků včetně požadavku práva na působení odborů nezávislých na moci. Na mnoha místech propukly stejné a zároveň solidarizační stávky. V srpnu stávkovalo celkem 750 000 lidí v 750 továrnách.[54] Moc se rozhodla ustoupit. Byla podepsána dohoda přiznávající právo vytvářet nezávislé a samosprávné odbory.

Solidarita vzniklá z velkého stávkového hnutí spojovala proud odporu s proudem opozice, či přesněji řečeno všechny odstíny odporu i opozice. Důkladnější poznání tohoto téměř desetimilionového svazu a charakteristika tendencí, které se v něm projevovaly, by vyžadovaly podrobnější studium.[55] Je však třeba si povšimnout, že nezávislý odborový svaz představoval v monocentrickém systému cizí těleso, takže tento systém pouhou svou existencí rozkládal. Sdružoval miliony lidí v organizaci zcela nezávislé na stranických pokynech a v konfliktních situacích s mocí dokázal tyto miliony (nebo možná jen stovky tisíc) mobilizovat. Zlomil tudíž mocenský organizační a rozhodovací monopol, nutil z principu jednostrannou moc k vyjednávání o hospodářských, ale i o dalších rozhodnutích (mimo jiné personálních včetně nomenklatury). Prolomil informační monopol stovkami odborářských bulletinů, které vycházely v regionech, ve městech i v jednotlivých podnicích.[56] Znemožňoval použití represe vůči jednotlivým aktivistům, neboť se zásadně postupovalo podle zásad solidarity (stávka v říjnu 1980 v regionu Mazowsze, varovná stávka v celém Polsku po zbití odborového aktivisty v Bydhošti v březnu 1981). A byl-li v Solidaritě i čistě odborářský proud, který se chtěl politickému boji vyhnout, byl přesto do tohoto boje zatažen.

Jak vyplývalo ze sociologických průzkumů, vyvíjela Solidarita činnost na bezprostřední obranu zájmů společenských skupin, které tvořily základnu hnutí (hlavně průmyslových dělníků), a činnost usilující o vymanění jednotlivých oblastí kolektivního života zpod kontroly státostrany. Obě orientace byly společné, protože „rozměry konfliktu byly

52 SALMONOWICZ, S.: Z dziejów opozycji politycznej v PRL v latach 1956–1980, s. 236.

53 *AAN*, PZPR 4060, s. 2–4.

54 *AAN*, PZPR 4032, s. 2–6.

55 Srv. HOLZER, J.: *Solidarność 1980–1981*; ASH, T. G.: *The Polish Revolution*: Solidarity. Londýn 1985; TOURAINE, A. – STRZELECKI, J. aj.: *Solidarność*: Analiza ruchu społecznego 1980–1981. Varšava 1989; MACHCEWICZ, P.: Rewolucja „Solidarności". In: *Więź*, č. 4 (1989); KOWALSKI, S.: *Krytyka solidarnościowego rozumu*. Varšava 1990.

56 V období 1980–1981 vyšlo více než 425 bulletinů a odborářských časopisů. Srv. KONDERAK, A.: *Bibliografia prasy Solidarności 28 VIII 1980 – 12 XII 1981*. Lublin 1990.

vymezeny jako – zaprvé: ekonomické vykořisťování (my – dělníci, a moc – univerzální zaměstnavatel), zadruhé: politický útlak (my – občané, a antidemokratický systém), zatřetí: ohrožení národní totožnosti (my – Poláci, a moc naplňující ideologické zájmy vnějších sil). Tehdejší konflikt byl rovněž konfliktem o prostor symbolické komunikace, o možnost vlastních interpretací společenské skutečnosti."[57] Jiný sociolog uvádí: „Hesla, která hlásala oficiální propaganda a která byla dosud jen fasádou – pro lidi bylo například naprosto normální, že neexistují normální volby, ale k volbám se přesto chodí – najednou prudkým skokem ožila. Tato hesla se změnila ve společenské požadavky. 'Továrny patří dělníkům' – samozřejmě, to znamená, že máme do toho co mluvit. (...) Ukazuje se, že skutečnost se liší od hesel, na kterých začali lidé trvat – z toho plynul přirozený požadavek, aby hesla, která byla hlásána a každý je měl v povědomí, se začala skutečně naplňovat."[58]

Přetrvání Solidarity bylo možné jedině při rychle postupujícím přetváření systému směrem k pluralismu a k zastupitelství. Taková perspektiva vyvolávala odpor obránců uspořádání v rámci jedné strany, které navíc povzbuzovala Moskva a ostatní „bratrské" strany.

Tato komplikovaná situace byla velkou politickou výzvou a vyžadovala politickou odpověď. Spor o strategii Solidarity se tudíž vedl od samého začátku. Lech Wałęsa a jeho nejbližší poradci – Tadeusz Mazowiecki, Bronisław Geremek a jiní – se vyslovovali pro vyhýbání se konfrontaci, pro umírněnost předkládaných požadavků, tak aby nevedly k čelnému střetu, který by musel skončit porážkou Solidarity a možná i sovětskou okupací. Počítali naopak s tím, že odbory budou skutečnost postupně přetvářet samotnou svou existencí. Tato strategie však narážela na hodnocení mnoha jiných odborářů, kteří byli přesvědčeni o síle Solidarity a věřili ve smysl ofenzivního postupu. Navíc se umírněná strategie co chvíli hroutila při lokálních konfliktech, které vyvolávalo na jedné straně nepřátelství stranického aparátu a na druhé straně touha po odvetě za dlouholeté pokořování. Stávky byly formou boje se zabydlenými stranickými silami, ale zároveň představovaly způsob, jak budovat společenství bojujících, a svými důsledky nově utvářely a potvrzovaly jejich vůli. Představovaly také pro místní dělnické vůdce cestu ke společenskému vzestupu.

Vedoucí elita Solidarity se skládala z inteligence a dělníků, kteří rychle politicky zráli. Vedle těch, kteří působili v předsrpnových opozičních střediscích (*KSS-KOR*, *WZZ*, *SKS*, *TKN*, *DiP*, podstatně vzácněji pak v *ROPCiO*), převažovali ve vedení lidé, kteří začali pracovat až v srpnu (Marian Jurczyk, Jan Rulewski, Władysław Frasyniuk, Andrzej Słowik a mnoho jiných). Někteří z nich – jako vůdce *Mazowsze* Zbigniew Bujak – se pokládali za odchovance tiskovin vydávaných *KOR*, takzvaného druhého informačního okruhu. Většina vůdců Solidarity dřív působila ve společenském odporu. Jedním z důsledků tohoto stavu byla zřejmá nedůvěra k prostředím s dlouhými protestními tradicemi a zároveň silná pouta k vlastnímu prostředí, která pocházejí právě z této doby. Tyto pocity v někte-

57 NOWAK, K.: Dekompozycja i rekompozycja działań zbiorowych a przemiany systemu dominacji: Polska lat osiemdziesiątych. In: *Społeczeństwo polskie u progu przemian*. Vratislav 1991, s. 158–159.

58 ŚWIDOVÁ-ZIEMBOVÁ, H.: „Solidarność" a świadomość społeczna Polaków. In: *Więź*, č. 7–8 (1991), s. 34–35.

rých skupinách a v některých situacích stály v pozadí nevstřícných reakcí vůči aktivistům *KSS-KOR* nebo jiných „manipulátorů z řad inteligence".

Ve velkém revolučním hnutí, jakým byla Solidarita, se dá rozlišit mnoho ideových proudů, ale spojujícím svorníkem bylo povědomí o kontinuitě s osvobozeneckými národními tradicemi a se společenskými vzpourami proti systému.[59] Základním znakem Solidarity bylo také zřeknutí se násilí, boj metodami *non violence* – tedy v praxi stávky. Symbolikou, ovzduším i obyčeji stávky často navazovaly na papežovu návštěvu v roce 1979. Vyplývala z toho také chuť zahrnout celé „naše" společenství, pokud možno celý národ. Být proti Solidaritě znamenalo morální diskvalifikaci, bylo to něco jako vyřazovat se z národa. Právě tak až do konce, tedy do 13. prosince 1981, převažovalo přesvědčení, že „oni" nedokážou Solidaritu zničit, poněvadž nemají ve společnosti žádnou významnější podporu a armáda nepůjde proti lidu.

Odpor a opozice v podmínkách výjimečného stavu

Operace, kterou 13. prosince 1981 provedl generál Jaruzelski se svým štábem, bleskově zničila struktury Solidarity a její členy psychicky zdeptala dřív, než stačili zorganizovat jakoukoli širší obranu. Byly pozastaveny všechny legálně existující společenské, odborové, kulturní a osvětové organizace, rozhlas i televize přerušily normální vysílání, byl zastaven tisk. K tomu se přidružila demonstrace síly rozhodnuté bezohledně zlomit veškerý odpor, dočasné zrušení občanských práv včetně těch nejzákladnějších (internace asi pěti tisíc osob pouhým administrativním rozhodnutím, zavedení okamžitých soudů, prohlídky náhodných chodců na ulici, zákaz cestování bez zvláštního povolení atd.). Tato operace však mohla být úspěšná pouze proto, že velká část společnosti byla unavená ekonomickou a politickou krizí a její víra v morální čistotu Solidarity a v její schopnost vytvořit nový a lepší pořádek byla na podzim 1981 otřesena.

Struktura institucí společenského života, které byly 13. prosince pozastaveny, se posléze pod bedlivou kontrolou úřadů postupně obnovovala a provázely ji hromadné prověrky, propouštění z práce atd. Výjimečný stav byl formálně zrušen v polovině roku 1983, ale mnohé drastické metody potlačování veškerého odporu, které byly v jeho průběhu zavedeny, přetrvaly až do roku 1986.

Pozastavená a později právně zrušená Solidarita, ochuzená internacemi a vězněními, po 13. prosinci působila v různých podobách opozice i odporu. Část aktivistů se uchýlila do podzemí, většina sice zůstala na své adrese, ale věnovala se konspirativní činnosti. Konspirace spočívala v udržování odborářských kontaktů a ve vydávání a rozšiřování produkce nelegálních vydavatelství, které se staly nejdůležitějším způsobem, jak udržet původní svazky. Patřilo k ní také ukrývání lidí, které hledala policie, či propůjčování bytu k nelegálním schůzkám odborových orgánů nebo podzemních redakcí. V konspiraci se znovu vytvářely vedoucí struktury Solidarity, které měly řídit boj, a také střediska, která měla vytvořit koncepci tohoto boje.[60]

---

59 MELLER, S.: Historia ojczysta w ruchu „Solidarności" 1980–1981. In: *Więź*, č. 11–12 (1996).

60 Srv. ŁOPIŃSKI, M. – MOSKIT, M. – WILK, M.: *Konspira*: Rzecz o podziemnej „Solidarności". Paříž 1984; ŁABĘDŹ, K.: *Opozycja polityczna w Polsce 1980–1983*. Varšava 1989.

Veřejná sféra byla zastíněna ochranným deštníkem církve a rozvíjelo se v ní hnutí směřující k materiální, právní, morální i duchovní pomoci internovaným a uvězněným. Po liberalizaci pravidel výjimečného stavu mohla v kostelech probíhat setkání a diskuse intelektuálů spjatých se Solidaritou. Odbývaly se tam rovněž přednášky, umělecká vystoupení či výstavy.

V období výjimečného stavu se objevila celá škála forem protestu, které jsou vlastní odporu: demonstrační procházky v době, kdy televize vysílala zprávy, bojkot tisku, nošení zakázaného odznaku Solidarity, kladení křížů z květin. Slušní lidé, tvrdilo se, odmítali vystupovat v televizi. Tento bojkot byl zvlášť obtížný pro herce. Přestože časem mnoho nových forem odporu zeslábło, část z nich vydržela celé roky (například odmítání vystoupit v televizi). Zvláštní formou odporu byla emigrace, pro kterou se v osmdesátých letech rozhodl zhruba milion lidí.

Opoziční činnost nebo postupy, které patřily k odporu, tvořily celou alternativní oblast života – podzemní společnost. Měla vlastní symboly, vlastní hierarchii hodnot i autority a vyhýbala se účasti v oficiálním životě, jemuž upírala legitimitu. Nejrozsáhlejší a nejtrvalejší podobou udržování svazků v této podzemní společnosti byla nelegální vydavatelská činnost, takzvaný druhý oběh. Od roku 1982 do roku 1985 vyšlo ve druhém oběhu nejméně 1700 tiskových titulů, z nichž některé měly vysoký náklad (náklad časopisu *Tygodnik Mazowsze* přesahoval deset tisíc výtisků). V témže období vyšlo mimo cenzuru na osmnáct set knih a brožur o politických, literárních a historických tématech.[61] Na rozdíl od období Gierkovy vlády úřady nyní bezohledně stíhaly redaktory, tiskaře i kolportéry nelegálních publikací – v roce 1982 mohlo být důvodem k uvěznění i to, měl-li někdo byť jediný exemplář nelegální tiskoviny.

Je obtížné odhadnout, jak byla podzemní společnost velká, i když do ní jistě patřilo nejméně několik desítek tisíc aktivních lidí a několik set tisíc „konzumentů" – horlivých čtenářů samizdatu a účastníků demonstrací, jimž nehrozily příliš velké represe. Tento počet měl ostatně klesající tendenci. Jak plynula léta od zavedení výjimečného stavu, byla cítit únava a ztráta víry v návrat svobody z období Solidarity. Docházelo k „postupnému rozkladu normativní sféry a společenského konsenzu v tom, co je možné a co se nemá dělat. Pokračuje ústup do soukromí, oslabování skupinových a společenských vazeb, slábnou morální ukazatele."[62] Sociolog, který se zabýval problémem legitimity moci, si všiml, že systém i přes silné delegitimizující účinky posledních let požíval sice nejnižšího, ale přece jen nějakého uznání: „Většina lidí má pocit, že nemají žádný vliv na to, co se děje, uvažují o sobě jako o objektech politiky a mají sklon přijímat realitu režimu, jaká je." Podstatným důvodem tohoto stavu bylo, že systém existoval už více než čtyřicet let, a přirozeně i sklon většiny ke stabilitě a uspořádané skutečnosti.[63] Vztah k operaci ze 13. prosince byl složitý. V roce 1984 pokládalo 56 % dotázaných zavedení výjimečného stavu za správné, přičemž téměř všichni prohlašovali, že Jaruzelski tímto způsobem zachránil Polsko před sovětskou invazí. Zároveň však operace z 13. prosince a její důsledky vyvolaly

61 PACZKOWSKI, A.: *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Varšava 1995, s. 531.

62 WERTENSTEIN-ZUŁAWSKI, J.: Strategia przetrwania i jej koszty. In: *Społeczeństwo polskie czasu kryzysu*, s. 326.

63 TARKOWSKI, J.: Legitymizacja władzy: Zagadnienia teoretyczne i opinie oficjalne. In: *Kultura polityczna społeczeństwa polskiego (1983–1985)*. Varšava 1987, s. 104–105.

velké trauma. „Došlo k poslední destrukci mýtu o paternalistické moci, která se možná nepořádně, ale přece jen stará o dobro svých občanů. Násilí, které spočívalo v základech systému moci, bylo obnaženo. Důvěra k vládě byla definitivně zničena."[64] Většina Poláků se snažila omezit kontakty s oficiální sférou veřejného života na minimum. Všechny organizace pokládané za „oficiální" procházely krizí, pokud šlo o počet členů a jejich aktivitu. Ve velkém rozsahu nastávala vnitřní emigrace, útěk do malých skupinek se silnými vnitřními pouty. Plnily se kostely, které byly pokládány za alternativní podobu oficiální sféry. Často šlo o pokus vykročit ze světa oficiálních nebo podzemních institucí do okruhu záležitostí, problémů, víry a zájmů jiného rozměru.[65] Vztah k Solidaritě a podzemní společnosti nebyl vůbec jednoznačně kladný. „Ve společenském vědomí existovala opozice jako svérázný doplněk úřadů, nikoli společnosti. Boje mezi úřady a opozicí byly boje mezi dvěma různými způsoby myšlení, jež se výrazně odlišovaly od myšlení obyčejných lidí. Průměrný člověk se mohl na tomto boji podílet jen jako kibic."[66]

Tento stav tvořil vratkou stabilitu vládní garnitury Jaruzelského, byl bariérou, která bránila růstu podzemní společnosti, a zároveň přispíval ke sporům a rozdělení aktivních účastníků opozice. Vedle převládajícího proudu, který se domáhal návratu legálního působení Solidarity, se objevovaly radikální, otevřeně antikomunistické a antisovětské skupiny (Konfederace nezávislého Polska, Bojující Solidarita a jiné). Na opačné straně opoziční škály se nacházeli stoupenci vytváření nových ekonomických, kulturních a společenských způsobů života ve vznikající legální – byť neoficiální – sféře (průmyslová sdružení, nové kluby katolické inteligence, klub *Dziekania* ve Varšavě, měsíčník *Res Publica* a podobně). Změnu vyjádření hledaly také nové skupiny mládeže, například pacifisté ze skupin Svoboda a mír (*WiP*). Také v hlavním proudu Solidarity se objevovaly trhliny, které byly důsledkem rozporů, rýsujících se (někdy dost silně) již před 13. prosincem, a to na umírněné a radikály; na „levici", navazující na tradice říjnové opozice z roku 1956 a *KOR*, a na „pravici", která znevažovala zásluhy „levicového" opozičního establishmentu a pokoušela se navázat na tradice radikální opozice čtyřicátých let, ale také na národní a katolickou podobu odporu z let pozdějších. I přes liberalizaci systému v roce 1986 nebyla však schopnost opozice vynutit si na moci dalekosáhlejší změny nijak velká.[67]

Liberalizace na konci osmdesátých let nebyla tudíž důsledkem společenského tlaku. Byla spíš vyústěním mnohostranné eroze starého systému. K této erozi opozice významně přispěla: zbavila systém ideologických závojů, které mu poskytovaly jistou legitimitu, povzbudila úvahy o možné alternativě, spojila dohromady různé skupiny občanů, které prahly po zásadních změnách. Solidarita přivodila destrukci starého pořádku. Pokus o jeho obnovení prostřednictvím státního převratu určitého druhu, jímž bylo nastolení výjimečného stavu, několikamilionové hnutí sice ochromil, ale moci se již nepodařilo

64 MARODY, M.: *Długi finał*. Varšava 1995, s. 29–30.

65 Srv. NOSOWSKI, Z.: Oazy, drzemiący olbrzym. In: *Więź*, č. 4 (1989); PĘCZAK, M.: Następna generacja młodzieży podkultury. *Tamtéž*; Uciekające pokolenie: Z doc. Hanną Świdą-Ziembą rozmawiają... *Tamtéž*; WERTENSTEIN-ŻUŁAWSKI, J.: *Między nadzieją a rozpaczą*. Varšava 1993.

66 MARODY, M.: *Długi finał*, s. 33.

67 HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu*. Lodž 1990; KARPIŃSKI, J: *Dziwna wojna*. Paříž 1990; SKÓRZYŃSKI, J.: *Ugoda i rewolucja*: Władza i opozycja 1985–1989. Varšava 1995.

znovu nastolit přirozený chod starých pravidel chování. Velká část společnosti už rituální gesta odmítala. Nezbylo než upustit od velkých prvomájových průvodů; k volbám v roce 1985 přišlo jen 79 % občanů, k referendu v roce 1987 jen 67 %, a k volbám do národních rad (výborů) v roce 1988 pouhých 55 % občanů. Ani represemi se nepodařilo zlikvidovat poměrně rozsáhlou podzemní společnost. Zabydlela se vize minulosti, která byla odlišná od vize prosazované stranou a obsahovala i dějiny zápasů s režimem. Solidarita z dob svého legálního působení po sobě zanechala alternativní vedoucí garnituru včetně charismatické vůdčí postavy Lecha Wałęsy, kterou veřejnost znala.

Osmdesátá léta ukázala, že systém už není schopen plně kontrolovat společnost, která „utíkala" z oficiálních struktur. Ukázalo se, že systém také nesvede překonat hospodářskou krizi. Stávky v roce 1988 vzbudily ve vládnoucí vrstvě obavy, že příští vlna protestů se stane živlem, který již nedokáže kontrolovat nikdo, ani staří vůdcové Solidarity. Z tohoto přesvědčení se zrodila myšlenka na rozšíření společenské základny režimu o katolické prostředí, a protože se ukázalo, že vynechat Solidaritu není možné, také o elity tohoto odborového svazu, kterému moc před léty odebrala legitimitu. Vůdcové Solidarity, kteří se chystali vyjednávat s vládnoucími orgány, počítali s novou registrací svazu a s tím, že se urychlí proces postupného přetváření režimu, demokratizace a pluralizace společenského života. Zdá se, že právě taková byla geneze jednání u kulatého stolu.[68] Důsledky, které z toho vyplynuly, byly podstatně hlubší, než jaké účastníci rozhovorů předpokládali. Rok 1989 ukončil existenci starého systému i státnosti Polské lidové republiky. Zrodila se třetí republika.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

68 SKÓRZYŃSKI, J.: *Ugoda i rewolucja*: Władza i opozycja 1985–1989.

Polští rolníci a kolektivizace[1]

Dariusz Jarosz

V polské historiografii o lidovém Polsku až dosud chybějí práce, které by se pokusily podrobněji analyzovat postoje a chování společnosti vůči komunistické moci. Vyplývá to ze dvou základních důvodů.

Zaprvé až po roce 1989 se většině historiků, včetně těch, kteří nebyli spjati s PSDS, otevřel přístup do archivů umožňujících výzkum této problematiky. To ovšem neznamená, že by v dřívějším období nevznikly zajímavé práce, přinášející do vědeckého oběhu zjištění, která obstála ve zkoušce času. Nemohlo jich však být mnoho. Ty, které byly uveřejněny oficiálně, narážely na nesnáze s cenzurou a autocenzurou, což se odráželo na jejich obsahu a tematickém okruhu. Ty, které vycházely v takzvaném druhém oběhu (v samizdatu), obsahovaly řadu zajímavých interpretací, opírajících se z velké části o intuici autorů, kteří je nemohli ověřit, neboť neměli přístup k usilovně střežené archivní dokumentaci vytvořené klíčovými institucemi komunistického státu. Zadruhé se až dosud většina historiků, kteří se zabývají poválečným obdobím, soustřeďuje na politickou historii chápanou často úzce jako analýza činnosti ústředních mocenských struktur.

Dokonce i v takovém státě, jakým bylo Polsko stalinského období, musela politika v širším smyslu tohoto slova brát ohled na společenské postoje a chování svých občanů. Jejich hodnocení je neobyčejně obtížné, neboť jsou rozprostřeny od otevřeně vyjadřovaného odporu po různé formy poslušnosti. Dnes dostupné dokumenty Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany (ÚV PSDS) a ministerstva veřejné bezpečnosti (MVB) z tohoto období dokazují, že se tehdejší mocenské elity dobře orientovaly v reakcích, jaké vyvolávala jimi přijímaná rozhodnutí. Ba co více, společenské chování nebylo bez vlivu na obsah a charakter direktiv přicházejících „z Varšavy" do lokálního mocenského aparátu. Ten byl hlavně na základní úrovni (vesnice, města) ve zvlášť obtížné situaci, protože musel realizovat příkazy plynoucí „shora", přičemž často narážel na silný odpor společenské „materie". V podmínkách, za nichž zájem moci a velkých společenských skupin býval protikladný, postupovali místní „lidé moci" různě, občas také způsobem,

1 Jde o upravenou verzi mého článku v měsíčníku *Więź*, č. 3 (1996), nazvaného *Między Warszawą a Wólką*: Studium z dziejów stalinowskiej politiky rolnej (1948–1956).

který do schémat běžného aparátníka nepatřil. Zajímavou „laboratoří" takového společenského chování byl průběh kolektivizace vesnice v Polsku v letech 1948–1956.

Polský model výrobních družstev a jeho vývoj

Rozhodnutí o zahájení výstavby výrobních družstev – polské obměny sovětských kolchozů – padlo na zasedáních ÚV Polské dělnické strany (PDS) ve dnech 6.–7. 7. a 31. 8. – 3. 9. 1948. Polští komunisté tímto způsobem uskutečňovali rezoluci Kominformy, která byla přijata na zasedání v Budapešti v červnu 1948 a která všechny „lidovědemokratické" země zavazovala, aby kolektivizovaly zemědělství.[2]

Koncem roku 1948 byla přijata nejdůležitější rozhodnutí spjatá s praktickým uskutečňováním přijatých usnesení. Byly rozděleny kompetence institucí, které se měly zabývat výrobním družstevnictvím, a byl přijat statut tří typů kolektivů, které se měly vytvářet: Sdružení k obdělávání půdy (typ I), Zemědělské výrobní družstvo (typ II) a Zemědělský družstevní kolektiv (typ III).

V I. typu se mohlo společně hospodařit v závislosti na vůli členů buď jen v období určitých polních prací (společná orba, osev), anebo celý rok. Půda a budovy zůstávaly soukromým majetkem a živý i mrtvý inventář měl být při společné práci využíván za náhradu. Rozdělení příjmů bylo proporcionální podle velikosti pozemků vložených do společné práce. Druhému typu spojení podléhaly „všechny orné pozemky a další obdělávaná i neobdělávaná půda, lesy a vody, které členové vlastnili", členové však nadále měli ke svému vkladu půdy vlastnická práva a odkazovali ji svým dědicům. Byli také povinni vložit do družstva zemědělské stroje a nářadí, jakož i živý inventář. Pro osobní použití jim zbýval záhumenek ve velikosti od 0,3 do 1 hektaru a obytné i hospodářské budovy. Družstevní příjem závisel na vkladu půdy, inventáře a práce a vypočítával se podle takzvaných pracovních dní. Každý člen byl povinen pracovat ve společném hospodářství nejméně sto dní v roce. Základní odlišností III. typu bylo, že se rozdělení důchodů odbývalo pouze podle vkladu práce. Členy všech typů družstev se podle přijatých předpokladů nemohli stát ti rolníci, kterým se tehdy ještě častěji říkalo „vesničtí boháči", ale záhy poté „kulaci". Pro potřeby vznikajících družstevních hospodářství bylo rozhodnuto vybudovat síť Státních strojních středisek (SSS) podle vzoru sovětských MTS (*Mašino-traktornyje stancii*). Jejich úkoly se však neomezovaly jen na mechanizaci zemědělských prací. V lednu 1950 politické byro ÚV PSDS rozhodlo vytvořit Politická oddělení SSS, jejichž úkolem měla být trvalá kontrola existujících kolektivů a vytváření nových.[3]

Model kolektivizace načrtnutý ve stranických rozhodnutích v letech 1948–1949 podléhal jistým změnám. V lednu 1950 rozhodlo politické byro ÚV PSDS o vytvoření nového

---

2 Ke kolektivizaci zemědělství v Polsku viz mj. DOBIESZEWSKI, A.: *Kolektywizacja wsi polskiej 1948–1956*. Varšava 1993; ROBAKOWSKI, K.: *Spoleczno-polityczne problemy rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w Polsce v latach 1944–1956*. Poznaň 1986; KALIŃSKI, J.: Forsowna kolektywizacja rolnictwa (1948–1956). In: *Kwartalnik Historyczny*, č. 1 (1948), s. 111–136; KORBOŃSKI, A.: *Politics of Socialist Agriculture in Poland*: 1945–1960. New York–Londýn, Columbia University Press 1965; SŁABEK, H.: Niektóre właściwości ruchu spółdzielczości produkcyjnej (1949–1953). In: *Roczniky Dziejów Ruchu Ludowego*, č. 21 (1981), s. 118–143.

3 *Archiwum Akt Nowych* ve Varšavě (dále *AAN*), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dále KC PZPR), 237/VIII-25, Instrukce o práci politických oddělení POM, k. 1.

typu družstva – Zemědělského družstevního sdružení (typ I b). Zjistilo se totiž, že typ II a III „ještě neodpovídá vyspělosti rolnických mas"; na odpor naráželo zejména vymáhání koní ke společnému využívání. Statut sdružení neurčoval obvyklý požadavek odpracování určeného počtu dní v družstevním hospodářství. Jeho členové mohli inventární vklady do společného hospodaření (živý inventář, zemědělské nářadí, hospodářské budovy) přinášet jen na vlastní přání. Rozdělení příjmů nemělo probíhat pouze „v závislosti na práci každého člena podle odpracovaných dní", ale také podle využívání koní, nářadí a strojů, které patřily jednotlivým členům, při společné práci, což se vyúčtovávalo v takzvaných inventárních dnech.[4]

Nejdůležitější změny kolektivizační koncepce nastaly v roce 1956. Byly důsledkem dosavadních zkušeností a diskusí, které vedli lidé rozhodující o podobě tehdejší zemědělské politiky, a také změn ve vládnoucí garnituře. V projevu předneseném na 8. plénu ÚV PSDS (19.–21. 10. 1956) se nově zvolený první tajemník ÚV PSDS Władysław Gomułka kriticky vyjádřil k dosavadním výsledkům ve výstavbě výrobních družstev. Přes svou kritiku uznal, že jsou potřebná, protože představují vyšší, „socialistickou formu výroby". Samosprávné kolektivy, které se od této doby měly vytvářet dobrovolně, měly také nabýt práva získávat za vlastní prostředky a za státní úvěry všechny stroje potřebné pro zemědělskou výrobu a přidružené výrobní podniky, které při družstvech existovaly. Stát jim měl udělet nezbytnou úvěrovou pomoc pro investiční účely a zajišťovat jim přednost při uzavírání obchodních smluv na dodávky nejrentabilnějších zemědělských surovin a umělých hnojiv.

Nový vůdce strany byl stoupencem zrušení různých forem státních dotací družstvům i za cenu zbrzdění jejich rozvoje. Přimlouval se za rozpuštění ekonomicky slabých kolektivů. Navrhoval, aby byla práce SSS založena na plné rentabilitě jako práce údržbářských dílen.[5] Přes námitky dokázal Gomułka své hledisko prosadit. V usneseních pléna se v souladu s jeho návrhy nacházejí zápisy o omezení a změně funkce SSS, o snížení státních dotací výrobním družstvům a o zvýšení jejich samostatnosti. Prohlášení o možnosti rozpouštět kolektivy, „jež postrádají podmínky k dalšímu rozvoji", vedlo k tomu, že se ve společenské atmosféře polského října ve velmi krátkém čase obrovská většina družstev rozpadla.[6]

Plánování a „postoje"

Tlak na vytváření družstev ukazoval způsob, jakým jejich rozvoj plánovaly ústřední – a po nich i lokální – mocenské orgány. Tento způsob měl pro mechanismus kolektivizování vesnice četné důsledky, a proto je potřeba ho krátce charakterizovat.

Už během plenárního zasedání ÚV PSDS ve dnech 31.8. – 3.9.1948 předpokládal Hilary Minc, který byl hlavním tvůrcem hospodářské politiky strany, že v roce 1949 by mohla

4 *Statuty spółdzielni produkcyjnych*. Varšava 1951, s. 5–20.

5 *AAN*, KC PZPR, P. 71, T. 28, Stenogram VIII. pléna ÚV PSDS ve dnech 19.–21.10.1956, k. 44–47, s. 171 n., 256, 514 n.

6 *Uchwały Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej od II do III Zjazdu*. Varšava 1959, s. 211–224. K 31.12.1955 existovalo 9694 družstev, v červnu 1956 jich bylo 9975 a 31.12.1956 1534. Viz. KALIŃSKI, J.: *Polityka gospodarcza Polski w latach 1948–1956*. Varšava 1987, s. 146, tab. 13.

výrobní družstva obsáhnout 1 % všech rolnických hospodářství v Polsku. Na zasedání politického byra ÚV PSDS dne 11. 9. 1948 bylo rozhodnuto, že v důsledku plnění šestiletého plánu zahrne kolektivizace shodně s předpoklady, které předložil Minc, 35 % hospodářství a „výroba v socialistickém sektoru (kolektivních hospodářství a Státních půdních nemovitostí) bude představovat většinu zemědělské produkce. Příští pětiletý plán povede k dovršení výstavby socialismu."[7]

Na zasedání politického byra ÚV PSDS v lednu 1949 charakterizoval Hilary Chechowski třicet osm vesnic, které byly vytipované k založení družstev. Tato charakteristika vyvolala kritiku ostatních členů zmíněného grémia. Byli toho názoru, že zemědělský odbor ÚV PSDS vesnice vytipoval nesprávně, poněvadž se omezil téměř výhradně na západní území.[8] Bylo rovněž navrženo, aby se v každém vojvodství vytipovalo 10–20 vesnic, „ve kterých by na podzim měla vzniknout výrobní družstva".[9]

Na poradě tajemníků vojvodských výborů PSDS 10. 3. 1949 informoval přítomné Roman Zambrowski, který ve vedení strany odpovídal za zemědělskou politiku, o rozhodnutí politického byra, podle něhož má po žních 1950 vzniknout dvě stě kolektivních hospodářství různých typů.[10] Toto zvýšení početního plánu odráželo kolektivizační tlak, který postupně rostl. Na celostátní poradě 31. 1. 1950 prohlásil Roman Zambrowski: „Máme takový plán rozvoje výrobních družstev, o kterém samozřejmě nebudeme psát ... abychom do podzimního setí šli s tisícem výrobních družstev."[11]

V dopise prvním tajemníkům vojvodských výborů (VV) PSDS „ve věci přípravy plánu organizování nových výrobních družstev v období před podzimním setím" schváleném na zasedání sekretariátu organizačního byra ÚV PSDS 17. 5. 1950 se tvrdí, že existuje možnost vytvořit 1200 nových kolektivů. Doporučuje se však „zvláštní opatrnost" při dodržování dobrovolnosti při jejich zakládání.[12]

Plánování rozvoje družstev bylo koncem roku 1950 formálně odsouzeno jako způsob, který přispívá k „deformacím". Ve skutečnosti však mocenské orgány od tvoření takových plánů neupustily. O tom, že šlo o stálý prvek stalinistické zemědělské politiky, svědčí mimo jiné diskuse o návrhu pětiletého plánu. Ten byl předmětem debaty na zasedání kolegia ministerstva zemědělství dne 25. 4. 1954. Tehdy se předpokládalo, že v letech 1955–1960 vznikne kolektiv v každé obci a že se členy družstev stane polovina polských rolníků.[13] Tuto metodu stimulování kolektivizace zpochybnil Gomułka na 8. plénu. Ve svém projevu uvedl, že „početně ... rozvoj výrobního družstevnictví plánovat nelze,

---

7 *AAN*, KC PZPR, T. 2, P. 1, Protokol č. 37 ze zasedání politického byra ÚV PDS dne 11.11.1948.

8 Na západním území, které Polsko získalo v důsledku rozhodnutí konference v Postupimi, bylo vytváření družstev snazší než na „starém území". Rolníci, kteří tam získali hospodářství v rámci zemědělského osidlování, jež intenzivně probíhalo v letech 1945–1948, nebyli k těmto hospodářstvím tolik vázáni.

9 *AAN*, KC PZPR, T. 4, P. 1, Protokol ze zasedání politického byra ÚV PSDS z 2.1.1949, k. 1.

10 *AAN*, KC PZPR, 237/V-17, Stenogram porady vojvodských tajemníků ze dne 10.3.1949, k. 1–61.

11 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-1, Celostátní porada věnovaná výrobnímu družstevnictví, 31.1.1950, k. 19.

12 *AAN*, KC PZPR, P. 3, T. 13, Protokol č. 9 ze zasedání sekretariátu organizačního byra ÚV PSDS ze 17.5.1950.

13 *Archiwum Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej* ve Varšavě (dále *AMRiGŻ*), 19/7, Protokol ze zasedání kolegia ministra zemědělství z 25.4.1954.

protože by to při dodržení zásad dobrovolnosti znamenalo plánovat růst lidského vědomí. Tak se však plánovat nedá."[14]

Charakterizovaný způsob myšlení varšavského rozhodovacího centra je tak důležitý proto, že měl rozhodující vliv na postup lokálních úřadů. Ty vytvářely vlastní plány pro jednotlivá vojvodství, okresy a obce, což povzbuzovalo k používání represí a administrativních metod, které měly rolníky donutit vstupovat do kolektivů. Mechanismus tohoto působení lze rekonstruovat podle stranických dokumentů, které líčí další „deformace" při vytváření družstev.

Exekutiva okresního výboru (OV) PSDS v Drawsku v srpnu 1950 plánovala, že k úplnému „združstevnění" dojde do konce listopadu 1951. Tento plán byl oznámen na poradě VV PSDS. Po návratu z této porady se první tajemník OV PSDS po dohodě s vedoucím zemědělského oddělení vojvodského výboru rozhodl termín zkrátit do března 1951. Tajemník z Drawska, který byl účinně povzbuzován „z vojvodství", krátce nato rozhodl, že „svůj" okres združstevní ještě dřív, a to do 20. 12. 1950. Tehdy „soudruhu Chromińskému [tajemníkovi OV PSDS v Drawsku] zavolal s. Mikołajczyk [vedoucí zemědělského oddělení VV PSDS v Koszalinu] a informoval ho, že si má pospíšit, protože nějaký jiný okres v poznaňském vojvodství vás dohání a může vás předehnat. Proto také exekutiva schválila další zkrácení termínu a během prvních tří lednových týdnů [1950] existovalo družstvo v každé obci."[15] Podobný mechanismus fungoval ve vratislavském vojvodství na přelomu let 1950 a 1951: „Mezi okresy dokonce vznikla soutěž: 'co nejvíc', ale ne 'co nejlépe' – a je potřeba uvést, že vojvodský výbor ne vždy dokázal tyto nezdravé příznaky brzdit, a někdy dokonce držel nad tímto soutěžením patronát."[16]

Příslušně formulované direktivy „putovaly" do obcí, kde zpravidla nabývaly jasné, stručné a důrazné podoby. Tak například v žagańském okrese dal tajemník OV PSDS v roce 1951 jednomu z tajemníků obecního výboru strany pokyn, že do toho a toho dne musí být založeno výrobní družstvo, „a nevznikne-li, budu já [tajemník obecního výboru PSDS] bit [šikanován], co se do mě vejde, budu 'úchylkář'".[17] Podobně jednoznačně se vyjadřoval tajemník OV PSDS v Łukowě: „dával pokyn, aby se bez založení výrobního družstva na OV nevraceli". V celém jeho „postoji" měla převažovat jediná myšlenka: „snažit se přes mrtvoly dospět do cíle".[18] Takové „postoje" posilovaly přesvědčení sdílené částí stranických funkcionářů – přesvědčení, že použití síly je správné. Projevovalo se to v názorech, že rolníky může k založení družstva přimět jen „utahování šroubu" a že „o dobrovolnosti Strana mluví navenek, ale pokud jde o práci, je to něco jiného".[19]

Problém byl však komplikovanější. Lokální úřední aparát byl pod tlakem protikladných direktiv „shora". Na jedné straně musel skládat účty z počtu „plánovaně" založených družstev, na druhé straně „Varšava" ukládala, aby jejich vytváření probíhalo dobrovolně.

---

14 *AAN*, KC PZPR, P. 71, T. 28, Stenogram VIII. pléna ÚV PSDS ve dnech 19.–21.10.1956, k. 47.

15 *AAN*, KC PZPR, 1647, Protokol č. 17 ze zasedání sekretariátu ÚV PSDS dne 31.8.1951, k. 30–33.

16 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-2395, Protokol z plenárního zasedání vojvodského výboru (VV) PSDS ve Vratislavi dne 1.6.1951 o gryfickém usnesení.

17 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-289, Zpráva z analýzy deformací stranické linie v období organizování družstev a výkupu obilí v okrese Żagań, Zelená Hora, 3.6.1951, k. 7.

18 *AAN*, KC PZPR, 237/V-82, Zpráva komise VV PSDS pro prozkoumání deformací stranické linie a porušování revoluční zákonnosti v łukowské organizaci, k. 29–31.

19 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-1113, Stenogram pléna VV PSDS v Krakově z 11.1.1951, k. 53.

Rolnický odpor v praxi způsobil, že se „plnění plánu" ukázalo bez použití „nátlaku" jako nemožné. A tak padaly tresty jak za „deformace" (usnesení ÚV PSDS o „porušování zásad zákonnosti" při vytváření výrobních družstev v okrese Gryfice v roce 1951 a v lublinském vojvodství v roce 1953), tak za zákonný postup, který byl nezřídka hodnocen jako „přílišný liberalismus vůči třídnímu nepříteli".

V praxi lokální „aparátníci" v letech 1948–1953 častěji podléhali „postojům" a používali nátlaku, než aby přijímali hledisko rolníků a kolektivizační úsilí sabotovali. V pozdějším období, zejména po 2. sjezdu PSDS (10.–17. 3. 1954), jejich činnost procházela postupnou evolucí. Politické „tání" a zvýšení státní pomoci pro individuální hospodářství je přimělo k větší opatrnosti při používání represí vůči rolníkům, kteří se vyhýbali vstupu do výrobních družstev.

Praxe: „deformace"

Zachované archiválie týkající se „deformací" obsahují popis různých „metod" používaných k donucování rolníků ke vstupu do „plánovaně" vytvářených kolektivů. Pokusme se ukázat ty nejdůležitější.

Někdy se tak dělo cestou podvodu. Využívalo se přitom faktu, že část rolníků tvořili analfabeti nebo poloviční analfabeti, a přihlášky do družstva, které jim byly podstrčeny k podpisu, údajně měly být nezbytné pro získání nedostatkového zboží. V obci Kampinos v okrese Sochaczew podstrkovali milicionáři rolníkům přihlášky do družstva místo stvrzenek za pokuty.[20] Ve stížnosti Radě výrobních družstev v roce 1955 byl popsán případ, kdy byla nemocná stařenka přesvědčena k podpisu přihlášky tím, že jí namluvili, že jde o potvrzení nezbytné k jejímu přijetí do nemocnice.[21] Lze nalézt také informace o sbírání podpisů pod záminkou potvrzování prezenčních listin na vesnických schůzích, doplňování dokumentů týkajících se plateb pozemkové daně nebo povinných dodávek zemědělských plodin.[22] Řídké nebyly ani případy, kdy po odmítnutí vstupu do družstva následovaly kroky směřující k propouštění úředníků a dělníků, kteří vlastnili půdu, z práce. Podle stížnosti z Kuróva v okrese Puławy posílal místní OV PSDS do podniků, ve kterých jako dělníci pracovali rolníci, kteří nebyli ochotni ke kolektivizaci, dopisy, v nichž se dožadoval jejich propuštění.[23] Na základě požadavku OV PSDS v Brzozowě (řešovské vojvodství) byli zbavováni práce dělníci, kteří si vydělávali těžbou nafty a vlastnili zemědělské pozemky.[24] Represe tohoto typu se týkaly rovněž rolníků a příslušníků jejich rodin, kteří pracovali v různých vesnických institucích (zásobovací a odbytová

20 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-2190, Usnesení exekutivy varšavského vojvodského výboru (VVV) PSDS z 21.3.1951 týkající se deformací plánovaného výkupu obilí v okrese Ostrołęka, k. 60.

21 *AAN*, Rada Spółdzielczości Produkcyjnej (dále RSP) 1/21, Ministerstvo zemědělství Prezidiu vojvodské národní rady (PVNR) v Kielcích, Varšava 18.10.1955.

22 *AAN*, KC PZPR, 237/V-175, Stížnost Włodzimierze Pawluczuka, ves Koiły, okres Bielsk Podlaski prezidentovi, 15.4.1951, k. 170; 237/XXV-6, *Bulletin*, č. 20 (54), 15.10.1953, Anonym ze vsi Bodziejowice, okres Włoszczowa, s. 184; *AMRiGŻ*, 14/3, Stížnost na zakládání výrobního družstva Stara Łomnica, okres Bystrzyca [1954]; *Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego* při Polské lidové straně ve Varšavě (dále *AZHRL*), Nowe Pamiętniki Chłopów (dále NPCh), Paměti č. 1315.

23 *AAN*, KC PZPR, 237/XII-94, Dopis z obce Kurów [1951], k. 43.

24 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-304, Záznam z 10.4.1951.

družstva, lidové rady). V roce 1954 obdržel ÚV PSDS celou řadu stížností zaměstnanců státních zemědělských hospodářství (SZH) z okresu Starogard, kteří byli propouštěni a nuceni vstupovat do výrobních družstev, v nichž byli jejich rodiče.[25] V okrese Śrem byli v roce 1949 za účelem vytvoření „politicky lepších" podmínek pro kolektivizaci propouštěni „nespolehliví" učitelé a někteří starostové byli zbaveni svých funkcí.[26]

Vůči těm, kdo nebyli ochotni vytvářet kolektivy, se používaly administrativní tresty. Záminkou k jejich uložení byla taková provinění jako nevybílený komín, nezajištění půdy před požárem (voda ve kbelíku a písek), nepořádek na dvorku, neúčast na nočních hlídkách a při hledání mandelinky bramborové a podobně.[27] V mnoha případech ti, kdo udíleli pokuty, přímo prohlašovali, že pokuty budou odvolány, jestliže potrestaní vstoupí do družstva, a těm, kteří tak učinili, je skutečně zrušili.[28] Tatáž prohlášení často uváděli i výběrčí daní a *ad hoc* povolávané komise, které pokládaly výměr různých nedoplatků za prvek nátlaku na rolníky bránící se kolektivnímu hospodaření. Způsob vybírání nedoplatků (daňové exekuce) se v očích rolníků, kterých se týkaly, spojoval s činností předválečných exekutorů. Rozdíl byl jen v tom, že kritériem rozhodujícím o výměře a vymáhání nedoplatků byl vztah ke kolektivizaci. V momentě, kdy byla podepsána přihláška do družstva, se zabavený majetek vracel a finanční nedoplatky byly prolongovány nebo umořeny.[29]

Jiným prvkem zemědělské politiky, který se také používal při donucování rolníků k vytváření společných hospodářství, byly nadměrné a mnohonásobně zvyšované plány povinných dodávek.[30] Když selhávalo přemlouvání a kroky administrativní povahy, bylo posledním argumentem použití brutální síly a teroru. K těmto akcím se používaly síly občanských milic (OM), úřadů bezpečnosti (UB) a vzácněji také armády.

Častou praktikou bylo zadržování rolníků, kteří se vzpěčovali vstoupit do družstva, na stanicích OM nebo v budovách UB bez formálního záznamu o tomto aktu jako o zadržení nebo uvěznění. Rolníci tam měli dospět „k rozhodnutí" a byli propouštěni až po několika dnech.[31] Mnoho z nich bylo ve vězení zadržováno v nelidských podmínkách. Ve stížnosti družstevníků z jedné vesnice v okrese Górowo Iławieckie z roku 1951 byl popsán případ rolníka, člena PSDS, který byl v zimě tři dny a noci zamčen ve sklepě, kde byla vytlučená

---

25 *AAN*, KC PZPR, 237/XXV-11, Bulletin dopisů č. 6, 22.6.1954, k. 123.

26 *AAN*, KC PZPR, 237/V-32, Porada z 31.1.1950, k. 31–32.

27 Viz mj. *AAN*, KC PZPR, 237/XII-164, Stížnost Kazimierze Frontczaka z obce Górsk, okres Toruň, 8.8.1951, k. 120; 237/VII-1622, Protokol z pléna VV PSDS v Opole 29.5.1951, věnovaného usnesení v záležitosti Gryfic, k. 125; 237/V-58, Zpráva instruktora A. Paśka z cesty do okresu Dębice v řešovském vojvodství, 27.3.1950, k. 12; 237/V-57, Záznam o deformacích stranické linie při realizaci plánu výstavby výrobního družstevnictví, k. 20.

28 *AAN*, KC PZPR, 237/V-82, op. cit., s. 51; 237/V-57, op. cit., k. 20.

29 Viz mj. *AAN*, KC PZPR, 237/XII-57, Záznam ze služební cesty do lublinského vojvodství v období 7.–11.3.1953, k. 109; 237/XII-59, Dopis z Rudówky ministerstvu zemědělství a zemědělských reforem ze 3.12.1950, k. 60; 237/XXV-4, Výňatky z dopisu č. 1, 17.5.1951, k. 30; *AAN*, RSP, 1/43, Situace v družstvech lodžského vojvodství v letech 1955–1956; *AZHRL*, P-12, Paměti Piotra Koczara, k. 36–37.

30 JAROSZ, D.: Konflikty chłopów z władzą w okresie „planowego skupu zboża" v latach 1950–1951. In: *Polska 1944–1989*: Studia i materiały, 1995, sv. 1., s. 151–184.

31 Viz mj. *AAN*, KC PZPR, 237/XII-63, Výňatky ze zpráv posluchačů Ústřední stranické školy z pobytu ve výrobních družstvech v řešovském vojvodství, Varšava 31.3.1950, k. 16–19.

okna a voda v kýblu zamrzala.[32] Zadržení byli ponižováni. Někteří několik dnů nedostali nic k jídlu ani vodu. Represe tohoto typu se používaly i vůči několikanásobným matkám a vdovám.[33] Občas byl takový krok součástí širší koordinované akce: zatímco rolníci byli předvoláni na stanici OM, agitační úderky v téže době intenzivně pracovaly na „přesvědčování" zbylých členů jejich rodin a snažily se je přimět k podpisu přihlášky.

Často používanou formou represí bylo bití spojené s ponižováním rolníků nadávkami. Podle mimořádného hlášení z 12. 6. 1951, které sepsal posluchač stranické školy, v okresech Łuków a Włodawa „byli za pomoci zbraní a bitím rolníci nuceni ulehnout na zem; po tom, který se položil špatně, dupali, pod pohrůžkou použití zbraně byli rolníci nuceni vstupovat a zapisovat se do výrobního družstva; na území Łukowa došlo k pokusu shodit vzdornou ženu do řeky Wieprz".[34] V okrese Jarocin rolníky „agitovali" do kolektivu nadáváním do „hnojů a hloupých hlav".[35]

Jiný způsob, který měl přispět kolektivizaci, bylo přesidlování rolníků, kteří bránili vzniku družstevních kolektivů, do jiných vsí a na jiná hospodářství.[36] Zvlášť citelnou represí, která se používala tehdy, když se už podařilo získat souhlas některých obyvatel dané vesnice s vytvořením kolektivu, byly záměrně zlomyslné výměny pozemků mezi novými družstevníky a zemědělci, kteří dál hospodařili individuálně. Taková výměna měla vést ke vzniku jednoho nebo více takzvaných družstevních masivů, tj. celků obdělávané půdy v kolektivním vlastnictví, které umožňovaly vzhledem k velikosti a také ke kvalitě půdy použití mechanizace a dobré výsledky zemědělské produkce.

Nápadně nespravedlivou výměnu pozemků líčila velká část stížností rolníků i zpráv stranických a státních úředníků z inspekcí v terénu. Podle zjištění VV PSDS v Koszalinu v letech 1950–1951 mnohé okresní výbory strany v okresech Białogard, Drawsko, Koszalin a Sławno porušily majetková práva rolníků tím, že jim vyměřily pozemky na půdě horší, dokonce i na úhoru. Velmi časté byly případy, kdy se rolníkům přidělovala půda rozkouskovaná, bahnitá, vzdálená několik kilometrů od budov, statků a luk, bez příjezdových cest, nebo případy zabavování výhodně položených pastvin.

Zlomyslnost organizátorů družstev zacházela někdy opravdu daleko. Stávalo se totiž, že při výměně byly rolníkům odebírány nejen příhodně položené pozemky, ale také hospodářská stavení anebo studny.[37]

Složitá struktura často neobyčejně rozdrobených hospodářství, ale i záměrná činnost organizátorů kolektivizace způsobily, že výměna pozemků se občas týkala nezvykle

32 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-301, Stížnost družstevníků z Powarszyna, okr. Górowo Iławieckie, z 10.11.1951 B. Bierutovi, k. 7.

33 Viz mj. *AAN*, KC PZPR, 237/XII-94, od VV PSDS Lublin pro ÚV PSDS, 25.8.1951, k. 6; 237/XII-163, Stížnost Izydora Krasowského ze vsi Konary, okres Bielsk Podlaski, 15.4.1950, k. 3.

34 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-215, Mimořádné hlášení z 12.6.1951, k. 25.

35 *AAN*, KC PZPR, 237/V-58, Zpráva instruktora zemědělského oddělení ÚV PSDS F. Dziekana ze služební cesty do poznaňského vojvodství, která se konala od 6.12. do 12.12.1950, k. 35.

36 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-1622, Protokol z pléna VV PSDS v Opole 29.5.1951, k. 121–123.

37 Viz mj. *AAN*, KC PZPR, 237/VII-137, Soubor hlášení z terénu č. 9/16 za období 1.–15.5.1951, k. 243; 237/VII-573, Rezoluce pléna VV PSDS v Gdaňsku, leden 1951, k. 73; 237/XII-53, Služební záznam z výjezdu inspektora Henryka Niewczase do Białogardu [3.3.1951]; 237/XII-166, Stížnost z obce Kraśniewo v okrese Malbork ministerstvu zemědělství a zemědělských reforem, 6.10.1951, k. 107; KC PZPR, sv. 43, Komise VV PSDS v Krakově Władysławu Dworakowskému, Krakov 4.8.1954.

velkého počtu hospodářství. Bylo to zejména ve vojvodstvích se zvlášť rozdrobenou zemědělskou strukturou (krakovském, řešovském, katovickém, kieleckém). Tak například v obci Sidzina v krakovském vojvodství výrobní družstvo čítající 700 hospodářství sdružovalo dvacet členů, kteří měli sedmdesát hektarů pozemků orné půdy, rozdrobených na devět set políček. K vytvoření družstevních masivů bylo potřeba narušit dosavadní pozemky dvou set dvaceti hospodářství. V téže obci vlastnilo sedm set hospodářů půdu rozdrobenou do více než 40 000 pozemků.[38] Archivní prameny obsahují rovněž popis praxe, kdy byli rolníci zbavováni půdy ve prospěch družstev a jiné pozemky jim náhradou nebyly přiděleny.[39]

Obavy rolníků

Nastoupení kursu kolektivizace polské rolníky zaskočilo. Vesničtí obyvatelé se jí báli, poněvadž měnila rutinu jejich každodenního života způsobem, který se dal obtížně předvídat.

Už v letech 1948–1949 se vyskytly jisté typické obavy, spjaté s kolektivizací, které se s různou intenzitou opakovaly během celého popisovaného období. Podle příkazů z roku 1948 si mnoho vesnických obyvatel neumělo představit, „jak by takové hospodaření vypadalo". Jiní soudili, že jeho výsledkem bude „vyhnání z půdy" a zřízení „státních velkostatků".[40]

Při pokusech o hodnocení nové družstevní formy se rolníci utíkali ke svým dosavadním zkušenostem. V jejich myšlení se výrobní družstva pojila především se třemi institucemi, které z doslechu nebo ze zkušenosti znali: s kolchozy, státním vlastnictvím a s dosud existujícím vesnickým družstevnictvím.

Na první příklad se odvolávali mimo jiné rolníci z białostockého vojvodství: „Odvolávají se," čteme ve zprávě pro ÚV PSDS z března 1949, „na vyprávění sovětských vojáků o údajné nouzi, která vládne v kolchozech, poukazují na příklady kolchozů založených v sousedství sovětskými úřady v letech 1939–1940,[41] jejichž hospodaření velmi vážně pokulhávalo. Očekávají bídu a nouzi, říkají, že kolchoz je horší než požár, protože po požáru se dá stavět znovu, ale tady už nepomůže nic."[42] Jiná vyjádření naznačovala, že přinejmenším v některých vesnicích existovalo povědomí o obrovských obětech, jež pohltila sovětská kolektivizace. Vyjádřil to člen PDS z okresu Chełmno, který měl na schůzi v obci Kijewo 15. 12. 1948 říci: „Nebereme si vzor ze SSSR, který měl své dobré

38 *AAN*, RSP, Záznam – obecné údaje o výrobních družstvech v krakovském vojvodství, Varšava 17.10.1953.

39 *AAN*, KC PZPR, 237/XII-164, Dopis z místa Tupadły, obec Drobin, pro VNR ve Varšavě, k. 114; 237/XII-93, Průběh diskuse na konferenci předsedů výrobních družstev, 3.7.1951, k. 104.

40 *AAN*, KC PZPR, 295/IX-415, s. 125, 139, 157; Relacja Artura Starewicza o nastrojach społecznych na wsi v sierpniu 1948 r., úvod a zpracování D. Jarosz. In: *Dzieje Najnowsze*, č. 2 (1993), s. 112.

41 Podle tajných klauzulí „paktu o neútočení" uzavřeného mezi SSSR a třetí říší dne 23.8.1939 se východní území Polska (mimo jiné i Białostocko) ocitla v sovětské sféře vlivu. Po vstupu Rudé armády na tato území (17.9.1939) tam sovětské úřady začaly tvořit kolchozy a v akci pokračovaly až do zahájení německé invaze do Sovětského svazu (22.6.1941). Po válce se Białostocko dostalo zpět do polských hranic.

42 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-172, Zpráva z cesty do białostockého vojvodství ve dnech 26.–28.3.1949, k. 37.

i špatné stránky. Kvůli kolchozům u nich došlo v letech 1930–1931 k tomu, že tisíce lidí umíraly hlady."[43] Pamětník z okresu Pyrzyce vzpomínal, že po přijetí rozhodnutí o kolektivizaci „se rozsáhle šířila propaganda, že v Sovětském svazu v kolchozech lidé umírali hladem, že matky odkládaly děti, a dokonce je z hladu jedly".[44]

V představách budoucího společného hospodaření, které byly spjaty s východními zkušenostmi statisíců Poláků,[45] zaujímaly důležité místo obavy ze „společných kotlů" jako formy „kolektivního stravování", které se významně vztahovaly ke zkušenostem z lágrů. Rolník z okresu Sochaczew na podzim 1948 uváděl: „V kolchoze polovina lidí pracuje, zatímco druhá se potuluje, protože na práci nemají sílu. Za práci se dostává miska polévky a kousíček chleba, jedno oblečení za rok, hadrovité boty ... protože v SSSR kožené boty nejsou."[46]

Na vytrvalost rolnických předsudků vůči výrobnímu družstevnictví měl vliv i způsob, jakým se hospodařilo na existujících státních statcích. Téměř všechny zaznamenané názory na toto téma poukazovaly na jejich zoufalé fungování. V závěrech mnoha vyjádření se objevovaly formulace, že „státní zemědělská hospodářství jsou špatným příkladem pro vznikající výrobní družstevnictví" a „rolník obdělává svou půdu lépe".[47]

Ke společnému hospodaření nepovzbuzovala ani činnost vesnických zásobovacích a odbytových družstev. Rolníci je obviňovali především z toho, že špatně vedou zemědělská střediska, že v jejich orgánech zasedají vnucení a nekompetentní lidé, že nesprávně distribuují zboží do obchodů a podobně.[48] Vyskytly se hlasy: „Nedokáže-li se obecní a obchodní družstevnictví se svými úkoly příliš dobře vypořádat, plyne z toho, že ve vyšších výrobních družstvech to nebude lepší."[49]

---

43 *Centralne Archiwum Wojskowe* v Rembertově (dále *CWA*), Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego (dále GZP-W WP), IV.502.1.-218, Hlášení o podílu armády na volební akci Svazu rolnické svépomoci (SRS), Bydhošť 12.1.1949, k. 54.

44 *AZHRL*, NPCh, Paměti č. 1327; o ztotožňování kolchozu s výrobním družstvem jako ohrožení rolnické existence viz též: *AZHRL*, Naczelny Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (dále NK ZSL), II/29, Protokol hospodářské konference Okresního výkonného výboru (OVV) SLS v Chodziezi, 5.3.1950, k. 6; *AZHRL*, Stronnictwo Ludowe, (dále SL), s. 92.

45 Po vstupu Rudé armády na východní území Polska 17.9.1939 zahájily sovětské orgány už v první polovině roku 1940 hromadné deportace polských občanů. Týkaly se asi 400 000 lidí. Značná část z nich se dostala do sovětských lágrů a kolchozů. Odhaduje se, že za necelé dva roky se různé formy zbavení svobody týkaly zhruba jednoho milionu lidí. Po skončení války ztratilo Polsko v důsledku rozhodnutí konferencí velmocí v Jaltě a v Postupimi území západní Ukrajiny a Běloruska ve prospěch SSSR. V letech 1945–1950 se do Polska v nových hranicích vrátilo na jeden a půl milionu lidí, z nichž velkou část tvořili rolníci se zkušenostmi z kolchozů a lágrů. Viz PACZKOWSKI, A.: *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Varšava 1995, s. 25 n.; SŁABEK, H.: *Historia Społeczna Polski Ludowej (1944–1970)*. Varšava 1988, s. 134.

46 *AAN*, KC PPR, 295/IX-415, k. 130.

47 Viz mj. *AZHRL*, Polskie Stronnictwo Ludowe (dále PSL), 216, Zpráva z konference o výrobním družstevnictví 18.–19.3.1949 ve Varšavě, k. 9; PSL, 213, Zpráva J. Krzyczkowského o cesty na konferenci o organizování akce zakládání výrobních družstev v zemědělství v Olštýně ve dnech 18.–19.3.1949, k. 1–2.

48 *AZHRL*, PSL, 19, Protokol z okresního sjezdu PLS v Lublinu, 6.11.1949, k. 5; *tamtéž*, SL, 302, Protokol č. 22 z plenární schůze LS 19.9.1948, k. 189; SL, 92, Činnost sekce výrobního družstevnictví ekonomicko-zemědělského oddělení NVV LS, k. 43.

49 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-237, Zpráva z porady okresního aktivu PSDS v okrese Gostynin (poznaňské vojvodství) dne 30.10.1949, k. 196.

Je důležité mít na paměti i to, že rolníci se v pozdějších letech mohli odvolávat i na příklad již existujících kolektivních hospodářství, který byl dalším „hmatatelným" důkazem svědčícím spíš proti tomu, že by šlo o vyšší formu organizace zemědělského hospodaření.[50]

Zajímavým pramenem k hodnocení rolnických nálad jsou také klevety, které se po celé popisované období šířily. Podle některých obecně rozšířených náznaků měly být členům kolektivů odebírány děti a stát je měl vychovávat v jeslích. Ve štětínském vojvodství si měli rolníci v říjnu 1950 vykládat, že obilí z družstevních polí zrekvíruje stát, a to, co zůstane, „nestačí ani na obživu do jara". Děsivý obsah měly klepy, které se šířily v jedné vesnici okresu Syców na jaře 1949 – že po založení družstev „staří a nemocní 'půjdou na mýdlo'". V sieradzském okrese v lodžském vojvodství bránily v roce 1953 přemlouvaným rolníkům ve vstupu do družstva řeči o tom, že po jeho založení dostanou jen jedno oblečení na rok a potom je budou muset vrátit.

Částečný vzrůst nadějí, že od kolektivizační politiky bude upuštěno, vyvolala Stalinova smrt a dělnické bouře v Československu a v NDR. Politické „tání" v letech 1954–1955 tato očekávání posílilo, i když v tehdejších komentářích nescházely ani „černé scénáře". V řešovském vojvodství se v březnu 1954 rozšířila pověst, že po 2. sjezdu PSDS „nastoupí ostrý kurs budování výrobních družstev a rolníkům se utáhne šroub". V opolském a krakovském vojvodství byl v té době zaznamenán názor rolníků, že sjezd „přijme usnesení o všeobecné kolektivizaci". Rozhodný vliv nadějí na upuštění od kolektivizace byl zaznamenán v souvislosti s ženevskou konferencí (18.–23. 7. 1955), s 8. plénem PSDS a s politickými změnami v SSSR.[51]

Chování rolníků

Kurs zaměřený na vytváření výrobních družstev vyvolal již v roce 1948 jistý typ chování, které lze uznat za specifický důsledek šoku, jaký tehdy vyvolala rozhodnutí ÚV PSDS. Obavy z „kolchozů" způsobily, že si straničtí referenti v mnoha vesnicích všimli zbrzdění polních prací a na podzim 1948 ochabnutí secích prací, omezení chovu zvířat (ta se prodávala nebo vybíjela) a občas nasolování a zakopávání masa. Byl cítit i úpadek zájmu o investice, projevující se sníženým nákupem zemědělského náčiní a umělých hnojiv a zastavením staveb hospodářských budov.

Typicky neurotickou reakcí vyvolanou předpověďmi kolektivizace a pověstmi o brzkém výbuchu třetí světové války bylo vykupování zboží denní potřeby (hlavně soli, cukru, nafty, zápalek a tuku) v obchodech. V lodžském vojvodství byly zaznamenány případy, kdy někteří rolníci v obavě ze společného výmlatu začali obilí sklízet ještě nezralé. Nejistota a panika vyvolávaly rovněž chování, které bylo pokusem o „útěk" před skutečností. Do této kategorie patří především zesílení opilství s odůvodněním, že „se hodí všechno propít, protože nám i tak všechno združstevní". Na druhé straně byl pozorován

50 *AAN*, KC PZPR, T. 51, Záznam „Důvody nevstupování rolníků do existujících výrobních družstev", Varšava 18.6.1955, k. 102.

51 JAROSZ, D.: Pogłoski jako wyraz świadomości potocznej chłopów w Polsce w latach 1949–1956. In: *Dzieje Najnowsze*, č. 3 (1993), s. 39–55.

růst intenzity náboženského života, projevující se mimo jiné masovými a velmi častými poutěmi do Čenstochové.[52]

Již schůze o kolektivizaci v letech 1948–1949 odhalily obecnou rozšířenost pasivních a vyčkávacích postojů. Rolníci se účasti na těchto schůzích vyhýbali, a pokud na ně přišli, vyvolávali ovzduší, které jednoznačně svědčilo o jejich antikolektivizačních postojích. Zvlášť vzrušeně se chovaly ženy. Dokladem jejich postojů byly často hysterické výkřiky proti družstvům, „výstupy" vyvolávající neklid, „divoké" přerušování řečníků a podobně. „Nepořádky" na schůzích byly zhusta provázeny zpěvem náboženských písní a pronášením modliteb. Stávalo se také, že ve chvíli, kdy řečník začal mluvit o kolektivizaci, účastníci schůze demonstrativně odcházeli. Svou nespokojenost vyjadřovali i dupáním, brumláním a podobně.[53]

Nepřátelství k agitátorům nedávali obyvatelé vesnic najevo jen na schůzích. V roce 1952 si pracovníci vyslaní do vratislavského vojvodství stěžovali, že si nemohli obstarat ani mléko, vejce a další základní potraviny, protože jim je nikdo nechtěl prodat. Jeden z posluchačů Ústřední stranické školy, který byl v roce 1950 vyslán do vsi Žuków v řešovském vojvodství, aby tam pomohl vytvořit kolektiv, ve své zprávě uvedl, že si nemohl dokonce ani uvařit jídlo, protože ženy „oheň zalévaly vodou". Stávalo se také, že příjezd skupiny z města vyvolal útěk rolníků do polí nebo do nejbližšího lesa, schovávali se ve stozích sena, na půdách a podobně.[54]

Samostatný problém představují „nepřátelská" vystoupení proti organizátorům výrobních družstev, kteří bydleli na vesnici. Je těžké odhadnout jejich počet. Podle zvláštních zpráv zpracovaných stranickými pracovníky a funkcionáři ÚVB to vypadá, že dostávali anonymy s výhrůžkami a byli předmětem útoků. Vyhrožovali jim smrtí, zapálením stavení, „usekáním hlav kosou" a podobně. Některé hrozby se dokonce uskutečnily. Je však těžké určit, které z těchto teroristických činů (zabití, zmlácení) byly dílem samotných rolníků a které provedlo ozbrojené podzemí. Je jisté, že události tohoto druhu i atmosféra, jakou vytvořily, vedly k tomu, že se mnozí rolníci, kteří by byli měli o vstup do družstva zájem, báli své smýšlení projevit. Nebyly řídké situace, kdy byli členové kolektivů ve vsi izolováni a stali se terčem posměchu. Některým v noci pořádali pod okny „koncerty" s pokřikem „kolchozník", otravovali jim studny, zabíjeli psy, sypali sklo do sena, odtahovali se od nich v kostele a podobně.[55]

---

52 Relacja Artura Starewicza o nastrojach społecznych na wsi w sierpniu 1948 r., úvod a zpracování D. Jarosz. In: *Dzieje Najnowsze*, č. 2 (1993), s. 106–116.

53 Viz mj. *AAN*, KC PZPR, 237/VII-144, Informace č. 570/2080 z 27.7.1953, k. 81; *AZHRL*, PSL, 216, Poslední zprávy z cest LS a PSDS ohledně výrobních družstev do okresu Grójec 27.3.1949, k. 15; NK ZSL, II/45, Zpráva zemědělského oddělení VVV v Poznani za IV. kvartál 1950; *Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych* ve Varšavě (dále *CAMSW*), 1199/35, Bulletin kabinetu ministra veřejné bezpečnosti (MVB), 29.3.1949; *tamtéž*, 17/IX/13, sv. 3, Zpráva Vojvodského úřadu veřejné bezpečnosti (VÚVB) v Poznani za září 1950.

54 Viz mj. *AZHRL*, PSL, 210, Zpráva z výjezdu do kieleckého vojvodství ve věci výrobního družstva od 26. do 31.3.1949, s. 11; *AZHRL*, P-247, Paměti Stanisława Klimase, část II (*Orle skrzydła i kosztur*), k. 40–41.

55 Viz mj. *AAN*, KC PZPR, 237/VII-118, Hlášení z terénu č. 155, 10.8.1949, k. 219; *AZHRL*, NK ZSL, II/306, Zpráva z poznaňského vojvodství, s. 61–64; NPCh, Paměti č. 688.

Vznik výrobních družstev provázely dvě okolnosti, které budily obzvlášť silný odpor rolníků: vyměřování půdy určené pro kolektivní obhospodařování a rozorávání této půdy traktory. Nově vytvořené velké celky zasahovaly do pozemků, které dosud patřily individuálně hospodařícím rolníkům, a ti dostávali výměnou za půdu zabranou pro družstva pozemky položené jinde.

Zabírání půdy, která rolnickým rodinám patřila často po celé generace, zavdávalo neobyčejně silný impulz k hromadným protestům. Docházelo k nim dokonce i tehdy, když byly těm, kdo nechtěli vstupovat do kolektivů, jako kompenzace (což však nebylo pravidlem) nabízeny lepší či výhodněji položené pozemky. Podle útržkovitých údajů z let 1949–1950 počet takových hromadných protidružstevních vystoupení postupně rostl. V roce 1949 MVB zaznamenalo tři, v první polovině roku 1950 už čtrnáct a ve druhé polovině roku 1950 sedmdesát šest.[56]

Hned v červnu roku 1949 došlo k vystoupením proti skupinám, které vyměřovaly půdu ve vesnicích varšavského vojvodství.[57] 17. 3. 1950 se v kieleckém vojvodství ve vsi Batów, která byla vytipována k založení družstva, pokoušela skupina obyvatel složená asi z třiceti mužů a šedesáti žen a ozbrojená kyji zabránit provádění měřičských prací.[58] K podobným konfliktům došlo v létě 1950 v některých vesnicích lublinského vojvodství.[59] Skupiny několika desítek osob za zpěvu náboženských a vlasteneckých písní nedovolily provést vyměřovací práce na pozemcích včleňovaných do tvořených „kolchozů".

Početné výměny pozemků v téže vsi, často odporující stávající zákonnosti, byly dodatečným impulzem rolnického odporu. Tak tomu bylo v Buchałowicích v puławském okrese, kde v roce 1950 vstoupilo do družstva dvacet (z jedenaosmdesáti) hospodářů. Byla jim přidělena půda v souvislém celku, v němž měl své pozemky jen jeden člen družstva. Pozemky vyměřené rolníkům, kteří do družstva nevstoupili, ležely daleko od vesnice, ale oni o tom předem nevěděli. „V průběhu akce," čteme ve zprávě instruktora ÚV PSDS ze září 1950, „byli po celou dobu v místnosti zeměměřiče a ve vsi příslušníci UB a OM. Vyhrožováno bylo nejen těm, kdo nevstoupili do družstva, ale i zeměměřiči, který mi řekl, že všechno udělal tak, jak mu přikázal Okresní výbor [PSDS], v opačném případě mu hrozilo uvěznění."[60]

Intenzita konfliktních reakcí na rozorávání nově vzniklých celků traktorem měla dvě základní příčiny. Zaprvé traktor nebyl jen symbolem zvenčí vnuceného a bolestného procesu donucování k vytváření „kolchozů", ale zároveň znamenal také změnu dosavadního způsobu hospodaření a v této souvislosti měnil i dosavadní rutinu každodenního života.[61] V tomto případě hrály důležitou a často rozhodující roli v protikolektivistickém odporu ženy. Mnoho archiválií obsahuje informace o tom, že si lehaly pod kola traktorů a tak vymáhaly zastavení polních prací.[62]

---

56 *AAN*, Dědictví po M. Moczarovi, op. cit., sv. 24.

57 *CAMSW*, 17/IX/17, sv. 3, Zpráva VÚVB ve Varšavě za červen 1949.

58 *CAMSW*, MBP, 1199/37, Bulletin kabinetu MVB, 9.3.1950.

59 *AAN*, KC PZPR, 237/XII-193, Hodnocení Exekutivy VV PSDS v Lublinu v průběhu realizace plánu budování výrobních družstev ze dne 19.8.1950, k. 158.

60 *AAN*, KC PZPR, 237/XII-56, Zpráva instruktora zemědělského oddělení ÚV PSDS Józefa Kozaka ze služební cesty do lublinského vojvodství ve dnech 20.–24.9.1950, k. 3.

61 *AZHRL*, NPCh, Paměti č. 793.

62 *AAN*, KC PZPR, 237/XII-63, Záznam o situaci ve výrobních družstvech v kolbuszowském okrese,

Početnost skupin vystupujících proti rozorávání mezí se pohybovala od několika osob do několika tisíc lidí. Některá z těchto vystoupení byla organizovaná; jejich účastníci pocházeli ze sousedních vesnic. K jednomu z největších zaznamenaných vystoupení došlo 16. 9. 1950 ve Śmiłowicích v miechowském okrese. „Už o několik dnů dřív," čteme ve zprávě instruktora ÚV PSDS, „okolo dvou set žen z okolních vesnic několik dní hlídkovalo na polích, aby vyvolaly nepřijemnosti a nedovolily rozorat meze." Zmíněného dne přijel traktor, což vyvolalo pohyb: „Zhysterizované ženy si začaly lehat pod traktor. Ozbrojené kyji a motykami natloukly traktoristovi a zástupci tajemníka základní stranické organizace ze sousední vsi. Svazáci a okresní pracovníci začali ženy tahat zpod traktorů a ony je nato zasypaly hroudami a urážkami."[63]

Tak hromadné a ostré formy však odpor vždycky neměl. Pocit utrpěné křivdy způsobil, že někteří rolníci, kteří s provedenou výměnou pozemků nesouhlasili, přidělené pozemky neobdělávali nebo orali a seli na svých dosavadních pozemcích, nyní přidělených družstevníkům. Na severu a na západě území se používaly další způsoby, které měly rolníky ochránit před kolektivizací; osadníci, kteří nechtěli vstoupit do družstva, opouštěli svá hospodářství a přecházeli do těch, která ještě nebyla osídlena.[64]

V současné chvíli nedokážeme přesně popsat sílu a rozměry rolnického odporu proti „kolchozům". Pochybuji, zda to vůbec někdy bude možné. Naproti tomu lze – a o to jsem se pokusil – poukázat na jisté typy chování všech stran konfliktu, který kolektivizace vyvolala, jakož i na jejich vzájemnou souvislost. Teprve takováto analýza skýtá naději porozumět různorodým společenským podmíněnostem politických rozhodnutí, způsobu jejich provádění a jejich důsledků.

Výrobní družstvo se pro polské rolníky nestalo nikterak atraktivní formou hospodaření. Její společenskou základnu v polských vesnicích zakotvili především osídlenci v západních vojvodstvích. Část kolektivů tvořili zemědělští pracovníci z předválečných statků, kteří v důsledku poválečné zemědělské reformy dostali samostatná hospodářství a neuměli na nich hospodařit. Jiní, dokonce i když uměli a chtěli pracovat „na svém", nedokázali unést tíži, jaká na jejich ne zcela vybavená hospodářství dopadala. V období svého největšího rozvoje, v roce 1956, zahrnovala družstva více než 2100 tisíc ha pozemků, tj. 11 % celkové rozlohy zemědělské půdy a několik procent hospodářství. Koncem roku 1955 sdružovala kolem 190 000 rodin včetně 12 % bezzemků.

Z konfrontace s mocí, jakou byla stalinská kolektivizace, vyšli rolníci se štítem. Projevili se jako neúprosní a jejich odpor vůči kolektivizaci byl účinný. Chyběly jejich protivníkům trumfy anebo vůle k vítězství? Provedená analýza ukazuje, že jistě to první a pravděpodobně i to druhé.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

Varšava 4.8.1953, k. 126–127.

63 *AAN*, KC PZPR, 237/XII-55, Zpráva Franciszka Dziekana ze služební cesty do miechowského okresu, konané ve dnech 10.–12.11.1950, k. 16–17. Viz též: *CAMSW*, 17/IX/7, sv. 3, Zpráva VÚVB v Krakově za září 1950.

64 *AAN*, KC PZPR, 237/VII-228, Zpráva Jana Jamińského z cesty do olštýnského vojvodství [1949]; 237/VII-117, Hlášení z terénu č. 70, 23.4.1949, k. 107; *AZHRL*, NK ZSL, II/8, Protokol č. 4 ze zasedání Prezidia VVV SLS dne 31.1.1951 v Koszalinu, k. 142; viz též: *CAMSW*, 17/IX/15, sv. 5, Zpráva VÚVB ve Štětíně za leden 1950.

Polská historiografie o „vyhnání" Němců

Włodzimierz Borodziej

1. Hledání terminologie

Pojem „vyhnání" (*wypędzenie*) je v Polsku, jak známo, sporný. Polské polemiky na toto téma jsou ovšem jen pokračováním diskuse, která u západních sousedů již dávno probíhá. Proto může být účelné byť jen zběžně připomenout konotace pojmu *Vertreibung* ve Spolkové republice Německo.

1.1 Chápeme-li termín „vyhnání" v nejširším smyslu tohoto slova, pak předmět bádání zahrnuje osudy německého obyvatelstva z území na východ a jihovýchod od současného teritoria SRN, a to v časovém období od zimy 1944–45 do konce čtyřicátých let, tedy od jeho útěku a evakuace spolu s německým vojskem až po akce směřující k opětnému slučování rodin.[1] Jiný výklad tohoto pojmu rozlišuje dva druhy nucených migrací – před příchodem sovětských vojsk („útěk"[2]) a po jejich příchodu. „Vyhnání" se v takovém chápání vztahuje výlučně na pohyby obyvatelstva po přechodu fronty na západ. Třetí část tohoto procesu tvoří integrace uprchlíků a vyhnanců do nové společnosti.[3]

---

1 Takové pojetí, převzaté ze známé edice *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ostmitteleuropa*, Bonn 1953, je i v současnosti typické především pro autory spjaté se svazy vyhnanců, a v jejich okruhu také fakticky nepodléhá kritické reflexi. Srv. nejnověji THIESEN, A.: Die Vertreibung der Deutschen – Ein unbewältigtes Kapitel deutscher Zeitgeschichte. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, č. 7–8, (10.2.1995). Je třeba ovšem upozornit, že podobně zní i titul nejdůležitější německé publikace na toto téma z osmdesátých let – BENZ, W. (Hrsg.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten*. Frankfurt/M. 1985. Když se později Benz k tomuto tématu vrátil, dal svému dalšímu článku název Flucht – Vertreibung – Zwangsaussiedlung. In: KOBYLIŃSKA, E.– LAWATY, A.– STEPHAN, R. (Hrsg.): *Deutschen und Polen*: 100 Schlüsselbegriffe. München 1992, s. 413–420. Polský přetisk in: *Więź*, č. 9 (1992).

2 Tento pojem zahrnuje také evakuaci organizovanou německými orgány. Evakuace, lišící se – přinejmenším teoreticky – od akcí iniciovaných „zdola" (individuálních, rodinných či v rámci obcí) vyšší organizovaností, tu vystupuje jako jedna z forem široce chápaného útěku, či jinak řečeno formy migrace, jež byla vynucena zhroucením německé fronty pod náporem Rudé armády.

3 Viz např. Flucht und Vertreibung der Ostdeutschen und ihre Integration. In: *Deutsche Studien*, č. 32 (1995), s. 126–127.

Trojice pojmů *útěk – vyhnání – integrace* se používá zřejmě nejčastěji; zřetelně navazuje i na článek 116 Základního zákona (tj. ústavy) SRN a zákona „o záležitostech vyhnanců a uprchlíků" z roku 1953, které potvrzovaly příslušnost uprchlíků a vyhnanců ke společenství plnoprávných občanů republiky. Obě skupiny (fakticky tři; mezi „uprchlíky" by bylo totiž třeba dodatečně rozlišovat ty, kteří odešli ze sovětského okupačního pásma NDR a postupně tvořili stále výraznější část osob, jež využívaly příslušného zákonodárství SRN) obdržely v roce 1952 právo na odškodnění zákonnou cestou (*Lastenausgleichsgesetz*, doslova „vyrovnání" škod; skutečné odškodnění bylo samozřejmě nereálné). Odškodnění bylo vypláceno v průběhu následujících desetiletí.[4] Tak se dostáváme k třetímu významovému vymezení pojmu „vyhnání", jak jej chápe právní řád a sociální politika v SRN. Ta totiž za osoby „vyhnané" považuje všechny ty, kteří opustili svá dosavadní bydliště za hranicemi „původní" SRN (do roku 1990), bez ohledu na okolnosti, za jakých k opuštění došlo, a zajišťuje jim, stejně jako jejich dětem, jisté vyrovnání.

Setkáváme se tedy s dvojím chápáním shodně znějícího, ale z hlediska obsahového jen částečně totožného pojmu. Pro historika mohlo „vyhnání" začít již v zimě nebo v červnu 1945, přičemž tento pojem může vztáhnout na celé období 1945–1950 nebo na jeho používání zcela rezignovat. Rozhodujícím kritériem tak či onak zůstává hodnocení situace, za níž osoby, jež jsou předmětem výzkumu, musely opustit dosavadní místa, v nichž žily. Naproti tomu z právního hlediska – samozřejmě mnohem známějšího milionům občanů SRN – tyto okolnosti nehrají žádnou roli, když vyrovnání určené pro uprchlíky a vyhnance využívají také lidé již narození v SRN, tedy osoby, které z hlediska historického nelze takto označit ani při nejširším možném výkladu tohoto pojmu. Disparátnost mezi historickým a právním chápáním pojmu „vyhnání" je pak dodnes příčinou značných emocí – trochu to připomíná situaci, v níž se zámečník a historik umění přou o slovo „zámek".

1.2 V samotné SRN, kde jednoznačně dominuje právně-sociální konotace pojmu, nehrají tyto spory větší roli. O subtilní úvahy historiků, zdali je „útěk" a „evakuaci" obyvatel možno zahrnovat do „vyhnání", se veřejné mínění zajímá jen za výjimečných okolností, o nichž bude řeč v části 1.4.

V německo-polských vztazích je tomu samozřejmě jinak. Zde jsou spory o obsah a oprávněnost pojmu „vyhnání" stále neobyčejně vzrušené. V publicistice Polské lidové republiky (PLR) se „vyhnání", „vyhnanci" a krajanská sdružení (landsmanšafty) jako revanšistické organizace „vyhnanců" těšily nejhorší pověsti, a to především ze dvou důvodů:

Zaprvé, odchod Němců z polského území byl interpretován výlučně jako důsledek války a rozhodnutí postupimské konference, zakotveného ve 12. článku jejího protokolu. Realizace tohoto rozhodnutí byla svěřena Spojenecké kontrolní radě a v jistém smyslu nařízena též Polsku. Normativní formulace, předjímající realizaci vysídlení (*wysiedlenie*) „spořádaným a humánním způsobem", byla chápána jako návod a zároveň jako příkaz.

Zadruhé, protože za vysídlení nesli odpovědnost Spojenci a protože bylo údajně realizováno „spořádaně" a „humánně", byli „vyhnanci" a jejich sdružení označováni (což

4 Aktuální bibliografii k tématu integrace vyhnanců obsahuje článek M. Schwartze Od „wypędzonego" do „nowego obywatela". In: *Transdora*, (10.–11.4.1995), s. 25–35, poznámky – německá část, s. 36–39.

byl další důvod jejich špatné pověsti) za produkt studené války, jenž nemá opodstatnění k existenci ve smyslu historickém, morálním ani právním, ale využívá politické konjunktury, aby poškodil Polsko.[5]

Bylo by možné dlouze citovat barvité charakteristiky, jež byly od padesátých až do osmdesátých let spjaty s tímto chápáním problému.[6] Podobný výčet by však mohl sloužit leda jako úvod do studia dějin propagandy a ne historiografie, jakkoli hesla o revanšismu byla v jistém smyslu užívána i ve společenských vědách. Nadto se zdá, že pozvolna přichází doba, která dovoluje přejít od shromažďování efektních citátů ke kladení zásadnějších otázek. V kontextu polské historické literatury o problémech „vyhnání" by snad mohly být formulovány následujícím způsobem: Byl vůbec pojem, který nás zajímá (a tedy i jím označovaný historický proces), v PLR definován a problémově studován, a pokud ano, tak v jaké formě? Dostal se vůbec jeho popis z roviny politických úvodníků do roviny vědecké?

1.3 V polské literatuře v období od šedesátých do osmdesátých let, kterou jsem použil jako podkladového materiálu k tomuto článku, jsem nenašel žádnou reflexi samotného pojmu „vyhnání". Velká většina autorů vůbec neuvažuje o možném užití podobného termínu, menšina na něj poukazuje v negativním kontextu, který byl naznačen výše. Pro nucenou migraci Němců ve druhé polovině čtyřicátých let se pak užívala celá škála pojmů – „repatriace", „migrace", „odjezd" (*wyjazd*), „návrat" (*powrót*), „exodus", „odliv" (*odpływ*), „emigrace", „přesídlení" (*przesiedlenie*), „vysídlení" (*wysiedlenie*), „nucené vysídlení" (*wysiedlenie przymusowe*) či „transfer". Kdybychom se pokusili o kvantifikační analýzu těchto pojmů, mohli bychom dokázat, že v dřívějších letech byl nejčastěji používán termín „repatriace", později „transfer".

Různorodé užívání těchto pojmů neznamenalo jejich libovolnou aplikaci. Značnou roli při užívání toho či onoho pojmu nesporně hrály důvody mimovědecké (cenzura), i když není pravděpodobné, že postupné mizení pojmů „repatriace" či „emigrace" lze zdůvodnit pouze těmito vlivy. Spíše je možno soudit, že se jedná o jistou stopu reflexe (projevovanou ovšem ve velmi skromném stupni), kterou vyvolala v šedesátých letech prováděná demograficko-statistická šetření.

Nejčastěji zmiňovanou výjimkou je v tomto ohledu článek Krystyny Kerstenové z roku 1963, který analyzoval terminologii a tím reflektoval i složitost celého procesu. Autorka vycházela z předpokladu, že až dosud používané pojmy (zejména „repatriace"), převzaté prostě z chaosu „administrativní praxe" doby bezprostředně poválečné, neodpovídají realitě druhé poloviny čtyřicátých let, a to ani ve vztahu k Němcům, ani ve vztahu k Polákům, Ukrajincům a Bělorusům. Sama přitom doporučovala užívat polský termín adekvátní pojmu *transfert/transfer*, který byl definován jako „dobrovolné nebo vynucené, ale definitivní vytržení určité skupiny lidí z dosavadního rodného prostoru a jejich organizované přemístění (*przerzuceine*) na teritorium jiného státu, provedené na základě mezinárodních smluv. Jeho cílem je přitom snaha o vytváření národně homogenních

5 Příslušnou literaturu hodnotí J. Kołacki a B. Ociepka v publikaci Flucht und Vertreibung der Ostdeutschen und ihre Integration.

6 Dalším způsobem, jak s tímto tématem naložit, bylo jeho zamlčování. Hesla „vyhnání" stejně jako *Vertreibung* neuvádí ani *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN* z šedesátých let, ani o něco novější *Encyklopedia Spraw Międzynarodowych* E. J. Osmańczyka.

útvarů, což má za následek výměnu obyvatelstva na území obývaném větším počtem národností."[7] Použití pojmu transfer či přestěhování (*przeniesienie*) přitom autorka ve vztahu k Němcům doplnila dvěma výhradami: jednalo se o migraci povinnou;[8] „transporty Němců" před postupimskou konferencí je třeba považovat spíše za „vysídlení" než za „přestěhování".

V poměrně obšírné literatuře následujících let prakticky chybí polemika s touto koncepcí, postrádáme ovšem také (kromě pochvalných zmínek) důkazy, že by ji autoři začali brát v úvahu. V polské historické literatuře je obtížné nalézt stopy po skutečné diskusi nejen o pojmu *Vertreibung*, ale i o koncepcích navrhovaných polskými autory.[9] Toto tvrzení lze přitom doložit několika příklady z konce šedesátých let, kdy prací na tato témata vzniklo relativně nejvíce.

Už Krzysztof Skubiszewski nazval svoji práci *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej*. Titul přitom zdůvodňoval tak, že „vysídlení" jako jedna z forem přestěhování obyvatelstva (transferu) je „vždy úkonem nuceným" narozdíl od „přesídlení", jež může být „jak dobrovolné, tak vynucené".[10] Tadeusz Białecki zase svoji práci nazval (bez ohledu na argumenty svých současníků) *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej*. Štětínský historik přitom upozornil, že „termín 'repatrianti' byl po roce 1945 používán vědomě; šlo o to zdůraznit, že takzvaná znovuzískaná území nejsou vlastí Němců, jejichž vlastí je naopak území na západ od Odry". Sám přitom prosazoval užívání termínu „přesídlení", aniž by svoji preferenci zdůvodnil. Slučování rodin pak označoval jako „repatriaci", přičemž tímto pojmem označoval takovéto akty v roce 1946 a spojoval jej nejčastěji se vzrůstající ochotou Němců k odjezdu.[11] Bronisław Pasierb užil v titulu své knihy *Migracja ludności polskiej z Dolnego Śląska w latach 1944–1947* pojem „migrace", v textu pak zásadně volil termín „transfer". Už pro události druhého pololetí roku 1945 byl ovšem ochoten (šel v tom ještě dále než Białecki) užívat termín „emigrace", jakkoli i jemu se její „dobrovolnost" zdála „relativní".[12] Konečně Stefan Banasiak se přimlouval za termín „přesídlení", ale ani on nezaujal vlastní postoj vůči argumentům jiných autorů. Při popisu některých konkrétních stadií migrace pak, podobně jako Pasierb, připouštěl i užití jiných termínů.[13]

---

7 KERSTEN, K.: Migracje powojenne w Polsce: Próba klasyfikacji i ogólna charakterystyka zewnętrznych ruchów ludności. In: *Polska Ludowa*, č. 2 (1963), s. 3–26, zde s. 8. Viz také články této autorky v časopisech *Przegląd Historyczny*, *Przegląd Zachodnio-Pomorski* a *Acta Poloniae Historica* v roce 1964 a v časopise *Kwartalnik Historyczny* v roce 1966.

8 Autorka ovšem neuvedla, proč je termín „povinná migrace ... adekvátnější než termín 'nucená'", když podle jí blízké koncepce Sauvyho, kterou sama uváděla do Polska, „organizovaná migrace Němců z Polska odpovídá všem podmínkám migrací vynucených". Viz KERSTEN, K.: Migracje powojenne w Polsce, s. 11.

9 Jednou z výjimek je T. Szarota, autor práce *Osadnictwo miejskie na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*. Vratislav–Varšava–Krakov 1969, jenž této otázce věnoval jeden z odstavců úvodu (s. 9 nn.); omezil se ovšem jen na zachycení terminologie spojené s migracemi Poláků.

10 SKUBISZEWSKI, K.: *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej*. Varšava 1968, s. 135.

11 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej*. Poznaň 1969, s. 29 n., 89.

12 PASIERB, B.: *Migracja ludności polskiej z Dolnego Śląska w latach 1944–1947*. Vratislav–Varšava–Krakov 1969, s. 11, 95.

13 BANASIAK, S.: *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945–1950*. Lodž 1968, s. 9 n.

Celkově byl tedy v názvech pěti prací, které se zabývaly touto tematikou na konci šedesátých let, jedenkrát užit pojem „migrace", dvakrát pojem „vysídlení" a dvakrát pojem „přesídlení".[14] Různorodost těchto termínů lze ovšem jen stěží přisuzovat vlivu cenzury, ledaže bychom přijali málo pravděpodobný předpoklad, že se direktivy hlavního cenzurního úřadu (*GUKPPiW*) měnily v průběhu několika měsíců.

Nabízejí se ovšem dvě jiná vysvětlení. V prvním případě by bylo možné poukázat na nedostatečnou komunikaci mezi jednotlivými autory, středisky či badatelskými pracovišti. Práce napsané v Poznani, Varšavě, Lodži či Štětíně rozebírali pouze zdejší specialisté, a proto se neobjevila nutnost reagovat na názory, s nimiž přišli badatelé v jiných oblastech. Podle této teze by tedy problémové zkoumání poválečných migračních procesů ztroskotávalo na nedostatečné výměně vědeckých informací.

Druhá hypotéza vychází více z problematiky vlastního tématu. Navrhovaná koncepce Krystyny Kerstenové poukazovala na jistou univerzální příčinu nucených migrací: „snahu o utvoření národně homogenních státních útvarů". V uvedené literatuře z šedesátých až osmdesátých let však tento motiv nehrál prakticky žádnou roli, neboť příčina „vyhnání" byla spatřována výlučně v nedávné historii polsko-německých vztahů. Kdyby byla tato hypotéza oprávněná, museli bychom připustit vážné zúžení badatelského horizontu, v němž by pro problém v jeho celistvosti prostě nebylo místo. Taková situace by ostatně byla typická – podobně jako u hypotézy první – nejen pro šedesátá léta.

1.4 Další výjimkou, jež dokládá existenci polské reflexe událostí spjatých s vynucenou migrací Němců, je osud takzvaných polsko-západoněmeckých *Doporučení pro školní učebnice* (*Zalecenia podręcznikowe*), vydaných v roce 1976.[15] V bodu č. 22, nazvaném Přemístění obyvatelstva, se hovoří o pěti formách, jimiž Němci opouštěli svoji vlast na východ od Odry a Lužické Nisy: evakuaci, útěku, vyhánění, nuceném vysídlení na základě mezispojeneckých dohod o transferu a konečně o ojedinělých případech přesidlování a individuálního vystěhovávání. V následujících odstavcích *Doporučení* nalezneme informace o adaptaci „osob vyhnaných z vlasti" (*Heimatvertriebene*) v SRN[16] a závěrečné ujištění, že „toto obyvatelstvo je již delší dobu politicky pevně integrováno do velkých stran a společenských organizací" SRN.[17]

V Polsku jak bod č. 22, tak celek *Doporučení* nevyvolaly větší kontroverze, jakkoli obsahovaly modifikace oficiálních náhledů na problém „vyhnání" a současně otevíraly jistou možnost pro hlubší revizi názorů na německá krajanská sdružení, k níž – dodejme – nedošlo. V SRN byla tato *Doporučení*, a především bod č. 22, napadána jako dalekosáhlý

---

14 Skubiszewski, Białecki, Pasierb a Banasiak, srv. výše; viz též DOMINICZAK, H.: Wysiedlenie ludności niemieckiej z ziemi lubuskiej w latach 1945–1950. In: *Historia*, č. 3 (1967), sešit 1, s. 136–154.

15 Z publikace *Zalecenia Komisji UNESCO Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Republiki Federalnej Niemiec do spraw podręczników szkolnych w zakresie historii i geografii*, red. A. Czubiński, Z. Kulak, Poznaň 1986, vyplývá, že tato *Doporučení* byla v PLR publikována v letech 1976–77 celkem čtyřikrát: jako brožura vydaná Wydawnictwem Szkolnym i pedagogicznym, v časopisech *Kwartalnik Historyczny* a *Przegląd Zachodni* a v kolektivní práci vydavatelství PAX. Ve srovnání s třistatisícovým nákladem vydaným v SRN to ovšem bylo jen velmi málo. Zdá se, že v podobné proporci byl text uplatněn i při metodologických a didaktických diskusích o dějepise v SRN a PLR.

16 Je to jediný příklad použití tohoto pojmu v celém textu *Doporučení*.

17 *Tamtéž*, s. 46. Je snadné si domyslet, že právě tato formulace náležela k nejostřeji diskutovaným. Srv. W. Markiewicz, předmluva k témuž, s. 10.

ústupek ve prospěch polských historiků, a to především z toho důvodu, že v klíčových místech textu nebylo užito pojmu *Vertreibung*.[18] Racionální, emocí zbavená obrana bodu 22 nebyla však v zásadě obtížná. Například Klaus Zernack argumentoval tím, že *Doporučení* namísto souhrnného pojmu „vyhnání" užívají termíny pro čtyři konkrétní stadia tohoto procesu (tj. vyhnání, nucené vysídlení, přesídlení a odjezd),[19] přičemž uvedené rozlišení mělo – podle členů komise – směřovat především k „historické přesnosti".[20] Takový názor podpořil i Karl Dietrich Erdmann, tehdejší přední autorita mezi německými dějepisci 20. století.[21]

1.5 Nečetné pokusy zodpovědět otázku, čím byla z hlediska polského historika vynucená migrace německého obyvatelstva ze zemí na východ od Odry a Nisy, nepřinesly do roku 1989 znatelnější výsledky. Nejdůležitější pokus o takovouto reflexi pak fakticky podnikl nehistorik Jan Józef Lipski v roce 1981. Lipski neužíval pojmu „vyhnání", dotkl se však tabu mnohem hlubšího, neboť tvrdil, že vysídlení lidí z jejich domovů je zlem, za konkrétních podmínek snad menším, ale přece jen zlem, „kterého jsme se sami dopustili".[22] Do roku 1989 se historikové tohoto aspektu problému v podstatě nedotkli. Jednou z výjimek byl o několik let později publikovaný článek Krystyny Kerstenové, v němž autorka vyslovila názor o výrazném vlivu „národnostního principu", z nějž vycházely úvahy o polském státu, na rozhodnutí a ochotu vysídlit Němce. „Na zhodnocení všech důsledků tohoto procesu z dlouhodobého hlediska je brzy," uzavírala autorka. Současně reagovala na volání Lipského po kvalifikaci vysídlení. Podle Kerstenové bylo tehdy, stejně jako v dnešní době, „z perspektivy roku 1986 vystěhování Němců z Polska ... oním menším zlem, jemuž však nebylo možné uniknout".[23]

Když se dnes historikové vracejí k otázce vysidlování, snaží se v prvé řadě – podobně jako v šedesátých letech – rekonstruovat dvě fáze: jednak jeho normativní zakotvení a plánování, jednak faktický průběh. O tom, zda odmítnout či přijmout princip „vyhnání",

---

18 Úplný přehled argumentů proti *Doporučení*, především proti bodu 22, přináší publikace *Materialungen zu deutsch-polnischen Schulbuchempfehlungen*: Eine Dokumentation kritischer Stellungrahmen. Bonn, Kulturstiftung der deutschen Vertribenen 1980.

19 Autor, jako obvykle precizní, odmítl do „vyhnání" zahrnout útěky a evakuace. Po letech Wolfgang Jacobmeyer, jeden z členů komise, nabídl jinou skladbu forem „vyhnání": evakuace – útěk – vlastní vyhnání – znemožnění návratu. Srv. JACOBMEYER, W.: Die deutsch-polnischen Beziehungen in der Neuzeit als Konfliktgeschichte. In: *Polen und Deutschland*: Nachbarn Europa. Hannover 1995, s. 17–33, zde s. 30. Z dalších např. B. Ociepka v práci *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*. Vratislav 1992, s. 19, rozlišuje pro léta 1945–49 evakuaci, živelný útěk, dobrovolný odjezd a nucené vysídlení.

20 Dopis K. Zernacka redakci *Frankfurter Allgemeine Zeitung* z prosince 1976 je otištěn in: JACOBMEYER, W. (Hrsg.): *Die deutsch-polnischen Schulbuchempfehlungen in der öffentlichen Diskussion der Bundesrepublik Deutschland*. Braunschweig 1979, s. 211 n.

21 Příslušný text K. D. Erdmanna z roku 1978 je přetištěn *tamtéž*, s. 277–282.

22 LIPSKI, J. J.: Dwie ojczyzny, dwa patriotyzmy: Uuwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków. In: *Kultura*, č. 409 (1981), sešit 10, s. 3–29, cit. ze s. 8 n.

23 BUJNOWSKI, J. [KERSTENOVÁ, K.]: Przesiedlenie Niemców – refleksje historyka. In: *Veto*, č. 16 (1988), s. 4–9, zde s. 9. Teze o výrazném vlivu „národnostního principu" (a o z něj plynoucích „etnických čistkách" jako jeho instrumentu) získala v literatuře převažující vliv především pod dojmem událostí v Jugoslávii. Z rozsáhlé literatury viz např. LEMBERG, H.: Ethnische Säuberung: Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblemen? In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, č. 46, (6.11.1992).

se rozepisují především novináři a politikové.[24] Jejich diskuse stále probíhá, poznamenejme jen, že historikové dnes užívají jak z hlediska emocionálního neutrální pojem „transfer" (v tom smyslu, v jakém byl uveden do diskuse již roce 1963), tak pojmy z tohoto hlediska nejvíce zatížené – „vyhnání" a „vyhnanství".[25] Tyto dva pojmy se vžily mimo jiné v souvislosti s polským obyvatelstvem přesídleným z území na východ od řeky Bug. Užití pojmu „společná nepřízeň osudu" vyhnaných Poláků a Němců[26] přitom napovídá – bez ohledu na výstižnost této formulace –, jak výrazně se proměnil nejen obzor badatelů, ale i podmínky pro diskusi. Vnější okolnosti nehrají na rozdíl od minulých let prakticky roli a historikové o své terminologii rozhodují bez ohledu na politická či právní omezení.

2. *Interpretační modely*

Největší množství prací zabývajících se tématem, které je předmětem našeho zájmu, vzniklo v šedesátých letech. Ve druhé polovině čtyřicátých let bylo uveřejněno jen několik málo příspěvků, které komentovaly po roce 1945 sestavený statistický materiál. V první polovině padesátých let nebylo o daném tématu publikováno takřka nic. Naopak od sklonku padesátých let byla v průběhu následující dekády uveřejněna většina studií, jimž se věnuje tento článek. Práce ze sedmdesátých a osmdesátých let jsou nepočetné a pocházejí především z per vojenských historiků. V devadesátých letech sice zájem o dané téma vzrostl, ale vzhledem k diametrálním rozdílům oproti celé předchozí tvorbě jim musí být věnován zvláštní oddíl (4).

Nucená migrace Němců byla v minulosti popisována na základě odlišných pramenů, práce se zabývaly různými geografickými celky i časovými obdobími. Přesto však lze rozlišit tři základní interpretační přístupy, které by se dnes daly označily jako „paradigmata".

2.1 První z nich můžeme nazvat přístupem „minimalizujícím". „Odliv" Němců z Polska byl v duchu této interpretace považován za jev zcela marginální, za jednu z mnoha komponent polonizační (či jak se tehdy tvrdilo: repolonizační) akce v takzvaných západních a severních oblastech, jež byly nově přičleněny k Polsku. Za klasickou v tomto směru lze považovat kolektivní práci o štětínských Pomořanech v letech 1945–1965, v níž byla několika podstatnějším informacím o vysídlení Němců věnována jediná ze 718 stran textu.[27] Podobně byly v monumentálním svazku *Ziemie Zachodnie w granicach macierzy*

---

24 Srv. programové texty A. Hajnicze a K. Wóycického in: *Polska–Niemcy*: Kompleks wypędzenia. Nawiązanie dialogu. Řada *Polska w Europie*: Zeszyt specjalny. Varšava 1995. Z politiků v této diskusi vystoupili mj. W. Bartoszewski (projev před Spolkovým sněmem a Spolkovou radou 28.4.1995) a K. Skubiszewski (Spotkanie polityki z moralnością. In: *Rzeczpospolita*, (11.10.1995).

25 Z historiků, kteří své názory zveřejnili ve výše zmíněné publikaci, se pro používání termínu „transfer" vyslovil P. Madajczyk. W. Stankowski ve studii publikované v *Deutsche Studien* (srv. pozn. 3) tvrdí, že užití pojmu „vyhnání" v textu polsko-německé smlouvy z 14.11.1990 zavazuje historiky k užívání tohoto termínu. E. Dmitrów v článku Ku porozumieniu bez nieporozumień, in: *Rzeczpospolita*, (1.11.1995), užívá střídavě pojmy „vyhnání" a „vysídlení" s odkazem, že termíny „vyhnání" a „očištění" se objevují i v polských pramenech z let 1944 a 1945.

26 BORKOWICZ, J.: Wypędzeni Polacy. In: *Polska w Europie*, č. 18 (1995), s. 50–68.

27 *Pomorze Szczecińskie 1945–1965*. Red. E. Dobrzycki, H. Lesiński, Z. Łaski. Poznaň–Štětín 1967.

věnovány „útěku a přesídlení Němců" čtyři ze 408 stran.[28] Tato marginalizace celého procesu byla neoddělitelnou součástí teze o úplné integraci takzvaných západních oblastí – v roce 1945 údajně takřka neobydlených – se zbývajícím polským územím. „Odvažujeme se tvrdit, že v nejdůležitějších rysech byla integrace zcela – nebo téměř zcela – uskutečněna, " napsal v roce 1966 prominentní sociolog. „Nemalou roli v tom hrál fakt, že osidlování západních oblastí bylo procesem, který se týkal území v naprosté většině liduprázdného, země nikoho – dá-li se to tak říci –, sice civilizované, avšak strašně zničené v důsledku válečných operací".[29] Uvedenou tezi konsekventně doplňovaly obšírné vývody o rozsahu válečných škod.[30] V duchu této interpretace totiž majetek opuštěný Němci získával svoji hodnotu až teprve poté, co se ocitl v polských rukou a obhospodařovali jej noví vlastníci.

2.2 Druhou interpretaci můžeme nazvat „postupimskou". V tomto modelu náleží nejvíce prostoru různým aspektům vývoje, jenž vyústil v rozhodnutí Spojenců o odsunu, zakotveném ve 12. článku protokolu z konference v Postupimi. Výrazné místo v této koncepci zaujímá fiasko mezinárodního systému ochrany menšin v meziválečné době, dále neloajalita německých menšin nacházejících se za hranicemi Říše, a to nejen v Polsku, jejich fašizace, aktivita „páté kolony" a kolaborace s okupanty, včetně spoluúčasti na zločinech spáchaných na polském obyvatelstvu; zvláštní zřetel je brán na masové deportace prováděné z rozhodnutí třetí říše. Právě tyto okolnosti a zájem Spojenců na oslabení Německa vedly – podle této interpretace – k právnímu rozhodnutí o nuceném vysídlení, které bylo v Polsku realizováno v duchu norem stanovených Spojenci.[31] Aspekt „spořádaného" a „humanitárně" prováděného transferu byl přitom zvlášť zdůrazňován. Například Edmund Męclewski tvrdil, že už na přelomu let 1945–46 byly podmínky „repatriace" německého obyvatelstva „značně lepší než podmínky repatriantů polských", což mimo jiné dokládal nižší úmrtností odsunovaných Němců v porovnání s Poláky přicházejícími z území na východ od řeky Bug.[32]

2.3 Třetí interpretaci můžeme nazvat „migrační". Podobně jako v předchozí koncepci zde tvoří nucená migrace Němců samostatné téma. V centru pozornosti ovšem nestojí

---

28 *Ziemie Zachodnie w granicach macierzy*: Drogi integracji. Poznaň 1966. Podobná pozornost byla této problematice věnována v dříve vydané publikaci *Polskie Ziemie Zachodnie*, Poznaň 1959. Jako příklad interpretací téhož typu mohou sloužit např. následující práce: JAWORSKI, M.: *Na piastowskim szlaku*: Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945–48. Varšava 1973; OGRODOWCZYK, A.: *Pomorze przywrócone*: Wkład Wojska Polskiego w przejęcie i zagospodarowanie Pomorza Zachodniego w latach 1945–1947. Varšava 1974; WAPIŃSKI, R.: *Pierwsze lata władzy ludowej na wybrzeżu gdańskim*. Gdaňsk 1970.

29 *Ziemie Zachodnie w granicach macierzy*, s. 180.

30 Řadu takových údajů přinášejí výše citované publikace. Ogrodowczyk stejně jako jeho předchůdci přitom tvrdí, že za škody byli odpovědní Němci. Ti také údajně vyslali – již po obsazení Pomořan Poláky – „žabí muže, kteří ničili přístavní zařízení ve Štětíně, a diverzanty podpalující zachráněné domy i veřejné budovy". OGRODOWCZYK, A.: *Pomorze przywrócone*, s. 36.

31 KOKOT, J.: *Logika Poczdamu*. Katowice 1957. Podobnou interpretaci rozvíjí K. Skubiszewski v práci *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej*, s. 135.

32 MĘCLEWSKI, E.: *Powrót Polski nad Odrę, Nysę Łużycką, Bałtyk*. Varšava 1971, s. 498. Údaje o úmrtnosti udával autor podle Banasiaka (viz pozn. 13). V kapitole Repatriacja ludności niemieckiej (*tamtéž*, s. 440–454) se pak omezil na přehled mezinárodních a právních aspektů, přijímaje zcela „postupimskou" interpretaci.

geneze a právní zdůvodnění rozhodnutí o odsunu, ale samotný proces vysidlování německého obyvatelstva, jeho organizace a demografické důsledky. Takto koncipované práce tvoří nejobsáhlejší část polské literatury o „vyhnání". Vedle prací Stefana Banasiaka, jenž se pokusil o zhodnocení celého procesu v rámci polského státu, vzniklo i několik monografií vztahujících se k určitým regionům.[33]

Hodnotu těchto prací jako příspěvků k demografickým dějinám nelze zpochybňovat. Banasiak prověřil podstatné statistické materiály, na jeho závěry se dodnes odvolávají autoři, kteří se zabývají tímto tématem. Nejzávažnější bylo jeho zjištění, že skutečný počet Němců v Polsku v únoru 1946 byl o 20 % vyšší, než vyplývalo z výsledků sčítání obyvatelstva, a statistická bilance vysídlení. Tadeusz Białecki už na prvních stranách své studie o Západních Pomořanech ukázal, že údaje vojvodského úřadu ve Štětíně z roku 1946 byly nejen nepřesné, ale přímo klamné. Úřad tvrdil, že vysídleno bylo 308 tisíc Němců a že na vysídlení ještě čekalo dalších 134 tisíc; ve skutečnosti bylo vysídleno necelých 200 tisíc Němců a ještě více než 300 tisíc jich na vysídlení čekalo.[34] V práci Bronisława Pasierba *Migracja ludności polskiej z Dolnego Śląska* byly popsány hlavní rysy mechanismu vysidlovací akce v Dolním Slezsku. Pasierb upozornil na prameny dokládající aktivitu německých protifašistických výborů, doložil katastrofální bilanci „předpostupimského" vysidlování a připomněl roli, kterou hráli Němci v hospodářství Dolního Slezska v roce 1945.[35] Bylo by možno uvést řadu dalších příkladů podobných zásadních korekcí a závěrů, k nimž dospělo bádání v šedesátých letech. Současně nelze ovšem pochybovat o tom, že i v tomto období[36] bylo chápání tohoto tématu výrazně ovlivňováno dobovou realitou, jejímž důsledkem bylo nejednou libovolné interpretování pramenů. Nejvýrazněji se tato libovůle projevovala ve třech tematických okruzích: 1) v popisu situace Němců, 2) ve zkoumání vztahu Poláků k Němcům, 3) v líčení každodennosti při čekání na transfer a v jeho průběhu.

Charakteristická zdůvodnění ve výkladu těchto tří témat se projevovala do značné míry i při „minimalistické" a „postupimské" interpretaci. Autoři „migračního" směru nicméně shromáždili při studiu vysídlení nejvíce materiálu, na jehož základě vznikly hlavní interpretační koncepce, jež se pak prosazovaly v polské historiografii šedesátých a sedmdesátých let.

3. *Historické reflexe v období studené války*

Všechny tři výše zmíněné koncepce se vyznačovaly tím, že historikové používali pojmy i jazyk, jež převzali z polských úředních pramenů. Nedostatek kritického odstupu od těchto pramenů dokládají některé obraty, jež budu později citovat. Problém však zřejmě spočívá hlouběji. V polských úředních aktech je možno nalézt i úplně jiné materiály než

33 Srv. poz. č. 7 a 10–14.

34 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 11.

35 PASIERB, B.: *Migracja ludności polskiej z Dolnego Śląska*. V posledních dvou tematických celcích dospěl k podobným závěrům i T. Szarota v citované práci *Osadnictwo miejskie na Dolnym Śląsku*.

36 V následujícím desetiletí vypadala situace zcela jinak. A. Magierska v práci *Ziemie zachodnie i północne w 1945 roku*, Varšava 1978, s. 119–133, rekapitulovala tvrzení svých předchůdců o organizaci a demografických důsledcích migrací obyvatelstva, ale neopakovala již žádný z agitačních argumentů vycházejících z literatury šedesátých let (zmíním se o nich v dalším textu).

ty, na něž se odvolávali historikové. V úředních dokumentech není obtížné narazit na řadu stop o represích vůči „němcům",[37] a bylo zřejmě zapotřebí značného cenzorského i redakčního úsilí, aby byla tato problematika z prací úplně eliminována. Otázkou zůstává, kolik z těchto zákroků je třeba připsat na vrub cenzuře, kolik autorům a které redakcím. Jistým ukazatelem může být práce Stefana Banasiaka. Když se ukázalu nemožné ji vydat, lodžská univerzita rozeslala knihovnám šedesát rozmnožených exemplářů s průvodním dopisem, v němž stálo, že „tato práce není určena širší veřejnosti a není žádoucí přetiskovat její části".[38] Důvody takového zvláštního postupu jsou nasnadě. Ačkoli autor při popisu „nedostatků a obtíží" doprovázejících transfer píše, že se vyskytovaly jen ojediněle a že je lze vysvětlit rozsahem operace a specifickými podmínkami let 1945–1947, z textu jasně plyne, že tomu tak nebylo, že především úřady nižších a nejnižších stupňů často nedodržovaly normy stanovené pro tuto akci mezinárodními úmluvami i nařízeními vyšších úřadů.

Problém zkreslení informací, jež obsahují práce tohoto typu, je možno pouze naznačit[39] a upozornit, že tedy máme co činit s literaturou „zmrzačenou", přistřiženou neviditelnými nůžkami. Vzhledem k absenci konkrétních stop po podobných zásazích je ovšem nemožné zformulovat hypotézu, nakolik byly podobné interpretační modely vnitřní záležitostí těch autorů, v jejichž spisech se objevily.[40]

Druhá výhrada upozorňující na nedostatky literatury o tomto tématu se týká druhů využívaných pramenů a konkrétních okolností jejího vzniku. Do osmdesátých let polští autoři prakticky citovali pouze edici *Dokumentation der Vertreibung*. Několik titulů polemizovalo s hodnověrností údajů o „odsunových" zvrátách, které byly uvedeny v úvodu k této publikaci, nicméně žádný z autorů neměl možnost konfrontovat tyto údaje s polskými prameny. Podobný úmysl by byl znamenal jen těžko představitelné „kacířství". Výjimečné, například v netištěné práci Banasiaka, šlce nalezneme zmínky odkazující na metodologické problémy spojené s interpretací německých pramenů, jimž byla – přes všechny výhrady – přiznávána jistá dokumentární hodnota.[41] V zásadě ovšem bylo možno

37 Hrubě způsob psaní tohoto slova poskytuje nejzřetelnější příklad falšování pramenů. V letech 1945–46 byla slova „Němec" a „Německo" psána, jak známo, všeobecně s malým „n", ale ve fragmentech těchto dokumentů citovaných v historické literatuře z šedesátých let nenajdeme po tomto úzu ani stopy!

38 Srv. dopis děkana Filozoficko-historické fakulty Lodžské univerzity knihovnám z 23.2.1968, vložený do každého rozmnoženého strojopisu.

39 Srv. např. SZCZEGÓŁA, H.: Przesiedleńcze dzieje wysiedlenia Niemców z Polski (czerwiec–lipiec 1945) In: *Transodra*, s. 51–56, zde pozn. 8. Autor poukazuje na to, že strojopis doktorské práce B. Pašerba o vysídlení Němců z Dolního Slezska obsahuje odkazy svědčící o záměrném podněcování protiněmeckých nálad mezi polskými vojáky. Cenzura ovšem podobné informace z publikace vyškrtla.

40 Jistým ukazatelem mohou být údaje o roce vydání publikace. Lze předpokládat, že P. Lippóczy a T. Walichnowski v práci *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski po Drugiej Wojnie Światowej w świetle dokumentów*. Varšava–Lodž 1982, měli ve srovnání se svými předchůdci v šedesátých letech mnohem větší možnost zveřejnit některé nové prameny. Tuto příležitost ovšem nevyužili a publikovali pouze dokumenty, jež potvrzovaly oficiální interpretaci transferu.

41 BANASIAK, S.: *Przesiedlenie Niemców*, s. 58. Podle autora tyto zprávy obsahují „v nejlepším případě pouze části pravdy o průběhu přesídlení". Podobné výhrady formuloval také M. Wojciechowski ve studii Exodus Němců za Odrou a Nisou Lužickou. In: WOJCIECHOWSKI, M.: *Okiem historyka*. Warszawa–Berlín–Bonn 1918–1981. Lodž 1989, s. 189–209. Wojciechowski také poukazuje na obtížnost srovnání tak rozdílných pramenů, jako jsou osobní výpověď a úřední dokumentace. K tomu také SZAROTA, T.: *Osadnictwo miejskie na Dolnym Śląsku*, s. 14 n.

v polské literatuře šedesátých let citovat z nepolských zdrojů pouze v případě, že v nich například Němci děkovali a Britové s uznáním konstatovali „velkou pečlivost polských úřadů, aby byla repatriace provedena funkčně a lidsky".[42]

Tato upozornění jsou nutná pro pochopení soudů a názorů zmíněných v dalším textu, nemohou je však plně vysvětlit. I když nebylo možné studovat některé prameny a odkazy na jiné prameny byly proti vůli autorů z tištěných prací vyškrtnuty, nelze vyloučit, že libovůle v interpretaci pramenů spadá do jisté míry také na vrub přesvědčení autorů.[43] „Zmrzačené" texty přesto dodnes zůstávají důležitým zdrojem informací o „vyhnání".

3.1 Sledujeme-li historické reflexe poválečné situace Němců, jen výjimečně v polské literatuře nalézáme zmínky o bezbrannosti civilního obyvatelstva po přechodu frontové linie či odstupňování míry jeho zodpovědnosti (tj. viny za nacionální socialismus).[44] Spíše z ní lze získat dojem, že tvořili skupinu předurčenou k pokračování v boji, organizovanou neviditelnou rukou německého státu, a jako takoví i nadále představovali nebezpečí pro Polsko a Poláky. Proto byla například ochotně opakována verze, že návrat Němců do Štětína, probíhající od jara do léta 1945, byl akcí řízenou a organizovanou „za pomoci všech tehdy dostupných dopravních prostředků".[45] Němci dále údajně úmyslně kalili dobré vztahy mezi Poláky a sovětskými orgány, ničili majetek, mimo jiné zakládali požáry, záměrně porušovali právní předpisy, například pašovali přes hranice peníze a „cenné předměty", a navíc kladli Polákům aktivní odpor.[46] O sítích německých ilegálních organizací (jako nejnebezpečnější formě odporu) se zmiňovaly prakticky všechny práce. Většina autorů je považovala za důležitý činitel situace v „západních oblastech", aniž přihlížela k faktu, že informace čerpané z tisku či magisterských prací uložených

---

42 Např. svědectví plukovníka Growse, šéfa britské mise v Kalawsku, je možno nalézt ve většině citovaných knih, stejně jako dojmy jistého C. Chestertona z revue *Labour Party*. Výjimku představuje práce Banasiaka, v níž jsou citovány i příklady britských a sovětských stížností na ledabylou přípravu transportů.

43 Viz BUJNOWSKI, J. [KERSTENOVÁ, K.]: Przesiedlenie Niemców, s. 5. Studie „byly podrobovány autocenzuře, ještě nežli je dostal oficiální cenzor. Retušovány byly především podmínky, za nichž probíhalo vysídlování Němců, ať už byly zamlčovány nebo připomínány jen v náznaku, s tendencí chápat a hájit stanovisko Poláků, jak úřadů, tak společnosti."

44 Např. SKUBISZEWSKI, K.: *Wysiedlenie Niemców*, s. 121, se dokázal zbavit optiky polských pramenů a napsat, „že každé vysídlení je ve své podstatě těžkým zážitkem" a zasahuje i „jedince osobně nevinného".

45 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 34. Názor je převzat z pamětí P. Zaremby. Podobné tvrzení (bez odkazu na pramen) nalézáme u S. Zwolińského, Wkład Ludowego Wojska Polskiego w utrwalanie przemian społeczno-politycznych na ziemiach zachodnich i północnych. In: GAĆ, S. (red.): *Ludowe Wojsko Polskie w walce, służbie i pracy na ziemiach zachodnich i północnych 1945–1950*. Poznaň 1983, s. 306–350, zde s. 310. Tamtéž, s. 311, je obsaženo i tvrzení, že vysidlování, které probíhalo již v létě 1945, v momentu, kdy postupimská konference teprve zahajovala svá jednání, „bylo schváleno dřívějšími dohodami" (?). Nikdo z historiků si nekladl otázku, kdo v květnu či červnu 1945 mohl „řídit" či „organizovat" pohyby německého obyvatelstva – ledaže bychom přijali tvrzení H. Dominiczaka z publikace *Wróciliśmy na Ziemie Lubuską*: Udział Wojska Polskiego w zasiedleniu i zagospodarowaniu Ziemi Lubuskiej 1945–1948, Varšava 1954, s. 54: „Ve světle dokumentů nemůžeme dnes pochybovat, že na rozhodnutí o tomto návratu [tj. Němců na Lubušsko – pozn. překl.] mělo značný vliv nacistické podzemí, jež mezi obyvatelstvem zahájilo široce založenou agitaci, aby se navracelo do svých dřívějších sídlišť." Na rozporuplnost tvrzení o roli podobných nacistických ilegálních struktur ještě upozorním v dalším textu.

46 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej*, s. 44–48, 86 n.

v archivu vojvodského velitelství Státní bezpečnosti (SB) neobstojí před kritickým úsudkem.[47]

Například Bronisław Pasierb na základě těchto pramenů kreslil překvapující obraz německého ilegálního podzemí. Ozbrojených teroristických útoků proti Polákům muselo být podle jeho práce jen o málo méně než případů, kdy bezpečnostní orgány zjistily kolportování letáků vydávaných tak podivnými organizacemi jako *Britische Schlesien* či *Polonia Restituta*.[48] Pouze jeden z autorů konce šedesátých let vyslovil názor, že werwolfové nepředstavovali vážnější hrozbu.[49]

Všechny zmíněné protipolské postoje Němců byly – podle interpretací z šedesátých let – tím hanebnější, že jejich životní standard „nebyl nižší než životní úroveň polského obyvatelstva", a v případě odborníků byl údajně dokonce „vyšší, než tomu bylo u polského obyvatelstva". Tato fakta měla (zároveň s tvrzením o údajně dobrovolném odjezdu Němců již ve druhém pololetí roku 1945)[50] ovlivnit pohled čtenářů na Němce, a tím také oprávněnost rozhodnutí o jejich „přesídlení".

3.2 Pro historickou reflexi poválečné situace Poláků je typické, že obraz „zlých Němců" byl uváděn do kontrastu s autostereotypem „dobrých Poláků": „Polské obyvatelstvo se ve velké většině chovalo [k Němcům] velmi tolerantně, a to i přes vědomí ještě čerstvých křivd, ponížení a utrpení."[51] „Ve vztahu k repatriovanému německému obyvatelstvu se polští vojáci chovali důstojně a čestně... Zvlášť lidský postoj projevovali ... při organizování kolon automobilů či koňských povozů, které převážely starce, děti, těhotné ženy a mentálně zaostalé osoby."[52] Zločinnost se týkala v podobné míře Němců i Poláků, mezi zloději byli často (i podle názorů úřadů) Němci či *volksdeutsche*.[53] Odtud již nebylo daleko k tvrzení, že vysidlování v létě 1945 bylo diktováno potřebou „zajištění bezpečnosti na západních hranicích státu" a že bez této akce by nebylo možné „zajistit sociální klid a pořádek" v této oblasti.[54] Charakteristické je, že autor se zmínil pouze o těch případech loupeží, sabotáží a vražd, jež spáchaly německé bandy (případně vlasovci) nebo členové antikomunistického podzemí.[55]

---

47 „Ve velmi bohaté archivní dokumentaci týkající se přesídlení Němců nebyly nalezeny žádné informace o aktivním odporu ze strany Němců v době jejich přesídlování do Německa," tvrdí S. Banasiak, *Przesiedlenie Niemców*, s. 51 n. Dnes víme, že se výjimečně odehrály případy, které jsou s podobným tvrzením v rozporu, na autory zabývající se nacistickými ilegálními strukturami však Banasiakovo konstatování nemělo žádný vliv.

48 PASIERB, B.: *Migracja ludności polskiej*, s. 60–65. Velký význam těmto organizacím připisuje také ŁEMPIŃSKI, Z.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z województwa śląsko-dąbrowskiego w latach 1945–1950*. Katowice 1979, s. 65–76. Viz také literatura cit. v pozn. 45.

49 SZAROTA, T.: *Osadnictwo miejskie na Dolnym Śląsku*, s. 136, 281 n. Je zrážející, že je to jedna z nemnoha prací, v nichž je slovo *Werwolf* uváděno správně.

50 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 51 n., 68.

51 *Tamtéž*, s. 49.

52 OGRODOWCZYK, A.: *Pomorze przywrócone*, s. 34. Podobně též ZWOLIŃSKI, S.: *Wkład Ludowego Wojska Polskiego*, s. 313; DOMINICZAK, H.: *Wróciliśmy na Ziemie Lubuską*, s. 67.

53 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 50.

54 OGRODOWCZYK, A.: *Nad Odrą i Bałtykiem*: Osadnictwo wojskowe na zachodnich i północnych ziemiach Polski po drugiej wojnie światowej. Varšava 1979, s. 33, 35. Týž autor ostatně používal již roku 1974 pro vojenskou kolonizační akci v létě 1945 termín „civilní fronta boje". Viz týž: *Pomorze przywrócone*, s. 100.

55 *Tamtéž*, s. 191–193, 204–214. Pouze při zmínkách o pašování a nelegálním překračování hranic

Vztah polských úřadů k vysídlovaným osobám byl údajně až na výjimky[56] stejně příkladný jako v případě polského obyvatelstva. „Ve všech sběrných táborech Němci dostávali příděly potravin přesně podle předpisů. Blahovůle polských celních orgánů při kontrolách zavazadel umožňovala Němcům vyvážet mnohem větší zásoby potravin (zvláště tuků) i dalších předmětů, než předpisy dovolovaly."[57] Na přesídlení Němců Státní repatriační úřad (*PUR*) „vynaložil ohromné peněžní prostředky", a to jak na sanitární péči, tak i na potraviny. Byla jim poskytována obživa „přesně podle stálých potravinových norem, které byly totožné s II. kategorií přídělového systému pro polské obyvatelstvo".[58] Nelze se tedy divit, že postoje polského obyvatelstva i úřadů vůči Němcům byly charakterizovány – v duchu oficiálních prohlášení a tisku ze čtyřicátých let[59] – jako „lidské a humánní".[60]

3.3 Přejděme k okolnostem vysídlení. Příčinou vícekrát zmiňovaných „nedostatků" při transferu byly údajně především „všeobecné organizační a hospodářské těžkosti, které tehdy prožívala celá naše země"[61] – válečné škody, hlad, nemoci; ve vztahu k Němcům pak nejen tyto obecné příčiny, ale také konkrétní potíže s přípravou vlaků, špatným stavem železniční sítě a vozového parku. Jiný důvod obtíží, plynoucí již bezprostředně z postojů Němců, byl shledáván v „divoké" repatriaci, která probíhala prý jejich vlastní vinou neorganizovaně, navzdory plánovaným akcím.[62]

Úmrtnost při transportech byla důsledkem především těchto a dalších objektivních příčin (věkové struktury, nemocí, nedostatku potravin a léků), relativně však nebyla vyšší než úmrtnost polské populace „repatriované" v roce 1945 z východu.

Roku 1945 (nikoli ovšem již v roce následujícím) došlo k „ojedinělým případům zvůle", ale „pokusy mstít se na Němcích byly pokaždé mařeny polskými orgány, které od samého počátku bezohledně trestaly jakékoli podobné případy, jež se mezi Poláky objevily". Odkud se tedy vzaly zprávy o násilí, vraždách a zločinech, jež shromáždili vydavatelé *Dokumentation zur Vertreibung*? Téma násilí a vražd při transferu se v polské literatuře prakticky neobjevovalo, o „bití" polský autor s odstupem času napsal, že o něm pozdější zprávy Němců „mohly jen fantazírovat".[63] Krzysztof Skubiszewski sice zdůrazňoval, že

---

hovoří autor i o pachatelích jiného původu, s. 197–202.

56 PASIERB, B.: *Migracja ludności polskiej*, s. 101, se zmiňuje o tom, že železničáři sabotovali přesidlovací akce.

57 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 115.

58 *Tamtéž*, s. 145.

59 Srv. tisk citovaný u B. Pasierba, *Migracja ludności polskiej*, s. 99. Např. *Trybuna Dolnośląska* se chlubila „jak humánně provádíme repatriaci Němců".

60 „Lidskost a starostlivost" vůči Němcům zdůrazňoval – dokonce vícekrát – T. Białecki v práci *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 44, 175, 199, 200. B. Pasierb v díle *Migracja ludności polskiej*, s. 69, také psal, že se Poláci řídili humánními zásadami a úctou k základním právům jedince, a dodával, že „německému obyvatelstvu byla garantována osobní bezpečnost, ochrana zdraví a *minimum lidské existence* (zdůraznil W. B.), pochopitelně v rámci existujících podmínek a možností".

61 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 93 n. Podobná teze se opakuje ve všech pracích. Białecki argumentoval ještě v roce 1992 tvrzením o „dobře organizované akci" v knize *Historia Szczecina*, Vratislav–Varšava–Krakov 1992.

62 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 116–122.

63 *Tamtéž*, s. 145. Na s. 150 jsou uvedeny příklady trestání provinilých. Białecki tvrdil, že „pokud byla

v létě 1945 byly všechny transporty „odbavovány za obtížných okolností", záhy však došlo k nápravě poměrů. „Němečtí vysídlenci měli velká zavazadla, byli dobře zaopatřeni potravinami, měli zajištěnu sanitární péči a cestovali za stále se zlepšujících podmínek; případné výjimky byly nevyhnutelné vzhledem k rozsahu operace."[64]

3.4 Jednostrannost výše načrtnutých výkladů lze snadno vysvětlit. Polská literatura o „vyhnání" měla v šedesátých letech, z nichž pochází většina citátů, vědecký charakter. Současně byla přinejmenším v téže míře literaturou politickou, agitační, snažila se čtenáře přesvědčit o neoprávněnosti, ba bezdůvodnosti námitek vznesených proti Polsku a Polákům v souvislosti s „vyhnáním" v západoněmecké literatuře, která byla koneckonců často obdobně poznamenána dobou svého vzniku. Teprve skutečný konec „studené války" v roce 1989 a normalizace polsko-německých vztahů snaží historiků povinnost být experty v právním, politickém a morálním mezinárodním sporu.

4. Historická revize let devadesátých

Z literatury vznikající v devadesátých letech vystupuje zcela jiný obraz okolností provázejících „vyhnání". Opět ovšem nelze vše vysvětlovat jen zánikem cenzury, přinejmenším stejně závažné jsou ještě tři další mimovědecké faktory: úplná revize „oficiálního" obrazu PLR, jež byla zahájena již v sedmdesátých letech v samizdatových publikacích a která v následujících desetiletí utvářela obzory poznání historiků i jejich čtenářů; jiné chápání problémů menšin, k němuž položila základ mimo jiné dlouhotrvající diskuse o vztazích mezi Poláky a Židy v osmdesátých letech; ztráta potřeby vytvářet obraz Němce jako nepřítele, jež byla patrná již v posledních letech existence PLR i v oficiální literatuře.

Jedním ze znaků polské literatury zabývající se otázkami „vyhnání" je skutečnost, že se objevila poměrně pozdě. Až na výjimky – již vzpomenutý text Jana J. Lipského – problematika „vyhnání" nehrála význačnější roli v diskusích let osmdesátých ani v rovině historické (tedy jako prvek revize obrazu PLR), ani v rovině mezinárodních vztahů (tj. v případném hledání potenciálního spojence Polska v Německu). Otázka, jak to bylo s vysídlením Němců doopravdy, se v této situaci objevila jakoby znenadání a zaskočila značnou část čtenářů, ale také historiků. Překvapení bylo o to větší, že periodika s výrazným vlivem na veřejné mínění otiskla statě (především mladších a nejmladších autorů) radikálně revidující dosavadní literaturu dříve, než mohly být napsány první rozsáhlejší vědecké práce na toto téma.[65] Stav, v němž publicistika předbíhá odborné bádání, je pro celou polskou diskusi o nejnovějších dějinách v jistém smyslu typický, což však neznamená, že jej můžeme pokládat za normální; z hlediska širší recepce odborných historických prací pak jistě není žádoucí. Co nového však literatura devadesátých let přináší?

4.1 Lze konstatovat, že historiografie se zabývá intenzivněji situací Němců v období od okamžiku, kdy převzaly moc polské orgány, do jejich vysídlení nežli vlastním průbě-

---

tato obvinění opodstatněná, *vždy* (zdůraznil W. B.) to bylo potvrzeno vyšetřováním".

64 SKUBISZEWSKI, K.: *Wysiedlenia Niemców*, s. 119 n.

65 Srv. např. CAŁKA, M.: Polski rachunek sumienia: Wysiedlenia Niemców 1945–1948. In: *Przegląd Powszechny*, č. 5 (1992); Týž: Exodus: Wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski po II wojnie światowej. In: *Mowią wieki*, 2 (1993); MADAJCZYK, P.: O wysiedleniach inaczej. In: *Tygodnik Powszechny*, (21.10.1990); PODLASEK, M.: W skórze Niemca. In: *Polityka*, (15.5.1993).

hem transferu, ačkoli nechybějí ani pokusy o revizi dosavadních názorů.[66] Hlavním tématem se stal neobyčejně represivní charakter nového systému vůči Němcům, kdy jeho jménem vystupovali jak zástupci úřadů, tak soukromé osoby.[67] Poprvé byly studovány poměry v táborech, jimiž prošla podstatná část německého obyvatelstva.[68] Z opatrných odhadů Edmunda Nowaka například vyplývá, že v nejznámějším z nich, v Łambinowicích, dosáhla úmrtnost 38 %![69] V takovém případě by ale počet tamních úmrtí byl vyšší nežli celkový počet zemřelých při všech transportech směřujících do Německa; *PUR* registroval 1136 obětí při transportech a tento údaj opakovala také starší literatura týkající se daného tématu. Witold Stankowski zjistil, že v Ústředním pracovním táboře v Potulicích (několikanásobně větším než tábor Łambinowicích) bylo v letech 1945–1949 registrováno asi 4500 úmrtí. V tomto táboře bylo v roce 1947 internováno 24 tisíc Němců, z toho šest tisíc dětí; úmrtí bylo tolik, že bydhošský úřad civilní správy požadoval, aby část z nich nebyla registrována.[70]

Oběti na životech byly pouze jedním z aspektů fungování soustavy pracovních táborů. Ze studií Nowaka vyplývá, že tábor v Łambinowicích byl sice ústředním, nicméně pouze jedním článkem v institucionalizovaném systému teroru a okrádání, který vytvořila a využívala místní byrokracie. Tento systém byl založen na vykořisťování a destrukci místního obyvatelstva. Vyvstává otázka, zdali se jednalo o výjimečný jev (což zatím nic nedokazuje), nebo zda podobné tábory (teoreticky nazývané místy nucené práce či internace na neomezenou dobu) nehrály rozhodující roli v celém procesu polonizace takzvaných západních a severních oblastí, jež spočívala mimo jiné ve vyvlastnění a odsunu místního obyvatelstva a v přidělování jeho majetku obyvatelstvu příchozímu.

---

66 Srv. např. ROMANOW, Z.: *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1947*. Słupsk 1992, s. 24–27; JANKOWIAK, S.: Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w latach 1945–1959. In: JASTRZĘBSKI, W. (red.): *Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy*. Bydhošť 1995, s. 57–72, 61.

67 To je vlastně jediné téma práce M. Podlasekové *Wypędzenie Niemców z terenów na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej*, Varšava 1995. Autorka přijala zorný úhel pohledu Němců na celý proces, což se projevilo v názvu její práce, a zejména v překládání rozsáhlých pasáží ze zpráv otištěných v *Dokumentation*. Nepřinesla ani nové prameny, ani jejich interpretaci. Zřejmě předpokládá, že polskému čtenáři postačí přehled o německých obětech.

68 Srv. bibliografické údaje uvedené v článku B. Ociepki Flucht und Vertreibung der Ostdeutschen und ihre Integration. Zmínky o táborech se objevují již u Z. Łempińského v práci *Przesiedlenie ludności niemieckiej z województwa śląsko-dąbrowskiego* a v pracích J. Misztala *Weryfikacja narodowościowa na Śląsku Opolskim 1945–1950*, Opole 1984, a *Weryfikacja narodowościowa na Ziemiach Odzyskanych*, Varšava 1990, především v souvislosti s internací autochtonního obyvatelstva v táborech. O autochtonním obyvatelstvu pojednává Cz. Osękowski v práci *Społeczeństwo Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945–1956*, Zelená Hora 1994.

69 V monografii z r. 1991 (*Cień Łambinowic*: Próba rekonstrukcji dziejów obozu pracy w Łambinowicach 1945–46. Opole 1991) autor odhadoval počet zemřelých na „několik set až tisíc osob" (s. 149). Po prozkoumání nových pramenů dospěl k závěru, že „v táboře zemřelo asi tisíc až půl druhého tisíce osob". Srv. NOWAK, E.: Archiwalna prawda o obozie w Łambinowcach 1945–1946. In: *Studia Śląskie*, 1993, sv. 52, s. 223–237, zde s. 234.

70 Bylo to zdůvodňováno mj. skutečností, „že jde pouze o německý živel, který byl v táboře umístěn po obsazení města Bydhoště". Cit. dle faksimile dopisu otištěného W. Stanskowskim v *Deutsche Studien* (viz pozn. 3), s. 215–225, zde s. 220–223.

Na jiný rys pracovních táborů obrací pozornost Jan Walczak na příkladu hornictví. Jeho výzkumy potvrzují veškeré obavy týkající se životních podmínek znevolněné pracovní síly v letech 1945–47. Hlad, špínu, nedostatek ubytovacích kapacit a elementární zdravotní péče, ale i svévoli stráží a táborové správy zakoušeli tito „nucení obyvatelé tábora" v hornictví denně. Němci přitom tvořili mezi zaměstnanými v tomto oboru vysoké procento: v Horním Slezsku jich byla na podzim 1945 mezi horníky více než třetina, v pánvi v okolí Walbrzychu (kde byli zaměstnáni neinternovaní horníci) tvořili dokonce ještě na podzim 1947 většinu. Nejkřiklavější formy diskriminace této nezanedbatelné pracovní síly v hornictví byly postupně omezovány až v letech 1948 a 1949, kdy se snížil počet těchto „nevolníků" z 21 tisíc na dva tisíce.[71]

Další možnost, jak prozkoumat systém represí, představuje rekonstrukce sovětských aktivit. Zmínky o sporech a konfliktech mezi místními velitelstvími Rudé armády a polskými úřady se objevují prakticky v každé z uvedených prací. Novější literatura přitom potvrzuje dřívější (a mezi Němci velmi rozšířené) domněnky, že Rusové – poté co odezněla první vlna násilí – byli v očích poškozených „lepšími" vládci, na které se proto často obraceli s prosbami o pomoc proti Polákům. Tyto názory potvrzují například sovětské kontroly ubytovacích podmínek vězňů-horníků.[72] Situace mohla být ovšem i opačná – polské komise, které v srpnu 1945 navštívily sovětské tábory ve Slezsku, intervenovaly za osvobození značné části vězňů, kteří byli zbavení svobody zcela bezdůvodně.[73] Na další, stejně často se vyskytující aspekt vztahů mezi Rusy, Poláky a Němci poukázal Mirosław Golon. Na základě sovětských pramenů doložil, jak libovolná byla kritéria, jimiž se orgány NKVD řídily při deportaci Němců, a jak výrazně se tato kritéria podobala směrnicím pro deportace Poláků.[74] Je nutné dodat, že z publikací o pracovních táborech vyplývá ještě jeden závěr: ani sovětské, ani polské bezpečnostní orgány nezpřístupňovaly civilní správě údaje o počtech vězněných osob. V tom také tkví jedna ze základních příčin nespolehlivosti odhadů o migračních pohybech, a především o počtu obětí na životech, k nimž při nich docházelo. Vzhledem k tomu, že v táborech na delší či kratší dobu zmizely statisíce osob (odhad jejich skutečného počtu zůstane vždy velmi obtížný), které nebyly zaneseny do žádné evidence obyvatelstva, a nikde jinde nebyla tak vysoká úmrtnost, je obtížné představit si další úvahy na toto téma bez studia pramenů vzniklých z činnosti bezpečnostních orgánů.[75]

---

71 WALCZAK, J.: Niemiecka siła robocza w polskim przemyśle węglowym po II wojnie światowej. In: JASTRZĘBSKI, W. (red.): *Ludność niemiecka...*, s. 73–91.

72 *Tamtéž*, s. 72.

73 Podobně vypadaly výsledky inspekcí v polských táborech. Viz MISZTAL, J.: Przesunięcie Polski na zachód. In: *Polska w Europie* (srv. pozn. 24), s. 45–78, zde s. 60–63 a 71. Již roku 1979 na tyto údaje upozornil Z. Łempiński v práci *Przesiedlenie ludności niemieckiej z województwa śląsko-dąbrowskiego*, s. 151.

74 GOLON, M.: Przyczyny deportacji ludności niemieckiej z Pomorza Gdańskiego do obozów pracy w ZSRR w dokumentacji radzieckich władz bezpieczeństwa. In: JASTRZĘBSKI, W. (red.): *Ludność niemiecka...*, s. 153–184, 168 a 173.

75 To samozřejmě neznamená, že přístup k pramenům policejní provenience problém vyřeší. Dosavadní zkušenosti totiž spíše naznačují, že značnou část událostí, jejíž podíl lze jen těžko odhadnout, prameny vůbec nezaznamenaly.

Stále více se dovídáme o motivech a mechanismech diskriminace a represe. Patří mezi ně samozřejmě příčiny obecné – vliv války, především okupace, následná demoralizace a touha po odvetě.[76] Jiné faktory měly dosti rozptýlenou působnost, avšak ve svém souhrnu skládají obraz přesvědčivý právě svou různorodostí. Například Jędrzej Chumiński a Elżbieta Kaszuba nalezli při svém studiu situace Němců ve Vratislavi memorandum z června 1945, ve kterém se navrhovalo zřízení oddělené „německé" čtvrti,[77] jež měla sloužit – vedle propagačního účelu – k nekompromisní polonizaci takzvaných Poláků *in spe*, cenných buď *z hlediska biologického* (zdůraznil W. B.), nebo jako odborníci.[78] Z téhož období pochází také dokument, v němž jako východisko propracovaného programu diskriminace Němců posloužily německé okupační předpisy týkající se Poláků.[79] Na to, jak několikaleté kontakty s „herrenvolkem" ovlivnily vztahy Poláků k Němcům, poukázal už roce 1990 Andrzej Sakson na příkladu dřívějšího východního Pruska: invaze Kurpiů (tj. obyvatel okolí Ostrołęki, pozn. překl.) na území severních sousedů byla jistě jedním z nejdramatičtějších momentů v historii Mazurů.[80] Podobný model zvláště agresivních postojů k „přespolním" obyvatelům se zřejmě opakoval také v Horním Slezsku. V zásadě ovšem problém náchylnosti nových osídlenců k násilí vůči „místním" dosud čeká na kritickou analýzu. Kromě obecné domněnky, že tuto náchylnost k agresivitě projevovali mnohem častěji lidé, kteří prožili německou okupaci, nežli například navrátilci ze SSSR, víme zatím o tomto tématu jen málo. Je pozoruhodné, že z výše citovaných prací vyplývá, že ani znalost polského jazyka (byť ve formě některého dialektu) nechránila původní obyvatelstvo před násilím ze strany nových přistěhovalců.

Jedním z nejzajímavějších momentů je nestálost a variabilita vztahů mezi mocenskými orgány a vznikající polskou společností v nově získaných západních a severních oblastech. Na příkladu okresu Niemodlin byla již zmíněna svérázná „privatizace" represivního aparátu (či přímo celé nově vzniklé administrativy). Značně dál v tomto pohledu na realitu zachází ve své „revizionistické" analýze Janusz Śniadecki. Na základě výzkumů týkajících se koszalinského vojvodství rekonstruuje obraz „dvou protikladných skutečností, dvou světů", z nichž každý se řídil vlastními měřítky spravedlnosti. „Prvním byl svět právních norem, etiky a morálky, vytvořený tehdejší politickou elitou, neobjektivní a iracionální, cizí polské lidové kultuře", druhým pak svět nezkrotných lidových mas, které přicházely na „divoký západ" s vlastní představou práva – práva džungle. Autor si všímá pokusů vyšších orgánů, především centrálních, zajistit pořádek a bezpečnost v době vysidlování, nicméně konstatuje, že se tak dělo pouze ze strachu před světovým veřejným míněním a Stalinem. Tyto snahy však podle Śniadeckého selhávaly vzhledem

76 Na roli tohoto aspektu jako jednoho z podstatných motivů politiky vůči Němcům poukázal mj. E. Dmitrów v práci *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków*: Poglądy i opinie z lat 1945–1948. Varšava 1989. Konkrétní příklady uvedl E. Nowak v knize *Cień Lambinowic* (záležitost Gęborského). Na snahy Poláků obrátit role, jež jim byly přisouzeny, když byli v roce 1940 vysidlováni z oblasti Warty, upozornil H. Szczegóła v práci Przedpoczdamskie wysiedlenia, s. 52.

77 Samotný plán vyčlenění určitého území nebyl nikterak originální, na stopy po přechodné existenci podobných sektorů upozorňuje novější literatura vícekrát.

78 CHUMIŃSKI, J. – KASZUBA, E.: Niemcy we Wrocławiu w latach 1945–149. In: JASTRZĘBSKI, W. (red.): *Ludność niemiecka*, s. 205–223, zde s. 208 n.

79 ROMANOW, Z.: *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i pólnocnych*, s. 48 n.

80 SAKSON, A.: *Mazurzy – społeczność pogranicza*. Poznaň 1990.

k organizační nedokonalosti státního aparátu i vzhledem k rozbujelé touze po odvetě, podněcované oficiální propagandou s cílem odvrátit pozornost od skutečných problémů období let 1945–46.[81]

Nejslabším článkem v těchto výzkumech je dosud studium postojů německého obyvatelstva. Vedle apatie a vůle klást odpor (jediných postojů, o nichž se zmiňovala starší literatura) se nejvýrazněji projevovala také snaha přizpůsobit se novým poměrům, ne vždy totožná s činností antifašistů. Docházelo i k pokusům vytvořit společnou frontu s „autochtonním" slovanským obyvatelstvem. Převládal však pocit křivdy, jenž pramenil jednak z nepřipravenosti převzít spoluodpovědnost za poražený národní socialismus, jednak z polské politiky, která ani loajálním osobám nenabízela žádnou šanci.[82] Tuto situaci nezměnila ani v prvním období silná závislost hospodářství v nově přičleněných západních a severních oblastech na německé pracovní síle; naopak lidé, kteří nebyli internováni v táborech, byli v nejvyšší možné míře pracovně vykořisťováni.[83] Přitom se ukazuje, že důsledky této masové diskriminace vytvářely problémy, se kterými státní orgány vůbec nepočítaly. Zenon Romanow poprvé upozornil na sociální problémy, které postihly fyzicky i materiálně nejslabší skupiny německého obyvatelstva, jimiž se nedostávalo sociální a zdravotní péče.[84] Tento autor líčí také reakce mocenských orgánů charakteristické pro zmatky, jež nastaly v bezprostředně poválečném období. Na mnoha místech bylo například zavedeno zvláštní označení Němců (většinou páskami s písmenem „N"), jež bylo zrušeno až roce 1946 vzhledem k odporu ústředních orgánů. Existovaly protichůdné názory (a také různá praxe) na zdravotní péči a ubytování pro vysídlované osoby, ovšem v jednom bodě panovala shoda: za žádnou cenu nepřipustit, aby zde Němci znovu „zapustili kořeny". Když bylo v únoru 1946 odhaleno, že v oblasti Dolního Slezska nelegálně vyučuje zhruba tisíc učitelů, během jediného měsíce bylo rozhodnuto o jejich okamžitém odsunu.[85]

Novým rysem bádání je opuštění zásady uměle odlišovat vysídlení Němců od jiných migračních pohybů. Prakticky všechny práce z devadesátých let, jimž jde o více než jen rekonstrukci událostí, upozorňují na mnohostranné vazby mezi osudy německého obyvatelstva a obyvatelstva polského, židovského a ukrajinského.[86] Drastickým, leč výstižným příkladem této vazby je – jinak v literatuře často připomínaný – Ústřední pracovní

---

81 ŠNIADECKI, J.: Die Aussiedlung der Deutschen aus Mittel- und Ostpommern in den Jahren 1945–1946 und die polnische Besiedlungspolitik in den ersten Nachkriegsjahren. In: *Deutsche Studien*, s. 201–214, zde s. 205–209. Šniadecki je také autorem knihy *Kształtowanie się społeczności polskiej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1950*, 1. díl: *Przejmowanie Pomorza Środkowego przez władze polskie*: Problemy osadnicze – ruchy migracyjne. Koszalin 1990, na jejímž základě byl napsán výše citovaný referát.

82 ROMANOW, Z.: *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych*, s. 61–70.

83 *Tamtéž*, s. 79–120. Podobně též B. Nitschke v práci Sytuacja niemieckiej ludności cywilnej na ziemiach polskich. In: *Polska–Niemcy*, s. 36–44. Mimořádná levnost německé pracovní síly a z toho plynoucí poptávka po německých odbornících byly široce komentovány již v literatuře šedesátých let.

84 ROMANOW, Z.: *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych*, s. 124–128.

85 *Tamtéž*, s. 49 nn., 124–132, 138–141.

86 Viz např. MIECZKOWSKI, J.: *Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*: Liczba, położenie i działalność polityczna. Štětín 1994; odbobně též v citovaných článcích P. Madajczyka a A. Hajnicze. Srv. KERSTEN, K.: Anatomia czyszczenia. In: *Gazeta Wyborcza*, (26.6.1995).

tábor v Javorzně. Největší množství informací lze o něm najít nikoli ve výše citovaných publikacích, ale v práci Eugeniusze Misiły o akci Visla.[87] Autorem citovaní velitelé táborů ovšem obracejí pozornost historiků ke kontroverzní knize Johna Sacka, dotýkající se vztahu Židů, kteří unikli záhubě, k Němcům a jejich úlohy ve vznikajícím systému reparací.[88]

5. Závěrem

Příklad Jaworzna naznačuje, že další bádání by se nemělo omezit na dvoustranné polsko–německé schéma, doplněné jen o ruský aspekt, třebaže i takové pojetí může přinést zajímavé publikace.[89] Současně ukazuje na zásadní těžkosti, s nimiž se autoři budou muset vypořádat. Málokdy je totiž historik konfrontován s tak radikálním, morálně dvojznačným obrácením rolí, kdy se z obětí národního socialismu, či jednoduše z obětí Němců, stávají po roce 1945 sami strůjci neštěstí, nejednou soudci vlastních katů, ale mnohem častěji nevinných lidí. Obava, že pro popis této proměny a jejích důsledků se dosavadní metody a jazyk historiků mohou ukázat jako nedostatečné, se zdá být opodstatněná.

Jiný problém souvisí s nejdramatičtějším důsledkem vysídlení Němců a týká se počtu obětí tohoto procesu. Před rokem 1989 se historikové omezovali pouze na citování údajů o obětech v průběhu transportů, jež převzali od *PUR*; existovaly však i další způsoby, jak se vyhnout otázkám po důsledcích diskriminace a násilí.[90] Dnes jsou tyto informace z pochopitelných důvodů neaktuální, scházejí však nové výzkumy. Z téhož důvodu neznáme odpověď na otázku, zda jsou oprávněné nejen starší německé odhady (1,5 až 2 miliony obětí na životech a nezvěstných), ale i novější, značně nižší čísla (nejméně 400 tisíc, z toho 200 tisíc obětí deportací).[91] Rüdiger Overmans tvrdí, že novější odhady „se přibližují skutečnosti právě tolik, nakolik je to možné při současném stavu poznání",[92]

---

87 MISIŁO, E.: *Akcja Wisła*: Dokumenty. Varšava 1993, s. 158 n., pozn. 1. Na příklad Jaworzna, kde byli vezněni Němci, Poláci i Ukrajinci, upozorňují i Madajczyk a Wóycicki.

88 SACK, J.: *Oko za oko*: Przemilczana historia Żydów, którzy w 1945 roku mścili się na Niemcach. Gliwice 1995. V USA a v Německu vzbudila kniha značnou nevoli, v Polsku jediná autorovi známá recenze z pera B. Umińské Zemsta i prawda vyšla v *Ex Libris*, 1995/96.

89 Jako příklad může být uvedena společná pramenná edice *Stettin–Szczecin 1945–1946*: Dokumente–Errinnerungen. Dokumenty–wspomnienia. Rostock 1994. Jedná se o první společnou práci polských historiků z Univerzity ve Štětíně a německých historiků z Baltické akademie v Lübecku-Travemünde.

90 T. BIAŁECKI, jemuž v díle *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego*, s. 140 n., při sčítání Němců v letech 1946–47 „chybělo" 12 tisíc osob, popsal různé příčiny tohoto „deficitu": „přirozený úbytek, migrace osob na jiná teritoria, včetně ilegálních přechodů státní hranice", specifická demografická struktura německého obyvatelstva, špatný fyzický i psychický stav „repatriovaných" (s. 140). Nakonec tedy mohl resumovat: „90 % úmrtí bylo způsobeno stářím, popřípadě různými chorobami" (s. 143).

91 Tento odhad je výsledkem prací *Federálního archivu* v Koblenci, které byly prováděny v letech 1969–1974. Viz *Vertreibung und Vertreibungsverbrechen 1945–1948*: Bericht des Bundesarchivs vom 28. Mai 1974. Bonn 1989.

92 OVERMANS, R.: Personelle Verluste der deutschen Bevölkerung durch Flucht und Vertreibung. In: *Dzieje Najnowsze*, 1994, s. 50–63, zde s. 61.

ale toto hodnocení je obtížné konfrontovat s čímkoli z polské strany.[93] Asymetrie poznání celé problematiky ovšem nemůže překvapovat; v SRN se shromažďováním a zpracováváním osobních dat o „vyhnancích" zabývaly v minulých desetiletích stovky, ne-li tisíce osob. Overmansovy výzkumy by bez této základny byly zcela nemožné. Na druhé straně není jasné, zda by nás podobné výzkumy na polské straně (byť se zatím zdají málo reálné) přiblížily definitivní odpovědi. V této souvislosti se nezdá být nepřiměřeně pesimistická teze, že počet neznámých v této komplikované rovnici, jež by měla alespoň přibližně vymezit velikost německých ztrát, je tak velký, že provedení podobného odhadu „je prostě nemožné".[94]

Dalším problémem je místo „vyhnání" v dějinách Polska. Artur Hajnicz a Kazimierz Wóycicki upozorňují na pokusy svalovat odpovědnost na Rusy (Poláci jako pouhé nástroje plánů Moskvy) a stalinismus („obětmi většiny nejhorších pronásledování, které zažili Němci, se stali i Poláci").[95] Účastníci diskuse o této otázce v létě 1995 v listu *Rzeczpospolita* se nicméně k tomuto argumentu neuchýlili. Zdá se, že mezi nimi panuje shoda přinejmenším v názoru na to, že Poláci nesou zodpovědnost za *způsob* (zdůraznil W. B.), jakým bylo vysídlení provedeno. Větší těžkosti vyvolává potřeba smířit *dictum* Jana J. Lipského („zlo, kterého jsme se sami dopustili") s míněním historiků o nevyhnutelném charakteru vysídlení vzhledem k situaci v roce 1945. Dilema, vycházející z konfrontace mezi morálním hodnocením událostí a výsledkem bádání, se pokusila rozřešit Krystyna Kerstenová. Podřizování se ustáleným normám – píše autorka – „neznamená relativizaci historické pravdy. Tvrdím-li například, že z hlediska polského národního a státního zájmu vysídlení Němců a Ukrajinců po 2. světové válce bylo v tehdejší situaci oprávněné, jakkoli bylo v rozporu s lidskými právy, nerelativizuji tím pravdu, ale zařazuji ji do konkrétního normativního řádu."[96] Za situace, kdy kontroverzní zůstává vzájemná relace těchto řádů při hodnocení celé historie PLR, se zdá ovšem pochybné, zda bude tento argument v diskusích nejbližších let dostačující.

Nabízejí se dva závěry. První je pesimistický. Problémem je – či má být –, že jsme dlouhá léta čerpali z dokumentů a publikací pramenů, aniž jsme si chtěli přiznat, co čteme. Historikové, kteří v *Archiwum Akt Nowych* procházeli dokumenty *PUR*, přece již ve druhé složce narazili na dokumenty týkající se transportu Němců ze Štětína do Švidnina 7. a 8. února 1947, při němž hladem a zimou zemřelo 31 osob. Dokumenty související s touto záležitostí dokazují nejen těžko představitelný nedostatek odpovědnosti osob, které za tento konkrétní transport odpovídali, ale i jednu z dalších příčin této a podobných

93 Takový závěr plyne z komentáře P. Madajczyka ve studii Straty ludności niemieckiej podczas transferu z Polski i wyniku represji, in: *tamtéž*, s. 67–70, jakož i z dalších zde otištěných příspěvků do diskuse na téma historicko-demografické bilance Polska ve čtyřicátých letech. Ve svém článku v *Deutsche Studien* (viz pozn. 3) ovšem Madajczyk tvrdí, že odhad *Federálního Archivu* je možné „akceptovat jako základ pro další diskusi".

94 WOJCIECHOWSKI, M.: Exodus Niemców zza Odry i Nysy Łużyckiej, s. 206 n.

95 Srv. názory v publikacích uvedených v pozn. 3 a 24 a také v průběhu diskuse v listu *Rzeczpospolita*, kterou zahájil článek K. Bachmanna Przeprosić za wypędzenie?, (22.– 23.7.1995).

96 KERSTEN, K.: Dyskusja nad historią PRL. In: *Polska 1944/45–1989*: Studia i materiały, 1, s. 7–14, zde s. 8. Viz též DMITRÓW, E.: Ku porozumieniu bez nieporozumień (viz pozn. 25), odvolávající se na názor Hajnicze.

tragédií – pohrdání cenou života Němců.[97] I další příklad se týká léta obecně dostupného pramenu. Roku 1982 byl v periodiku *Archiwum Ruchu Robotniczego* publikován (v nákladu 2000 výtisků) referát Edwarda Ochaba na celostátní poradě Polské dělnické strany ve dnech 27.–28. května 1945, kde Ochab jasně hovořil o záměru zahnat Němce „jako stádo za Odru a Nisu".[98] Ukazuje se tedy, že termín „vyhnání", odvozený od vyhánění stád dobytka (například na pastvu), byl vědomě užíván i Poláky, a to zdaleka ne sporadicky.[99] Tuto skutečnost můžeme jen těžko odbýt tvrzením, že je pro celou záležitost bezvýznamná. Tím obtížnější je pochopit, proč se dříve nikdo z nás tímto výrokem nezabýval.

Druhý závěr je naopak optimistický. Velká část v článku citovaných autorů připravuje práce, které jistě podpoří „revizionistické" argumenty, uvedené zde ve čtvrtém oddílu. Přitom lze očekávat, že vyvolají diskuse nejen mezi profesionálními historiky. Už počáteční reakce čtenářů ukazují, že otázka vysídlení Němců není ani po padesáti letech pro široké vrstvy zainteresovaných lhostejným tématem.[100] A zůstane-li tato diskuse tak nezávislá na politických vlivech, jako byla v uplynulých letech (což zásadně odlišuje polské historiky například od situace jejich kolegů v Čechách), je možné, že se otázka „vyhnání" již brzy stane jednou ze známějších epizod polské historie čtyřicátých let.[101] To ovšem neznamená, že brzy přestane být kontroverzním tématem.

Z polštiny přeložil Jindřich Dejmek.

---

97 *Archiwum Akt Nowych, PUR*, II. Hlášení vojvodského inspektora *PUR* o této události uzavírá mj. věta: „Jak je patrné ze seznamu zemřelých, byly to osoby staré a slabé děti, jež by i za normálních podmínek mohly zemřít kterýkoli den..." Korunním argumentem obhajoby podezřelých z „nedbalosti" pak byla skutečnost, že úmrtní listy vystavil německý lékař, který nepotvrdil násilná úmrtí. Viz S. Banasiak, *Przesiedlenie Niemców*, s. 179 n.

98 *Archiwum Ruchu Robotniczego*, 7. sv., Varšava 1982, red. F. Tych, s. 65. Na citát upozornil naposled H. Szczegóła, Przedpoczdamskie wysiedlenia Niemców, s. 39, 51, a Cz. Osękowski, *Społeczeństwo Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945–1956*, s. 102 nn.

99 Srv. pozn. 25.

100 Srv. článek M. Podlasekové ve Sborníku *Polska–Niemcy* (viz pozn. 24), zaznamenávající ohlasy čtenářů na její knihu *Wypędzenie Niemców z terenów na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej*, Varšava 1995.

101 Jistým měřítkem zájmu o toto téma může být i fakt, že v době čtyř měsíců mezi napsáním tohoto článku a jeho korekturou byly vydány další publikace o „vyhnání". Pokračuje diskuse na stránkách časopisu *Tygodnik Powszechny* (zatím poslední část z pera Piotra Madajczyka vyšla v č. 28, 14.7.1996), 19. číslo revue *Polska w Europie* přináší materiály z konference Wypędzenie Polaków i Niemców jako procesy współzależne i zbieżne, jež se uskutečnila ve Varšavě v lednu téhož roku. Za redakce Huberta Orłowského a Andrzeje Saksona byly publikovány materiály z konference v Poznani v prosinci 1993 pod názvem *Utracona ojczyzna*: Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenia. Poznań 1996.

Housenky a motýli

O nejnovějších polských syntézách dějin PLR z let 1944–1989

Wiesław Władyka

Hodnocení nedávné či bezprostředně historicky uzavřené minulosti se stalo po roce 1989 v Polsku důležitou součástí nové národní a občanské totožnosti, jakož i předmětem prudkých sporů a politických bojů. Jako vždy obraz minulosti sloužil a nadále slouží různým politickým a ideologickým legitimizacím – dnes máme pravdu my a vy nám dejte své hlasy, protože jsme dokázali, že naše historická cesta byla nejsprávnější a na této cestě jsme nalezli argumenty a hodnoty, které jsou nejlepší zárukou, že myslíme a jednáme moudře, účinně a ušlechtile.

Nejbouřlivější diskuse o Polsku let 1944–1989 probíhaly v tisku a v televizi, oživovány mnoha publikacemi, z nichž vynikala zejména série „rozhovorů-řek", mnohastránkových interview, vnikajících do dějin Polské lidové republiky (PLR) nebo do procesu rozchodu s tímto státněpolitickým útvarem. Takových novináři vytvořených vzpomínek „hrdinů PLR" se objevilo několik desítek; jejich lavinu rozpoutal knižně vydaný rozhovor Janusze Rolického s Edwardem Gierkem.[1] V tomto prvním období „znovu získané nezávislosti" redakce novin na svých stránkách rády umisťovaly dokumenty z právě otevřených archivů, články psané narychlo, nesoucí znaky senzace – o takzvaných bílých místech, o faktech a událostech dříve nedostupných nebo zfalšovaných, které se vztahovaly k posledním desetiletím.

Takto bylo, i když dost chaoticky, bez vědeckého aparátu a často náhodně, nadhozeno mnoho témat a materiálů přibližujících a objasňujících oblast polsko-sovětských vztahů, mnohasměrné působení represivního aparátu, mocenské rozhodovací procesy (v různých záležitostech a obdobích); zpracovány byly také rozmanité studie o událostech. Tisk však inspiroval i zásadnější diskuse, jichž se často účastnili profesionální badatelé – o smyslech a nesmyslech PLR, o cestách a bezcestích, o způsobech čtení nedávné historie. Pozornost přitahovaly diskuse v deníku *Rzeczpospolita* i v časopise *Tygodnik Powszechny*, jakož

1 GIEREK, Edward – ROLICKI, Janusz: *Przerwana dekada*. Varšava 1990; nebo od týchž autorů: *Replika*. Varšava 1990.

i televizní seriál Jerzyho Diatłowického *Rzeczpospolita Dwa i Pół*. To jsou však jen příklady, podobných výměn názorů bylo samozřejmě víc.

Demokracie a demokratický pluralismus mají vést k pluralismu historiografie. Není proč si myslet, že by se historikové od sebe nelišili a že by do zkoumání minulosti, zvlášť té nedávné a ještě žhavé, nepřenášeli své názory a své ideové sympatie. To je podstatou demokracie. Píšu o tom – přestože jde o věc snad samozřejmou – protože dřív, právě za PLR, se vytvořila specifická falešná představa o historické pravdě. Protože existovala její oficiální, politická verze se všemi příslušnými manipulacemi, lží a účelovými výklady, mohlo se zdát, že po dosažení nezávislosti a demokracie konečně bude moci být odhalena „pravá pravda" – ta, která bude odmítnutím dříve závazné verze. Tato představa posilovala rozvoj a obsahovou podobu podzemní historiografie, která v 80. letech zaznamenala v Polsku velké úspěchy a která byla z pochopitelných důvodů budována jako antiteze oficiální „dvorní" historiografie.

Tato antiteze samozřejmě nezmizí, když je na politické scéně v Polsku pevně usazeno seskupení, které se přímo odvozuje z PLR a které často pery svých historiků podporuje pozitivní obraz této PLR, nebo se alespoň snaží vedle takzvaných minusů ukazovat také její plusy.

Historiografie se ovšem pluralizuje ještě mnoha dalšími způsoby. Přinejmenším ve výrazně ideově se vymezujícím tisku je vidět, jak se vynořuje pravicově nacionalistický pohled na dějiny, často odvozený od předválečných vzorů a autorit, jak se pokouší zdůraznit „rolnicko-lidový" kód, nemluvě o kódu katolicko-církevním. Fakta se z minulosti vyvolávají a ukládají podle odlišných schémat a slouží jiným pravdám. Tento proces je teprve v počátcích, avšak během doby jistě zesílí. A tak může mít učitel ve škole k dispozici už brzy více než deset vzájemně si konkurujících univerzitních učebnic, a ne jen tu jedinou a nejpravdivější, o které snil za PLR. Výklad dějin, alespoň v maturitních třídách, by měl spočívat v předvedení všech odlišností, jimiž se tyto učebnice vyznačují, a ve vysvětlení příčin rozdílů a jejich vnitřní, hodnotové subjektivnosti.

Ovšem než tato chvíle nadejde, bude si muset učitel vystačit s učebnicemi, které jsou na trhu. Je jich několik a jejich rozsah se různí, právě tak jako jejich –, řekněme – závažnost. Používá se jich také jako akademických příruček a jejich autory jsou profesionální historici s vědeckými tituly a často s bohatým, dobře zajištěným výdělkem.

Nezabývám se zde různými „dějinami PLR", které sepsali samorostlí písmáci, kteří dnes hledají ideové zadostiučinění, přenášejí na stránky svých knih spiklenecké teorie různého druhu a vyrovnávají se s minulostí podle receptu „Polsko v drápech rudých gangsterů" – těch je na knižním trhu dost a dost. Nepíšu ani o učebnicích typicky školních, doplněných takzvaně výchovnou náplní, kterých je dnes s doporučením ministerstva národního vzdělávání nějakých deset až dvacet. To by bylo téma samo o sobě. Zajímají mne velké přehledné práce příručkového charakteru, které připravili profesionální badatelé, které nesou znaky novátorské syntézy a jsou prvními pokusy vědecky popsat PLR; některé z nich lze využít i na středních školách, jako četby pro žáky, kteří chtějí poznat víc, než jim předepisuje program maturitních tříd.

Čtyři z nich byly napsány po roce 1989, jedna dokonce dříve, pro samizdat (*drugi obieg*), nicméně její další, novější vydání jsou „doplněna a opravena". Řeč je o knize Wojciecha Roszkowského *Historia Polski 1914–1991* (poslední datum se mění podle roku vydání dalších verzí), která vešla ve známost už v 80. letech v emigrantských a samizda-

tových vydáních a jejíž autor v minulosti vystupoval pod jménem Andrzej Albert. Knihy Jerzyho Eislera *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989* (Varšava 1992), Antoni Czubińského *Dzieje najnowsze Polski 1944–1989* (Poznaň 1992), Zbigniewa Jerzyho Hirsze *Polska między II a III Rzeczypospolitą* (Białystok 1993) a Andrzeje Paczkowského *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989* (Varšava 1995) představují zatím první pokusy pojmout celek dějin PLR jako uzavřenou epochu. Autoři si byli při psaní svých děl vědomi uzavřenosti dějinného období, kterým se zabývali. To přirozeně mělo vliv na způsob jejich psaní a na koncipování závěrů. Když Wojciech Roszkowski tvořil první verzi svého díla, měl mnohem obtížnější pozici; z toho také plyne nezbytnost mnoha oprav v pozdějších vydáních, a to jak ve faktografické, tak v interpretační rovině.

Dva autoři – Wojciech Roszkowski a Andrzej Paczkowski – pojali svůj výklad v širší dějinné perspektivě, neomezili se na léta 1944–1989. Roszkowski se řídil záměrem napsat polské dějiny 20. století a začal v roce 1914 (což byl zajímavý krok, který změnil dosavadní zvyklosti univerzitní výuky a zdůvodnil, že v ní mají oprávnění soudobé dějiny); Paczkowski měl za to, že kořeny PLR sahají přinejmenším do roku 1939 a bez jejich objasnění nebude srozumitelné velké množství jevů, k nimž v Polsku došlo po roce 1944. Jen těžko mu můžeme nedat za pravdu; je jisté, že první dvě kapitoly (Nevůle a válka a Dvě Polska) dodávají jeho knize velkou hodnotu; předkládají nový pohled na období okupace a osvobození (anebo „druhé okupace", jak tomu říkají jiní), založený na pokusu o rekonstrukci determinací a příčin, které se po roce 1944 promítly jako důsledky.

Autoři uvedených knih popisovali dějiny PLR ve vědecky obtížných podmínkách. V polské historiografii chyběl o nadále chybí velké množství základních monografií, mnoho témat zůstalo dosud nedotčených, o některých faktech zcela základního významu zatím mluvili pouze publicisté nebo „hrdinové doby". Navíc mnohé pramenné materiály nejsou dostupné (například postsovětské a rovněž některé polské archivy svá tajemství zatím neprodyšně skrývají), jistě je také marné hledat ve státních fondech doložené stopy některých důležitých politických rozhodnutí, konkrétní důkazy o konkrétní závislosti Varšavy na Moskvě či stopy zločinů a represí. Takové prameny byly zničeny nebo často vůbec nevznikaly – vždyť řada záležitostí se vyřizovala „ústně".

Historikové samozřejmě nejsou bezbranní a po letech složí z kaménků budovu solidního vědění o PLR, ale na to je potřeba čas. Už nyní je vidět, že monografické studie jednotlivých autorů zmíněných přehledných prací v podobě sborníkových příspěvků a referátů na konferencích a vědeckých sympoziích dodávají mnoha pasážím těchto syntéz dodatečnou hodnotu. Je nepochybné, že v knize Andrzeje Paczkowského jsou nejlepší ty kapitoly, které se věnují letům 1944–1956, v knize Wojciecha Roszkowského pasáže o hospodářských dějinách a u Jerzyho Eislera text věnovaný 60. letům.

Není však růže bez trní. Přehledné práce mají svou poetiku a své instrumentárium; nepředkládají přece čtenářům důkazy pravdy, nýbrž jen pravdu samotnou. Nepracují s poznámkami, nepředvádějí historické řemeslo, nediskutují s jinými názory, zpravidla ani neuvádějí, odkud která informace pochází. V jednom případě – u Zbigniewa Jerzyho Hirsze – sice najdeme odkazy na konkrétní prameny a literaturu, ale právě tato syntetická práce má z uvedených titulů nejméně příručkový charakter. Jedná se vlastně o soubor jednotlivých tematicky uspořádaných studií a článků. Autor člení svou práci například na takovéto větší kapitoly: Mechanismy zastrašování a útlaku, V okruhu diktátorské strany, Za smuteční oponou mlčení, Společenské smlouvy jako hra o moc. V každé z nich se

v jednotlivých podkapitolách analyzují různé události, jež se odehrály mezi roky 1944 a 1989. Hirsz se sice odvolává na konkrétní literaturu a prameny, ale neprovádí jejich kritiku. Jeho odkazy ostatně často dělají dojem nahodilosti a chaotičnosti, trochu podle zásady „ber, co ti přijde pod ruku".

Při čtení ostatních syntéz musíme autorům na slovo věřit; interpretují, co chtějí a jak chtějí, a celá existující literatura je nejvýš v dalekém pozadí. Antoni Czubiński dokonce zhusta cituje cizí formulace bez přesných odkazů: nicméně celou záležitost řeší – jak je zvykem – připojením výběrové bibliografie. Ostatní jsou ještě zdrženlivější. Jestliže Andrzej Albert v prvních samizdatových vydáních ještě každou z kapitol opatřil poznámkami, Wojciech Roszkowski od toho upustil a nejnovější vydání jeho přehledu žádné bibliografické informace neobsahuje.

Jak je vidět, přehledné práce – občas zvané syntézami – mohou vznikat dvojím způsobem: V prvém případě jsou završením mnohaletých, nejednou mnohageneračních dílčích bádání o uzavřené dějinné epoše a jejich autoři provádějí onu syntézu na vlastní pěst, loví makrosmysl dějin, kreslí panoramata velkých procesů a velkých faktů. Využívají celé nakumulované vědecké bohatství, aby řekli něco důležitého a obecného. Po celou dobu však cítí na zádech dech všech těch, kteří se do popisované epochy vnořili usilovnou prací i myšlením. Ve druhém případě syntéza vzniká před monografiemi, předchází je. Často je psána „za pochodu", vyvíjí se zároveň s dějinami, kterým se věnuje. Je zřejmé, že je více publicistickým než striktně vědeckým výkonem, ale stává se, že se jí podaří ve zkoušce času obstát jako koncepci, jíž se poměřují budoucí výkony a v důsledku pak účinně přispět k rozvoji vědeckého bádání. V polské historiografii byly léta uznávanými díly tohoto typu ty přehledné práce, které napsali Władysław Pobog-Malinowski a Adam Próchnik.

Andrzej Albert psal svou příručku – hlavně pasáže pojednávající o událostech PLR – podobným způsobem jako Adam Próchnik své *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej 1918–1933* vydané v roce 1933. Rekonstruoval a zachycoval dějiny *in statu nascendi*. Wojciech Roszkowski, autor obdobného díla vydaného po roce 1989, byl však už v jiné situaci, právě tak jako ostatní autoři zmíněných přehledných prací. Všichni jsou autory příruček, které lze objektivně zařadit mezi první a druhý typ výše popsaných typů syntéz. Vznáší se nad nimi stín PLR, emoce ještě nevychladly, ale přes všechny slabosti historiografie současné doby výzkumy postupují, objevily se první knihy „nového typu" a myšlení se oprošťuje od triviálního tlaku skutečnosti. Je možné a namístě pokoušet se psát skutečná historická díla odrážející minulost, která se uzavřela.

A tak je neobyčejně důležité, vzhledem k celkově amorfní podobě těchto prvních syntéz, solidně doložit všechna tvrzení a poznatky v nich obsažené a předložit je k veřejné verifikaci, jak to vyžaduje vědecká práce. Minula doba hektických a poněkud žurnalistických bojů s oficiální historiografií, neboť ta už vlastně neexistuje. Nenadešla však ještě chvíle, kdy by se syntéza mohla opřít o velkou knihovnu existujících výkonů, neboť ta není dosud k dispozici.

Proto mám také za to, že popisované knihy měly být pro dobro věci vybaveny kompletním důkazním materiálem. Tak tomu, jak už jsem uvedl, není. Čtenáři se často při jejich čtení vynoří v hlavě otázky: odkud autor právě tohle ví? Co ho opravňuje k takovému závěru? Co znamená taková či onaká myšlenková zkratka? Člověk si najednou odnáší dojem, že autor hovoří sám k sobě. Ví, o čem mluví, ale už student prvního

univerzitního ročníku sotva bude mít ponětí, oč vlastně jde. Možná že se specialisté, kteří čtou „všechno", dokážou v autorových vývodech nějak vyznat, ale stejně přitom postrádají možnost kriticky přezkoumat logiku těchto vývodů. Takové mluvení k sobě pěstuje i Andrzej Paczkowski (zejména v nejlepších částech své knihy, v nichž samozřejmě prokázal nejvyšší badatelskou kompetenci v oblasti teroristického a represivního aparátu v letech 1944–1956) a bohužel také Wojciech Roszkowski.

Shrneme-li tento problém: autoři přehledných děl o nejnovějších dějinách by měli v době, kdy se sami účastní revolučního procesu všeobjímající transformace, kterou prochází i věda, jíž se zabývají, najít nějakou střední formu mezi housenkou a motýlem. Jak říká americký vědec Ihor Ševčenko, existují dva typy historiků: „Jeden uhlazuje věty, druhý své hojné poznámky, jeden dobře ví, že hromadění poznámek je zálibou pedanta, druhý je přesvědčen, že učenost tkví právě v tom, co se tiskne malými písmenky. (...) Jednoho z nich lze přirovnat k motýlu, který hýří barvami a poletuje nad záhonem květin, druhého k plazící se housence, jejíž oko nedohlédne za jeden zelný list."[2]

Naházel jsem všechny zmíněné autory do jednoho pytle, což by někteří z nich mohli pokládat za křivdu: je tedy namístě je rozdělit a z onoho pytle zase vytáhnout.

Kniha Wojciecha Roszkowského (Andrzeje Alberta) je stále obsahově nejvypracovanějším přehledem dějin PLR. Autor sice píše velmi obsažně a zcela se vyhýbá rozšířeným frázím. ale uvádí příliš mnoho informací z mnoha různých oblastí – z hospodářství, mezinárodní a vnitřní politiky, ze společenských vztahů, kultury, vědy, propagandy, každodenního života. Popisy konkrétních událostí se mísí se syntetičtějšími přehledy, charakteristiky velkých ekonomických trendů s charakteristikami dejme tomu „dopravy a spojů" v konkrétní pětiletce. Informační bohatství této příručky může být zatěžující a dozajista neusnadňuje čtebu před spaním, tím spíše že velké kapitoly se v knize člení na menší kapitoly a ty pak dál na ještě menší podkapitoly. Je to tudíž především neobyčejně užitečný průvodce či informátor o rozličných oblastech života PLR, ke kterému lze sáhnout, kdykoli je potřeba něco ověřit, doplnit, chceme-li čtebu, řekněme poetičtější, zasadit do solidního rámce faktů a reálií.

Tak či onak je namístě badatelské výsledky Wojciecha Roszkowského nesporně označit za vynikající, zvláště s ohledem na dobu, v níž začal tvořit. Přestože Roszkowski v pozdějších vydáních své práce provedl ve faktografii množství korigujících oprav a značně zdisciplinoval původně emocionální a bojovný způsob vyprávění, kostra knihy zůstala v podstatě beze změn a nadále obstává ve zkoušce času. V mnoha ohledech je takřka nezastupitelná. Její takzvaná výpověď je stále jednoznačná a je, jak se zdá, v souladu s názory autora, který po roce 1989 mnohokrát vyjádřil své politické sympatie, zaměřené někam mezi střed a pravou stranu polské scény, rozhodně blíže k pravici.

Je to vyprávění, jehož autor má k PLR velmi negativní, přímo nepřátelský vztah, nenachází na ní nikde, v žádné oblasti života společnosti, žádnou kladnou stránku. Nepromíká tudíž do předpokladů tehdejší politiky, neanalyzuje chování lidí, které přece ne vždy odpovídalo dichotomické figuře „my – oni"; nanejvýš přiznává, že takové chování existovalo. Myslím, že se nad touto knihou vznáší teze, že v PLR mohlo být dobře pouze tehdy, kdyby osud vedl Polsko jiným směrem a ono se ocitlo „na druhé straně Labe".

---

2 Viz JERZ, Jan Jerzy: *Historia krzepi?* Varšava 1988, s. 30.

Historik by však s odstupem několika let měl využít příležitost a poctivě měřit a vážit, eventuálně vystavit účet za zmařené šance. Takto ale není měřit ani vážit co.

Nevznáším proto na adresu Roszkowského žádné výčitky, i když přiznám, že si vážím odvahy těch badatelů, kteří při kladení otázek a hledání odpovědí zacházejí dál. Aspoň tak jako historička Krystyna Kerstenová, podobně jako Albert spojená s podzemní historiografií před rokem 1989, která formuluje otázku: lze zařadit – a pokud ano, tak v kterém období – převzetí a vykonávání moci komunisty po roce 1944 do kategorie menšího zla? Kerstenová uvádí, že tehdy neexistovala jiná, reálná a „z polského hlediska výhodnější" alternativa, a píše: „to by znamenalo, že – abstrahujíc od ideologických pochyb samotných komunistů i jejich spojenců – je správné vnímat jejich převzetí moci se Stalinovým mandátem v kategoriích polského státního zájmu a ocenit jejich činnost v rámci možností vymezených Sověty".[3]

Ve srovnání s knihou Roszkowského je práce Jerzyho Eislera skutečně „náčrt dějin", jak napovídá její název. Nevelkým rozsahem připomíná snad nejvíce z vyjmenovaných titulů spíše tahák (i když se od klasického taháku liší, neboť čtenáři nepředkládá hotové formulky a nutí ho uvažovat), který se drží v konvenci historického vyprávění. Eislerovo líčení není bez entuziasmu, a i když je občas přerušováno, neboť vedlejší motivy se rozvíjejí svým přirozeně odchylným směrem (autor svá přerušení označuje hvězdičkou, která na příslušném místě signalizuje změnu tématu), ani na chvíli neztrácí vervu. Je známo, že jeho příručka se těší nemalé popularitě u maturantů a studentů prvních ročníků univerzit (v doslovu ke knize Jerzy Eisler přímo píše, že není určena vědeckému publiku), neboť se vcelku snadno čte, je srozumitelná a pohybuje se v rovině povrchních významů a samozřejmých faktů.

Její konstrukce a teze jsou rozprostřeny mezi kapitolami Formování systému a Soumrak a pád systému. Autor setrvává v těsném souladu s dosti rozšířeným soudem, že dějiny PLR jsou napřed příběhem zotročení a poté vynořující se nezávislosti. Kniha nevstupuje na pole jakýchkoli vědeckých pochybností nebo jemněji nuancovaných analýz. Takový cíl si ostatně neklade – a po pravdě řečeno ani není způsobilá zvolenou formou jej dosáhnout. Jistě je však ukázkou důsledného a kritického vztahu k PLR. Je třeba přiznat, že Jerzy Eisler má cit pro období 60. let – jako autor *Března 1968*[4] nashromáždil už dříve příslušný kapitál – i pro pozdější desetiletí, která prožil už jako dospělý. Ve své třídě je to dílo, které má úroveň.

Podívejme se na *Dzieje najnowsze Polski 1944–1989* Antoni Czubińského. Wielkopolska Agencja Wydawnicza ve Slově vydavatele informuje: „Protože profesor A. Czubiński nikdy neskrýval své levicové názory, 80. léta rozmnožila řady jeho kritiků z opačného politického tábora".[5] Tato věta by sama o sobě stála za analýzu, čtenáře této publikace – vydané v roce 1992 – však také rozhodně upozorní, aby četl opatrně a zvlášť uvážlivě. A my se budeme zabývat především touto knihou.

Jedná se o velmi obsáhlé dílo, které rozsahem překonává snad i knihu Wojciecha Roszkowského (je těžké to porovnat, protože vydavatelství v poslední době neuvádějí počet autorských archů). Autor se ve své knize přidržel chronologického členění, a to

3 KERSTEN, Krystyna: *Między wyzwoleniem a zniewoleniem*: Polska 1944–1956. Londýn 1993, s. 7.
4 EISLER, Jerzy: *Marzec 1968*: Geneza. Przebieg. Konsekwencje. Varšava 1991.
5 CZUBIŃSKI, Antoni: *Dzieje najnowsze Polski 1944–1989*. Poznaň 1992, s. 5.

skutečně přesvědčivě, a v rámci jednotlivých kapitol se zabývat „nejdůležitějšími problémy" dané epochy či období. Vedle popisnějších pasáží umístil i pasáže „shrnující", které leckdy připomínají telefonní seznam (obsahují celé litanie jmen) nebo statistickou ročenku (předvádějí bohaté seznamy počtů, procent a ukazatelů). Kniha není napsána jako vyprávění, i když její konstrukce je, jak už jsem se zmínil, správná a průzračná. Proporce jednotlivých událostí a témat jsou však značně nejisté (například relativně dosti skromně byla vylíčena 70. léta) a z nakupení faktů, témat a citátů se často rodí chaos a plyne množství jednotlivých chyb. Zacházení s touto knihou dozajista vyžaduje nemalou zručnost a trpělivost.

Jeden výrazný znak odlišuje Antoni Czubińského od jeho profesionálních kolegů, autorů jiných syntéz. Dobře se orientuje v hrátkách vnitrostranické elity, „má cít" pro vládní tábor, čas od času se vážně a se znalostí věci zaposlouchá do jeho hlasu a argumentace. V textu také nejednou dokáže uvést velmi zajímavé dokumenty a výpovědi, které v takovém výběru nebyly dosud uspořádány. Je tomu tak i proto, že argumentace celé knihy je v souladu – budiž – s „levicovými stanovisky" jejího autora, který je navíc ve „vlastním slově" ani neskrývá.

Tato stanoviska mu ukládají vystoupit na obranu „hospodářské a společenské bilance PLR" (je jí věnována závěrečná kapitola), i když samozřejmě z podstaty věci plyne, že se nevyhýbá ani politické bilanci. „Dnes lze říci, že přes všechna omezení a chyby není 45 let lidového Polska historicky ztracený čas. Vzniklo lidové Polsko, protože jiné Polsko v tomto období existovat nemohlo. V roce 1944 nebyla alternativou nezávislost a suverenita, nýbrž sedmnáctá republika [SSSR]. Zásluhou polské levice před národem je, že v těchto obtížných podmínkách na sebe vzala odpovědnost za jeho osudy." A dodává – v roce 1992: „V triumfálních pajánech vítězného tábora společenské pravice se objevila tendence směřující k úplnému, totálnímu zesměšnění a odsouzení všeho, co se v Polsku v období uplynulých pětačtyřiceti let dělo. (...) Totální negace je směšná. Ostatně čas ukáže, co udělali dnešní kritici a co o nich řeknou jejich nástupci!"[6] Tato nota prolíná celou knihou Antoni Czubińského. Je třeba loajálně uznat, že celkově vyznívá citlivě, v každém případě citliveji než v citovaném úryvku z jejího Závěru.

O specifické nebo možná spíše zvláštní podobě přehledného díla *Polska między II a III Rzeczypospolitą* od Zbigniewa Jerzyho Hirsze jsem se už zmínil. Na tomto místě dodám, že nejednou okázalé a vzletné tituly jednotlivých kapitol nabízejí a slibují více, než čeho se pak čtenáři dostane. Také předvádění delších historických vln – jež by mělo zdůraznit přednosti tematického uspořádání díla oproti chronologickému uspořádání – je ve skutečnosti pochybné. A tak kapitola nazvaná Za smuteční oponou mlčení obsahuje prostě několikastránkové vyprávění: o jednání ze 3. května 1945, o poznaňských událostech z 28. června 1956, o neklidu ve Varšavě v říjnu 1957 po zastavení časopisu *Po prostu*, o březnu 1968, o říjnu 1970, o červnu 1976 atd. Tomuto popisu předchází krátký úvod, který předvádí sebejistotu autora, jenž jako by byl první, kdo se ujal popisu života „za smuteční oponou". Podobně se tváří i ostatní části této publikace, kterou lze podle mého názoru hodnotit ze všech zde zmíněných prací jako rozhodně nejhorší, nejméně hodnotnou.

---

6 *Tamtéž*, s. 669.

Pół wieku dziejów Polski 1939–1989 Andrzeje Paczkowského je velmi dobrou syntézou, obratně napsanou, s průzračně vedenou argumentací. Dělí se na krátké kapitoly s výraznými, spíše publicistickými názvy (Komunistický Piemont, Pěšák na šachovnici, Aparát a „aparátníci"). Kniha má zdánlivě nepřiměřené proporce (první polovina končí rokem 1956, druhá polovina zahrnuje léta 1956–1989), což samozřejmě vede k tomu, že ve čtenáři zanechává pocit nenasycenosti; tyto proporce jsou ovšem odůvodněny z hlediska zvolené koncepce výkladu. Autor se zabývá především hledáním odpovědi na otázku, jak se zrodila PLR, jaké změny tento zrod provázely a jak byla ve svých počátcích řízena. Horizont polských nadějí a možností vymezovaly v době druhé světové války i po ní takzvané vnější podmínky. V první části knihy autor velmi přesvědčivě ukazuje polské drama. Přestože se jedná o známé události, souvislé, a zároveň neobyčejně sevřené vyprávění, které zachycuje značnou šíři látky, obohacuje poznávací hodnotu knihy. Karty se míchaly a rozdávaly u velkého stolu Spojenců, Poláci do nich nemohli ani nakukovat. A hlavním hráčem byl Stalin, který uměl hrát a měl v ruce trumfy; jeho protivníci na tom tak dobře nebyli. Paczkowski se pokusil spojit to, co je obecné („syntetické"), s tím, co je jedinečné – tedy s fakty a procesy, které vytvářely celek dějin politiky, společnosti a kultury.

Předností knihy je paralelní vyličení domácích a emigrantských dějin, přičemž se autor nebojí být kousavý a nikterak nebarví na růžovo polská politická centra v zahraničí, jež pečovala o duchovní hodnoty Republiky, o její insignie, které poslední exilový prezident Ryszard Kaczorowski nakonec předal prvnímu demokraticky zvolenému prezidentovi třetí republiky Lechu Wałęsovi.

Vynikajících partií je v tomto přehledném díle ostatně více. Andrzej Paczkowski se snad jako nikdo jiný v Polsku vyzná v represivním a vůbec mocenském aparátu prvního desetiletí poválečného Polska; skvěle popisuje polská „první léta" od roku 1944 do roku 1948, má rozsáhlé znalosti o mnoha jednotlivých událostech, o Polské lidové straně, která získala „licenci" na opozici v období takzvané lidové demokracie. (Ostatně Paczkowski napsal i dobrou monografii předsedy Polské lidové strany Stanisława Mikołajczyka.)[7]

Paczkowski je autorem určitého myšlenkového postupu shrnujícího celek dějin PLR do následujícího vzorce: Nejprve komunisté dobyli moc (do roku 1947), potom se snažili dobýt společnost (období stalinismu), poté společnost ztratili (60. a 70. léta) a nakonec ztratili i moc (rok 1989). A tuto koncepci rozvíjí také ve své syntéze. Zvolené členění knihy a přijatá interpretační koncepce mohou u čtenáře vyvolat dojem, že po roce 1956 už bylo všechno jasné. K porážce komunistů muselo dojít, bylo jen zapotřebí oněch zanedbatelných 33 let počkat. Jistě, nadsazuji a vtipkuji, ale chci tím upozornit na určitou zákonitost, která se projevuje ve všech popisovaných přehledech.

* * *

Všechny tyto přehledné výklady jsou v podstatě záznamem politických dějin. Při popisu dějin PLR se několik let po jejím zániku sotva lze od politiky osvobodit. Je tomu tak proto, že současná politika slouží k vyřizování účtů s PLR, i proto, že politika v PLR produkovala a kontrolovala (nebo se o to pokoušela) skutečně všechno, co mělo veřejný charakter a co

7 PACZKOWSKI, Andrzej: *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty*. Varšava 1991.

se nějak týkalo života lidí. Kromě toho je popis politiky první, který se nabízí, je samozřejmý a prostě potřebný, aby se dalo přejít k popisům jiného typu. Vlastně v každých vzpomínkách z PLR, v každém výkladu o jakékoli instituci či prostředí, o díle, knize, filmu nebo inscenaci se vždycky a všude objevuje politická souvislost, ať už přímo, zprostředkovaně, v pozadí nebo přinejmenším jako anekdota.

Historikové tudíž konají svou povinnost a píšou o politice, politika je nadřazená a nadále určuje všechno v přehledech dějin PLR právě tak, jako se pokoušela všechno řídit v popisované epoše. Z toho také plynou hodnocení, která se v nich objevují, obecná a výrazná stanoviska autorů k politice, a v důsledku i volba příslušné interpretační a narativní koncepce. Dodejme, že historici zde plní zvláštní roli „mudrců". Především od nich se očekává ono pravé účtování s uplynulou érou – od toho jsou to přece odborníci –, zvláště když v Polsku nevznikla žádná vynikající literární či filmová díla, která by kolektivnímu vědomí vtiskla určitý styl myšlení. A když toho nebyli schopni umělci, nechť se úkolu chopí vědci, vyzbrojení očima a lupou. Raději ať tak učiní oni nežli politikové.

Přidržím se této politické logiky a – jako diskutér – bych chtěl připomenout 60. léta, viděná v perspektivě celých 45 let. Myslím, že z hlediska roku 1989 to bylo rozhodující desetiletí. Právě během těchto deseti let došlo v celém systému ke zlomu; pro mnoho skupin společnosti ztratil věrohodnost a přitažlivost, zbrzdil svou energii a ztratil sebejistotu. Nastal konec ideologie a začal se vynořovat cynismus, jehož svébytným dovršením byl slavný výrok Wojciecha Jaruzelského z prosince 1981 o „volbě menšího zla". Do dospělosti vstupovala generace narozená po roce 1945, která nepamatovala dokonce ani rok 1956 a nerozuměla Gomułkovi ani vlastním rodičům. Zato poslouchala hudbu přicházející ze Západu a snila o džínách. „Malá stabilizace" tohoto desetiletí vyvolala v život konzumentství (tohoto termínu používal Gomułka), které dříve či později muselo projít obrovským myšlenkovým zkratem a dospět k lidským a občanským právům. A to se také v následujícím desetiletí stalo. V tomto smyslu byla 60. léta zároveň koncem staré a začátkem nové éry.

Líčení politických událostí zůstalo v syntézách dějin PLR prozatím jen v náčrtu, i když, přiznejme, velmi důkladně provedeném. I nadále ovšem čekají na probádání rozsáhlé oblasti politických dějin, a to vlastně ve všech směrech. Příkladem mohou být polsko-sovětské vztahy, o kterých toho sice víme poměrně hodně, ale stále nemáme jasno v mnohých detailech; například neznáme, jak se promítaly do hospodářských záležitostí v jednotlivých dekádách, nevíme, jak v nich byly zapleteny jednotlivé polské vládnoucí garnitury (patřil Gomułka k servilnějším vůdcům, a byl takový i Gierek?), nepřílíš dobře se orientujeme v tom, jaké hry hrály různé mocenské frakce v Kremlu s obdobnými frakcemi ve Varšavě.

Od počátku této vlády až do jejího konce trval neustálý boj jak o moc, tak o koncepci vlády, hospodaření a „sepětí s lidmi". Uplatňovala se zde zákulisní politika, která až na výjimky nebyla zvenčí postřehnutelná ani pochopitelná. V krizových situacích a při náhlých změnách v politickém vedení se před udivenou veřejností rozevírala scéna velkého politického dramatu; do této doby kolegiální vedení se dělilo na frakce a skupiny, anonymní pracovníci dosahovali postů vůdců strany a státu. Kdo před prosincem 1970 slyšel o mnoha budoucích členech politického byra, které sestavil nový první tajemník Edward Gierek? Kdo před zářím 1980 slyšel o Gierkově nástupci Stanisławu Kaniovi?

Ano, tam, kde je politika, je i boj. V autoritářském „dvorním" systému, který je podmíněn vnějšími činiteli, se tento boj odehrává podle jiných pravidel, jinak a v jiných dekoracích než například v suverénní demokracii, nicméně je reálný – a jeho důsledky jsou historicky vyměřeny a svědčí o nich svými zkušenostmi celá národní pospolitost. Z dnešního hlediska je snadné udržovat si morální a emocionální odstup od těchto komunistických politiků, kteří – ať už ze servility nebo z ideových důvodů – se přizpůsobovali sovětským vzorům nebo reprezentovali ryzí ortodoxii slučující tradice Kominterny a polské komunistické strany. Obtížnější už je historické vyrovnání s těmi pracovníky a intelektuály vládnoucí strany, kteří hledali pro systém nějakou novou politiku a novou, moderní ideologii v rámci tohoto systému. Moderní v tom smyslu, že by upustila od dosavadní doktríny.

Strana měla vždycky své revizionisty. A vždycky jim vyhlašovala nemilosrdnou válku, v níž nechyběla ani obvyklá udání do Moskvy, ani nenávistné kampaně, ani primitivní provokace, a občas ani vězení. Přinejmenším v 60. letech boj o revizi doktríny, tehdy ještě velmi tuhé a vskutku neobyčejně „doktrinářské", představoval skutečnou frontu sporu, jímž žila tehdejší společnost ve svém myšlení i kultuře. Právě revizionisté oné doby byli do velké míry zaštítou opozice 70. let, která už proti systému protestovala a zavrhla koncepci jeho reformy.

Narážíme zde na zvláštní a pro mnohé zarážející paradox, na vskutku schizofrenní psychologickou situaci, jež se stala údělem mnoha polských komunistů. U moci se mohli udržet jedině s podporou Moskvy, díky uspořádání po Jaltě, ale když už vládli a přijali politickou odpovědnost za stát, pokládali tuto kuratelu – zejména proto, že nejednou mívala podobu bezprostředních zásahů a vnucování sovětských vzorů bez jakýchkoli diskusí – za nepříjemnou závislost a ideové nepochopení. „Odpovědnost neseme my," řekl údajně Gomułka Chruščovovi oné říjnové noci v roce 1956, kdy generální tajemník ÚV KSSS, obklopený sovětskými maršály a generály, „nepříliš diplomaticky" vyjadřoval své pobouření a údiv, že Moskva o navrhovaných změnách v Polsku nic neví, a to „při vztazích, jež nás spojují".[8] Mimochodem i titulu známé knihy Teresy Torańské *Oni*[9] (Sborník rozhovorů s polskými stalinistickými komunisty) lze rozumět dvojím způsobem. „Oni", to jsou takoví komunisté, kteří „nám" vládnou proti naší vůli. Ale pro tyhle „ony" jsou skuteční „oni" Stalin, Chruščov a Brežněv, kteří všechno zkazili, zdeformovali ideje, položili rovnítko mezi socialismus a Sovětský svaz. V tomto smyslu je něco pravdy na známém vtipu, jehož autorem je snad Stefan Kisielewski, že nejantisovětštější v PLR je Ústřední výbor PSDS.

To všechno ovšem nestačí, aby bylo možné nekriticky přijmout tezi, že nepohodlná pozice polských komunistů byla předpokladem k tomu, aby prováděli politiku „v kategoriích státního zájmu". Zdá se však, že povědomí o „zvláštnosti" PLR a její vlastní historické cestě postupem času v aparátu PSDS sílilo a že stále víc záleželo na politice střídajících se polských mocenských garnitur a méně na vůli a příkazech Moskvy, i když sovětský deštník nadále fungoval a vždycky bylo namístě počítat s jejími grimasami a mručením, až po připravenost přispět socialismu i Polsku „bratrskou pomocí". Lépe řečeno je jisté, že mnohá strategická rozhodnutí – například z března roku 1968, hospodářská opatření

8 Viz RYKOWSKI, Zbysław – WŁADYKA, Wiesław: *Polska próba*: Październik '56. Krakov 1989, s. 237 n.
9 TORAŃSKA, Teresa: *Oni*. Londýn 1985.

přijatá Edwardem Gierkem nebo politické řešení ze srpna 1980 – byla zaranžována nad Vislou a nelze je vykládat ani ospravedlnit vnějším nátlakem. Chtě nechtě je nutné podívat se blíže na každou vládnoucí garnituru lidového Polska, na její doktríny a praktiky, a zvážit jejich polskou „osobitost" a porozumění pro „polské státní zájmy". Tímto směrem se přirozeně ubírá i tázání po smyslu a cíli zavedení výjimečného stavu v prosinci 1981. Spor trvá nadále a nejde v něm o nic jiného než o přiznání – anebo nepřiznání – práva Wojciecha Jaruzelského ucházet se o titul a čest „polského státníka".

A konečně je zde problém snad nejdůležitější – a zároveň nejobtížnější jak ke zkoumání, tak k myšlenkovému zvládnutí: jak se konkrétně utvářely vztahy mezi mocí a společností? Bylo by možné uvádět bezpočet příkladů ke každé z protichůdných tezí, s nimiž se setkáváme: že to byla cizí moc, která nebyla nikdy, ani na chvíli, opravdu přijímána; že měl pravdu Stanisław Mikołajczyk, když v diskusi v Sejmu 23. června 1947 komunistům prorocky předpověděl, že národ, třebaže „vás bude opatrně poslouchat, bude vás zároveň nenávidět a tiše prosit Boha o ukončení vaší vlády";[10] nebo také že tato moc dokázala v různých obdobích a různým způsobem vyjít vstříc skutečným potřebám společnosti, nebo přinejmenším jejích velkých skupin; že mnoho brala, ale také mnoho dávala.

Odvážil bych se vyslovit názor, že pravdivá je každá z těchto tezí. Jejich koexistence je možná, protože v tomto případě mluvíme o pravdách do značné míry psychologických, a ty zdaleka nemusejí tvořit integrální celek. Mnohdy přece záleží na konkrétních osobních zkušenostech, včerejších i dnešních (v soudobých průzkumech veřejného mínění nevypadá obraz PLR zdaleka nejhůř), budeme-li na PLR vidět její dobré stránky nebo ne. A vyprosil-li si národ konečně od Boha ukončení oné moci, je přece lidské, že po ní lidé teskní a stýskají si, zvláště tehdy, připadá-li jim jejich dnešní život nuzný.

Jde o to, že vztahy mezi vládnoucími a ovládanými vytvářely neobyčejně bohatý a rozvinutý prostor interakcí. V tomto prostoru byly některé hodnoty a zájmy ohroženy přímo, jiné méně, a další bylo možné s úspěchem uchránit, nebo dokonce prosadit. V jednotlivých obdobích lidového Polska a vzhledem k jednotlivým společenským skupinám tomu bylo různě. Na jedné straně nechyběla nenávist; na druhé straně akceptace, a dokonce podpora – o to silnější, že zespolečenštění moci čili organizovaný podíl společnosti na divadle vládnutí bylo cílem systému samo o sobě – a z dobrodiní tohoto mechanismu měly tak či onak, ve větším či menším rozsahu prospěch stovky tisíc lidí. Ti se také pokoušeli složit si v hlavě logický obraz skutečnosti, najít argumenty odůvodňující angažované, nebo alespoň pozitivní postoje. Tento stav ducha a mysli byl také, i když nikoli jako jediný, jakýmsi dějinným faktem, ze kterého se lidé dnes opět nechtějí příliš zpovídat. V každém případě nevlídně reagují na všechny jednoduché výroky o PLR jako o státu, který řídili lokajové Moskvy proti národu a bez jakéhokoli jeho podílu.

Kolektivní životopis Poláků v lidovém Polsku dnes v potu tváře rekonstruují a popisují historikové, kteří se musejí pouštět do křížku jak se svou nevědomostí, tak i s vědomostmi. Do tohoto kolektivního životopisu však budou muset zakomponovat individuální životopisy Poláků. Neudělají-li to, budou jejich vyprávění správná a logická, jen v nich budou scházet lidé.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

---

10 PACZKOWSKI, A.: *Stanisław Mikołajczyk...*, s. 228.

Dokumenty

Polsko-čínské rozhovory v lednu 1957

Krzysztof Persak

V lednu 1957 navštívila Polsko vládní delegace Čínské lidové republiky v čele s premiérem a ministrem zahraničních věcí Čou En-lajem. Níže je uveden záznam rozhovorů, které tehdy proběhly mezi prvním tajemníkem Ústředního výboru PSDS Władysławem Gomułkou a Čou En-lajem. Tento velmi důležitý dokument překračuje oblast dvoustranných polsko-čínských vztahů. Tematika rozmluv zahrnovala jak vnitřní situaci Polska, spjatou s politickým zlomem, k němuž došlo v říjnu 1956, tak i problémy mezinárodní politiky – především vztahy mezi zeměmi socialistického tábora. Různorodost látky, kterou se rozhovory zabývaly, způsobila, že jejich záznam je jedním z nejdůležitějších a nejzajímavějších pramenů k historii polského října 1956. To se týká zejména Gomułkových informací o tehdejším pokusu o sovětskou intervenci v průběhu polských změn.

Společensko-politická krize, která v Polsku narůstala od prvních měsíců roku 1956, na podzim vrcholila. Na 19.–21. října bylo svoláno 8. plénum ÚV PSDS, které mělo rozhodnout o změnách v nejvyšších stranických orgánech a o mezích nezbytných reforem. V posledních dnech před plénem získali v politbyru nad „tvrdohlavými" převahu příslušníci liberálnější frakce vedení PSDS, kteří se přimlouvali za partnerské vztahy se Sovětským svazem. Jejich kandidátem na místo prvního tajemníka byl Władysław Gomułka, který byl do roku 1948 generálním tajemníkem komunistické strany, pak byl odsouzen za „pravicově nacionalistickou úchylku" a strávil několik let ve vězení. Všechno naznačovalo, že liberálové na plénu svůj program dokážou prosadit.

Za této situace přiletěla v den zahájení pléna za úsvitu do Varšavy delegace prezidia ÚV KSSS pod vedením Nikity Chruščova ve složení: Lazar Kaganovič, Anastas Mikojan, Vjačeslav Molotov a – velmi pravděpodobně – Georgij Žukov.[1] Doprovázelo ji asi deset generálů s hlavním velitelem ozbrojených sil Varšavské smlouvy maršálem Ivanem

1 Přítomnost ministra obrany SSSR Žukova v delegaci nebyla veřejně oznámena, ovšem v pracovním zápisu ze zasedání prezidia KSSS ze dne 20.10.1956, na kterém se projednávaly výsledky návštěvy v Polsku, bylo jeho jméno uvedeno mezi členy delegace. (*Döntés a Kremlben, 1956*: A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Budapešť 1996, s. 22.) Žukovovu přítomnost ve Varšavě připomínají také některé polské prameny.

Koněvem. Cílem Rusů bylo zablokovat změny, probíhající bez vědomí a kontroly Moskvy, a vyjadřovaly ho jejich požadavky: odložit plénum do doby, než proběhnou příslušné „konzultace", a upustit od odstranění „osvědčených přátel Sovětského svazu" z politbyra. V téže době směrem k Varšavě vyrazily dvě divize Severní skupiny vojsk Sovětské armády umístěné v Polsku. Také vojenské jednotky na území SSSR v blízkosti polských hranic měly pohotovost. Moskva upozornila vedení komunistických stran Československa, NDR a Číny na chystanou ozbrojenou intervenci. A právě z Pekingu se ozvalo v této věci veto, které pokud přímo nevedlo k rozhodnutí sovětského vedení upustit od násilného řešení krize, pak toto rozhodnutí přinejmenším velmi vážně ovlivnilo.

Rozhovory polského vedení se sovětskou delegací trvaly celý den, ale nevedly ke sblížení stanovisek. Teprve pozdě večer se Chruščov rozhodl zadržet obrněné kolony, které pochodovaly na Varšavu, což ovšem ještě neznamenalo, že by myšlenka ozbrojené intervence byla již zažehnána. Rozkaz, aby se vrátily na své základny, dostaly tyto kolony až o čtyři dny později. Podařilo se však alespoň částečně zmírnit napětí a 20. října ráno Rusové odletěli do Moskvy.

Takové byly okolnosti jedné z nejdramatičtějších epizod v polských poválečných dějinách.[2] Gomułkovy informace o vzniku a průběhu krize, které obsahují mnoho neznámých podrobností, tvoří velkou část zde publikovaného dokumentu. Úplná informace o průběhu návštěvy sovětské delegace, a zejména o obsahu rozhovorů v Belvederu nebyla veřejnosti nikdy poskytnuta. Ba co víc, skutečné důvody jejího příjezdu – jak o tom mluví sám Gomułka – byly uvedeny nepravdivě, aby se uklidnilo veřejné mínění. Dokonce i členům ÚV PSDS se o této věci sdělovaly vyhýbavé a pouze obecné informace. Protokol z polsko-sovětských rozhovorů se nezachoval a polská strana ho pravděpodobně ani nevedla (našly se útržkovité vlastnoruční poznámky W. Gomułky a A. Zawadského).[3] Ruské prameny dodnes nebyly zveřejněny. Za těchto okolností zůstávají Gomułkovy informace nadále asi nejobšírnějším a nejpodrobnějším pramenem k této problematice.

To, že Gomułka svému hostovi tak podrobně objasnil průběh polsko-sovětské krize, která na rozdíl od maďarské krize skončila nekrvavě, samozřejmě nebylo bezdůvodné. Polský vůdce chápal, za jak mnoho vděčí čínské podpoře – rozhovor s Čou En-lajem zahájil tím, že za ni poděkoval. Je charakteristické, že Gomułka ve své podrobné informaci „proklouzl" příčinami náhlého zvratu v jednání. Je totiž velmi pravděpodobné, že se Chruščov dozvěděl o čínském odporu proti intervenci do Polska ještě ve Varšavě a že to byla právě tato informace, která ho přiměla vydat rozkaz k zastavení pochodu sovětských jednotek.[4]

V situaci vážného ohrožení Polsko nečekaně našlo dost exotického spojence. Základem čínského zásahu do polsko-sovětského konfliktu jistě nebyl náhlý výbuch sympatií k destalinizaci v Polsku. Čínská podpora patřila do hry, kterou Čína s Moskvou vedla o své

2 Podrobnější rekonstrukci událostí jsem popsal v referátu Krize polsko-sovětských vztahů v roce 1956, předneseném na konferenci Krize režimů sovětského bloku v letech 1948–1989 v Banské Bystrici (12.–13.11.1996). Tento referát byl uveřejněn slovensky ve stejnojmenném sborníku vydaném v Banské Bystrici roku 1997, s. 101–117.

3 Uveřejnili je WERBLAN, Andrzej – STĘPIEŃ, J.: Rozmowy kierownictwa PZPR z delegacją KPZR. Nieznane dokumenty z października 1956 r. In: *Dziś*, č. 4 (1995), s. 105–111.

4 S touto hypotézou jako první přišel WERBLAN, A.: Czy Chińczycy uratowali Gomułkę? In: *Polityka*, (26.10.1991).

rovnoprávné postavení v komunistickém táboře. Polská krize jí poskytla příležitost postavit kremelské vůdce do situace, v níž budou muset počítat s názorem Číny.

Záhy po Chruščovově návratu do Moskvy přijela do Varšavy čínská delegace. Obsah rozhovorů, které trvaly celý týden (od 23. do 31. října), není znám, ale už skutečnost, že v čele čínské delegace byli vedle Čou En-laje dva nejbližší spolupracovníci Mao Ce-tunga – Liou Šao-čchi a Teng Siao-pching – svědčí o důležitosti, jakou jim Číňané přikládali. Na základě zkušeností vyplývajících z „polské krize" a pod vlivem rozhovorů s čínskou delegací byla 30. října 1956 vyhlášena Deklarace vlády SSSR o základech rozvoje a dalšího posilování přátelství a spolupráce mezi Sovětským svazem a jinými socialistickými státy, která stavěla vztahy mezi státy bloku na zásadách rovnoprávnosti, respektování územní celistvosti, státní nezávislosti a suverenity a nevměšování do vnitřních záležitostí. Přestože tato deklarace byla ihned znásilněna druhou sovětskou intervencí do Maďarska, zdálo se, že v bloku zajišťuje nový politický pořádek. To, že se čínská diplomacie přičinila o její vydání, byl velký úspěch (i když návrh, aby deklarace obsahovala také princip mírového soužití, což by znamenalo ještě větší autonomii socialistických států, Rusové odmítli). Zápas Číny o posílení vlastní pozice ve vztahu k SSSR byl úspěšný. V hlášení o výsledcích evropské cesty z 24.1.1957 určeném pro Mao Ce-tunga Čou En-laj psal, že „now the Soviet Union and China can sit down to discuss issues equally. Even if they have different ideas on certain issues, they must consult with us."[5]

Čínská podpora Polska v říjnu 1956 zahájila tříleté období nebývalého prohloubení vzájemných vztahů. Styky mezi oběma vzdálenými státy nebyly nikdy předtím ani potom tak živé jako v letech 1957–1959. O nezvyklé intenzitě oficiálních polsko-čínských kontaktů výmluvně svědčila tehdejší četná výměna delegací na různých úrovních – státních, stranických, ministerských, vědeckých i delegací společenských organizací. V obou zemích vznikly svazy přátelství, polsko-čínského a čínsko-polského.

Už na přelomu let 1956 a 1957 začalo Polsko splácet svou vděčnost. Polská diplomacie v té době sondovala v rozhovorech s diplomaty Belgie, Dánska, Francie, Jugoslávie, Kanady, Mexika, Švédska a Velké Británie stanovisko těchto zemí k přijetí Číny do OSN. O výsledcích těchto sondáží byl Čou En-laj informován během své návštěvy v Polsku. Ani lednová návštěva čínského premiéra rozhodně neproběhla těsně před volbami do Sejmu jen náhodou: jejím záměrem mimo jiné bylo podpořit polské komunisty.[6] Otázka voleb tvořila také jedno z podstatných témat rozhovorů Gomułky a Čou En-laje. Předvolební situace a šance PSDS ve volbách (ve kterých počet kandidátů poprvé převyšoval počet obsazovaných mandátů) čínského premiéra značně znepokojovaly. Obdobný neklid vyjádřil již dříve i čínský velvyslanec ve Varšavě.[7]

---

5 „...nyní mohou Sovětský svaz a Čína zasednout k diskusi jako rovný s rovným. I kdyby měli na jisté problémy odlišný názor, musejí s námi konzultovat." The Emerging Disputes Between Beijing and Moscow: Ten Newly Available Chinese Documents, 1956–1958. Přeložili a poznámkami opatřili ŠANG ŠU-GUANG a ČEN JIAN. In: *Cold War International History Project Bulletin*, zima 1995/1996, č. 6–7, s. 154.

6 The Emerging Disputes..., s. 162, pozn. 26; *Archiwum MSZ*, z. 12, t. 92, w. 5, Raport Polityczny Ambasady PRL w Pekinie z dn. 5.7.1957, k. 18.

7 *Archiwum Akt Nowych*, (dále *AAN*), KC PZPR 2541, k. 7, Notatka z rozmowy z radcą ambasady ChRL w Warszawie tow. Ju Czang, przeprowadzonej dnia 21.12.1956 r. z inicjatywy strony chińskiej, oraz z rozmowy z Ambasadorem ChRL, 28.12.1956.

Velký zájem Číňanů o vnitřní situaci v Polsku byl spojen s výraznou tendencí brzdit Gomułkovy reformátorské kroky. Proto se ve vyjádřeních Čou En-laje objevila varování před přílišným liberalismem, „dobré rady" týkající se boje s kontrarevolucí a „revizionistickou úchylkou" či „obrácení pozornosti" na stranický tisk. Je charakteristické, že ačkoli oba rozmlouvající vyjadřovali často shodné názory na problémy mezinárodní politiky, při hodnocení vnitřní polské situace se objevovaly odchylky. Gomułka i Čou En-laj shodně kritizovali velmocenskou politiku SSSR, ale rozhodně se lišili v hodnocení Stalina, což byl v podstatě spor o destalinizaci. Stejně kriticky hodnotili novou polemiku Jugoslávie se SSSR, ale lišili se v hodnocení situace v Maďarsku, což byl spor o míru svobody ve vnitřní politice zemí sovětského bloku. Názorová odlišnost jiného druhu, spjatá s odlišnými hospodářskými zájmy obou zemí, se týkala uzavření dlouhodobé obchodní smlouvy, na které záželo Polsku. Přes veškeré různice se však v polsko-čínských rozhovorech podařilo nalézt natolik široké pole shody, že je obě strany považovaly za úspěšné. V citovaném hlášení pro Mao Ce-tunga Čou En-laj vysoko hodnotil Gomułku i jeho politiku.[8]

Podmínky, které přály polsko-čínským „námluvám", skončily v roce 1960, kdy vybuchl čínsko-sovětský konflikt. Tehdy se také Číňané nezdráhali „předložit účet" polským komunistům za pomoc, kterou jim poskytli v roce 1956. V rozhovoru s Gomułkou na poradě komunistických stran v Moskvě v listopadu 1960 Liou Šao-čchi řekl: „Potíže podobného druhu, jaké v roce 1956 vládly mezi Polskem a Sovětským svazem, nastaly dnes mezi Sovětským svazem a Čínou, a také Albánií. Jako jsme v roce 1956 pomohli my vám, měli byste nyní vy pomoci nám tyto potíže zlikvidovat."[9] S kompromitačním záměrem použila čínská komunistická strana v polemice s KSSS argument o zamýšlené sovětské intervenci do Polska.[10]

Důležitou část uveřejňovaného zápisu představuje Gomułkova informace o aktuální situaci v zemi. Neodhaluje sice neznámá fakta, ale takovéto souhrnné hodnocení vnitřní situace z úst prvního tajemníka je nepochybně zajímavé. Zarážející se může zdát Gomułkovo velmi kritické hodnocení předchozího stranického vedení, pokud jde o rozsáhlé zveřejnění Chruščovova tajného referátu přednesného na 20. sjezdu KSSS. Podle Gomułky prokázal tento krok straně „špatnou službu", podryl legitimitu systému a poskytl argumenty jeho protivníkům. Takové hodnocení musí zarazit z úst někoho, kdo se vrátil k moci na vlně destalinizace, ke které dal impulz právě Chruščovův referát. Nabízí se otázka, není-li tento Gomułkův postoj určen osobou toho, s kým rozmlouval. Jinak řečeno – nerýkal Gomułka to, co Číňané, kteří se na 20. sjezd dívali velice kriticky, chtěli slyšet? To se však nezdá příliš pravděpodobné. Gomułka se přece nezdráhal vyjadřovat v témže rozhovoru názory naprosto odlišné od názorů Čou En-laje. Spíš zde máme co dělat se změnou (do jisté míry přirozenou) mezi postojem opozičníka – či spíš toho, kdo usiloval o moc – a člověka, který už je u moci. Z Gomułkova hlediska se nejpodstatnějším úkolem stalo uklidnění společenských nálad, získání kontroly nad stranickým a státním aparátem a konsolidace strany jakožto nástroje výkonu moci.

---

8 The Emerging Disputes..., s. 153.

9 MICHNIK, A.: Zapis dwóch rozmów. In: *Aneks*, č. 18 (1978), s. 122.

10 *AAN*, KC PZPR, 2513, k. 257, Odpowiedź KC KPCh na notatkę informacyjną KC KPZR, 10.12.1960.

Podobnou otázku a podobně znějící odpověď lze vyslovit ohledně Gomułkou předestřeného problému „revizionismu". Tímto názvem Gomułka označoval postoje stoupenců dalších reforem – lidí, o které se opíral, když sahal po moci. V rozhovoru s Čou En-lajem Gomułka ostře kritizoval veškeré podoby frakčního boje a deklaroval nezbytnost opětné „disciplíny a jednoty" strany. O několik měsíců později, v květnu 1957, měl podobnou kritiku přednést z tribuny 9. pléna ÚV PSDS.

Nepochybnou předností uveřejňovaného záznamu rozhovorů je, že nebyl určen pro veřejnost. Díky Gomułkovým individuálním povahovým rysům se jeho vyjádření vyznačuje – a konfrontace s jinými prameny z tohoto období to potvrzují – velkou mírou upřímnosti. Občas jeho otevřenost hraničí takřka s cynismem. Gomułka například řekl, že „jak nás učí zkušenosti, nedobývali komunisté v žádné zemi státní moc prostřednictvím parlamentních voleb, a tím spíš nikdo nemůže počítat s tím, že je možné je touto cestou od moci odstavit". O dvaatřicet let později se ukáže, že Gomułka v této věci neměl pravdu, ale to už je jiná historie.

Zveřejňovaný text má charakter velmi podrobného záznamu rozhovorů, ale v souladu s tehdejší praxí to není stenogram v přesném slova smyslu, neobsahuje doslovná vyjádření. Proto je namístě si povšimnout nedůslednosti zapisovatelů při používání přímé a nepřímé řeči. Někdy totiž Čou En-laj říká „náš", ovšem znamená to „náš" z hlediska zapisovatele, a tudíž se to vztahuje k Polsku. V případech, kde by mohlo dojít k pochybnostem, je příslušné vysvětlení v poznámkách. V pramenném textu byly provedeny minimální zásahy týkající se úpravy ortografie a interpunkce podle současných norem.

Z polsko-čínských rozhovorů v lednu 1957 existují dvě poněkud odlišné verze záznamu. První se nachází v *Archiwum Akt Nowych* ve Varšavě (sign. KC PZPR, 2541). Z té byl v angličtině uveřejněn fragment týkající se pokusu o sovětskou intervenci do Polska.[11] Druhá verze, kterou nyní uveřejňujeme, pochází ze soukromého archivu Władysława Gomułky. Je rozsáhlejší a podrobnější, přičemž rozdíly mezi oběma verzemi se vztahují především na část, která obsahuje počáteční Gomułkovo vyjádření. Poznámky u textu „Upřesnil Wł. Gomułka" i Gomułkův vlastnoruční podpis umožňují pokládat tuto verzi za jaksi „autorizovanou". Autor za její zpřístupnění děkuje prof. Andrzeji Werblanovi.

11 GŁUCHOWSKI, L.: Poland 1956. Khrushchev, Gomułka, and the „Polish October". In: *Cold War International History Project Bulletin*, jaro 1995, č. 5, s. 43–45.

Záznam
z rozhovorů vedených ve dnech 11. a 12. ledna 1957[12]
mezi delegacemi Komunistické strany Číny a PSDS

Rozhovorů se účastnili:
Z polské strany: ss. Gomułka,[13] Cyrankiewicz,[14] Zawadzki,[15] Ochab,[16] Zambrowski,[17] Rapacki,[18] Naszkowski[19] a velvyslanec PLR v Pekingu Kiryluk.[20]

Z čínské strany: ss. Čou-En-laj,[21] Ho-lung,[22] Wan-ča-šian[23] a velvyslanec Č[ínské] R[epubliky] v Polsku Wang-pin-nan.[24]

Zasedání dne 11. ledna v 15 hodin

Jednání zahájil s. Gomułka a navrhl následující program:
1. Informace o situaci v Polsku,
2. výměna názorů na některé mezinárodní události.

S. Čou En-laj s navrhovaným programem vyjádřil souhlas.

Gomułka: Jménem vedení strany vyjadřuji poděkování za příznivý a shovívavý postoj, jaký zaujalo vedení KS Číny k říjnovým událostem v Polsku a k VIII. plénu ÚV PSDS. KS Číny projevila tímto způsobem své marxisticko-leninské stanovisko a proletářský internacionalismus. Neměli jsme dosud příležitost informovat vedení KS Číny o událostech, k nimž v naší zemi došlo, o průběhu VIII. pléna ÚV naší strany, o naší aktuální situaci. Chceme to udělat dnes.

Poplašným signálem, který svědčil o hrozivé situaci, jaká se začala vytvářet v naší zemi, byly červnové události v Poznani.[25] Ke stávce a vystoupení dělníků v ulicích došlo na základě nesprávné politiky vedení strany a zároveň představovaly důkaz jeho odtržení od stranických mas a od dělnické třídy. Bezprostředním důvodem pouličních vystoupení bylo nedodržení závazků vůči dělníkům obsažených v šestiletém plánu,[26] jež se týkaly zlepšení existenčních podmínek dělnické třídy. Kdyby stranické vedení udržovalo těsné spojení se stranickými organizacemi a s dělnickou třídou, ke stávce by nebylo došlo.

---

12 Ve skutečnosti záznam obsahuje také zápis diskuse nad společnou deklarací, která se vedla 15.1.1957.
13 Władysław Gomułka (1905–1982) – tehdy od 21.10.1956 první tajemník PSDS.
14 Józef Cyrankiewicz (1911–1989) – předseda rady ministrů PLR, člen politického byra ÚV PSDS.
15 Aleksander Zawadzki (1899–1964) – předseda Státní rady PLR, člen politického byra ÚV PSDS.
16 Edward Ochab (1906–1989) – člen politického byra ÚV PSDS a tajemník ÚV PSDS.
17 Roman Zambrowski (1909–1977) – člen politického byra a tajemník ÚV PSDS.
18 Adam Rapacki (1909–1970) – ministr zahraničních věcí PLR, člen politického byra ÚV PSDS.
19 Marian Naszkowski (1912–1996) – náměstek ministra zahraničních věcí PLR.
20 Stanisław Kiryluk – velvyslanec PLR v Čínské lidové republice v letech 1952–1959.
21 Čou En-laj (1898–1976) – předseda Státní rady a ministr zahraničních věcí ČLR.
22 Ho-lung – vicepremiér ČLR.
23 Wang Tia-sing – náměstek ministra zahraničních věcí ČLR.
24 Wang Ping-nan – velvyslanec ČLR v Polsku v letech 1955–1964.
25 28.6.1956 v Poznani vybuchla revolta dělníků a obyvatel města. Během pacifikace města armádou přišlo o život přes sedmdesát lidí a několik set jich bylo zraněno.
26 Projev o Šestiletém plánu rozvoje hospodářství a výstavbě základů socialismu na léta 1950–1955, schválený 21.7.1950.

Chybou stranického vedení bylo, že připustilo narušení proporcí v rozvoji národního hospodářství, jakož i to, že naše strana, narážející na velké obtíže v hospodářském rozvoji země, použila vůči dělnické třídě administrativní prostředky, místo aby na ni ideologicky působila.

V Polsku po roce 1948 docházelo v poměrně široké míře k různým podobám porušování socialistické zákonnosti. Křiklavou podobou degenerace státního života bylo vytvoření zvláštního odboru[27] v našich bezpečnostních orgánech. Tento odbor stál fakticky nad stranou, kontroloval ji, používal neodůvodněných represí, dokonce se dopouštěl provokací.

O zostření politické situace v zemi se do velké míry přičinily vnější okolnosti. Mám zde především na mysli XX. sjezd KSSS. Projev, který na tomto sjezdu přednesl s. Chruščov[28] a který napadl celou Stalinovu činnost, prokázal velmi špatnou službu naší straně a podle mého i celému komunistickému hnutí. Obsah tohoto projevu bývalé vedení naší strany zpřístupnilo stranickému aktivu, projev byl dokonce předčítán v některých stranických organizacích. Pro stranu to byl velký otřes. Chruščovova projevu o Stalinovi využila reakce k útoku na naši stranu, na socialismus. Vytvořil příhodný základ pro působení reakční propagandy, jak vnitřní, tak i zahraniční, na polský lid včetně určitých vrstev dělnické třídy. Za této situace u nás došlo k událostem v Poznani.

Podle našeho hlubokého přesvědčení zabránilo VIII. plénum ÚV naší strany v Polsku vzniku takové situace, jaká nastala v Maďarsku. Přitom je potřeba mít na paměti i okolnost, charakteristickou pro naši situaci, že dělení Polska,[29] která se v historické minulosti uskutečnila a na kterých se podílelo také carské Rusko, jsou dodnes příznivým činitelem pro formování protiruských nálad v polském lidu.

Po druhé světové válce a vytvoření lidové vlády v Polsku jsme vyvinuli velké úsilí, abychom vytvořili polsko-ruské přátelství a vychovávali lid v duchu bratrství se Sovětským svazem, v duchu nepřenášení starých proticarských tradic na sovětskou vládu. V této oblasti se udělalo hodně, ale málo na to, aby byly úplně zlikvidovány antiruské nálady, které v dnešních podmínkách nabývají antisovětské podoby. Je třeba uvést, že řada kroků Sovětského svazu směrem k Polsku nebyla příznivá našim snahám o nastolení takových polsko-sovětských vztahů, jaké by se měly vytvářet mezi socialistickými zeměmi.

K některým zaskřípěním docházelo hned po válce kvůli chování sovětských vojáků k polskému lidu. Avšak hlavní příčinou toho, že jsme nedokázali přemoci a úplně zlikvidovat protiruské tradice, se stal fakt, že mezi Polskem a Sovětským svazem nebyly rovnoprávné vztahy. Jedním z výrazů této nerovnoprávnosti bylo poskytování velkých množství uhlí do Sovětského svazu z titulu tzv. „reparací", které nevyplývaly z postupimských dohod, ale Polsku je nařídil Sovětský svaz.[30] Dohody z roku 1945 o dodávkách

27 10. odbor ministerstva národní bezpečnosti, který řídil plk. Antoni Fejgin, existoval v letech 1951–1954. Fakticky tento orgán, zabývající se „vnitřní bezpečností" ve straně, vznikl již koncem roku 1948.

28 Nikita Chruščov (1894–1971) – první tajemník ÚV KSSS.

29 Je řeč o dělení Polska, které provedlo Rusko, Prusko a Rakousko v letech 1772, 1793 a 1795.

30 V roce 1945 byla Polsku nařízena dohoda, která vázala výplatu válečných reparací, jež mu náležely od Německa (podle ustanovení postupimské konference to bylo 15 % z reparací, které připadnou Sovětskému svazu), na dodávky polského uhlí do SSSR za „zvláštní smluvní cenu". Ujednaná cena byla několikrát nižší než ceny světové a nepokrývala dokonce ani náklady na transport uhlí.

tohoto uhlí byly uzavřeny v důsledku nátlaku ze strany Sovětského svazu a veřejnost se o nich nemohla dozvědět. Mikołajczyk[31] po útěku z Polska v zahraničí zmíněnou dohodu uveřejnil a toho využila imperialistická propaganda, čímž podrývala důvěru v naši stranu a lidovou vládu. My jsme naopak nemohli tyto skutečnosti popírat, což se velmi nevýhodně odrazilo na situaci v zemi. Nezávisle na tom se vytvořila nenormální situace v oblasti kompetence sovětských poradců. My jsme potřebovali jen poradce, ale v některých našich státních orgánech se sovětští poradci fakticky stali jejich vedoucími a zaujímali nejvyšší postavení. Jsou také přímo odpovědni za řadu nesprávných soudních rozsudků a za neopodstatněné popravy několika polských důstojníků. Vyjasnění, jak došlo k tomu, že tito důstojníci byli odsouzeni k smrti, a konkrétní určení viníků za vynesení tohoto nesprávného rozsudku ztěžuje skutečnost, že dva velitelé vojenských zpravodajských útvarů, Wozniesieński[32] a Skulbaszewski,[33] byli posláni do SSSR.

Nastíněné okolnosti pomohly reakci vyvolat názor, že Polsko nemůže provádět samostatnou politiku, ale jen takovou, jakou jí dovolí Sovětský svaz. Neodpovídalo to úplně pravdě, ale stačilo to na pěstování antiruských a antisovětských nálad v polském národě a naší straně to ztěžovalo takové nálady přemáhat.

Po smrti Stalina ještě před XX. sjezdem KSSS začaly v Polsku narůstat síly, které nesouhlasily s postavením Polska do role satelitu Sovětského svazu. Po XX. sjezdu KSSS začaly v naší straně krystalizovat dva politické směry.[34] První vycházel z předpokladu nezbytnosti změnit existující stav a opřít činnost strany o samostatnou politickou linii. Soudruzi představující tento směr však své stanovisko neprecizovali, nepředkládali konkrétní praktická řešení. Druhý směr se projevoval tím, že se jeho stoupenci obávali, že veškeré změny v politice strany mohou vést k různým otřesům v životě země. Především se obávali vnějšího zásahu do našich vnitřních záležitostí, ale zároveň i zesílení reakčních útoků na lidovou moc.

Právě tyto tendence se proměnily ve vnitřní boj ve straně a znemožnily účinnou práci tehdejšího vedení strany. Za těchto poměrů proběhlo VII. plénum ÚV strany,[35] které přijalo v podstatě správná usnesení, jež však zůstala vzhledem k nečinnosti stranického vedení jen na papíře, což posléze vedlo k ochromení stranických orgánů a organizací. Hlavním nedostatkem VII. pléna bylo, že nedokázalo uspořádat polsko-sovětské vztahy na základě rovnosti a suverenity, jak se toho země dožadovala. Řada soudruhů z vedení strany si uvědomovala, že bez uspořádání polsko-sovětských vztahů na zásadách rovnoprávnosti se v zemi nedá zabránit vzniku nebezpečné situace.

---

31 Stanisław Mikołajczyk (1902–1966) – předseda vlády Polské republiky v exilu 1943–1944, vicepremiér Prozatímní vlády národní jednoty 1945–1947 a předseda opoziční Polské lidové strany (PLS), od roku 1947 znovu v exilu.

32 Dymitr Wozniesieński (1902–?) – důstojník kontrarozvědky Rudé armády, v letech 1946–1953 zástupce velitele a posléze velitel Hlavní zpravodajské správy (tj. kontrarozvědky) Polské armády.

33 Antoni Skulbaszewski (1915) – důstojník Rudé armády, v letech 1945–1950 náměstek prokurátora, první náměstek hlavního vojenského prokurátora a hlavní vojenský prokurátor, v letech 1950–1954 zástupce velitele Hlavní zpravodajské správy Polské armády.

34 Je řeč o dvou frakcích ve vedení PSDS, které vykrystalizovaly v roce 1956 – liberálnější „puławské skupině" a konzervativně dogmatické „natolínské skupině".

35 7. plénum ÚV PSDS se konalo ve dnech 18.–20. a 23.–28.7.1956.

Situace, o které mluvím, byla vedení KSSS dobře známá. To však z této situace nevyvodilo správné závěry. Sovětští soudruzi ve snaze klást odpor antisovětským tendencím zneklidňujícím naši společnost zvolili nesprávnou cestu. Projevilo se to v tom, že den před VIII. plénem[36] oznámili naší straně prostřednictvím sovětského velvyslanectví ve Varšavě, že v den zahájení pléna přijede do Polska stranická a vládní delegace Sovětského svazu v čele se s. Chruščovem. Vedení KSSS a sovětské vlády se obrátilo na tehdejšího tajemníka naší strany s. Ochaba, na s. Cyrankiewicze a na mne – ačkoli já jsem v té době členem vedení strany nebyl[37] –, abychom s příjezdem této delegace vyjádřili souhlas. Vedení naší strany se obrátilo na sovětské soudruhy, aby k nám v zahajovací den VIII. pléna nepřijížděli, poněvadž nám to velmi ztíží práci a může to zkomplikovat polsko-sovětské vztahy. Vyjádřili jsme však souhlas, aby delegace přijela do Varšavy v pozdějším termínu, a dokonce jsme uvedli, že jsme připraveni přijmout ji hned den po skončení jednání pléna. Přes toto naše stanovisko nám vedení KSSS prostřednictvím sovětského velvyslance ve Varšavě vzkázalo, že delegace přijede do Varšavy v den zahájení VIII. pléna,[38] a vyjádřilo naději, že vedení naší strany a vlády přivítá delegaci na letišti.

Pochopili jsme to jako diktát a jako nám adresovanou výhrůžku. Protože jsme nechtěli přispět k zostření situace ani k nepředvídaným komplikacím, souhlasili jsem s příjezdem sovětské delegace a celé politické byro ÚV PSDS se rozhodlo zúčastnit se uvítání sovětské delegace na letišti.

A tehdy začaly události, které velmi silně ohrozily další průběh prací pléna. Sovětští soudruzi, a zejména s. Chruščov, se chovali demonstrativně hned na letišti. Bylo tam mnoho sovětských generálů ze Severní skupiny sovětských vojsk umístěných v Polsku, přítomen byl také sovětský maršál Koněv.[39] Když Chruščov vystoupil z letadla, přivítal se napřed se sovětskými generály a s maršálkem Rokossowským,[40] přičemž členy politického byra ÚV PSDS a představitele vlády ignoroval. Nato přišel k polské delegaci, začal zvýšeným hlasem křičet na s. Ochaba, že „etot nomer ne projdet",[41] a přitom mu hospodsky hrozil prstem. Reagovali jsme na to velmi klidně, protože jsme před očima ruských generálů a řidičů nechtěli uspořádat pohoršlivé veřejné představení. Pokládal jsem však za nezbytné protestovat proti útoku na s. Ochaba a zastal jsem se ho. Sovětští soudruzi hned na letišti požadovali odložení pléna. To nebylo možné, vždyť všichni členové ÚV už byli shromážděni v sále a čekali na zahájení pléna. Odmítli jsme tedy

36 Tj. 18.10.1956.

37 W. Gomułka byl zvolen prvním tajemníkem ÚV PSDS poslední den 8. pléna ÚV, tj. 21.10.1956. Už od 12.10. se však účastnil zasedání politického byra ÚV PSDS.

38 Tj. 19.10.1956.

39 Ivan Koněv (1897–1974) – maršál Sovětského svazu, hlavní velitel Spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy.

40 Konstantin Rokossowski (1896–1968) – maršál Polska a Sovětského svazu, ministr národní obrany PLR (od 6.11.1949 do 13.11.1956).

41 Podle informace, kterou Gomułka podal bezprostředně po této události na zasedání politického byra ÚV PSDS, měl Chruščov říci: „Predatelskaja dejatel'nost' tovarišča Ochaba obnaružilas. Etot nomer vam ne projdet." (*AAN*, KC PZPR, 1673, k. 66.) Už z faktu, že Gomułka líčil průběh vítání sovětské delegace na zasedání politbyra, vyplývá, že jeho tvrzení, že se politbyro dostavilo na letiště kompletně, není přesné.

požadavek odročení a požádali jsme sovětskou delegaci, aby se s námi odebrala do Belvederu,[42] kde jsme zahájili rozhovory.

Když jsme se shromáždili v Belvederu, s. Chruščov najednou prohlásil: „Jsme rozhodnuti k tvrdé intervenci do vašich záležitostí a nepřipustíme realizaci vašich záměrů."[43] Na takový diktát jsem mu odpověděl, že nebudeme jednat, pokud nestáhne ze stolu revolver, to jest dokud neustoupí od svých výhrůžek. Zeptal jsem se, zda přijeli, aby nás uvěznili. Chruščov prohlásil, že to neřekl a že takové úmysly nemá, ale že KSSS je rozhodnuta k intervenci na obranu zájmů Sovětského svazu. Přes dotazy však neupřesnil, co má sovětskou intervenci do Polska odůvodnit a v čem se má projevovat ohrožení sovětských zájmů. Jen se obecně zmínil o tom, že jim jde o zajištění přístupových cest do jejich okupační zóny v Německu přes polské území.

Protože členové ústředního výboru čekali v sále jiné budovy na zahájení pléna, sdělili jsme sovětské delegaci, že se napřed vydáme do toho sálu a zahájíme zasedání pléna. Po zahájení přerušíme jednání a vrátíme se do Belvederu k rozhovorům. Sovětská delegace s tím chtě nechtě souhlasila.

Nechali jsme sovětskou delegaci samotnou v Belvederu a vydali jsme se do jednacího sálu VIII. pléna. Po zahájení plénum do svého středu kooptovalo některé soudruhy, mimo jiné také mne.[44] Považovali jsme za vhodné neinformovat plénum o průběhu setkání se sovětskou delegací na letišti a o úvodních rozhovorech v Belvederu, abychom nejitřili situaci. Jen jsme se na plénum obrátili s návrhem, aby jednání bylo přerušeno kvůli rozhovorům se sovětskou delegací, což bylo přijato.

Další rozhovory se v Belvederu odbývaly v atmosféře o něco klidnější. Soudruh Mikojan[45] poreferoval o hledisku sovětské delegace a zdůraznil, že Sovětský svaz má na území NDR ozbrojené síly a obává se, že změny, k jakým u nás může v důsledku jednání VIII. pléna dojít, mohou přispět k vytvoření situace, za níž bude spojení s těmito vojsky ztíženo, či dokonce přerušeno, a s tím by Sovětský svaz v žádném případě nemohl souhlasit. Z projevu s. Mikojana a dalších členů sovětské delegace vyplývalo, že Polsko podle jejich názoru údajně směřuje k vystoupení z Varšavské smlouvy a k odtržení od bloku socialistických států. Zvlášť útočný postoj zaujímal s. Molotov.[46] Objasnili jsme sovětským soudruhům ze své strany, že změny, jaké hodláme zavést do politiky naší strany jako výsledek jednání VIII. pléna, mohou mít vliv pouze na utužení spolupráce Polska s dalšími zeměmi, na posílení svazků poutajících Polsko a Sovětský svaz, a nikoli na jejich oslabení. Zdůraznil jsem přitom, že Polsku na dobrých a spojeneckých vztazích se Sovětským svazem nezáleží méně, ale naopak více, než záleží Sovětskému svazu na takových vztazích s Polskem. Musím zde zdůraznit, že sovětská strana byla předem dobře informovaná, že nikdo z vedení naší strany nehodlá oslabit spojenecké svazky se Sovětským svazem, a tím

42 Belveder – tehdejší rezidence předsedy Státní rady PLR. Nedaleko belvederského paláce se nachází budova Úřadu rady ministrů, kde se konalo 8. plénum, a také budova velvyslanectví SSSR.

43 Podle Gomułkových informací na zasedání politického byra (srv. pozn. 30) měl tehdy Chruščov říci: „Etot nomer vam ne projdet, my gotovi na aktivnoje vmešatel'stvo."

44 Do ÚV PSDS byl tehdy kooptován W. Gomułka a jeho blízcí spolupracovníci z období před rokem 1948: Marian Spychalski, Ignacy Loga-Sowiński a Zenon Kliszko.

45 Anastas Mikojan (1895–1978) – první vicepremiér Rady ministrů SSSR, člen prezidia ÚV KSSS.

46 Vjačeslav Molotov (1890–1986) – první vicepremiér Rady ministrů SSSR, ministr státní kontroly, člen prezidia ÚV KSSS.

spíš nikdo nesměřuje k jejich zrušení. Přesto se rozhodli k intervenci. Během rozhovorů na nás naléhali, abychom v politbyru ÚV naší strany neprováděli jiné změny než přijetí s. Gomułky do politbyra. Taktika sovětské delegace směřovala k tomu, aby dosáhla průlomu ve stanovisku polské delegace. Sovětská strana poukazovala na to, že v Polsku jsou skuteční komunisté, kteří zaujímají správné stanovisko, a ty je potřeba podporovat. U některých našich soudruhů, kteří byli členy delegace, to nacházelo jistý ohlas, čehož sovětští soudruzi okamžitě využívali.

Během rozhovorů jsme dostali hlášení, že se sovětské vojenské jednotky, které pobývají v Polsku, vydaly na pochod směrem k Varšavě. Na naše otázky, co to znamená, ujišťovala sovětská delegace, že jde o dávno naplánované vojenské manévry. Sdělili jsme sovětským soudruhům, že ať je tomu ve skutečnosti jakkoli, bude polská společnost tyto „manévry" chápat jako útlak na vládu a na stranu, a kategoricky jsme požadovali, aby pohyb vojsk ustal a obrněné jednotky se vrátily na své základny. Chruščov uložil maršálovi Rokossovskému,[47] který se rozhovorů účastnil, aby vyřídil maršálu Koněvovi [pokyn] přestat s manévry, ale k tomu nedošlo. Došlo také k přesunům nevelkých jednotek polských ozbrojených sil směrem k Varšavě, a to na pokyn maršála Rokossowského, který přiznal, že „chtěl zajistit některé body ve Varšavě". O vydání tohoto pokynu však neinformoval politické byro PSDS ani vládu, čili jednal na vlastní pěst.

Rozhovory se sovětskou delegací se vedly celý den ve velmi nepříjemné, nepřátelské atmosféře. Naše strana vystupovala klidně, ale rozhodně. Sovětská strana byla útočná. Dostali jsme další informace, že sovětská vojska pokračují v pohybu směrem k Varšavě, a začaly se šířit pověsti, že sovětské tanky přejely několik lidí, což v polské společnosti vyvolalo velké podráždění. Zároveň do našich teritoriálních vod připluly sovětské vojenské lodi. Na naše intervence ohledně přerušení těchto forem nátlaku sovětští soudruzi nereagovali. Koncem rozhovorů s. Chruščov už klidným tónem prohlásil, že nehledě na naše stanovisko se budou cítit nuceni k intervenci, kdyby Polsko zamýšlelo vystoupit z bloku socialistických států. Ještě jednou jsme sovětské soudruhy ujistili, že jejich obavy jsou naprosto bezdůvodné a že se o tom budou moci přesvědčit i vzhledem k usnesení pléna ÚV naší strany.

Během rozhovorů jsme sovětské delegaci přednesli své výhrady a požadavky týkající se válečného odškodnění, jež nám náleželo a které měl na základě postupimských dohod provést Sovětský svaz, což do té doby nebylo vyřešeno.[48] Požadovali jsme rovněž doplatky k cenám uhlí dodaného Sovětskému svazu z titulu tzv. „reparační" smlouvy a také provedení vyúčtování a stanovení příslušných poplatků za sovětský tranzit přes polské území. Sovětská delegace prohlásila, že je připravena naše požadavky přezkoumat a souhlasila s rozhovory v Moskvě.

---

47 Je nutné zdůraznit, že Rokossowski (sovětský občan) byl tehdy ministrem národní obrany PLR, tedy cizího a *de iure* suverénního státu. Skutečnost, že mu Chruščov dával pokyny, jasně dokazuje, že byl loajální v první řadě vůči SSSR.

48 Je řeč o vyúčtování 15 % (od roku 1947 – 7,5 %), která Polsku patřila z válečných reparací, jež Sovětský svaz dostával od Německa. Polsko takto obdrželo pouze 295 milionů dolarů, ovšem z protokolu sepsaného v srpnu 1953 dvojicí Molotov–Grotewohl o ukončení vybírání válečných odškodnění od NDR vyplývalo, že SSSR dostal 4292 milionů dolarů.

Následujícího dne[49] sovětská delegace odletěla do Moskvy. Manévry vojenských jednotek skončily a sovětská vojska dostala rozkaz vrátit se na své základny. Rozloučení na letišti probíhalo už v normálním ovzduší.

Příjezd sovětské delegace do Polska a její agresivní chování k polské delegaci na letišti nemohly zůstat utajeny. Po Varšavě se bleskově roznesly pověsti, že se sovětští soudruzi na letišti hádali s členy našeho politického byra, což vytvořilo ještě napjatější atmosféru. Povídalo se také, a to ještě před příjezdem sovětské delegace, že se v Polsku chystá státní převrat. V dělnické třídě vládlo silné podráždění. Říkalo se, že Rokossowski se společně se sovětskými jednotkami chystá do boje proti jednotkám vojsk ministerstva vnitra.[50] Varšavský výbor zmobilizoval dělníky hlavních varšavských továren a držel je v pohotovosti. Tyto události velmi vážně zatížily další vývoj ve straně i v zemi.

Politické byro naší strany se rozhodlo informovat plénum o výsledku rozhovorů se sovětskou delegací, aniž by však členům ÚV vylíčilo drastické momenty, které rozhovory provázely. Na plénu jsme záležitost přednesli v tom smyslu, že sovětští soudruzi přijeli do Polska, protože se obávali, aby nebylo ztíženo spojení se sovětskými vojsky v NDR.[51] Sdělili jsme plénu, že rozhovory vedly k dohodě, že jsme sovětské soudruhy přesvědčili, že neexistují překážky, které by bránily pokračovat s námi ve spolupráci a v rozvíjení vzájemných přátelských vztahů. Později jsme v továrnách dostali mnoho dotazů týkajících se obsahu našich rozhovorů se sovětskou delegací. Rozhodli jsme se neříkat celou pravdu a na každé schůzi jsme se snažili ospravedlnit příjezd sovětské delegace starostí o naši společnou bezpečnost a o jednotu socialistického tábora.

Zanedlouho potom došlo ke známým událostem v Maďarsku, které se staly další příčinou našich vnitřních potíží.

Nechtěli jsme společnost, a dokonce ani stranické organizace seznámit s celým faktickým průběhem sovětské intervence do našich vnitřních záležitostí, protože by to ještě víc posílilo už i tak vzrušené antisovětské a antiruské nálady polského lidu. To by jen prospělo reakci a polským zájmům by to uškodilo. Proto naše veřejné a vnitrostranické vysvětlení této intervence hraničilo takřka s jejím ospravedlňováním. Onu nežádoucí „návštěvu" sovětské delegace jsme vykládali jako krok diktovaný nejlepší vůlí vedení KSSS, jeho starostí o společnou bezpečnost našich zemí a všech států Varšavské smlouvy.

Bylo to o to potřebnější, že v Polsku i nadále existují významné reakční a antisocialistické síly, značná část společnosti se stále ještě orientuje na Západ a počítá s politickými změnami, s tím, že se země vydá cestou buržoazní demokracie. Mezi rolníky mají značný vliv reakční vůdcové, kteří se sdružovali pod Mikołajczykovými vlajkami. Vojenské organizace, které v zemi působily v období hitlerovské okupace a podléhaly emigrační vládě v Londýně, čítaly stovky tisíc členů. Tyto organizace ve skutečnosti formálně přestaly existovat, ale jejich lidé zůstali. Kdyby tedy v Polsku došlo podobně jako v Maďarsku k ozbrojené sovětské intervenci, celá země by byla v jednom plameni, a neví se, jak by to skončilo.

---

49 Tj. 20.10.1956.

50 Vojska ministerstva vnitra – vojenský útvar určený k boji s „vnitřním nepřítelem" – nepodléhala ministerstvu národní obrany, které řídil Rokossowski, nýbrž ministerstvu vnitra. V roce 1956 měla tato vojska kolem třiceti tisíc vojáků.

51 Srv. vystoupení A. Zawadského na 8. plénu. In: *Nowe Drogi*, č. 10 (1956), s. 17–18.

Museli jsme tedy postupovat velmi rozvážně. VIII. plénum ÚV naší strany se stalo událostí, která reakčním a antisocialistickým silám znemožnila rozpoutat v naší zemi ozbrojenou kontrarevoluci maďarského typu. Změny provedené ve vedení strany a vytýčení nové generální linie strany na VIII. plénu se setkaly s rozsáhlou podporou pracujících a uklidnily napjatou situaci.

Pokud jde o situaci po VIII. plénu, je třeba říci, že všechny předchozí události, počínaje porušováním socialistické zákonnosti v zemi až po Chruščovův antistalinský projev na XX. sjezdu KSSS a sovětskou intervenci do našich záležitostí, vyvolaly ve stranických řadách hlubokou dezorientaci a zmatek, vedly k vnitrostranickým bojům a v důsledku toho k silnému oslabení strany, a dokonce na dlouhý čas k ochromení činnosti jednotlivých stranických organizací.

Ve straně se vytvořily tři politické směry, které rozjitřovaly její řady. První, hlavní směr činnosti, byl založen na usneseních VIII. pléna ÚV. Tento směr byl rozhodující, protože program VIII. pléna podporovala dělnická třída i celá společnost. Navíc na základech usnesení VIII. pléna stálo vedení strany, takže postupovalo jednotně a nepřipustilo ve straně zformování dalších řídicích center. Ve straně totiž působily ještě před VIII. plénem – a hned po VIII. plénu nezanikly – dva další směry, konkrétně revizionismus a dogmatismus. Tyto směry ještě před VIII. plénem přerůstaly do organizovaných frakcí s vlastními řídicími centry, ale důsledky VIII. pléna tyto tendence ochromily. Přesto jak revizionisté, tak dogmatici využívali vnitrostranické demokracie a odporovali z frakčních pozic politické linii vytyčené na VIII. plénu.

Těžko říci, který z těchto proudů přinesl straně víc škody. Revizionisté mohli svůj postoj popisovat v tisku. Konzervativní proud takovou možnost neměl. Revizionistický směr našel nejširší podporu u spisovatelů, novinářů, u kulturních pracovníků a vědců a částečně také ve studentském prostředí. Největší škodu straně způsobily články v tisku, které všeobecně odsuzovaly všechno, čeho Polsko za uplynulé dvanáctiletí dosáhlo. Obětaví členové strany byli často veřejně diskreditováni jako stalinisté. Revizionismus v jednotlivých případech dospíval až k renegátství. Obvinění ze stalinismu vytvářela atmosféru morálního teroru zaměřeného na stranický aktiv, což oslabovalo jeho bojovnost a odolnost. Revizionismus objektivně působil ve prospěch reakce a kontrarevoluce, podporoval jejich cíle. Naši nepřátelé se domnívali, že VIII. plénum představuje první etapu politických změn v Polsku, spočívající na navrácení suverenity a demokratizaci života v zemi. Podle jejich kalkulací by provedené změny měly vést ke druhé etapě, ve které dojde k zúčtování s komunisty a v důsledku toho k převzetí moci antisocialistickými silami. Vedení strany tyto úmysly reakce veřejně demaskovalo.

Konzervativní směr se skládal hlavně z části stranického aparátu a z pracovníků bezpečnostních orgánů, jichž se týkala redukce a přeřazení na jinou práci. Stranický aparát se v důsledku reorganizace zmenšil skoro o polovinu a ta jeho část, které se redukce týkala, se vyslovovala převážně pro konzervativní směr. Po VIII. plénu proběhly volby do nových stranických výborů až po úroveň vojvodských výborů. V důsledku voleb se část hodnotných lidí už do výborů nedostala, protože byli hodnoceni jako konzervativci, stalinisté. Existují také případy, kdy pracovníci stranického aparátu s konzervativními názory, kteří byli nejprve odstraněni ze svých míst, jsou znovu voleni do výborů a stranických instancí. Postoje konzervativců jsou různorodé, často bývají založeny na

subjektivních, a nikoli na ideologických faktorech. Možná, že by se nejeden ze zredukovaných pracovníků aparátu nevyjadřoval pro konzervativce, kdyby byl v aparátě zůstal.

Po VIII. plénu vznikla nezdravá praxe rozesílat různým lidem neuveřejněné projevy jednotlivých stranických pracovníků zároveň s jejich dřívějšími uveřejněnými projevy se záměrem podvracet důvěru, kterou dnes mají. Tímto způsobem jsou někteří soudruzi nejednou zcela bezdůvodně obviňováni z antisemitismu. Vedení naší strany se velmi snaží zlikvidovat veškeré podoby frakční a škodlivé činnosti v naší straně. Do velké míry se nám to podařilo. Návrat disciplíny a jednota působení strany jsou o to potřebnější, že se nacházíme v předvečer voleb do Sejmu.[52]

Ještě před VIII. plénem byl změněn volební systém. Na volebních lístcích Fronty národní jednoty se nachází víc kandidátů, než na daný volební obvod připadá poslanců, kteří mají být zvoleni. To znamená, že nejméně populární kandidáty na poslance mohou voliči škrtnout a oni se do Sejmu nedostanou. To se týká i členů naší strany. Ve volební kampani mobilizujeme všechny síly a aktivita strany se v poslední době zlepšila. V celostátních rozměrech je na volebních lístcích Fronty národní jednoty 52 % kandidátů z naší strany, 25 % kandidátů Sjednocené lidové strany a 9 % kandidátů Demokratické strany. Zbytek jsou bezpartijní, mezi nimiž tvoří zvláštní skupinu katoličtí aktivisté. Všechny strany i bezpartijní kandidáti mají jeden společný volební program, který schválilo celostátní zasedání Fronty národní jednoty. V budoucím Sejmu nepředpokládáme ze strany spojeneckých stran ani bezpartijních poslanců žádná pro nás nepříjemná překvapení. Ostatně, jak nás učí zkušenosti, nedobývali komunisté v žádné zemi státní moc prostřednictvím parlamentních voleb, a tím spíš nikdo nemůže počítat s tím, že je možné je touto cestou od moci odstavit.

Po XX. sjezdu KSSS, a zvláště po tom všem, co řekl Chruščov o Stalinovi, stanula naše strana podobně jako komunisté všech zemí před řadou problémů ideologické, politické a teoretické povahy, které, jak ukázal život, dosud nebyly vyřešeny nebo byly vysvětlovány nesprávně. To muselo ve stranických řadách vyvolat různé kontroverze, stalo se [to] zdrojem, z něhož vyplývá revizionismus a dogmatismus. Pilně sledujeme, co o těchto tématech říkají bratrské strany, pozorně také čteme články, které vycházejí ve vydavatelstvích KS Číny. Zejména nás zaujalo vyjádření KS Číny o diktatuře proletariátu.

V komunistickém hnutí vyvolala záležitost diktatury proletariátu po XX. sjezdu KSSS mnoho diskusí a různic, zejména pokud jde o hodnocení vývojových podob diktatury proletariátu v Sovětském svazu. Podle našeho názoru má správné ocenění deformací, k nimž došlo v Sovětském svazu, ukázání jejich zdrojů a příčin, které zrodily kult osobnosti a všechny z něho vyplývající souvislosti, rozhodující význam pro stanovení správné politiky strany a celého komunistického hnutí. V této věci Chruščovův projev na XX. sjezdu KSSS nic neobjasňuje a – co je důležitější – nevyzbrojuje komunisty do boje s nepřáteli socialismu, neučí je vyhýbat se ve své činnosti chybám.

Mnoho myšlenek obsažených v článcích tisku KS Číny odpovídá našemu stanovisku a pomáhá nám v každodenní činnosti. Naše strana a naše společnost však nemohou, zvlášť po tom všem, co se v naší zemi stalo v poslední době, přijmout takové hodnocení Stalina, jaké obsahuje článek v „Žen-min ž'-pao" z 29.12. loňského roku.[53] Absolutně

52 Volby do Sejmu druhého volebního období se konaly 20.1.1957.

53 Je řeč o článku Příspěvek k problému historických zkušeností diktatury proletariátu. In: *Žen-min*

nechceme tvrdit, že Stalin dělal všechno špatně. Udělal i mnoho dobrého, ale podle našeho názoru nedoceňují činští soudruzi negativní stránky jeho působení.

Zaujali jsme skoro stejné stanovisko, pokud jde o hodnocení pozic Tita[54] a Kardelje[55] ve vztahu k SSSR.[56] Nedávno se u nás zdržovala delegace SKJ,[57] které jsme řekli, že přes všechno, co Jugoslávie zažila, by se neměli o SSSR vyjadřovat tak, jako to udělali. I kdyby opravdu měli jisté důvody a oprávněné výtky vůči SSSR, v současné politické situaci nebylo vhodné vystupovat veřejně a vynášet spor navenek, poněvadž to pomáhá nepřátelům a oslabuje náš tábor. Za zvlášť škodlivé jsme pokládali jejich veřejná vyjádření, podle kterých ve vedení KSSS údajně existuje rozdělení na stalinisty a antistalinisty. Ukázali jsme jim, že nejsou důslední, pokud jde o Maďarsko, že napřed souhlasili s intervencí sovětských vojsk a potom změnili názor. Podobně zaujímali jiné stanovisko i v OSN. My pokládáme za účelné objasňování sporných záležitostí prostřednictvím konfrontace postojů ve vnitřní mezistranické diskusi.

Jugoslávští soudruzi jako hlavní výčitku uváděli, že deset dní po návštěvě Tita v Moskvě poslala KSSS komunistickým a dělnickým stranám socialistických zemí dopis, ve kterém tvrdí, že SKJ údajně není leninskou stranou, ale stranou sociálněmokratického typu. Potom přednesli výčitku, že Hodžův[58] článek uveřejněný v „Pravdě" byl prý inspirován sovětskými soudruhy. Třetí výčitka, kterou uvedli jugoslávští soudruzi, se týkala direktivy, kterou Albánská strana práce směřovala do svých organizací a která byla zaměřena proti SKJ. Konečně mluvili i o záležitosti Nagye.[59]

Přes všechno, co je výše uvedeno, vycházel ÚV PSDS z předpokladu, že jugoslávští soudruzi by neměli takto reagovat, protože to nepomáhá mezinárodnímu revolučnímu hnutí. Jugoslávským soudruhům jsme rovněž řekli, že jsme od KSSS dostali návrh na vydání společného dopisu komunistických a dělnických stran. Sdělili jsme jim, že navrhneme, aby analogický návrh byl předložen také jugoslávské straně. Jugoslávští soudruzi slíbili, že k návrhu zaujmou postoj později, bude-li jim předložen. Nedávno byl u mne jugoslávský velvyslanec ve Varšavě[60] a vyřídil nám odpověď SKJ týkající se této záležitosti. Jugoslávští soudruzi nedostali pozvání na konzultace k vydání takového dopisu, a tudíž nemohli zaujmout stanovisko. V zásadě zastávají názor, že je potřeba udržovat bilaterální vztahy mezi stranami, nevylučují však ani vztahy a dohody více stran, pokud se ukáže, že jsou užitečné a nebudou narušovat suverenitu každé strany.

V připomenutém článku ze „Žen-min ž'-pao" pokládáme za tvůrčí a novou myšlenku problém antagonistických a neantagonistických rozporů, kterým se text zabývá. Vysvět-

---

ž'-pao, (29.12.1956). Tento článek vznikl na základě diskuse vedené v politickém byru ÚV KS Číny.

54 Josip Broz Tito (1892–1980) – prezident Jugoslávie, generální tajemník Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ).

55 Edvard Kardelj (1910–1979) – vicepremiér jugoslávské vlády, člen vedení SKJ.

56 Je řeč o Titově projevu v Pule 11.11.1956 a o Kardeljově projevu v jugoslávském parlamentě (Skupštině) o měsíc později.

57 Delegace SKJ v čele se Svetozarem Vukmanovićem-Tempem byla v Polsku od 19. do 29.12.1956.

58 Enver Hodža (1908–1985) – vůdce Albánie, první tajemník ÚV Albánské strany práce.

59 Imre Nagy (1886–1958) – maďarský premiér od 24.10.1956; od 4. do 22.11.1956 využíval azylu na jugoslávském velvyslanectví v Budapešti, poté byl internován v Rumunsku, 15.6. byl odsouzen k smrti a dalšího dne popraven.

60 Jugoslávským velvyslancem ve Varšavě byl v letech 1955–1958 Milorad Milatović.

lení tohoto problému a rozvinutí marxismu-leninismu v tomto ohledu pomůže nám i jiným stranám při řešení problémů a obtíží na cestě socialistické výstavby.

Plně se shodujeme se stanoviskem KS Číny týkajícím se jednoty našeho tábora, zejména jednotného vystupování navenek. Vůči nepříteli a imperialismu musí socialistický tábor projevovat jednotu a rozdíly, které mezi námi existují, by měly být vyjasňovány uvnitř našeho tábora. Shodné jsou i naše názory na vedoucí roli strany. Z vlastní praxe se přesvědčujeme, že čím lépe a úplněji se prosazuje vedoucí role strany, tím více je možno rozšiřovat demokratické svobody a rozvíjet socialistickou demokracii v životě země. Není pochyb, že v případě slabé strany, která nedodržuje principy demokratického centralismu, může být demokratizační proces využit reakcí pro její antisocialistické cíle. Plně doceňujeme posilování role strany při vývoji demokratizačního procesu řízení země a dodržování socialistické zákonnosti.

Z toho, co jsem řekl o situaci v naší zemi a v naší straně, snad čínští soudruzi pochopili, jak pro nás bylo těžké hodnotit události v Maďarsku. Sovětští soudruzi se nás před svou druhou intervencí ptali, jak hodnotíme situaci v Maďarsku, aniž by nás byli informovali o vlastních záměrech.[61] Domnívali jsme se, že v současné situaci a v nepopsatelně těžkém období musejí sovětská vojska v Maďarsku zůstat. Vycházeli jsme z předpokladu, že přítomnost těchto vojsk představuje nejlepší záruku, že nedojde k převzetí moci horthyovskou reakcí a k odtržení Maďarska od socialistického tábora. Hlavní naší obavou bylo, aby maďarská strana získala podporu v dělnické třídě.

Nedávno se konala konference pěti stran zemí Varšavské smlouvy věnovaná Maďarsku.[62] Na tuto konferenci naše strana nebyla pozvána. Den před vyhlášením komuniké nás sovětský velvyslanec ve Varšavě uvědomil o této konferenci a řekl, že jsme nebyli pozváni vzhledem k volbám do Sejmu. Není pochyb, že naše přítomnost na konferenci by nezměnila usnesení, která tam byla přijata. Možná si sovětští soudruzi mysleli, že naše hodnocení situace je jiné, a nechtěli s námi diskutovat. Zdá se nám však, že naše nepřítomnost na konferenci udělala navenek nedobrý dojem a že vynechávat nás z podobných záležitostí nepřispívá ke konsolidaci našeho tábora, poskytuje to pole pro různé spekulace na Západě.

Dnes se naše vztahy se SSSR utvářejí normálně. Máme za to, že jsme si mnoho věcí vyjasnili, a s uznáním zdůrazňujeme, že sovětští soudruzi nám přitom projevili mnoho porozumění. Připouštíme, že dospěli k názoru, že jejich dřívější postup vůči nám nebyl správný. Myslíme si, že nový kurz v našich vztazích, vycházející z principů rovnosti obou států, sovětští soudruzi upřímně uskutečňují.

---

61 Na tomto místě se Gomułka dopouští nepřesnosti. Zápis v protokole ze zasedání politbyra ÚV PSDS z 1.11.1956 – „politické byro se negativně vyjádřilo k problému ozbrojené intervence SSSR v Maďarsku" (In: *Rewolucja węgierska 1956 w polskich dokumentach*. Zprac. J. Tischler. Varšava 1995, s. 130) – ukazuje, že vedení polské strany bylo na plánovanou druhou sovětskou intervenci upozorněno. Setkání Gomułky a Cyrankiewicze s Chruščovem, Molotovem a Malenkovem proběhlo 1.11.1956 na polním letišti nedaleko Brestu nad Bugem na území SSSR. Podle Chruščova tehdy Gomułka zastával stanovisko, že ačkoli by sovětská vojska v Maďarsku měla zůstat, přece však není namístě použít při řešení konfliktu síly (Memuary Nikity Sergejeviča Chruščova. In: *Voprosy istorii*, č. 5 (1994), s. 76).

62 Konference vůdců komunistických stran Sovětského svazu, Bulharska, Rumunska, Československa a Maďarska se konala v Budapešti ve dnech 1.–5.1.1957.

Bylo by toho ještě hodně, co by se dalo říci, ale vzhledem k času svou informaci skončím.

Soudruh Čou En-laj: Ptá se, jakým problémům by se měl podle našeho názoru[63] věnovat na masových shromážděních.

Gomułka: Navrhuje, aby mluvil o významu socialistického tábora pro účinný boj za upevnění míru, o mírové politice SSSR, o politice USA a jejich pokusech intervenovat na Blízkém a Středním východě. Navíc si myslí, že má na základě politiky KS Číny ukázat polské společnosti prospěch, jaký plyne z mírové výstavby v ČLR, a také [mluvit] o rozvoji naší obchodně-hospodářské spolupráce.

Zawadzki: Navrhuje, aby s. Čou En-laj ve svých projevech vysvětlil politické a hospodářské úspěchy Polska, jakož i roli Polska v mírovém táboře.

Zambrowski: Tvrdí, že na základě čínských úspěchů by měla být zdůrazněna úloha Komunistické strany Číny.

Cyrankiewicz: Navrhuje další setkání za účelem dojednání tezí projevu Čou En-laje na shromážděních.

Čou En-laj: Sděluje, že má od Mao Ce-tunga[64] dopis pro soudruhy Gomułku, Zawadzkého a Cyrankiewicze, který nám[65] po překladu bude doručen.

Děkuje za obsáhlou informaci o situaci v Polsku. Potvrzuje, že stanovisko, jaké PSDS zaujala v říjnových událostech, bylo správné, vyplývalo ze zásad marxismu-leninismu. Postoj polských soudruhů se přičinil o prolomení chybného postoje KSSS. Byl to projev slabé[66] nemoci, polští soudruzi pomohli při jejím léčení. KS Číny podpořila stanovisko naší[67] strany 21. října, když už VIII. plénum naší strany přijalo vlastní rozhodnutí. Hlavní zásluhu tedy mají polští soudruzi, KS Číny měla jen stabilizující vliv. Vztahy mezi bratrskými stranami mají být založeny na principech marxismu-leninismu, vztahy mezi socialistickými zeměmi mají být rovnoprávné. Sovětský svaz ve své deklaraci z 30.10. m[inulého] roku[68] uznal správnost spolupráce na základě rovnosti. KS Číny tento postoj podpořila a nyní se snažíme podle shora zmíněného pracovat. Jako marxisté máme [se] z chyb umět poučit.

V polsko-sovětských vztazích bylo v minulosti mnoho nerovností, které nyní byly napraveny. Jsme rádi, že PSDS nediskutovala veřejně o postoji, jaký zaujala KSSS, což [by] mohlo oslabit náš tábor. Je také správné, že PSDS nerozněcovala lidové vášně. Vaše taktika umožnila zvládnout sporné problémy bez veřejné diskuse, které by mohli využít imperialisté. V našem prohlášení ze dne 29.12. m[inulého] roku jsme zdůraznili, že antagonistické a neantagonistické rozpory se mají řešit odlišnými metodami. Sdílím názor s. Gomułky na rovnost a suverenitu, ale nelze zapomínat na pokrokovou roli SSSR.

---

63 Tj. podle názoru delegace PSDS.

64 Mao Ce-tung (1893–1976) – předseda Státní rady ČLR, vůdce KS Číny 1943–1976.

65 Tj. polské straně.

66 Je to takto v textu. Jde pravděpodobně o „starou" nemoc čili „velmocenský šovinismus".

67 Tj. polské.

68 Je řeč o Deklaraci vlády SSSR o základech rozvoje a dalšího posilování přátelství a spolupráce mezi Sovětským svazem a dalšími socialistickými státy z 30.10.1956.

Pokroková role je to hlavní, rovnost a chyby jsou záležitosti méně závažné. Mao Ce-tung v rozhovoru s Kirylukem[69] správně zdůraznil, že vztahy mezi našimi zeměmi mají být jako vztahy mezi bratry a ne jako vztah mezi otcem a synem, jak tomu bylo ve vztahu mezi SSSR a Polskem. My jsme ze své strany sdělili KSSS, že jejich vztah k bratrským stranám nebyl vždy správný, ale nemyslíme, že by se o tom mělo mluvit veřejně, aby se neoslaboval SSSR. K chybám se nemáme neustále vracet. Hlavní je nyní sevřená jednota proti nepříteli a pokroková role SSSR.

Čou En-laj dále mluví o chybách, jakých se v minulosti dopustila KS Číny a které dokázala napravit. Když byly chyby odstraněny a vedení strany se ujal Mao Ce-tung, naše stanovisko se mnohokrát lišilo od stanoviska KSSS. Vybízeli nás, abychom ukončili boje s Čankajškem,[70] protože podle názoru KSSS by vedly k vyhlazení národa. Stalin doporučoval s Čankajškem se dohodnout a zanechat revolučního boje. KS Číny přes tato doporučení bojovala a dosáhla vítězství. Po osvobození nebyly naše vztahy s KSSS nejlepší. Stalin neměl k lidem důvěru, byl podezíravý, myslel si, že jeho názor je nejlepší. Stalin se obával, aby se Čína nestala druhou Jugoslávií, aby Čína nepropadla vlivu USA a Mao Ce-tung [se nestal] čínským Titem. To naše strana nemohla přijmout.

Přes mnoho chyb KSSS máme vidět nezbytnost společného boje proti fašismu. Stalin se dopustil mnoha chyb, jako například rozpuštění Komunistické strany Polska, což byla velká křivda na polských soudruzích, [a jako] vztah k Jugoslávii. Při obecném hodnocení těchto záležitostí však nelze vidět jen Stalinovy chyby, ale i jeho obrovský příspěvek revolučnímu hnutí. Nevraživosti jsou pochopitelné, ale není vhodné se jimi řídit. Mao [Ce-tung] se také mohl Stalinovým postojem cítit uražen. Stalin už nežije, je ještě příliš brzy na plné zhodnocení jeho zásluh a chyb. Za nějakou dobu budeme moci provést úplnější hodnocení z historického hlediska. V každém případě Stalinovy zásluhy převažují nad jeho chybami.

Co se týče kultu osobnosti, nemají se jeho příčiny hledat ve Stalinovi, ale ve skupině a v systému, který byl v SSSR vytvořen. Stalin sehrál důležitou roli v mezinárodním revolučním hnutí a na příkladu jeho práce je možné vychovávat dělnickou třídu i přes jeho chyby. Dělají-li sovětští soudruzi něco špatného, má se jim pomáhat, aby své chyby napravili. V tomto ohledu máme společné postoje. Když bratr dělá chyby, máme mu pomoci při jejich překonání. Každá země má své zvláštní specifikum, ale hlavní je cesta budování socialismu, generální linie je jednotná.

Sdílíme názor s. Gomułky, že jugoslávští soudruzi použili nesprávnou metodu veřejné kritiky SSSR, když jako jediný model ukazovali svoje hospodářství, to je nesprávné. My všichni jsme ještě mladí a měli bychom hledat různé cesty, ale je také správné využívat zkušeností SSSR, jako nejstarší země výstavby socialismu, musíme uznávat vedoucí roli KSSS. Musíme společně pracovat pro jednotu našeho tábora. Všechny naše strany jsou leninské strany a musejí si navzájem pomáhat. Když se SSSR dopouští chyb, máme mu pomoci při jejich nápravě. Především k sobě musíme mít vzájemnou důvěru.

---

69 Velvyslanec S. Kiryluk hovořil s Mao Ce-tungem dvakrát, ve dnech 27.10. a 3.12.1956.

70 Čankajšek (1887–1975) – prezident Čínské republiky na Tchaj-wanu.

Informace o mezinárodní situaci a jeho[71] nedávných návštěvách v Asii:

V poslední době se mezinárodní situace vzhledem k událostem v Maďarsku a agresi do Egypta poněkud vyostřila. Přestože Anglie, Francie a Izrael utrpěly porážku a kontrarevoluce v Maďarsku byla poražena, je situace přece jen ještě napjatá. Nemyslím si však, že by se nedalo dospět k obnovení rovnováhy sil ve světě. S. Čou [En-laj] nevidí bezprostřední nebezpečí světové války, poněvadž imperialistické síly si nejsou jisty, zda by v této válce mohly zvítězit. Na druhé straně se USA snaží získat z této situace pro sebe co největší prospěch. Po krachu anglické a francouzské agrese do Egypta se snaží zaujmout na Blízkém a Středním východě jejich místo. Snaží se také ovládnout Suezský průplav, což neodpovídá zájmům Anglie a Francie. Anglie a Francie se snažily využít přechodných vnitřních potíží v socialistickém táboře (maďarské události), [a] protože si uvědomovaly, že SSSR v této chvíli nemůže věnovat větší pozornost dalším záležitostem, napadly Egypt ve snaze zmocnit se Suezského průplavu a svrhnout Násirovu vládu.[72] Postoj SSSR a celého mírového tábora dokáže záměry imperialistů ochromit, ale je k tomu potřebná jednota postupu. Imperialisté se pokoušejí zkompromitovat mírovou politiku na mezinárodním fóru využitím záležitosti Maďarska na půdě OSN. Néhrú[73] v rozhovoru s Eisenhowerem[74] prohlásil, že neschvaluje intervenci SSSR do Maďarska, ale zastává názor, že není vhodné tento problém uměle rozněcovat, aby nedošlo k vyvolání nové světové války. Eisenhower byl velmi nespokojen s akcí Anglie a Francie, říkal Néhrú, protože znemožnila Západu intervenovat do situace v Maďarsku. Útok Anglie a Francie rozhodně vytvořil podmínky, za kterých jsme mohli Maďarům pomoci potlačit kontrarevoluci. Eisenhower v rozhovoru s Néhrúem o maďarských událostech otevřeně přiznal, že v této záležitosti nemůže nic víc dělat, nechce-li rozpoutat novou světovou válku. Pokud jde o Egypt, potvrdil Eisenhower Néhrúovi, že USA pomohou vyčistit Suezský průplav, pomohou zajistit svobodnou plavbu průplavem a budou zprostředkovávat řešení sporu Izraele s arabskými zeměmi.

Néhrú sdělil Čou [En-lajovi], že USA mají hluboký zájem na proniknutí na Dálný a Blízký východ, na pomoci tamním zemím, zejména Pákistánu. Néhrú Eisenhowerovi řekl, že USA pomohou poskytnutím velké peněžní pomoci, ale tato pomoc bude mít agresivní charakter a vzbudí v obyvatelstvu arabských zemí nespokojenost. Přinese prospěch pouze vyšším vrstvám těchto zemí.

Eisenhower Néhrúa ujistil, že Spojené státy nechtějí půjčkou pro Pákistán poškodit Indii a že Pákistán vojenskou pomoc nevyužije proti Indii. Na Néhrúův návrh, aby se v Asii nevytvářely vojenské bloky, Eisenhower neodpověděl. Podle Néhrúova tvrzení ještě není jasné stanovisko USA k Suezskému průplavu a k problému Izraele. Nepochybně si tam chtějí zajistit vliv, ale zatím své plány neprozrazují.

Při dalším setkání jsme s Néhrúem projednávali stanovisko USA vyhlášené v tzv. Eisenhowerově doktríně, která jasně dokazuje, že USA chtějí na Blízkém východě zaujmout místo Francie a Anglie. Néhrú tvrdil, že ho o tom neinformoval Eisenhower. My jsme už dávno říkali – řekl Čou En-laj –, že USA vytlačily Anglii a Francii z Blízkého

---

71 Čou En-laje.

72 Gamál Abdal Násir (1918–1970) – prezident Egypta.

73 Džaváharlál Néhrú (1889–1964) – premiér Indie.

74 Dwight David Eisenhower (1890–1969) – prezident USA v letech 1953–1961.

východu, že Eisenhowerovu činnost lze vysvětlit zaprvé touhou rozšířit vliv USA na Blízkém a Středním východě a oslabit vliv Anglie a Francie, zadruhé obavou ze sblížení arabských zemí se socialistickým táborem.

Podle našeho názoru lze v současnosti svět rozdělit na tři tábory: a) imperialistický, b) socialistický, c) kapitalisticko-nacionalistické země, tj. země Asie a Latinské Ameriky (státy s neutrálními snahami, řízené nacionalisty). Podle názoru KS Číny je vhodné dbát o vliv ve skupině slabě vyvinutých kapitalistických států, přitáhnout je ke spolupráci s naším socialistickým táborem proti skupině imperialistických zemí, v jejichž čele stojí USA. Čínská lidová republika podporuje země řízené nacionalisty v politické i hospodářské oblasti, na druhé straně jim nedokážeme poskytnout půjčku v podobě výzbroje. Země sousedící s Čínou se k nám chovají s velkými sympatiemi, avšak lze pozorovat jisté obavy v souvislosti s rozvíjející se mohutností Číny, tj. obavy, nechce-li Čína v budoucnosti zasahovat do jejich vnitřních záležitostí a připravit je o část území.

Před dvěma a půl lety vyhlásila Čína společně s Indií a Barmou 5 zásad mírové spolupráce, které byly následně rozvinuty na konferenci v Bandungu, kde získaly všeobecnou podporu národů Asie a Afriky. Nedávno Čína přistoupila na ústupky Barmě, které se týkaly sporného pohraničního území, a uznala v této otázce dohodu Čankajška s Barmou z roku 1941, přestože pro nás byla nevýhodná. Představitelé barmského vedení se nás dotazovali, pošleme-li do Barmy naše vojska. Ujistil jsem je tehdy, že my postupujeme na základě 5 principů mírové spolupráce, které jsme podepsali a které nic takového nepředpokládají.

Néhrú je toho názoru – říkal Čou [En-laj] –, že není vhodné zasahovat do vnitřních věcí Maďarska a že se má Maďarům umožnit, aby své vnitřní vztahy uspořádali podle vlastní vůle. Néhrú souhlasí s tím, aby Maďarsko zůstalo v socialistickém táboře, protože je to dobré pro světový mír. Jeho představitel v OSN Menon[75] vyjadřuje také takový názor. Néhrú se však domnívá, že pobyt cizích vojsk ve spřátelených státech vyvolává nespokojenost daného národa. Ptal jsem se Néhrúa, zda byla nějaká jiná cesta – neodpověděl. Upozornil jsem Néhrúa, že Maďarsko prosilo SSSR o pomoc, a tudíž je intervence odůvodněná. Poukazoval jsem na úplně jinou situaci v Polsku, na to, že Polsko neprosilo o pomoc a vlastními silami strany, armády a lidu dospělo ke změnám podle vlastních přání. Néhrú potvrdil, že v Polsku byly skutečně vlastními silami uskutečněny správné změny, na druhé straně ale vyjádřil odpor proti tomu, že Nagy byl poslán do Rumunska. Odpověděl jsem mu, že v Indii byl také vsazen do vězení premiér Abdulah[76] (pro polské partnery Čou En-laj dodal: u nás bychom Nagye uvěznili hned). Néhrú se mne ptal, zda socialistický tábor nedovolí odtržení žádné země, která k nám v současnosti patří. Ujistil jsem ho, že imperialistům nedovolíme v našem táboře nepřátelskou práci ani diverzi. Néhrú byl spokojen, že jsem s ním o tom všem mluvil upřímně a otevřeně.

Musíme se sjednotit v socialistickém táboře, abychom odrazili všechny záměry imperialistů proti našemu táboru. V této věci je potřeba využít všech rozporů v lůně imperialistického tábora, abychom zkřížili jejich plány a nadělali jim potíže. Podle názoru ČLR máme být připraveni k eventuálnímu odražení imperialistického napadení kterékoli země našeho tábora. Myslím – říkal Čou [En-laj] –, že během několika pětiletek životní úroveň

75 Krišna Menon (1897–1974) – předseda indické delegace v OSN.

76 Šejk Muhamed Abdulah (1905–1982) – několikanásobný premiér indických států Džammú a Kašmír.

v našich zemích skutečně vzroste. Navíc v náš prospěch působí rozvoj nacionalistických hnutí za svobodu v polokoloniálních zemích. Čína zastává názor, že je potřeba se vyhnout veškerým ozbrojeným střetům s imperialisty, avšak taktika vůči těmto státům má být z naší strany rozhodná. Napadnou-li nás, je potřeba jim klást rozhodný odpor.

Spojené státy nechtějí pustit Čínu do OSN a prosazují návrh na uznání dvou čínských států. Zde nemůže být analogie s Německem, Koreou anebo Vietnamem. Zastáváme názor, že Tchaj-wan je součástí Číny, a uděláme všechno, aby tomu tak bylo. Jsme Polsku vděčni za jeho soustavný boj na poli OSN o to, aby bylo Číně vráceno její místo v OSN. Zároveň se domníváme, že ČLR nepotřebuje spěchat se zaujetím místa v OSN. Dnešní stav nejen nebrzdí naši politickou činnost, ale spíš nám umožňuje větší svobodu v kritice USA. Nepřítomnost Číny v OSN neoslabuje Čínu, ale OSN, a tudíž pro nás není vstup do OSN tak naléhavý, můžeme si počkat. Tchaj-wan je vnitřní záležitost Číny a my propagujeme mírové osvobození Tchaj-wanu, ale nerezignujeme ani na osvobození ozbrojené. Vedeme víc [než] rok jednání s USA, které se domáhají, abychom upustili od ozbrojené síly k osvobození Tchaj-wanu. Jednání v Ženevě jsou pro nás výhodná bez ohledu na jejich výsledky. Máme rozvinuté vztahy s Japonskem, přestože jsme s ním ještě nenavázali diplomatické styky. USA se snaží využít některých asijských zemí proti ČLR. Někteří Indové přemlouvají dalajlámu, aby se nevracel do Tibetu, snaží se v Tibetu šířit diverzi a požadují jeho nezávislost. Brzy budu o tomto tématu hovořit s Néhrúem.

Specifickým znakem imperialismu je, že se obává silných a útočí na slabé. Za příklad může posloužit nedávné Eisenhowerovo prohlášení před Néhrúem, že v záležitosti Maďarska se nedá nic víc dělat. V rozhovoru se Sihánukem[77] v Kambodži jsem ho přesvědčoval, aby nepodléhal imperialistickým zemím, protože my mu můžeme poskytnout pomoc. On to také udělal a odmítl v Manile vstoupit do paktu.[78] Podle mého názoru je to správná forma spolupráce se slabě vyvinutými zeměmi.

Základním prvkem naší politiky je jednota socialistického tábora. V důsledku deformací a chyb, nerovnosti partnerů, začaly být vztahy v našem táboře rozjitřené. Je to stará nemoc, o které jsme mluvili a která se nedávno projevila. Deklarace SSSR ze 30. října min[ulého] r[oku] a [deklarace] ČLR z 1. listopadu min[ulého] r[oku][79] napravily nerovnosti a chyby, vytvořily základy pro nové formy spolupráce na zásadách suverenity a rovnosti. Soudruh Gomułka mluvil o nevhodném chování Chruščova a dalších soudruhů na letišti ve Varšavě. Je to stará nemoc,[80] která patří do minulosti, ale chorobu je potřeba léčit soustavně a systematicky. Ze špatného získáváme dobré.

Záležitost mezistranického setkání:

KS Číny pokládá za nezbytné setkání představitelů bratrských stran, s tím, že každá z nich má právo zastávat vlastní názory. Prostřednictvím vzájemné výměny i navzájem si odporujících názorů je možné dospět ke společnému stanovisku. Nemám na mysli vytvoření mezinárodní organizace typu Komunistické internacionály nebo Informačního byra. Každá strana samostatně řeší všechny vlastní problémy na základě marxismu-leni-

77 Norodom Sihánuk (nar. 1922) – premiér a ministr zahraničních věcí Kambodži.

78 Je řeč o Paktu pro jihovýchodní Asii (SEATO).

79 Je řeč o Provolání vlády ČLR z 1.11.1956, podporujícím sovětskou deklaraci z 30.10.1956 (srv. pozn. 58).

80 Srv. pozn. 56.

nismu. S. Čou [En-laj] předkládá návrh konkrétního setkání bratrských stran, jehož výsledkem by možná bylo vydání dokumentu shrnujícího ta hodnocení, která jsou společná.

Vydávání ideologického časopisu:

Čínští soudruzi považují vydávání takového společného časopisu pro komunistické a dělnické strany za zbytečné. Uvádějí, že SSSR může vydávat vlastní časopis, do kterého mohou posílat články představitelé bratrských stran.

Záležitost Maďarska:

KS Číny je přesvědčena, že pomoc sovětských vojsk byla nezbytná. Když Nagy zradil a v Maďarsku začala kontrarevoluce a vraždění komunistů, nebylo jiné východisko, a Kádárův postup považuje za revoluční. Čína Sovětský svaz v této věci podpořila. Sovětský svaz Maďarsko zachránil. Šikanami v OSN se Maďarsko nemá důvod trápit. My žijeme bez OSN a nijak zle nám není. Titovy názory jsou víceméně podobné názorům Néhrúa. Jsem přesvědčen, že polští soudruzi sdílejí názor KS Číny na maďarskou záležitost.

K záležitosti konference pěti stran v Budapešti:

To, co včera říkal soudruh Gomułka, je opodstatněné. Když jsme byli v Moskvě,[81] také jsme o této věci se sovětskými soudruhy hovořili. Řekli nám,[82] že nepozvali Polsko kvůli volbám, že nepozvali ani Albánii a NDR, a pozvali jen země sousedící s Maďarskem. Čínští soudruzi ještě sdělí naše stanovisko sovětským soudruhům.

Sděluje nám, že Kádára[83] a Marosána[84] pozval do Moskvy k rozsáhlejším rozhovorům, protože v Maďarsku pobude jen jeden den. Ptá se nás, je-li vhodné umístit do společného komuniké o polsko-čínských rozhovorech odstavec o našem vztahu k Maďarsku, navrhuje, abychom se nešířili o chybách Rákosi[85] – Gerö,[86] ale obecně o solidaritě a přátelství. Podporujeme Sovětský svaz v jeho úsilí o nápravu vztahů s Jugoslávií. Považujeme za nezbytné udržet dobré vztahy všech stran a zemí socialistického tábora. Jugoslávii považujeme za socialistickou a bratrskou zemi. Naše strana má však ve vztahu k Jugoslávii jisté výhrady. Mezi lidmi, kteří Jugoslávii řídí, existují nálady nacionalistického šovinismu, právě tak jako různé revizionistické názory podrobně vypočítané v našem článku v „Žen-min ž'-pao". Kritizovali jsme Tita a Kardelje, abychom jim pomohli překonat jejich chyby. Chceme zprostředkovat a spolupracovat, nikoli izolovat. Rádi bychom se s nimi setkali.

Polské záležitosti:

Děkuji soudruhu Gomułkovi za informace. Udělám si názor na některé skutečnosti a prosím, abyste si i vy udělali názor na mé výroky. PSDS uskutečnila na VIII. plénu velké

---

81 Čínská delegace v čele s Čou En-lajem pobývala v Moskvě ve dnech 7.–11.1. a potom 17.–19.1.1956 (srv. pozn. 58).

82 Tj. polské straně.

83 János Kádár (1912–1989) – premiér maďarské vlády, první tajemník Maďarské socialistické dělnické strany (MSDS).

84 György Marosán (1908–1992) – ministr, tajemník a člen politického byra ÚV MSDS.

85 Mátyás Rákosi (1892–1971) – od roku 1945 do 18.7.1956 první tajemník ÚV Maďarské komunistické strany a Maďarské strany práce.

86 Ernö Gerö (1898–1980) – od 18.7. do 25.10.1956 první tajemník ÚV Maďarské strany práce.

změny. KS Číny podporuje vaše změny, které byly důležité. Pokládáme za svou povinnost podporovat vedení PSDS. Naše upozornění je třeba brát pouze jako nezávazná přátelská upozornění.

Při napravování deformací a chyb se nemá zapomínat ani na ty velké úspěchy, jakých bylo díky vedení strany a úsilí celého národa dosaženo v minulosti. Když se mluví jen o deformacích a chybách a nemluví se o výdobytcích, je to nevýhodné a jednostranné. Jak jsem se přesvědčil, smýšlí podobně i s. Gomułka a p[olitické] b[yro]. S. Gomułka včera mluvil o existenci dvou tendencí, dvou směrů deformací: konzervativní a revizionistické. Podle našeho názoru v současnosti konzervativci už nejsou hroziví, protože byli odstaveni od vlády. Je vhodné na ně výchovně působit a používáním stranických trestů a administrativních sankcí ovlivňovat likvidaci této úchylky. Podle našeho názoru je nyní nejzávažnější revizionistická úchylka, která může způsobit mnoho škod. Je ideologicky zásadně jiná než úchylka konzervativní, protože reprezentuje buržoazně-nacionalistické názory a nacionalistický šovinismus. V Polsku ji podporují reakční síly, působí také na mnoho členů strany, kteří nemají náležitou orientaci. Např. imperialismus využívá chybných revizionistických názorů pro své provokace, pro organizování nepořádků v zemi s cílem rozbít stranu. Revizionismus představuje nebezpečí pro socialistické zřízení. Ve vaší minulosti došlo k deformacím spočívajícím v tom, že na jedné straně byla nedostatečná demokracie a na druhé nedostatečný boj proti nepříteli. Souhlasím se s. Cyrankiewiczem, že chceme demokracii, ale budeme bojovat proti kontrarevoluci.

V Číně se v různých obdobích používaly různé metody boje s kontrarevolucí. Dopustili jsme se mnoha chyb, jednou jsme neprávem stříleli dobré lidi, pak jsme zase nepostřehli činnost nepřítele. Po osvobození země byla u nás zorganizována dvě velká masová hnutí na potlačování kontrarevoluce. V boji s kontrarevolucí používáme čtyři druhy trestů, tj. trest smrti, nucenou práci, dočasné uvěznění a stálý dozor nad podezřelými. Během boje s kontrarevolucí byly v Číně uvězněny přes čtyři miliony lidí a k smrti bylo odsouzeno jen 700 000 lidí. Metody boje proti kontrarevoluci se ve dvou různých etapách lišily. První etapa byla léta 1927–1934. Tehdy jsme se učili z příkladu SSSR a převzali jsme jejich metody boje proti kontrarevoluci. V tom období došlo k mnoha deformacím, protože boj s kontrarevolucí prováděla bezpečnost, která nebyla dostatečně kontrolovaná. Druhé období byla léta 1935–1949, kdy se vedení strany chopil s. Mao Ce-tung. Tehdy jsme metody boje s kontrarevolucí změnili. Strana v tomto období bezpečnost kontrolovala a hlavní metoda boje s kontrarevolucí spočívala v těsném spojení strany s masami. Po osvobození se strana obrátila na masy pracujících, na lid, o pomoc v boji proti podvratným živlům. Na mnoha shromážděních osazenstva továren a podniků sami dělníci demaskovali kontrarevolucionáře, kteří se mezi nimi skrývali, a předávali je bezpečnostním orgánům. V tomto období orgány rozvědky plnily jen pomocnou úlohu. Všeobecná mobilizace mas k boji proti kontrarevoluci poskytla dobré výsledky. Pod vedením strany byly v ČLR kontrarevoluční živly v podstatě zničeny a v zemi vládne klid.

Ideologicko-výchovná práce:

Je velmi důležitou zbraní, které se má v zájmu výstavby socialismu správně využívat. V tomto boji může sehrát velkou roli tisk, ale náš tisk tuto roli neplnil vždy dobře. Podle našeho názoru je potřeba stranickému tisku věnovat velkou pozornost, protože se nečte

jen v zemi, ale i v zahraničí, a tudíž může sloužit jako nástroj deformací postojů vzhledem k politice dané strany.

Ekonomické záležitosti:

V Číně pozorujeme dva aspekty této věci: první je výchova lidu, aby spoléhal na vlastní síly, všeobecná mobilizace k plnění plánu, přesvědčování, že socialismus lze vybudovat jedině dlouhotrvajícím úsilím. Druhý – to je pomoc bratrských zemí. Nejdůležitější a nejtrvalejší opora je spoléhání na sebe samotné a pomoc, kterou si vzájemně udílejí země socialistického tábora. Pomoc lze přijímat i od dalších zemí, ale vždycky je potřeba počítat se souvislostmi této pomoci. Když žádáme o pomoc kapitalisty, přesvědčí je to o naší slabosti a oni zdvihají hlavu a kladou si přísnější podmínky. Když od nich přijímáme pomoc, je potřeba to dělat tak, aby viděli, že nepočítáme hlavně s tou jejich pomocí. ČLR je blokována tzv. embargem, kterého používají USA, nicméně mnoho kapitalistických zemí s námi obchoduje a hospodářské vztahy mezi ČLR a kapitalistickými zeměmi se i přes existenci embarga rozšiřují.

Pokud jde o hospodářské kontakty mezi Polskem a ČLR, nemůžeme v této věci mnoho udělat, protože musíme hospodářsky pomáhat asijským zemím. Nemůžeme však nevidět hospodářské potíže našich bratrských zemí. Jsme pro to, aby se naše obchodní vztahy i nadále příznivě rozvíjely. Velmi bychom si přáli, aby PSDS a polská vláda přechodné obtíže překonaly. Rádi bychom věděli, zda by Polsko chtělo od Číny získat pomoc a v jaké podobě, protože chceme Polsku pomoci, aby se rychleji dostalo z tohoto období přechodných obtíží. Navrhujeme, aby tuto záležitost projednali naši velvyslanci nebo představitelé Polska vyslaní do Číny, kde by dojednali formy takové pomoci.

Záležitost voleb:

U vás existuje jednotná kandidátka navrhovaná dohadovací komisí.[87] Může dojít k takové situaci, že se někteří členové strany mohou neshodovat s její linií a během voleb zaujmout jiné stanovisko. Totéž se může stát i v řadách spojenců strany. Tehdy by strana měla velké těžkosti. Strana by se měla zamyslet nad metodami svého dalšího působení, aby se v Sejmu neocitla v menšině, musí bojovat o to, [aby] v Sejmu získala většinu. Měla by se také zamyslet nad zaměřením svého postupu, kdyby v Sejmu nedosáhla většiny.

Jednota strany:

Považujeme ji za klíčový úkol. Po VIII. plénu síla strany vzrostla. Jednota strany se opírá o jednotu vedení s členy strany, kteří realizují usnesení VIII. pléna. Strana musí být připravena na špatnou i na dobrou situaci. Jsme přesvědčeni, že PSDS pod vedením s. Gomułky už dosáhla významných úspěchů. Víme, že boj s nepřítelem je obtížný, a proto máme pro vás velké uznání, přejeme vám dosažení dalších úspěchů ve vaší činnosti a jsme připraveni poskytnout vám v tomto zápase maximální podporu.

Všechno, co bylo výše řečeno, má výhradně charakter rad a návrhů. Jsme přesvědčeni, že žádná bratrská strana není bez chyb. Neexistuje strana, která by se nedopouštěla chyb. Jestliže nějaká strana říká, že všechno dělá stoprocentně dobře, svědčí to o tom, že [je] domýšlivá a že v ní existují základy k tomu, aby se dopustila vážných chyb.

---

87 Přesně: Ústřední dohadovací komise politických stran.

Pozor: Vystoupení s. Čou [En-laje] zahájené na prvním zasedání pokračovalo na druhém [zasedání] dne 12.1. v 10.30 hod.

Odpověď s. Gomułky: Politické byro PSDS zastává názor, že myšlenka uspořádat v příslušné době konzultace mezi stranami všech socialistických zemí s cílem utužení jejich jednoty je správná. Jestliže se takové iniciativy někdo ujme, budeme ji podporovat a budeme se na tom podílet. Souhlasíme s čínskými soudruhy, že se nemají vytahovat záležitosti, ve kterých se lišíme, ale že je správné soustředit se na to, co všechny strany spojuje. Návrhům čínských soudruhů jsme rozuměli tak, že nemají na mysli jen evropské socialistické země. Přijímáme zásadu mnohostranných setkání stran za účelem prokonzultování různých záležitostí, které jsou pro tyto země významné.

K záležitosti časopisu navrhovaného KSSS:

Naprosto podporujeme stanovisko čínských soudruhů a jejich argumenty dokazující neúčelnost vydávání takového časopisu. Dozvěděli jsme se, že stejné stanovisko zaujímá v této záležitosti KS Itálie. Pokud jde o časopis ideologického charakteru vydávaný sovětskou Akademií věd, myslíme si, že by o něm mělo rozhodnout vedení KSSS. Sdílíme názor, že když budou další strany v tomto časopise uveřejňovat své články, mohou to dělat. Časopis vydávaný Akademií věd SSSR by v žádném případě nemohl být závazný pro ostatní strany a neměl by mezinárodní charakter. V jiném případě by to byla změna toho, co sovětští soudruzi navrhovali. Před dvěma týdny jsme přijali usnesení o vydávání časopisu určeného pro vnitřní potřebu, ve kterém by se přetiskovaly články ze zahraničních časopisů a naše vyjádření k vnitřním a mezinárodním tématům.

Záležitost Maďarska:

Souhlasíme s tím, aby bylo v naší společné deklaraci řečeno, že obě strany podporují Kádárovu vládu. Konkrétní formulaci předložíme později. Přijímáme stanovisko čínských soudruhů, že se v deklaraci nemá mluvit o příčinách chyb, ale naopak má být vyjádřen pozitivní vztah ke Kádárově vládě. Maďarské vládě jsme poskytli pomoc v částce 100 milionů zlotých (oběžných)[88] a jsme nadále připraveni jí pomáhat.

O situaci v zemi a o volbách jsem mluvil už dříve. Máme pocit, že čínští soudruzi přecenili nebezpečí, které naší straně hrozí ve výsledcích voleb. Chci říci, že nic nevytváří takovou situaci, že by podle výsledků voleb vzniklo nebezpečí, že ztratíme vládu. Možná, že v některých volebních okrscích bude volička účast nižší než 50 %, a v takovém případě bude potřeba volby opakovat. Ale opakované volby také nezmění situaci, a spíš bude snazší v takovém případě prosadit naše kandidáty. Mohly by vzniknout jisté politické obtíže, kdyby někteří kandidáti nebyli zvoleni, ale v širší míře k takovému zjevu jistě nedojde.

Pokud jde o úvěry pro Polsko od kapitalistických zemí, záležitost zůstává otevřená. Znají-li soudruzi můj projev na předvolebním shromáždění, vědí, že nám nehrozí nejmenší nebezpečí, že by eventuálně získané úvěry mohly ovlivnit vládní politiku. Před několika dny náš náměstek ministra zahraničních věcí hovořil s velvyslancem USA ve Varšavě, který mu sdělil, že vláda USA konzultovala s dalšími státy udělení úvěrů Polsku. Anglie a západní Německo měly prohlásit, že proti obchodním stykům mezi Polskem

88 Rozhodnutí poskytnout Maďarsku finančně-materiální pomoc ve výši 100 milionů zlotých bylo přijato na zasedání politbyra ÚV PSDS dne 24.11.1956.

a USA nic nemají, ale myslí si, že v takovém případě by jim měly být umožněny styky také s Čínou. Skutečnost, že nám to americký velvyslanec opakoval, má svůj význam.

Jsme čínským soudruhům vděčni za návrh s. Čou [En-laje] na poskytnutí pomoci Polsku. V této sestavě nebudeme podrobně mluvit o našich hospodářských vztazích. Chci jen zdůraznit, že bychom byli velmi vděčni za zvýšení obratu obchodu mezi Polskem a Čínou. Záleží nám na uzavření dlouhodobých obchodních dohod. Máme např. velké možnosti dodávek polských strojů do Číny. Můžeme k vám vyvážet pračky na uhlí, cukrovary, stroje na výrobu vojenské výzbroje, hotovou vojenskou výzbroj apod. Při dovozu z Číny nám záleží na semenech olejovin a na barevných kovech. V současnosti je v Polsku čínská obchodní delegace. V rozhovorech s našimi představiteli mají čínští soudruzi spíš tendenci obrat našich obchodů zmenšovat, nikoli zvětšovat. To nás znepokojuje. Shodujeme se s vámi, aby se rozhovory o našich dvoustranných hospodářských stycích vedly na úrovni velvyslanectví. Děkujeme s. Čou [En-lajovi] za poskytnuté informace o průběhu jeho rozhovorů s Néhrúem a o mezinárodní situaci. V těchto otázkách jsou naše hlediska shodná.

S. Čou En-laj: Chtěl bych se ještě jednou k některým věcem vrátit. Pokud jde o vydávání časopisu, s. Čou [En-laj] řekl, že časopis publicistického charakteru by mohla vydávat jedna z vědeckých institucí SSSR. Jeho cílem by bylo shromažďování a uveřejňování různých článků zasílaných z bratrských stran. Sovětští soudruzi s tím ještě nevyjádřili souhlas, protože jim jde o to, aby se vyhnuli tendenci, která by jim připisovala řídicí roli při vydávání tohoto typu časopisu.

Pokud jde o pomoc pro Maďarsko a podporu Kádárovy vlády, myslí si, že by bylo dobré zařadit takovou formulaci do společné deklarace.

Pokud jde o volby – bude dobře, když strana ve volbách zvítězí, ale problém nespočívá v přeceňování či nedoceňování nebezpečí, jaké straně hrozí ve volbách. KS Číny ve své dlouholeté revoluční praxi vždy brala v úvahu dvě možnosti – lepší a horší – a byla připravena [stejně] na dobrou jako na horší možnost.

Naše zkušenosti s výsledky kontaktů s imperialistickými státy nás utvrzují v přesvědčení, že když jsme silní, počítají s námi a přicházejí nám na pomoc, ale když jsme slabí, chtějí tuto pomoc využít pro své záměry.

Pokud jde o poskytování úvěrů a obchodní výměnu – vycházíme ze zásady vzájemného prospěchu a rovnosti. Půjčovat si od kapitalistických zemí je možné, jenže takové půjčky mají vždy za následek jisté politické vlivy států, které půjčky poskytují. V období občanské války SSSR poskytoval imperialistům za půjčky koncese, ale to bylo pro SSSR výhodné. Samozřejmě to mělo pro Sovětský svaz i špatné důsledky. Čína v současnosti udržuje obchodní styky s mnoha kapitalistickými státy, s nimiž ještě nebyly navázány diplomatické styky. Např. současný obchodní obrat s Japonskem je významný a probíhá na základě rovnosti a vzájemné výhodnosti. Ovšem propuštění japonských válečných zločinců mělo v čínské společnosti rovněž záporný význam. Bratrsky si vyměňujeme názory se s. Gomułkou a myslím, že je potřeba usilovat, aby politické vlivy vyplývající z přijímání úvěrů od kapitalistických států měly v polské společnosti co nejmenší význam.

Obchodní styky Polska a ČLR:

Po VIII. sjezdu KS Číny[89] hovořil s. Čou [En-laj] s jednotlivými představiteli bratrských zemí o obchodních vztazích mezi ČLR a těmito zeměmi. Z výsledku diskusí o druhém pětiletém plánu, který bude ještě potřeba částečně pozměnit, ČLR nepředpokládá v nejbližším časovém období zvětšení obchodního obratu, a dokonce má v úmyslu revidovat rozsah dovozu do Číny. Předpokládá, že hospodářské obtíže, na které naráží naše země[90] v přechodném období, bude možné řešit na základě rozhovorů mezi našimi velvyslanci mimo rámec obchodní smlouvy. Zároveň prohlašuje, že dal čínské obchodní delegaci pokyn, aby věnovala pozornost přáním polských soudruhů.

Ve věci vypracování společného prohlášení navrhuje, aby každá ze stran určila své soudruhy na vypracování návrhu, který pak bude na našem společném zasedání podroben diskusi.

Gomułka: Sděluje, že z polské strany je delegován k vypracování návrhu prohlášení viceministr Naszkowski, který bude čínskou delegaci provázet při cestách po Polsku.

S. Čou [En-laj] prohlašuje, že čínská strana určuje k vypracování společného návrhu prohlášení viceministra zahraničních věcí.

S. Gomułka: Chce se ještě krátce vyjádřit k projevu s. Čou En-laje. Hospodářské problémy, o kterých byla řeč a které jsou spjaty s úvěry a pomocí pro Polsko, jsou u nás na čelném místě. Naše hospodářské obtíže nemají přechodný charakter, jsou spíš dlouhodobé. Naše potřeby surovin můžeme řešit jen na základě stálého zvyšování vývozu. Protože hlavním vyváženým produktem je u nás uhlí a nemáme investiční prostředky, stojí před námi nezbytnost hledání úvěrových možností.

Jsme si vědomi, že úvěry mají vliv na politické reakce. Vyvstává otázka, co je pro nás větší nebezpečí: zda vyostření situace v zemi vzhledem k hospodářským obtížím, snížení životní úrovně pracujících, anebo politické vlivy vyplývající z úvěrů poskytnutých kapitalisty. Myslíme si, že ty první, hospodářské obtíže, jsou pro nás větší a hrozivější než nebezpečí plynoucí ze získání kapitalistických úvěrů, tím spíš, že tyto úvěry můžeme získat jen v omezené částce. Dobře chápeme stanovisko čínských soudruhů, že mohou dovážet jen to, co mohou a potřebují; my máme stejnou zásadu. Hodilo by se nám však stanovit vzájemný obrat ne na jeden rok, ale na několik let, a také stanovit dlouhodobé obchodní obraty mezi našimi zeměmi.

S. Čou En-laj: Nový pětiletý plán ještě nebyl definitivně určen, bude v něm potřeba snížit investice a výdaje na dovoz. Vnitrostátní potřeby jsou v Číně čím dál větší, potřeby dovozu čím dál menší. Proto také není možné rozšiřovat vzájemný obchodní obrat ještě před definitivním stanovením nového plánu. Hospodářské obtíže, v nichž se v současné době nacházíme, jakož i záporné saldo – řekl Čou [En-laj] – lze vyřešit jiným způsobem, o kterém byla výše řeč.

Další setkání pro závěrečné přijetí a prodiskutování společného návrhu prohlášení bylo stanoveno na den 15.1.

---

89 První zasedání VIII. sjezdu KS Číny se konalo ve dnech 15.–27.9.1956.

90 Tj. Polsko.

Po návratu delegace ČLR z cesty po Polsku do Varšavy 15.1. ve 22.30 hod. byly rozhovory obnoveny za účelem projednání sporných formulací v návrhu společného prohlášení, které se nepodařilo vyřešit v rozhovorech na úrovni náměstků ministrů. S. Gomułka navrhuje, aby s. Naszkowski poreferoval o sporných bodech – čínští soudruzi souhlasí.

S. Naszkowski: První rozdíl se týká poslední věty úvodu. Náš návrh zněl, že obě strany dosáhly v projednávaných záležitostech úplné shody. Návrh čínských soudruhů směřuje k tomu, aby slova v „projednávaných záležitostech" byla nahrazena slovy v „následujících věcech". Pro čtenáře může mít takový termín nejasný význam, protože může připouštět, že bylo dosaženo shody pouze v těchto záležitostech. Bude se spekulovat o záležitostech, v nichž nedošlo ke shodě.

S. Čou En-laj: Domníváme se, že v zásadních otázkách jsme dosáhli shody, ale jsou věci, v nichž shody dosaženo nebylo. Pokud jde o strategii, bylo dosaženo shody, zatímco co do taktiky takové shody dosaženo nebylo. Je potřeba hledat společného jmenovatele a to, v čem se neshodujeme, ponechat stranou. Navrhuji tuto větu vůbec vyškrtnout.

S. Rapacki: V rozhovorech, které jsme vedli, jsme se věnovali záležitostem obsaženým v deklaraci. Bude-li tato deklarace odsouhlasena, nebudou projednávány záležitosti, v nichž nedošlo ke shodě. Navrhuji, aby se diskuse o formulaci této věty přeložila na závěr.

S. Gomułka: Shoduje se se s. Čou [En-lajem], aby byly rozdíly ponechány stranou a nezdůrazňovaly se. Jisté rozdíly existují, to je nesporné, ale řekli jsme také, že je-li něco zbytečné, nemá se na to poukazovat veřejně. Kdybychom přijali formulaci této věty ve smyslu návrhu s. Čou [En-laje], ukázali bychom před světem, že jsme ve všech zásadních otázkách nedospěli ke shodě. (Rapacki: a nevědělo by se, v čem jsme ke shodě dospěli.) Proto navrhuji přijmout formulaci, že „obě strany dosáhly úplné shody v následujících projednávaných otázkách".

Po přijetí tohoto návrhu čínskou stranou čte s. Naszkowski druhý sporný odstavec obsahující formulaci o podvratné nepřátelské činnosti v našich zemích. Je to čínský návrh. Náš návrh mluví o pokusech rozdělit socialistické státy. Nepopíráme fakt diverzního působení imperialistů, formulace čínských soudruhů se nám však zdá taktiky nevhodná.

S. Čou [En-laj]: Čína na tomto hledisku absolutně trvá, protože imperialisté, jak lze pozorovat na příkladu Číny, inspirují podvratné akce uvnitř země, jakož i v Tibetu a na Tchaj-wanu.

S. Gomułka: Čínští soudruzi by měli brát ohled nejen na své hledisko, ale i na naše stanovisko. Jinak vypadá situace v naší zemi a jinak v Číně. V poslední době v důsledku řady činitelů pozorujeme jisté snížení intenzity nepřátelské propagandy zvenčí. Taková formulace by v naší společnosti nebyla srozumitelná a ztěžovala by nám situaci před volbami. Navrhuji přijmout formulaci o kalení vztahů.

S. Čou [En-laj]: Navrhuji umístit obě formulace, tj. o podvratné činnosti i o kalení.

S. Gomułka: Navrhuji jinou variantu této formulace, která zní „směřujících k rozdělení socialistických zemí a kalení vztahů v těchto zemích", vysvětluje zároveň, že kontrarevoluci v Maďarsku vyvolaly vnitřní síly reakce posilované kalením vztahů zvnějšku.

S. Ochab: Je potřeba vidět naši předvolební situaci. Do společného prohlášení je vhodné dát mírnější formulace, i když se nepopírá fakt, že i u nás mohou působit podvratné síly.

S. Čou [En-laj]: Hovoří o tom, že vláda USA vydává na diverzní účely 100 milionů dolarů ročně.

S. Gomułka: Souhlasí, že na tyto cíle jsou ze strany USA určeny možná i větší částky, ale nesouhlasí, že USA nás takto mohou podrývat zevnitř, ale mohou to dělat jen zvenčí.

V poslední fázi redakce bylo přijato vyjádření, že „nezříkají se také snah směřujících k rozdělení socialistických zemí a podrývání vztahů v těchto zemích".

Ve druhé části deklarace vyvolala diskusi polská formulace, že základ socialismu je jediný, společný je třídní obsah socialistických přeměn v různých zemích, [naproti tomu] cesty, formy a metody socialistického budování se však mohou různit v závislosti na národních zvláštnostech, historických podmínkách a třídním rozvrstvení.

S. Čou [En-laj]: Navrhuje přijmout formulaci, že „společná myšlenka socialismu těsně spojuje SSSR, PLR a ČLR. Obě strany prohlašují, že základních principů marxismu-leninismu se má používat v různých zemích různě" (čínská strana předtím navrhovala rozdělení na základní, tj. společnou cestu, a konkrétní, tj. různé země).

S. Gomułka: Je potřeba si říci, co to jsou různé konkrétní cesty výstavby socialismu. Jsou to formy a metody budování socialismu v různých zemích. Není zde základ pro spory, jestliže předpokládáme, že marxismus-leninismus předvídá různé cesty výstavby socialismu v různých zemích.

Nakonec byla přijata formulace „společná myšlenka socialismu spojuje SSSR, ČLR, PLR a ostatní socialistické země. Obě strany prohlašují, že základní principy marxismu-leninismu mají být uplatňovány s přihlédnutím ke konkrétním podmínkám jednotlivých zemí."

Poslední rozdíl v názorech spočíval v tom, že čínští soudruzi nezaujali konečné stanovisko k formulaci bodu, který mluví o podpoře ČLR vzhledem k procesu změn v Polsku, který je založen na leninských zásadách. Po delší diskusi, z níž vyplynulo, že čínští soudruzi se nechtějí angažovat v příliš výrazné formulaci, s. Gomułka uvedl, že polská strana na formulaci netrvá a chápe, že pro čínské soudruhy může být obtížné popisovat tuto záležitost příliš výrazně. Nakonec byla přijata následující formulace: „ČLR podporuje snahy PLR posílit socialismus v Polsku na základě leninských zásad." Tento odstavec byl umístěn na jiném místě než předtím.

Tím skončila diskuse o návrhu společného prohlášení.

[Vlastnoruční podpis W. Gomułky]

Varšava, 16.1.1957

Protokolovali:
St. Kiryluk
K. Kramarz

Upřesnil Wł. Gomułka

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

O pramenech a institucích

Archivní fondy a sbírky ústředních výborů Polské dělnické strany (1944–1948) a Polské sjednocené dělnické strany (1948–1990) v Archivu nových akt

Włodzimierz Janowski

I. Úvodní poznámka

V červnu 1990 převzal Archiv nových akt (*Archiwum Akt Nowych*) ve Varšavě fondy bývalého Ústředního archivu ÚV PSDS (*Centralne Archiwum KC PZPR*). V mnoha převzatých tematických fondech a sbírkách se nacházely spisy Ústředního výboru Polské dělnické strany (dále ÚV PDS) z let 1944–1948 a částečně zpracovaná dokumentace Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany (dále ÚV PSDS) z let 1948–1990. Sbírky dokumentů obou zmíněných stran obsahují zvláště cenné základní prameny k dějinám Polské lidové republiky.[1] Nezávisle na historické hodnotě dokumentů jsou to ovšem fondy složité a jejich využití vyžaduje obšírné vědomosti o vnitřních mechanismech fungování obou stran, jakož i dobré znalosti období, v němž vznikaly.

Tato skica obsahuje pokus o charakteristiku spisů ÚV PDS a ÚV PSDS. Autor je přesvědčen, že je potřeba uvést a stručně charakterizovat:

- původce fondu, jeho vnitřní strukturu, a zejména jeho roli v politickém systému státu;
- přírůstkový systém, uspořádání a stav, v jakém jsou dokumenty dochovány;
- obsah spisů obou fondů.

Rozbor uvedených otázek umožní potenciálnímu zájemci, aby se poměrně spolehlivě orientoval ve fondech, čítajících desítky tisíc archivních jednotek (v mezích určených zákonem o národním archivním bohatství a archivech).

---

1 Poláci jsou na název své země citliví – název Polská lidová republika se používá vždy v kontrastu k názvu Polská republika a fakticky označuje časové období. (Pozn. překl.)

Je nutné zdůraznit, že zevrubné zpracování výše nastíněné problematiky překračuje rámec tohoto textu, který se soustřeďuje na popis základních mechanismů fungování stran a na základní charakteristiky archivních fondů, jichž byly původcem. Zároveň obrací pozornost na ty nejdůležitější anebo – podle autora – nejzajímavější či nejreprezentativnější dokumenty.

II. Původce fondů

1. ÚV PDS (*KC PPR*)

Polská dělnická strana (PDS) vznikla začátkem roku 1942[2] a po osvobození jihovýchodní části území dnešního Polska vystoupila z ilegality jako jedno z mnoha politických seskupení, která v zemi působila. Vedle ní totiž existovaly a fungovaly jiné politické strany s historickým rodokmenem: Polská socialistická strana (Dělnická strana polských socialistů), Lidová strana (dále LS), Strana práce (dále SP), Demokratická strana (dále DS) a Polská lidová strana (dále PLS), která vznikla po návratu Stanisława Mikołajczyka v srpnu 1945. Působit naopak nezačaly, což je pro polskou politickou scénu charakteristické, strany orientované národně a křesťansko-demokraticky. Tehdejší politický systém tvořily vedle státních institucí a výše zmíněných politických stran odborové, mládežnické a společenské organizace. Ty byly polem činnosti jednotlivých politických stran, které převáděly svůj vliv do vymezených společenských prostředí a skupin.[3]

PDS byla formálně jednou z paralelně fungujících politických stran a snažila se působit na jiná seskupení s cílem získat je pro své programové koncepce a – což je důležitější – získat dominantní vliv na instituce státní moci. Toto působení na orgány moci a státní správy se provádělo prostřednictvím pracovníků PDS, kteří zastávali v těchto orgánech odpovědné pozice a funkce.[4] Je důležité si všimnout, že Bolesław Bierut, který byl formálně nestraník, ovšem fakticky byl členem vedení PDS, zastával úřad předsedy/prezidenta Zemské národní rady a poté prezidenta Polské republiky. Ve struktuře výkonné moci řídili pracovníci PDS klíčové resorty: veřejnou bezpečnost a národní obranu. Dlouhodobě určovali zaměření práce ministerstva osvěty a ministerstva průmyslu, měli také zásadní vliv na fungování resortů veřejné správy, informací a propagandy, zahraničních věcí, zásobování a obchodu, plavby a zahraničního obchodu. V letech 1944–1948 zasedalo v jednotlivých vládách 5–7 představitelů PDS.[5] Působení představitelů PDS na klíčových místech vybraných resortů a jejich přítomnost v řídicích funkcích jiných ministerstev a ústředních úřadech právě tak jako v jim podřízených institucích nižší úrovně zajišťovaly komunistické straně vliv na činnost státní správy jako celku.

---

2 Dokumenty PDS z období 1942–1944 tvoří ve fondech *Archiwum Akt Nowych* (dále *AAN*) zvláštní archivní soubor o 39 jednotkách.

3 Obsáhleji viz: KERSTEN, Krystyna: *Narodziny systemu władzy*: Polska 1943–1948. Varšava 1990; PACZKOWSKI, Andrzej: *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Varšava 1996; WRONA, J.: *System partyjny w Polsce 1944–1950*. Lublin 1995; HIRSZ, Zbigniew Jerzy: *Historia polityczna Polski 1939–1993*. Białystok 1996.

4 Obsáhleji viz: WRONA, J.: *System partyjny w Polsce 1944–1950*.; BARNASZEWSKI, B.: *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*. Varšava 1996.

5 MOŁDAWA, T.: *Ludzie władzy 1944–1991*. Varšava 1991, s. 76–79, 92–99, 174–218.

Snaha PDS o upevnění kontroly nad státními institucemi byla zřejmá i ve struktuře výkonného aparátu strany. Řídicí roli v PDS plnily její statutární orgány: sjezd, ústřední výbor, Ústřední komise stranické kontroly (dále ÚKSK), Ústřední revizní komise. Zvláštní roli mělo politické byro, které řídilo běžnou politicko-organizační práci v období mezi plenárními zasedáními ÚV PDS, a také sekretariát, který byl pracovním orgánem a jehož složení se měnilo – skládal se z vedoucích nejdůležitějších organizačních článků ústředního aparátu strany. Krátce před sjednocením PDS s Polskou socialistickou stranou (dále PSS) bylo vytvořeno organizační byro ÚV PDS. V úzkém vedení PDS, v politickém byru, zasedali Bolesław Bierut, Władysław Gomułka, Stanisław Radkiewicz a Hilary Minc, kteří zároveň zastávali řídicí funkce ve struktuře státní moci.[6]

Důsledkem sepětí PDS se státními institucemi byla struktura výkonného aparátu ÚV. Tvořila ho oddělení a byra. Proces formování a reorganizace ústředního výkonného aparátu strany trval v zásadě po celé období let 1944–1948. Od podzimu 1944 existovala oddělení: organizační, odborové, propagační, personální, pro veřejnost. Do května 1945 působilo také vojenské oddělení, jež se věnovalo problémům rozvoje Polské armády, politické práci v jejích řadách a kádrům. V následujících letech existovala oddělení: průmyslu, komunikací, pro ženy, správně-samosprávní, osvěty a kultury, tisku a vydavatelství, stranického školení a zahraniční. Péči o pracovníky dělnického hnutí zajišťovalo oddělení péče a pomoci, zatímco obsluhu sekretariátu a politického byra řídilo byro sekretariátu ÚV.[7] Ve struktuře výkonného aparátu ÚV, jehož úkolem byl dohled na stranicko-politickou práci v určitém prostředí a na udržování průběžných kontaktů s nižšími instancemi, je patrné výrazné rozdělení na útvary obstarávající vnitřní a vnější úkoly a funkce strany.

2. ÚV PSDS (*KC PZPR*)

Formální sjednocení dělnického hnutí – vznik Polské sjednocené dělnické strany (dále PSDS), který se uskutečnil v prosinci 1948, – představovalo základní prvek politické scény, který byl tehdy charakteristický také pro jiné státy reálného socialismu. Už v červenci 1948 sjednocovací procesy obsáhly mládežnické organizace všech prostředí. V roce 1949 se spojila Lidová strana a Polská lidová strana v jednolitou Sjednocenou lidovou stranu. V roce 1950 ukončila činnost Strana práce a její členové posílili řady Demokratické strany. Sjednocovací procesy proběhly i v odborových organizacích, mezi válečnými veterány a v dalších organizacích. Společnou základnou spolupráce politických, odborových a společenských organizací byl Všepolský výbor Národní fronty (později Všepolský výbor Fronty národní jednoty). Všechna seskupení a organizace, které v něm byly sdruženy, v praxi plnily roli převodové páky programu PSDS do jednotlivých tříd, skupin a společenských prostředí. Přes formální samostatnost posilovaly ve společnosti vliv jedné strany. PSDS byla fakticky bezmála po celé období své existence – nezávisle na změnách, opravách a modifikacích, ke kterým v politickém systému státu a jeho fungování docházelo – stranou zaujímající monopolní postavení, která na ně

6 MOŁDAWA, T.: *Ludzie władzy*, s. 243–244; KOŁOMEJCZYK, N. – MALINOWSKI, M.: *Polska Partia Robotnicza 1942–1948*. Varšava 1986, s. 270–274.

7 *PPR, PPS, PZPR*: Struktura aparatu centralnego, kierownicy i zastępcy kierowników wydziałów 1944–1980. Varšava 1980.

v průběhu čtyř desítek let [fakticky] rezignovala. Místo aby PSDS politicky řídila různé oblasti státního života, jak by příslušelo straně u moci, zastupovala při přijímání rozhodnutí a výkonu činnosti administrativní orgány různých úrovní. Takto chápanou vedoucí roli ve státě naplňovala PSDS pomocí různých nástrojů. Jedním z nich byl rozsáhlý systém nomenklaturních míst, stvrzovaných orgány PSDS, který zahrnoval všechny důležitější funkce ve státní správě, v orgánech zákonodárné a soudní moci, v armádě, donucovacím aparátě i v celé sféře rozsáhle pojaté nadstavby. Nezávisle na kádrových změnách v okruhu pracovníků aparátu potvrzovala řídicí grémia ÚV PSDS kandidaturu konkrétních osob na nejvyšší místa ve státě a ve společenském životě. Je potřeba zdůraznit, že příslušníci PSDS v letech 1952–1989 zaujímali od 76 % do 92 % křesel v po sobě následujících vládách. Premiér, ministři obrany a vnitra i další členové státních orgánů obvykle zasedali v politickém byru. Jednotlivá oddělení ÚV měla vlastní nomenklaturní místa, spjatá s institucemi, úřady či sdruženími, nad kterými plnila dohlížecí funkci.

Organizační struktura ÚV PSDS v oblasti statutárních stranických útvarů a výkonného aparátu procházela v letech 1948–1990 změnami, jejichž podrobný popis překračuje rámec tohoto textu. Výkonný aparát ÚV se rozšiřoval, jak sílily stranické struktury a jak se postupně rozšiřovaly oblasti života společnosti, které strana ovládala. Ještě v polovině roku 1985 měl tento aparát udržovat vedoucí roli strany v resortech a institucích, jež byly předmětem zájmu jednotlivých oddělení ÚV.[8] Zdůrazněme, že jednotlivé organizační články stranického aparátu na ústřední úrovni kontrolovali členové politbyra, tajemníci nebo členové sekretariátu ÚV, přičemž zásady a kritéria podřízenosti nebyly přísně vymezeny. Pro ústřední instanci PSDS byla příznačná existence a působení řady stálých či jednorázových komisí pro řešení různých otázek. Tyto komise byly poradními a informačními orgány ÚV jako celku, politbyra a také jednotlivých orgánů výkonného aparátu. Zasedali v nich členové stranických orgánů, veřejní pracovníci, zaměstnanci státní správy a profesionální straničtí funkcionáři. Zvláštní charakter měla bezpečnostní komise politbyra. Vzhledem k předmětu svého zájmu i k personálnímu obsazení měla vysoké postavení také komise ÚV pro duchovenstvo a komise, jíž předsedal T. Grabski. Zřídilo ji 10. plénum ÚV (29.–30. 4. 1981) a jejím úkolem bylo prozkoumat osobní odpovědnost lidí, kteří zastávali řídicí stranické funkce, během krize v 70. letech.

III. Přírůstky, uspořádání a stav dochování dokumentů ÚV PDS/ÚV PSDS

Archivní fondy a sbírky ÚV PDS zpracovávaly příslušné složky aparátu ÚV PSDS, jimiž postupně bylo oddělení dějin strany, Ústav stranických dějin a již zmíněný Ústřední archiv ÚV PSDS. Tytéž články aparátu ÚV pořádaly a zpracovávaly – za běžného chodu těchto orgánů – také dokumentaci oddělení a ostatních organizačních součástí ústřední instituce PSDS.

Část fondů ÚV PDS, kterou v úplnosti zpracovali zaměstnanci archivu PSDS, čítá 1881 archivních jednotek (dále a. j.) – 51 běžných metrů. Zpracovány byly podle struktury stranických orgánů a výkonného aparátu. Celek dokumentů je rozdělen na 24 skupiny. Prvních osm obsahuje materiály ze sjezdů, plenárních zasedání ÚV, společných zasedání

8 JANOWSKI, W.: Ustrój władz, struktura i zadania aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990: Zarys problematyki. Část 1. In: *Teki Archiwalne*, 23, č. 1 (1996), s. 17–43.

ÚV PDS a Ústředního výkonného výboru (dále ÚVV) PSS, dále materiály ÚKSK, dokumentaci politbyra, sekretariátu ÚV a Ústřední revizní komise. Zbytek se týká jednotlivých oddělení ÚV. Dokumenty orgánů a organizačních článků ÚV se zachovaly v různém rozsahu. Musíme mít na paměti, že v období vlády PDS se dokumentaci stranické činnosti nepřikládala velká váha, což vyplývalo jednak z nízké správní kultury tehdejšího stranického aparátu, který neuměl docenit význam uspořádané dokumentace, jednak z návalu okamžitých úkolů. Ve skupině dokumentů, které ukazují působení ústředních stranických orgánů, se v největší úplnosti zachovala dokumentace sekretariátu ÚV (273 a. j.), zatímco z archiválií organizačních útvarů připadá na organizační oddělení 476 a. j., na propagační oddělení 474, na oddělení pro správu a samosprávu jen 30, na oddělení pro ženy 28. Zdůrazněme, že při pořádání dokumentů ÚV PDS zůstala dokumentace předaná do archivu v celku, nedošlo k její selekci ani k vyřazování.[9]

Proces zpracování dokumentů ÚV PSDS probíhal postupně, v průběhu fungování strany, a do konce její existence nebyl z pochopitelných důvodů dokončen. Lze říci, že byly až na jisté výjimky zpracovány materiály statutárních orgánů a výkonného aparátu ÚV PSDS do roku 1970. Tato část fondu obsahuje 14 675 a. j. – 315 běžných metrů dokumentů. Jak je zmíněno výše, fond se zpracovával postupně, podle toho, jak kancelář sekretariátu a další články výkonného aparátu ÚV předávaly dokumentaci do archivu. Za této situace bylo rozhodnuto, že bude nejvhodnější, budou-li dokumenty řazeny po částech odpovídajících v principu jednotlivým funkčním obdobím řídících stranických orgánů. Celá dokumentace ÚV byla rozdělena do 39 skupin označených římskými číslicemi, které v podstatě – byť s jistými nepravidelnostmi – odpovídaly struktuře řídících orgánů a výkonného aparátu v letech 1948–1970. Zdůrazněme, že práce na fondu neprobíhaly jednotně. V letech 1960–1968 platila zásada dokumenty PSDS neskartovat a zároveň se sbírání jednotlivých svazků plně objevoval v inventárním soupisu. Od roku 1961 při zpracování začal provádět výběr dokumentů a ochuzen byl i popis archivních jednotek. Část archivního fondu ÚV PSDS zpracovaná ve stranickém archivu má lístkový katalog.[10]

Po převzetí dokumentů PSDS do Archivu nových akt se ihned začala zpracovávat neuspořádaná část dokumentace ÚV, která pocházela ze spisovny a z registratur jednotlivých oddělení a útvarů, jakož i z kanceláře prezidenta PR. Tyto práce pokračují a zpracované části se shodně se závazným právním stavem v této oblasti zpřístupňují badatelům.

Obsah archiválií ÚV PSDS je – až na značný rozměr fondu: kolem 1300 metrů a 130 000 a. j. – poměrně obtížné popsat. Je potřeba vzít v úvahu, že ne každá stranická činnost byla písemně zdokumentována – platí to například o zasedání komisí ke konkrétním problémům, poradách prvního tajemníka ÚV, a dokonce i některých zasedáních politbyra. Blíže nevymezená část dokumentace byla zničena v registraturách jednotlivých článků výkonného aparátu ÚV, ve spisovně, která prováděla předběžnou selekci dokumentů před

9 JAKUBOWSKI, J. – PASZTA, J.: Źródła do dziejów partii robotniczych okresu Polski Ludowej v archiwach PZPR. In: *Stan źródeł do dziejów polskiego ruchu robotniczego*. Varšava 1985, s. 53.

10 JANOWSKI, W.: Problemy porządkowania i opracowania akt KC PZPR, referát přednesený na vědeckém zasedání Archiwa popartyjne w krajach centralnej i wschodniej Europy, Stara Wieś 28.9.–1.10.1995, neublikovaný materiál.

uložením do archivu, a konečně během vlastního pořádání. Celkové zhodnocení stavu dochování a kompletnosti fondu ÚV PSDS bude možné až po definitivním ukončení jeho zpracování.

Obraťme však pozornost na jisté obecnější znaky fondu, které vyplývají jednak ze způsobu přibývání dokumentů a jednak z přijatých metod jejich zpracování. Pro fond ÚV PSDS jsou – obecně vzato – charakteristické tyto jevy:

- ve fondu se vyskytují věcně jednotné spisy, monotematické spisy k určité záležitosti, ale také spisy shromažďující dokumenty určitého druhu s různým věcným obsahem;
- v dokumentech se vyskytuje značné množství materiálů zaslaných z nižších stranických instancí, hlavně z vojvodských výborů;
- mnohé dokumenty se opakují v různých organizačních celcích ÚV, což vyplývalo z přijatého systému práce, z výměny informací, systému konzultací a koordinace;
- v dokumentech se vyskytuje velké množství písemností, které na vědomost ÚV posílaly státní a hospodářské instituce, společenské organizace a další subjekty široce pojímané nadstavby. Dokumentace nestranické provenience nejednou zastupovala písemnosti věcně příslušného oddělení ÚV PSDS.

IV. Obsah archivních fondů ÚV PDS/ÚV PSDS

Písemnosti fondů ÚV PDS a ÚV PSDS z hlediska věcného obsahu odrážejí činnost a funkce obou těchto stran v období jejich politicko-organizační aktivity. Nejobecněji lze zděděné písemnosti těchto politických seskupení, jež jsou předmětem našeho zájmu, rozdělit na dvě základní skupiny:

- materiály týkající se v užším slova smyslu dějin strany, a to jak událostí vnitrostranických, tak působení strany navenek;
- materiály týkající se fungování státu a jeho institucí, činnosti jednotlivých prvků politického systému, společenské aktivity a kroků a podobně.

Předěl mezi oběma skupinami není nijak ostrý, poněvadž v konkrétním dokumentu nebo složce dokumentů týkajících se určité události stranického života (sjezdu, plenárního zasedání ÚV) nacházíme vedle vnitrostranických informací údaje o zaměření společensko-hospodářského rozvoje země, o úkolech státních orgánů, hodnocení volební kampaně do Sejmu nebo dalších důležitých politických událostí.

Bohatství a různorodost zásadních materiálů obsažených v písemnostech obou fondů vyžaduje, abychom některé z nich přiblížili.

1. ÚV PDS

Ve fondu ÚV PDS se zachovaly materiály 1. a 2. sjezdu (sign. 295/I – sv. 1–36) obsahující referáty a protokoly ze zasedání sjezdového výboru a dalších pracovních orgánů, ankety delegátů, stenogramy jednání, telegramy a rezoluce, které přišly v jejich průběhu, jakož i příklady mandátů a pozvánek. Podstatné jsou rovněž protokoly z plenárních zasedání ÚV (sign. 295/II, sv. 1–15), zápisy dokumentující společná jednání ÚV PDS a ÚVV PSS (sign. 295 III., sv. 1–6), jakož i zděděné dokumenty vytvořené ÚKSK (sign. 295/IV, sv. 1–24), zejména informace o prověrkách členů strany. Protokoly ze zasedání politbyra

a jeho komisí ke konkrétním problémům (sign. 295/V, sv. 1–11) se v úplnosti nezachovaly. Lze předpokládat, že nebyly systematicky uspořádány.

Značnou různorodostí informací se vyznačují materiály sekretariátu ÚV (sign. 295/VII, sv. 1–273). Kromě protokolů ze zasedání, usnesení, instrukcí a proklamací zde nacházíme obsahově bohaté přílohy a informační materiály. Pozornost zasluhují zprávy a korespondence zastupitelství PDS v Moskvě, pobočky PDS ve Francii, organizačního výboru PDS ve Velké Británii, oběžníky PDS ve Švýcarsku nebo také dokumentace z porady devíti komunistických a dělnických stran ve Szklarské Porębě (22.–27. 9. 1947), na které bylo vytvořeno Informační byro komunistických a dělnických stran, jakož i písemnosti týkající se pravicově nacionalistické úchylky ve vedení PDS, polsko-sovětských vztahů a pobytu jednotek Sovětské armády na polském území.

Vnitrostranickou tematiku doplňují statistické údaje o stavu PDS a jejího výkonného aparátu, zprávy instruktorů ÚV z regionů, hlášení a informace zasílané nižšími instancemi. Značné množství materiálů se týká kontaktů PDS s dalšími stranami demokratického bloku a činnosti ostatních politických seskupení. V dokumentaci sekretariátu ÚV tudíž nacházíme prohlášení a programy LS, DS, SP, PLS, PLS Nové osvobození i Levice PLS. Mnoho dokumentů se týká činnosti mládežnických či společenských organizací a levicově orientovaného odborového hnutí. V písemnostech sekretariátu ÚV se nacházejí také zajímavé materiály Ústředního výboru Židů v Polsku a židovských politických seskupení včetně informací o projevech antisemitismu.

Dokumenty sekretariátu ÚV PDS obsahují materiály mnoha státních institucí: Zemského národního výboru, Ústavodárného sněmu, Polského výboru národního osvobození, Rady ministrů, ministerstva znovu získaných území,[11] ministerstva zásobování a obchodu, ministerstva veřejné bezpečnosti. K této skupině lze počítat i hlášení, zprávy a rozkazy Nejvyššího velení Polské armády, Hlavní politicko-výchovné správy Polské armády (HPVS PA) a Hlavního velitelství občanských milic (HV OM). V aktech sekretariátu ÚV najdeme rovněž hlášení vojvodských zplnomocněnců o referendu v roce 1946 a hlášení ilustrující přípravu k volbám do Ústavodárného sněmu v roce 1947.

Zvlášť zajímavé jsou protokoly Hlavní politické komise pro boj s banditismem, směrnice Státní bezpečnostní komise, jakož i hlášení o činnosti ozbrojené politické opozice. Pozornost zaslouží rozkazy, letáky, hlášení a zprávy o činnosti organizace *Armia Krajowa*, organizace *Niepodległość* (*NIE*), Národních ozbrojených sil, Národní strany, organizace Svoboda a nezávislost a dalších opozičních seskupení, které jsou ve fondu zachovány. Podstatné také je věnovat pozornost tomu, jak různorodými cestami plynuly k ÚV PDS informace. Například z posledních měsíců roku 1944 se ve fondu zachovaly informace a poznámky, které sekretariátu ÚV posílali tajemníci okresních výborů PDS, přednostové okresů a Úřadu veřejné bezpečnosti. V dokumentech zmiňovaného řídicího orgánu se nacházejí také materiály o vztazích mezi státem a církví, o obnově Varšavy a podobně.

Ve spisech organizačního oddělení ÚV (sign. 295/IX, sv. 1–476) na sebe poutají pozornost následující spisové soubory: hlášení instruktorů ÚV z regionů, protokoly z jednání vojvodských konferencí, z vojvodských plenárních zasedání a ze zasedání vojvodských výkonných výborů, statistická hlášení a informace zasílané nižšími stranic-

11 *Ziemie odzyskane* – termín pro západní území Polska, která Polsku připadla rozhodnutím velmocí po 2. světové válce. (Pozn. překl.)

kými útvary. V písemnostech tohoto oddělení nacházíme také materiály o referendu a volbách do Sejmu, o činnosti politických stran i mládežnických, společenských a odborových organizací. Početné jsou písemnosti zasílané HPVS PA, ministerstvem veřejné bezpečnosti (MVB), HV OM, Hlavním velitelstvím dobrovolných rezerv občanských milic[12] a Sborem vnitřní bezpečnosti.

V písemnostech propagačního oddělení (sign. 295/X, sv. 1–87) nalezneme mimo jiné seznamy celostátních společenských sdružení, informace o činnosti tiskových vydavatelství či lektorátu ÚV a podobně.

Dokumenty zděděné po ekonomickém oddělení (sign. 295/XI, sv. 1–474) se týkají především hospodářských změn v letech 1944–1948, činnosti státních orgánů a hospodářských sdružení a problému repatriace Poláků ze zahraničí. Část dokumentace tohoto oddělení obsahuje informace o zahraničním obchodu, mimo jiné s Československem (sign. 295/XI, sv. 391–393).

Spisy zemědělského oddělení (295/XII, sv. 1–309) odrážejí změny v zemědělství – průběh pozemkové reformy, přesidlovací a osidlovací akce na nově získaných západních územích. V materiálech tohoto oddělení se zachovaly mimo jiné dokumenty týkající se zájezdu polských rolníků na zemědělskou výstavu slovanských zemí v Praze (sign. 295/XII, sv. 296).

V materiálech zahraničního oddělení (sign. 295/XX, sv. 1–123) zaujímají mnoho místa informace z okruhu PDS a polských zastupitelských úřadů v zahraničí. Nacházíme zde údaje o průběhu repatriace, mimo jiné z Československa (sign. 295/XX, sv. 7). Badatelé tu naleznou také materiály Informačního byra komunistických a dělnických stran, Socialistické internacionály, Socialistické federace odborových svazů, Organizace spojených národů, Meziparlamentní unie a dalších organizací.

Akta dalších oddělení a organizačních celků ÚV PSDS odrážejí jednotlivé oblasti jejich zájmu.[13]

2. ÚV PSDS

Ve fondu dokumentů ÚV PSDS je vhodné rozlišit skupinu písemností, které líčí práci statutárních orgánů strany v letech 1948–1990. Jsou to materiály 1. – 11. sjezdu,[14] plenárních zasedání (1949–1989), Ústřední revizní komise (1948–1986), Ústředního výboru stranické kontroly (1948–1986), Ústřední kontrolní a revizní komise (1986–1990), organizačního byra (1949–1950), politbyra (1949–1989) a sekretariátu ÚV (1949–1990). Poznamenejme, že dokumentace, již vytvořilo politbyro a sekretariát ÚV, má značnou, byť diferencovanou vypovídací hodnotu. Způsob protokolace zasedání zmíněných grémií nebyl jednotný. Do přelomu 50. a 60. let se vyznačuje značnou přesností a věrností v zachycení stanovisek, názorů a hodnocení, jak je účastníci přednášeli, a rovněž přijímaných usnesení a rozhodnutí. Pak začínají být zápisy lakonické, omezují se na suché faktické informace o diskutovaných problémech a přijatých rozhodnutích. Výjimku v protokolech z tohoto období představují zápisy z jednání, která se vedla během důležitých politických událostí, v době krizí ve vedení PSDS a podobně. Nespor-

12 Analogie Pomocné stráže VB. (Pozn. překl.)

13 *Centralne archiwum KC PZPR*: Przewodnik po zasobie akt do 1948 r. Varšava 1989, s. 77–89.

14 Materiály 11. sjezdu nejsou kompletní, část z nich má v držení Sociální demokracie Polské republiky.

nou věcnou hodnotu naopak mají přílohy protokolárních zápisů, které obsahují informace připravené jednotlivými odděleními ÚV, státními institucemi, společenskými organizacemi a podobně. Početnou část těchto příloh tvoří návrhy na obsazení stranických a státních funkcí, které předcházely vlastnímu jmenování na tato místa.

Podstatné informace obsahují materiály, které shromáždily sekretariáty prvních tajemníků ÚV PSDS a dalších členů nejužšího vedení strany. Například v materiálech Bolesława Bieruta se nachází návrh Ústavy PLR s vlastnoručními opravami a poznámkami Stalina. České problematiky se dotýká korespondence Bieruta s polským velvyslanem v Praze Viktorem Groszem o situaci Komunistické strany Československa v letech 1950–1952. Značná část dokumentů se váže k fungování ministerstva národní bezpečnosti, k problematice obrany a vztahům mezi státem a církví. Pozornost si zaslouží rovněž Bierutovy vlastnoruční vpisky a poznámky, které se vztahují k širokému spektru problémů.

V dokumentech Władysława Gomułky převažují materiály vztahující se ke dvěma skupinám úkolů: k zahraniční politice se zvláštním zaměřením na německý problém a k fungování hospodářství. Početné dokumenty dokládají aktivitu Polska i samotného Gomułky na mezinárodní scéně, zejména na fóru OSN. Pokud jde o vztah mezi státem a církví, odráží mnoho písemností reakci úřadů na známé poselství biskupů polských biskupům německým, na průběh oslav tisíciletého výročí polského státu a milénium pokřesťanštění Polska v roce 1966.

Bohaté dědictví po Edwardu Gierkovi dokumentuje početné kontakty a zahraniční cesty, jakož i ekonomické problémy 70. let. Ve srovnání s tím se jen málo dokumentů týká vnitřní problematiky včetně dělnických vystoupení v Radomi a Ursusu a rodící se politické opozice.

Materiály dalších vůdců strany, Stanisława Kanii, Wojciecha Jaruzelského a Mieczysława Rakowského, tak hojné nejsou. Obecně vzato odrážejí změny v samotné straně a reakci mocenských orgánů na vznik nezávislého odborového svazu Solidarita, jakož i postupné utváření nové politické reality. V důsledku procesů započatých v roce 1980 došlo v roce 1989 k převzetí moci opozicí i k zásadním změnám v modelu fungování státu.

Hovoříme-li o obsahu dokumentů, které se zachovaly po prvních tajemnících ÚV, je potřeba poznamenat, že mnohé materiály, které jim zasílalo na vědomí ministerstvo veřejné bezpečnosti (později se přeměnilo v ministerstvo vnitra) a ústřední instituce ministerstva národní obrany, byly vráceny odesílatelům.

Materiály jiných členů vedení strany jsou těsně spjaty se sférou činnosti PSDS, která spadala pod jejich dohled. Například pokud jde o Mieczysława Rakowského, byla to činnost HPVS PA a práce administrativního oddělení ÚV; v případě Kazimierze Barcikowského to byly mezistranické vztahy, společný výbor vlády a episkopátu, zemědělské záležitosti a další.

Bohaté materiály pocházejí z pozůstalosti komisí ÚV. Zvlášť připomeňme Komisi pro vyjasnění příčin společenských konfliktů v dějinách PRL (takzvaná Kubiakova komise), v jejíchž dokumentech najdeme protokoly jednotlivých skupin, zprávy a posudky týkající se krizí v letech 1948–1956, 1968–1970, 1976–1980. Právě tak zajímavé jsou materiály vzpomenuté již výše – dokumenty vytvořené Komisí pro vyjasnění odpovědnosti členů PSDS v řídicích funkcích (takzvaná komise Grabského), v nichž jsou zařazeny písemné výpovědi politických činitelů ze 70. let.

Při charakteristice organizačních celků ÚV je nutné se povšimnout dokumentace, kterou shromáždila kancelář sekretariátu. Archiválie tohoto oddělení, které sloužilo výkonným orgánům PSDS, poskytují pohled na všechny oblasti stranických aktivit a zájmů. Nacházíme zde dokumentaci vnitrostranických záležitostí, mezinárodních stranických kontaktů, polské zahraniční politiky, práce Sejmu a rady ministrů, fungování hospodářství, RVHP a Varšavské smlouvy, obrany a bezpečnosti státu, působení resortu spravedlnosti a soudnictví, politické opozice a další.

V dokumentaci organizačního oddělení (která tvoří obsáhlou část fondu – kolem 13 000 a. j.) převažují do roku 1973 materiály vojvodských výborů, které byly systematicky zasílány na ÚV. Skládají se z protokolů zpravodajsko-volebních konferencí, porad, plenárních zasedání, jednání výkonných orgánů a statistických anket. Neobyčejně bohaté na informace jsou materiály, které oddělení vypracovávalo průběžně nebo *ad hoc*, a to z oblasti činnosti strany, z reakcí společnosti na události v zemi i v zahraničí, aktivit katolického kléru a opozice. Informace pořízené na základě údajů z nižších instancí či hlášení instruktorů ÚV se vyznačují – hlavně ty, jež se týkají 50. let – značnou objektivitou. Ze 70. a 80. let se zachovaly zajímavé, byť nekompletní, telexové informace z vojvodských výborů PSDS o společensko-politické situaci v regionech. V dokumentech oddělení se nachází mnoho materiálů k činnosti nezávislého odborového svazu Solidarita na celostátní a regionální úrovni. Nalezneme zde letáky, publikace, tisk, programové dokumenty a podobně.

V materiálech administrativního oddělení převažují informace o fungování zdravotnictví, sociální péče, organizaci veteránů a invalidů. Část dokumentů tohoto oddělení se týká náboženské politiky státu, vztahů s církví a její činnosti, a také národnostních menšin na polském území a jejich organizací. V této poslední skupině dokumentů se nacházejí materiály Společensko-kulturního sdružení Čechů a Slováků, převažuje však problematika židovské menšiny. Poměrně nepočetné materiály zobrazují fungování výkonu spravedlnosti a průběh politických procesů.

Dokumenty zahraničního oddělení obsahují informace o práci stranických organizací na polských zastupitelských úřadech, mezistranických kontaktech, životě polských exulantů a podobně. Archiválie ostatních oddělení ukazují oblast jejich zájmu, podobně jako tomu je v případě PDS.

Zdůrazněme, že ve fondu ÚV PSDS se kromě dokumentů nacházejí početné fotografie a nahrávky úzce spjaté s činností strany.

V. Závěr

Výše uvedená úvodní charakteristika archiválií ÚV PDS a ÚV PSDS umožňuje zformulovat několik závěrů obecné povahy.

1. Archivní fondy a sbírky ÚV PDS a ÚV PSDS dokumentují těsné svazky obou stran se státními strukturami. Tyto svazky potvrzuje jak dokumentace vytvořená stranickým aparátem, tak početná kolekce dokumentů mimostranické provenience.

2. Obsah dokumentů vymezuje badatelskou tematiku, která zahrnuje především dějiny státu a jeho kontakty, jakož i činnost samotných stran.

3. Fondy obou stran, zejména PSDS, jsou předmětem velkého zájmu badatelů a publicistů. Jsou využívány také pro potřeby filmové dokumentaristiky. Množství bohatého materiálu z oblasti hospodářství se nevyužívá.

Na závěr autor dluží potenciálnímu čtenáři – zejména tomu, který zná polské reálie 40. let – jedno objasnění. V textu je vědomě pominuta charakteristika dokumentů ÚVV PSS (1944–1948) – seskupení, které společně s PDS vytvořilo Polskou sjednocenou dělnickou stranu. Mým hlavním záměrem totiž bylo zdůraznit prostřednictvím obsahu materiálů sepětí strany se státními strukturami, a to bylo v případě PSS malé.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

O pramenech a institucích

Polské dokumenty v ruských archivech v postsovětské éře

Wojciech Materski

Sousedství Ruska ovlivňovalo po celá staletí nejen mezinárodní postavení polského státu, ale i jeho vnitřní záležitosti. Polská takzvaná druhá republika, obnovená po 123 let trvající porobě, byla nejprve zapletena do vojenského konfliktu a pak politicky konfrontována se státem „nového typu"; sovětský faktor hrál také výraznou roli v osudech Poláků a v takzvané polské otázce v letech druhé světové války. V jeho zlověstném stínu existovala po desetiletí i PLR. Kdokoli chce tedy důkladně poznat dějiny polského národa i státu (a to nejen v posledních desetiletích), nemůže opomíjet dokumentaci shromážděnou ruskými, sovětskými a poté znovu ruskými úřady. Její dostupnost byla ovšem po celá desetiletí více než omezená a to, co bylo zpřístupněno a co tvořilo pouhou náhražku v historikově dílně, bylo předtím podrobeno pečlivému, ovšem nikoli vědeckými hledisky vedenému výběru.[1]

Situace se výrazně změnila v souvislosti s rozpadem SSSR a s pokusy o vybudování demokratického politického systému v Rusku. Tento proces samozřejmě nevynechal ani ruské archivní služby. Mezníkem se stalo datum 13. dubna 1990, kdy polské straně předaly první část dokumentů k zavraždění 22 tisíc polských vězňů a válečných zajatců katy z NKVD.[2] Krátce poté přijaly obě vlády Deklaraci o spolupráci v oblasti kultury, vědy a vzdělání, která mimo jiné předurčovala i spolupráci v archivní oblasti. Aby bylo toto

---

1 Srv. následující edice, opírající se z velké části o heuristiku v sovětských archivech: *Materiały archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich*. 1. sv. Březen 1917 – listopad 1918. Ed. A. Zatorski. Varšava 1957; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. 1.–11. sv. Varšava 1962–1987; *Polsko-radzieckie stosunki gospodarcze*: Dokumenty i materiały 1921–1939. Ed. S. Łopatniuk. Varšava 1976; *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1918–1939*: Dokumenty i materiały. Red. W. Balcerak. Varšava 1977; *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944–1949*: Dokumenty i materiały. Red. W. Balcerak. Varšava 1984.

2 Dokumenty byly v úplnosti publikovány Jędrzejem Tucholskim v druhé části jeho práce *Mord w Katyniu*: Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar. Varšava 1991. Podrobněji viz MATERSKI, W.: Stan publikacji dokumentów dotyczących sprawy katyńskiej uzyskanych dotychczas z archiwów rosyjskich. In: *Pamięć i Sprawedliwość*: Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Institutu Pamięci Narodowej, sv. 38. Varšava 1995, s. 289.

hlediska naplněno, podepsali v prosinci 1991 zástupci ústřední archivní služby obou stran Protokol o záměrech, o výměně informací o archivních fondech a o plné dostupnosti materiálů uchovávaných v jim podřízených archivech.[3] Tyto příslušné měly vstoupit v platnost po podpisu odpovídající smlouvy o spolupráci mezi oběma stranami.

Dne 27. dubna 1992 byla po krátkých jednáních uzavřena Úmluva o spolupráci mezi Vrchním ředitelstvím [polských] státních archivů a Archivním výborem při vládě Ruské federace.[4] Předpokládala úplnou dostupnost archivních materiálů týkajících se historie obou států a jejich vzájemných vztahů, obsahovala však také – což je důležité – závazek poskytnout veškeré pomůcky (katalogy, inventáře etc.), jež mohou usnadňovat archivní bádání. Úmluva současně předpokládala navrácení těch dokumentů, jejichž právoplatným vlastníkem je druhá strana. Když si uvědomíme o jaké množství ukořistěných a pak na Východ vyvezených archiválií polské provenience z různých období se jedná, můžeme ocenit ohromný význam tohoto ujednání pro Polsko. Jen v takzvaném Polském trofejním fondu (*Polskij trofejnyj fond*) v Centru pro uchovávání historicko-dokumentárních sbírek Ruské federace (*Centr chranenija istoriko-dokumental'nych kollekcij*) se nalézá okolo tisíce archivních jednotek z let 1914–1939, které – ve shodě s mezinárodněprávními normami – musí být navráceny Polsku.[5]

---

3 *Protokol o namerenijach meždu Komitetom po delam archivov Rossii i Generalnoj direkcijej gosudarstvennych archivov Pol'ši*. Moskva 20.12.1991 (dokument v archivu autora).

4 Podrobněji o ní viz WOSZCZYŃSKI, B.: Współpraca archiwalna z Rosją i Białorusią. In: *Archeion*, č. 91 (1993).

5 Nalézají se tam tyto fondy: Polský sejm, Rada ministrů Polské republiky (dále jen PR), Komunistická strana Polska, Ministerstvo dopravy PR, Ministerstvo vojenských záležitostí PR, II. oddělení Generálního štábu polské armády, Ministerstvo vnitra PR, Vrchní velitelství státní policie, Škola příslušníků státní policie, Okresní velitelství státní policie Świętochłowice a Nowy Tomyśl, Velitelství státní policie (Varšava, Krakov, Lublin, Chořov), Velitelství obvodu 6. sboru (zpravodajský referát), Hlavní velitelství pohraniční stráže, Sbor ochrany pohraničí, Ministerstvo financí PR, Úřad okresního starosty Nowy Tomyśl, Hlavní velitelství svazu legionářů, Hlavní úřad Federace polských svazů obránců vlasti, Svaz židovských družstev v Polsku, Okresní volební komise z voleb do Sejmu a Senátu, velitelství vojenských okruhů a vojenských škol. velitelství obvodů hraniční stráže v Brodnici a Lomži, soubor zákonů Polské republiky, fond vládního komisaře ve Varšavě-Starém městě, Ministerstvo průmyslu a obchodu PR, Ministerstvo náboženských vyznání a veřejného vzdělání PR, Svaz polských legionářek, Zastupitelstva ruského Červeného kříže pro záležitosti válečných zajatců při polském sdružení Červeného kříže, Hlavní úřad Tábora národního sjednocení, Ukrajinský vědecký institut, Ministerstvo pošt a telegrafů PR, organizace mládeže Dělnické univerzity, Ministerstvo zemědělství a pozemkové reformy PR, Nestranický blok pro spolupráci s vládou, Hlavní statistický úřad, materiály zpravodajské služby působící v SSSR, Prokuratura obvodního soudu v Lublinu, Hlavní úřad legie volyňských povstalců, Vysoká škola válečná ve Varšavě, Expozitury II. oddělení generálního štábu ve Varšavě, Vilně, Krakově, Lvově, Bydhošti a Brestu nad Bugem, Inspekční kancelář při Generálním inspektorátu ozbrojených sil, vyslanectví a konzuláty, Delegace PR ve smíšené hraniční komisi na Východě, Vrchní velitelství polské armády, I., III. a IV. oddělení Generálního štábu Ministerstva vojenských záležitostí PR, Institut Józefa Piłsudského pro studium nejnovějších dějin, Vojenská historická kancelář, sbírka fondů polských státních, společenských a vojenských představitelů, Vojenský zeměpisný ústav, Úřad generálního komisaře Polska ve svobodném městě Gdaňsku, sbírka polských národních a vojenskodiverzních organizací, sbírka fondů polských institucí a organizací z let 1914–18, Organizační výbor sjezdu bývalých politických vězňů z let 1914–21, Expozitura II. oddělení generálního obvodu Lublin. Srv. *Informacja o wynikach pracy Wojskowej Komisji Archiwalnej w archiwach Federacji Rosyjskiej w okresie wrzesień 1992 – czerwiec 1993*, rozmnožený strojopis, Varšava 1993, s. 45–51.

Vstupem této úmluvy v platnost byl vytvořen základ pro přístup polských historiků a archivářů k fondům v ruských archivech, i když ne ke všem. I nadále není přístup do archivu KGB (nyní resortní Archiv Federální bezpečnostní služby Ruské federace *Archiv Federal'noj služby bezopasnosti Rossijskoj Federacii*), jen v nevelké míře je přístupný Archiv prezidenta Ruské federace (*Archiv prezidenta Rossijskoj federacii*, někdejší Archiv ÚV KSSS, později Archiv Sekretariátu úřadu prezidenta SSSR) a také fondy někdejší Generální prokuratury SSSR. Z archivů, v nichž se nalézají materiály týkající se Polska a polsko-sovětských vztahů, jsou podstatné: již vzpomenuté Centrum pro uchovávání historicko-dokumentárních sbírek Ruské federace (někdejší Zvláštní ústřední archiv), Ruské centrum pro uchovávání a studium dokumentů nejnovější historie (*Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii – RCChIDNI*, někdejší Ústřední archiv Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS), Centrum pro uchovávání soudobé dokumentace (*Centr chranenija sovremennoj dokumentacii* – část někdejšího Archivu ÚV KSSS), Ruský státní vojenský archiv (*Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv* – dřívější Ústřední státní archiv Sovětské armády), Státní archiv Ruské federace (*Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii* – někdejší Ústřední archiv Říjnové revoluce) a Ústřední archiv ministerstva obrany Ruské federace (*Central'nyj archiv Ministerstva Oborony Rossijskoj Federacii*).[6]

Na jaře 1992 se Vrchní ředitelství státních archivů Polské republiky (dále PR) obrátilo na ruskou stranu se žádostí o zpřístupnění státních archivů, aby bylo možné začít s organizovaným vyhledáváním dokumentů k osudům Poláků na Východě po agresi Rudé armády 17. září 1939. Po obdržení souhlasu ruské strany zřídil 29. června ministr národní obrany Vojenskou archivní komisi (*Wojskowa Komisja Archiwalna*, dále jen *WKA*), která dostala za úkol prozkoumat ruské archivní sbírky a pořídit kopie dokumentace polských záležitostí. *WKA* začala pracovat v září 1992 a dokumenty, jež až dosud získala (přes 600 tisíc stran kopií), poskytly polským historikům neocenitelný materiál.

Xerokopie dokumentů získané *WKA* byly předány Ústřednímu vojenskému archivu (*Centralne Archiwum Wojskowe* – Warszawa-Rembertów) ke zpracování, které je následně zpřístupní pro vědecké bádání. Tato ze studijního hlediska ohromná sbírka je rozdělena do následujících tematických souborů: dokumentace k polským válečným zajatcům v SSSR v letech druhé světové války (zajatecké tábory 1939–1941, internační tábory pro příslušníky organizace *Armia Krajowa*, dokumentace Úřadu pro záležitosti válečných zajatců a osob internovaných NKVD v SSSR, dokumentace týkající se hřbitovů při táborech, materiály ke katyňské vraždě); dokumentace ke zpravodajské činnosti a k represivním akcím Rudé armády a NKVD na polských územích (válečné zločiny spáchané na polských vojácích a civilním obyvatelstvu v roce 1939, materiály o polských ozbrojených ilegálních skupinách, materiály z běloruského a ukrajinského štábu partyzánského hnutí, dokumenty o operacích vojsk NKVD ministerstva vnitra SSSR na polských územích do roku 1950, akta týkající se takzvaného procesu se šestnáctkou, tj. se skupinou podvodem vylákaných a uvězněných vedoucích činitelů polského podzemního hnutí,[7] materiály

6 Viz FRĄCKI, E.: Dokumenty polskie i Polski dotyczące w archiwach rosyjskich. In: *Dzieje Najnowsze*, č. 1 (1993).

7 Viz Materiały z procesu gen. Okulickiego w Moskwie w 1945 r. Red. J. Szostak, T. Wawrzyński. In: *Biuletyn Wosjkowej Służby Archiwalnej*, č. 16 (1993), s. 119–200.

týkající se horníků deportovaných v roce 1945 z Horního Slezska a oblasti Opolí na nucené práce do SSSR); materiály o obou armádách zformovaných na území SSSR v letech druhé světové války (tj. dokumenty o takzvané armádě generála Anderse, dokumenty k takzvaným kościuszkowcům a o bitvě u Lenina); materiály o bojích Rudé armády na polských územích (tažení v září 1939, akce v letech 1944–45, vztah vrchního velitelství Rudé armády k varšavskému povstání, aktivity sovětských orgánů zajišťujících válečnou kořist na polském území a jejich důsledky pro polské hospodářství); dokumenty o polské politické emigraci v SSSR; dokumenty týkající se repatriačních vln ze SSSR do Polska; dokumenty k polskému majektu vyvezenému do SSSR a podléhajícímu revindikaci (takzvaný polský trofejní fond, uloupený polský majetek, který SSSR převzal z Německa, dokumenty polské armády z let 1944–1946).[8]

Zvláště přínosné období v činnosti *WKA* nastalo po 14. říjnu 1992, kdy byl objeven a Polsku předán soubor dokumentů ke zločinům spáchaným na polských válečných zajatcích, mimo jiné takzvaný *Paket nr. 1*, obsahující dokumenty k rozhodnutí o katyňské vraždě.[9] Toto období je spojeno se jménem profesora Rudolfa Pichoji, který až do počátku roku 1996 vedl ruskou archivní službu.

Kromě tohoto hlavního zdroje získaného na základě výzkumu prováděného *WKA* Polsko obdrželo soubory materiálů, které vybrala a předala ruská strana jako politické gesto, dále soubory zakoupené polskými institucemi (zejména vědeckými), soubory získané ke společným publikacím připraveným (či připravovaným) historiky a archiváři obou států, soubory vydané ruskými historiky a archiváři a také soubory, které vznikly na základě individuálních výzkumů jednotlivých badatelů.

Do první skupiny náleží – vedle zmiňovaného souboru takzvaných katyňských dokumentů – soubor několika desítek dokumentů předaných Polsku v listopadu 1992, jež se týkají osudu polských občanů na Východě v letech 1939–1951. Tato dokumentace byla zpracována v Institutu politických studií Polské akademie věd (*Institut Studiów Politycznych PAN*) a vydána v edici Ze sovětských archivů (*Z archiwów sowieckich*). Edice je rozdělena chronologicky a obsahově na pět sešitů: 1. polští váleční zajatci (zářijové tažení, zajatci internovaní litevskými úřady) a počátek normalizace vzájemných vztahů do podpisu smlouvy mezi Sikorskim a Majským z 30.7.1941;[10] 2. organizace polské armády v SSSR, takzvaná Andersova armáda a její odjezd na Blízký východ;[11] 3. období od prosince 1942 do července 1944, ve kterém došlo k četným vzájemným konfliktům a které je chápáno jako přípravná fáze k úplnému podřízení Polska východnímu sousedovi;[12] 4. temná role sovětské strany v době varšavského povstání;[13] 5. závěrečné období

8 Podle: *Informacja o wynikach pracy WKA*, s. 3–4 (10–53).

9 Celek této dokumentace viz *Katyń*: Dokumenty ludobójswta. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r. Varšava 1992. Výbor nejdůležitějších dokumentů: *Katyń*: Documents of Genocide. Documents and materials from the Soviet archives turned over to Poland on October 14, 1992. Ed. W. Materski. Varšava 1993.

10 *Polscy jeńcy wojenni w ZSSR 1939–1941*. Ed. W. Materski. Varšava 1992.

11 *Armia Polska w ZSSR 1941–1942*. Ed. W. Materski. Varšava 1992.

12 *Konflikty polsko-sowieckie 1942–1944*. Ed. W. Roszkowski. Varšava 1993.

13 *Stalin a Powstanie Warszawskie*. Ed. T. Strzembosz. Varšava 1994. Tuto dokumentaci viz též: Związek Sowiecki a Powstanie. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 109 (Paříž 1994), s. 181–206; Sowieckie dokumenty wojskowe dotyczące Powstania Warszawskiego. Ed. S. Jaczyński. In: *Wojskowy Przegląd Historyczny*,

války a první léta intenzivní sovětizace Polska, ale také dosud neznámé tajné amnestie polských občanů někdejší druhé republiky.[14] Nejpodstatnější dokumenty z těchto pěti sešitů byly publikovány anglicky ve zvláštním svazku.[15]

Další sbírka dokumentů postoupená polské straně jako politické gesto obsahovala materiály k sovětské agresi vůči Polsku v září 1939 a k internačním táborům pro polské občany. Tuto sbírku předal Výbor státní bezpečnosti Ukrajinské SSR polskému generálnímu konzulovi v Kyjevě v červnu roku 1990. Dokumenty byly publikovány na stránkách časopisu *Wojskowy Przegląd Historyczny*.[16]

O tři roky později předal ředitel ruských archivů polské straně takzvanou sbírku Suslova, obsahující údajně všechny dokumenty nalezené v sovětských archivech o vztahu Moskvy k vyhlášení výjimečného stavu v Polsku v prosinci 1981.[17]

Po řadě polských upomínek předal v květnu 1994 ředitel Bezpečnostní služby Ukrajiny zástupci generálního prokurátora PR Stefanu Śnieżkovi dokument mimořádné ceny – seznam 3435 jmen polských občanů z vězení na území k SSSR připojené západní Ukrajiny, kteří byli zavražděni na základě rozhodnutí Politického byra ÚV VKS(b) z 5. března 1940 jako zajatci zvláštních táborů v Kozelsku, Ostaškově a Starobělsku.[18] Zatím chybí obdobný seznam, který by měl obsahovat 3870 jmen polských občanů zavražděných od března do dubna 1940 ve věznicích na území západního Běloruska připojeného k SSSR.

Řada výzkumů v nově otevřených postsovětských archivech je financována v rámci grantových projektů na zpracování jednotlivých témat či zkompletování dokumentace k některým tématům pro sbírky shromažďované vědeckými pracovišti. Například systematický výzkum v běloruských archivech, koordinovaný profesorem Tomaszem Strzemboszem, provádí Institut politických studií Polské akademie věd (*PAN*) v rámci grantového projektu *Polacy na kresach północno-wschodnich byłej II Rzeczypospolitej pod dwiema okupacjami (1939–1946)*. V rámci grantového projektu *Historia Dyplomacji Polskiej*, řízeného profesorem Gerardem Labudou, který se realizuje v Historickém ústavu *PAN*, byl prováděn výzkum v Archivu zahraniční politiky Ruské federace. Nadace na podporu polské vědy financovala výzkum realizovaný střediskem *Karta* a ruským sdružením *Memorial* v rámci programu *Wspólne Miejsce – Europa Wschodnia*. Výsledkem bylo několik obsáhlých souborů dokumentů k osudům Poláků na území dnešní Ukrajiny, které se týkají mimo jiné života tamní polské komunity v meziválečném období, vzniku, vývoje a zločinné likvidace polského národnostního okruhu, takzvané Marchlevštiny (Marchlevského národnostního okruhu).[19] V této souvislosti je nutné připomenout, že středisko

---

č. 3 (1994), s. 226–251.

14 *Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów*. Ed. A. Paczkowski. Varšava 1995. Viz též Nowe dokumenty do stosunków polsko-radzieckich. Ed. D. Bočkowski. In: *Rubież*, č. 2/3 (1993), s. 90–92.

15 *Kremlin versus Poland 1939–1945*: Documents from the Soviet archives. Ed. W. Materski. Varšava 1996.

16 Dokumenty katyńskie. Ed. M. Tarczyński. In: *Wojskowy Przegląd Historyczny*, č. 3/4 (1990). Viz též Dokumentacja katyńska. In: *Rzeczpospolita*, (7.–8.7.1990).

17 *Dokumenty*: Teczki Susłowa. Ed. A. Krawczyk, J. Snopkiewicz, A. Zakrzewski. Varšava 1993. Viz též VORONKOV, V. I.: Sobytija 1980–1981 gg. v Pol'še: Vzgljad so Staroj ploščadi. In: *Voprosy istorii*, č. 10 (1995), s. 92–121.

18 *Ukraiński ślad Katynia*. Ed. Z. Gajowniczek. Varšava 1995.

19 Viz *Biuletyn Historycznej Agencji Informacyjnej*, č. 3 (31.1.1995), s. 2–5.

Karta ve spolupráci s ruským sdružením *Memorial* shromáždilo v rámci takzvaného Východního archivu (*Archiwum Wschodnie*) ohromné množství dokumentů a informací, které se týkají osudů Poláků na Východě od carského období do přelomu 80. a 90. let; přístupné jsou v sídle střediska.[20]

Kopie dokumentů pocházejících z postsovětských zdrojů a týkající se polských záležitostí, jež jsou uloženy ve Východním archivu, jsou rozděleny do následujících sbírek: polsko-sovětská válka v roce 1920; Polský národnostní okruh (Marchlevština) 1924–1935; deportace Poláků z kyjevské a vynnické oblasti do Kazachstánu; dokumenty o teroru v letech 1933–1938; polsko-ukrajinské vztahy 1920–1939; katyňský zločin; Poláci ve Lvově 1939–1941; deporatce polských občanů 1940–1941; Poláci deportovaní do autonomní SSR Komi (1940-1945); likvidace a evakuace sovětských věznic po 22. červnu 1941; zastupitelské úřady polského velvyslanectví v Moskvě (respektive Kujbyševě) 1941–1943; ukrajinský partyzánský štáb 1941–1944; varšavské povstání; likvidace polských ilegálních struktur 1944–1947; Poláci internovaní v rjazaňské oblasti 1944–1947; vysídlení Poláků z Ukrajinské SSR a Ukrajinců z Polska 1944–1947; depolonizace sovětské Ukrajiny 1944–1970; proces s vedoucími činiteli polského podzemního hnutí, takzvaný proces se šestnáctkou. Do jisté míry se Poláků a polských záležitostí týkají i další sbírky Východního archivu: vzpoury v lágrech; disidentské hnutí v SSSR 1954–1986; Ústavní soud Ruské federace (1992). Výše jmenované sbírky mají ovšem různou hodnotu a také rozsah, tvoří je soubory od 20 do 900 dokumentů.[21]

Velký význam má dokumentace nakoupená Vojenským historickým ústavem, která dokládá pohyby a bojové aktivity Rudé armády v takzvaném polském tažení v září 1939. Pojednává o vojenských i politicko-diplomatických aspektech sovětské agrese proti Polsku.[22] Na základě této dokumentace a materiálů získaných *WKA* byly vydány již dva obsáhlé díly z předpokládané třísvazkové edice dokumentů. První z nich se týká přípravy a důsledků vstupu sovětských vojsk na polská východní území,[23] druhý aktivity těchto jednotek na severovýchodních územích republiky.[24] V nejbližších měsících by měl vyjít poslední (2.) svazek edice, obsahující operační dokumenty o tažení v jihovýchodních částech polského státu. Velká část těchto dokumentů byla již dříve zpřístupněna na stránkách časopisu *Wojskowy Przegląd Historyczny*.[25]

Výše zmíněné edice dokumentů o sovětské agresi doplňují jiné, menší výbory či jednotlivé dokumenty, publikované ve speciálních časopisech či jako příloha větších prací.

---

20 Jeho adresa zní: 02-536 Varšava, Ul. Narbutta 29, tel. 48-07-12, fax 48-07-28.

21 Viz GLUZA, Z.: Archiwum Wschodnie. In: *Karta*, č. 19 (1996), s. 137–151.

22 Tyto dokumenty pocházejí v zásadě ze dvou fondů Ruského státního vojenského archivu (*Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv*): Pochod Krasnoj Armii v Zapadnuju Ukrajinu; Pochod Krasnoj Armii v Zapadnuju Belarussiju.

23 *Agresja sowiecka na Polskę 17 września 1939 w świetle dokumentów*. 1. sv. Geneza i skutki agresji. Red. E. Kozłowski. Varšava 1994.

24 *Agresja sowiecka na Polskę 17 września 1939 w świetle dokumentów*. 3. sv. Działania wojsk Frontu Białoruskiego. Red. Cz. Grzelak. Varšava 1995.

25 Wybór dokumentów do agresji 19.9.1939 r. Část 1., ed. S. Jaczyński. In: *Wojskowy Przegląd Historyczny*, č. 1 (1993), s. 195–227; Část 2., ed. S. Jaczyński. In: *Tamtéž*, č. 2 (1993), s. 169–189; Část 3., ed. Cz. Grzelak. In: *Tamtéž*, č. 3 (1993), s. 173–197; Část 4. In: *Tamtéž*, č. 4 (1993), s. 211–234; Část 5., ed. Cz. Grzelak. In: *Tamtéž*, č. 1–2 (1994), s. 184–230; Část 6., ed. S. Jaczyński. In: *Tamtéž*, č. 4 (1994), s. 166–172.

Z početných publikací pramenů tohoto typu stojí za povšimnutí původní nástin aktivit některých jednotek Rudé armády a operační dokumentace doplněná chronologií zpracovanou Czesławem Grzelakem,[26] dále důležitý dokument z fondů Oblastního státního archivu ve Lvově, který ilustruje málo známý problém administrativních protiopatření proti šíření takzvaných defétistických nálad ve východních oblastech v době zářijového tažení v roce 1939.[27] Množství nově odtajněných dokumentů z velmi obtížně přístupného Archivu Federální bezpečnostní služby Ruské federace (dřívější KGB) obsahuje práce Antoni Przygońského, která analyzuje postoj Stalina k varšavskému povstání.[28]

Objevily se i první společné polsko-sovětské publikace dokumentů z postsovětských archivních fondů k historii Polska. Výjimečným projektem je společná edice dokumentů o katyňském zločinu, která se realizuje prostřednictvím ředitelství archivů Polska a Ruska. Tato společná verze předpokládá vydání čtyř dílů, jež by měly dokumentovat: 1. vznik a provoz zajateckých táborů, 2. zločiny spáchané na polských válečných zajatcích, 3. osud důstojníků, kteří přežili zločinnou akci, 4. ohlas katyňského zločinu.[29] První díl edice, který již vyšel, obsahuje 220 nejdůležitějších dokumentů z fondů prakticky všech postsovětských archivů, v nichž se nacházel materiál k těmto událostem.[30] Díky této dokumentaci jsme již obeznámeni s okamžikem zločinného rozhodnutí, známe osoby odpovědné za ně, způsob provedení a osoby dohlížející na jeho realizaci i přesný počet zavražděných (21857 osob). Velmi podrobně se můžeme seznámit s předešlými osudy polských zajatců – se způsobem, jakým se dostali do sovětského zajetí, s organizací přechodných a rozdělovacích táborů, táborů pracovních i tří takzvaných zvláštních táborů. Je znám okamžik rozhodnutí o předání zajatců z kompetence Rudé armády do kompetence ministerstva vnitra (NKVD) a o vytvoření speciální instituce pro tento účel v rámci Gulagu – takzvaného Úřadu pro záležitosti válečných zajatců NKVD SSSR (v čele stál od počátku Petr Sopruněnko) s podřízenou místní agenturou, opírající se o úřady NKVD v západních obvodech sovětské federace. Jsme informováni o akcích, při nichž NKVD přebíral polské zajatce internované na Litvě, i o předávání polských zajatců Němcům, zvláště řadových vojáků, kteří pocházeli z území zabraných při čtvrtém dělení Polska německou říší. Podařilo se důkladně rekonstruovat systém administrativy i rozhodovací proces týkající se válečných zajatců v rámci celého sovětského mocenského mechanismu, ale i ve struktuře NKVD. Před dokončením je nyní objemný druhý díl edice. Široce pojatý výzkum pro potřeby této edice přinesl bohatý materiál (v podobě xerokopií), mimo jiné i několik set listů o českých a slovenských vojácích bojujících po boku polské armády v rámci takzvané České legie, kteří se v září 1939 rovněž dostali do sovětského zajetí.

Katyňský zločin dosud vzbuzuje v Polsku hluboké emoce vzhledem k jeho rozměrům a půlstoletí trvajícím manipulacím a zakrývání pravdy o jeho původcích. Dokumenty

---

26 Grzelak, Czesław: *Dziennik sowieckiej agresji*: Wrzesień 1939. Varšava 1994, s. 216–231.

27 Pierwsze dni II wojny światowej na Kresach Wschodnich RP. Ed. M. Sycz. In: *Dzieje Najnowsze*, č. 1 (1994), s. 121–125.

28 PRZYGOŃSKI, A.: *Stalin a Powstanie Warszawskie*. Varšava 1994.

29 Pouze v polské edici budou vydány dva dodatečné díly: 1. dopisy a deníky zajatců, 2. verifikované seznamy zavražděných zajatců ze tří speciálních táborů a věznic na území západního Běloruska a západní Ukrajiny obsazeném sovětskou armádou.

30 *Katyń*: Dokumenty zbrodni. Díl I. Jeńcy nie wypowiedzianej wojny. Sierpień 1939 – marzec 1940. Ed. N. Lebedeva, W. Materski, N. Petrosova, B. Woszczyński. Varšava 1995.

z výše zmíněné edice byly již mnohokrát přetištěny v různých sešitových vydáních, v novinách, v historických periodikách a v publikacích válečných veteránů nebo vyšly jako přílohy různých vědeckých prací. Nově objevované a v tisku publikované materiály z postsovětských archivů neustále upřesňují obraz těchto událostí a doplňují dokumentaci. V tomto článku ovšem není možné podat úplný přehled o edicích tohoto druhu vzhledem k jejich vysokému počtu.[31] Současně se objevují dokumenty pocházející z činnosti Úřadu pro záležitosti válečných zajatců a internovaných osob NKVD SSSR, jež se týkají dalších polských občanů pronásledovaných aparátem této instituce, zvláště po společné operaci k osvobození Vilna provedené organizací *Armia Krajowa* a Rudou armádou – takzvané operaci *Ostra Brama*.[32]

Důležitou edicí je svazek dokumentů z let 1944–1949 vydaný společným polsko-ruským úsilím, který odhaluje mechanismus podřizování polského státu a vedení strany (*PPR-PZPR*) Moskvě.[33] Do tohoto svazku byly zařazeny dokumenty té části ústředního aparátu ÚV VKS(b), která se zabývala řízením zahraničních komunistických stran a jim podřízených organizací (mocenského aparátu). Svazek byl vydán současně v Polsku i v Rusku.[34] Doplňuje tak velkou edici dokumentů z prvního období existence Informačního byra komunistických a dělnických stran, která byla sestavena převážně na základě archivu někdejšího Informbyra rusko-italským kolektivem a odhaluje nejen úlohu této instituce, s jejíž pomocí si Moskva podřizovala jednotlivé komunistické strany a realizovala svoji taktiku vůči Západu, ale i důležitou roli, jakou v ní hrálo Polsko.[35]

V rusko-německé spolupráci začala vycházet ediční řada zaměřená na zpřístupnění archivních pramenů k takzvaným choulostivým tématům. Velmi důležitý materiál týkající se Polska přináší dokumentace obsažená v prvním svazku edice. Pojednává o vojenské spolupráci Reichswehru a Rudé armády, kterou svým způsobem posilovalo i oboustranné nepřátelství vůči Polsku.[36] V SSSR bylo ostatně již dříve publikováno značné množství pramenů z postsovětských fondů, které upozorňovaly na protipolskou bázi vojenské

---

31 Jako příklad lze uvést jen některé z nich: *Katyń*: Starobielsk, Ostaszków, Kozielsk. Najnowsze dokumenty NKWD. Paříž 1990; Wybrane dokumenty dotyczące funkcjonowania i likwidacji obozu w Starobielsku (wrzesień 1939 – czerwiec 1940). Ed. W. Roman. In: *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej*, č. 16 (1993), s. 83–118; Anatomia kłamstwa: Dokumenty dotyczące zamordowanych jeńców w Katyniu. Ed. K. Kulczycka. In: *Pamięć Narodu*, č. 1 (1993), s. 3, 12–14; Katynskoje delo: Možno-li postavit' točku? In: *Vojennyj Archiv Rossii*, č. 1 (1993), s. 123–174; Dokumenty. In: *Rosja a Katyń*: Biuletyn Historycznej Agencji Informacyjnej (spec. vyd.). Varšava 1994, s. 90–109; GŁOWACKI, A.: Obozy pracy dla polskich jeńców wojennych na wschodniej Ukrainie (w świetle dokumentów sowieckich) 1939–1940. In: *Dzieje Najnowsze*, č. 1 (1994), s. 43–58; Materiały archiwalne. In: *Obozy jenieckie NKWD*: IX 1939 – VIII 1941. Red. S. Jaczyński. Varšava 1995, s. 143–254.

32 Dokumenty Zarządu NKWD d/s Jeńców Wojennych i Internowanych (1939–1955). Ed. W. Roman. In: *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej*, č. 16 (1993), s. 64–77.

33 *Polska – SSSR*: Struktury podległości: Dokumenty KC VKS(b) 1944–1949. Ed. G. Bord'ugov, A. Koseski, G. Matvejev, A. Paczkowski. Varšava 1995.

34 *SSSR–Pol'ša*: Mechanizm podčinenija 1944–1949gg. Sbornik dokumentov. Red. G. Bord'ugov, G. Matvejev, A. Koseski, A. Paczkowski. Moskva 1995.

35 *The Cominform*: Minutes of the Three Conferences 1947/48/49. Ed. G. Procacci. Milán 1994.

36 *Reichswehr und Rote Armee*: Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Rußlands 1925–1931. Ed. K. von Jena, N. E. Elisejeva. Koblenz 1995.

spolupráce SSSR a Německa, založené na rapallské smlouvě a na takzvaném berlínském paktu z dubna 1926.[37]

Několik pramenných edic týkajících se Polska bylo vydáno také ruskými historiky v Rusku. Mimo jiné se objevily dva díly nově odtajněných dokumentů k polsko-sovětské válce v letech 1919–1920.[38] Edice obsahuje asi 250 dokumentů ze tří různých ústředních archivů. Dotýkají se různých aspektů konfliktu, mimo jiné komunistického hnutí na polských územích, aktivit polských komunistů v SSSR, společensko-politické situace v Litvě, v Bělorusku a na Ukrajině, sovětské zpravodajské činnosti v Polsku, propagandistické aktivity a diverzních akcí proti Polsku, průběhu bojových operací, organizování takzvané polské Rudé armády, aktivit vazalského takzvaného Zatímního revolučního výboru Polska, otázek válečných zajatců, vztahu polského obyvatelstva vůči bolševikům, rozhovorů o příměří i mezinárodního aspektu polsko-bolševického konfliktu.

Důležitým doplňkem výše uvedené edice je výbor dokumentů z fondu Úřadu polské agitace a propagandy při ÚV VKS(b) z let 1917–1931, který je uložen ve *RCChIDNI* a byl publikován na stránkách revue *Niepodległość i Pamięć*.[39] Dokumenty byly původně vybírány jako podklady pro biografické črty o vedoucích činitelích takzvané polské revoluční levice, poskytují však důležité materiály i pro poznání její celkové historie. Jasně ukazují protistátní a protinárodní aktivity polských komunistů plynoucí z třídní zaslepenosti a přibližují jejich aktivity na straně bolševiků ve válce roku 1920.

Do nakladatelství byl již odevzdán svazek dokumentů z dvacátých let, které pocházejí z rozsáhlého fondu tajných spisů předkládaných Stalinovi (*Osobaja papka Stalina*), uloženého ve Státním archivu ruské federace.[40]

Tento soubor – „Stalinova zvláštní složka" – ostatně zasluhuje vzhledem k množství polonik pozornost jako celek. Inventář vydaný k němu tiskem usnadňuje nyní bádání historikům i archivářům.[41] Edičním počinem obdobného typu, jenž rovněž napomáhá při vyhledávání materiálů týkajících se Polska v postsovětských archivních fondech, je tiskem vydaný inventář pramenů k sovětsko-polským vojenským vztahům v letech 1941–1945.[42]

Důležitou poznávací hodnotu má soubor dokumentů vydaný Nikolajem Bugajem o hromadných deportacích a reemigraci Poláků, shromážděný rovněž ve Stalinově zvláštní složce.[43] Sestává z 76 dokumentů z období od ledna 1936 do ledna 1959 a ilustruje zejména tři hromadné represivní akce proti polskému obyvatelstvu: likvidaci polských

---

37 Viz např. DJAKOV, J. L. – BUŠUJEVA, T. S.: *Fašistskij meč kovalsja v SSSR*: Krasnaja Armija i Rejchsver. Tajnoje sotrudničestvo 1922–1933 gg. Neizvestnyje dokumenty. Moskva 1992.

38 *Polsko-sovetskaja vojna 1919–1920*: Raneje ne opublikovannyje dokumenty i materialy. 1. a 2. sv. Red. I. I. Kosťuško. Moskva 1994.

39 Dokumenty do dziejów lewicy polskiej w Rosji w latach 1919–1921. Ed. A. Pacholczyk, Z. Strzyżewska. In: *75 rocznica Bitwy Warszawskiej 1920 r. Niepodległość i Pamięć*, č. 3 (1995), s. 189–231.

40 Podle informace, kterou autorovi příspěvku sdělil prof. Ivan Kosťuško.

41 *Archiv novejšej istorii Rossii*. 1. sv.: Osobaja papka Stalina: Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944–1953 gg. Katalog dokumentov. Red. V. P. Kozlov a S. V. Mironenko. Moskva 1994. Viz též KRIVENKO, S.: Teczka Stalina: Raporty z Polski. In: *Karta*, č. 15 (1995), s. 28–52.

42 *Russkij archiv*, díl XIV., vyp. 3/1. Velikaja Otečestvennaja vojna: SSSR i Pol'ša 1941–1945. K istorii vojennogo sojuza. Dokumenty i materialy. Red. V. A. Zolotrev, V. P. Kozlov. Moskva 1994.

43 Specjalna Teczka Stalina: Deportacje i reemigracje Polaków. Ed. N. F. Bugaj. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 107, Paříž 1994, s. 76–151. Viz též ZEMSKOV, V. N.: Specposelency (po dokumentacii NKVD-MVD SSSR). In: *Sociologičeskije issledovanija*, č. 11 (1990).

národních oblastí v SSSR (takzvané Marchlevštiny a Dzeržinštiny) ve druhé polovině třicátých let, čtyři hromadné deportace obyvatelstva z území anektovaných SSSR v letech 1940–1941 a odvoz takzvaných spec-osídlenců z „osvobozených" území. Soubor obsahuje hlášení vedení jednotlivých resortů, dokumenty o schvalování a rozhodování o akcích, rozkazy, dopisy, služební korespondenci centrály NKVD v ministerstvu vnitra SSSR s jejími regionálními služebnami, statistické tabulky a jiné materiály. Doplňkem této publikace jsou dokumenty z archivu NKVD v Minsku, které poprvé přibližují rozsah následků likvidace takzvané Dzeržinštiny a prokazatelně dokládají 14 tisíc obětí na životech.[44] Mnoho informací k polským dějinám obsahuje také na Ukrajině publikovaná dokumentace z charkovských a kyjevských archivů NKVD o likvidaci ukrajinských špiček NKVD ve druhé polovině třicátých let, která souvisela s polsko-bolševickou válkou v roce 1920, s mírovými rozhovory v Rize a také s likvidací takzvané Marchlevštiny.[45] V nově zpřístupňované dokumentaci k činnosti ukrajinského bezpečnostního aparátu je polonik ještě více.[46]

Dalším pramenem z provenience NKVD je dokument 3. oddělení OGPU z druhé poloviny třicátých let, který se týká sledování vnitřního života v Polsku sovětskou zpravodajskou službou, včetně sledování organizací národnostních menšin. Zřejmě o tento dokument se opírala operační činnost na obsazených územích druhé republiky na podzim 1939.[47]

Jednou z nejméně prozkoumaných epizod utrpení polských občanů na Východě v letech druhé světové války je zločinná evakuace vězňů z přífrontové oblasti v červnu a červenci 1941. NKVD tehdy vyvraždila těžko vyčíslitelný počet občanů bývalé druhé republiky, kteří byli do té doby držení ve věznicích na území západního Běloruska a západní Ukrajiny, která byla přivtělena k SSSR. Mezi nemnoha dosud publikovanými dokumenty je třeba připomenout ty, jež byly publikovány v časopise *Karta*. Vyplývá z nich, že akci svým životem zaplatilo nejméně 42 776 osob.[48]

Dalším velmi důležitým ruským edičním počinem je první díl z ediční řady *Stalinismus ve východní Evropě v letech 1944–1953*, který se opírá o již zmiňovanou Stalinovu zvláštní složku a o materiály z podobného souboru – z takzvané Molotovovy zvláštní složky.[49] Dokumenty otištěné v této publikaci ilustrují boj NKVD s polskými vojenskými a politickými organizacemi, které se stavěly na odpor okupaci polských území Rudou armádou. Převažují zprávy z „terénu", hlášení o „operačně-čekistických" akcích, písemnosti a poznámky Lavrentije Beriji pro Stalina a Molotova, informace sovětské kontrašpionáže, hlášení zmocněnců NKVD z přífrontových oblastí, hlášení sovětských „poradců" působících v „polském" ministerstvu veřejné bezpečnosti, protokoly z výslechů a přiznání atd.

---

44 PLATANAU, R. – STAŠKEVIČ, M.: Dzve aperacyi suprac' „wrogau naroda". In: *Belaruski Gistaryčny Časopis*, č. 1 (1993), s. 73–80.

45 Dokumenty z istorii NKD URSP. In: *Naše Mynule*, č. 1 (1993), s. 39–150.

46 Z archiviv VUČK-GPU-NKVD-KGB. In: *Naučno-publicističnij žurnal*, č. 1–2 (1995).

47 Rozpoznanije przez NKVD ZSRR Kolonii Gruzińskiej w Polsce (1939). Ed. W. Materski. In: *Pro Georgia*: Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich, IV (1995), s. 80–83.

48 Ewakuacja 1941: Dokumenty. In: *Karta*, č. 12 (1994), s. 137–138.

49 *NKVD i pol'skoje podpole 1944–1945*: Po „osobym papkam" J. V. Stalina. Red. A. F. Noskova. Moskva 1994.

Důležitým doplňkem tohoto svazku, sestaveného ovšem záměrně tak, aby sugeroval srovnatelnou vinu obou stran, jsou dvě další publikace. První z nich je dokumentace archivu minského NKVD vydaná Halinou Martinowou.[50] Dokládá nejodpudivější projevy likvidace polských ilegálních ozbrojených struktur na někdejších východních územích druhé republiky, zvláště úskočné vylákání a poté zavraždění 80 lidí z oddílu *Kminici*, vedeného Antoni Burzyńským, jenž sám byl umučen orgány NKVD. Druhý doplněk přináší materiály z konference Sovětský svaz – Polsko: V dosahu impéria, kterou zorganizovalo Fórum střední a východní Evropy v rámci nadace S. Batoryho a středisko *Karta* a jež jednala o aktivitách NKVD na polských územích v prvních letech po druhé světové válce.[51]

Postsovětské archivní dědictví, které je nyní dostupné v archivech Běloruska, Ukrajiny a Litvy, představuje další, dosud nedoceněnou oblast badatelského zájmu. Jak ukazují již první sondy v této oblasti,[52] výzkum tu může přinést mnoho dalších závažných materiálů především k osudům obyvatelstva z teritorií někdejší druhé republiky obsazených v září 1939 a znovu na konci války, což legalizovala smlouva mezi Polským výborem národního osvobození a Radou lidových komisařů SSSR 27. července 1944.

Materiály k polským dějinám přinášejí i mnohasvazkové ruské edice o politice Kominterny v letech druhé světové války,[53] o norimberském procesu (zvláště o záležitostech Katyně)[54] a také dokumenty o sovětské zahraniční politice v roce 1939.[55]

V minimální míře jsou zatím zpřístupněny materiály z postsovětských fondů ke vzájemným vztahům SSSR a Polska a k dějinám Polské lidové republiky od počátku padesátých let až do vstupu Polska do období transformace. Musíme doufat, že i tyto dokumenty budou postupem času zpřístupňovány badatelům.

I když pomineme materiály dostupné v ruských archivech, sama dokumentace týkající se Polska, kterou shromáždily polské instituce (tedy dokumenty otištěné či uložené v Ústředním vojenském archivu a ve středisku *Karta* – Východní archiv), přináší historikům specializujícím se na nejnovější dějiny vědecký materiál ohromného rozsahu. Více než milion stran xerokopií a políček mikrofilmů umožňuje ve značném rozsahu vyplnit

---

50 Dokumenty KGB. Ed. H. MARTINOWA. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 108, Paříž 1994, s. 185–200.

51 Kserokopie akt rosyjskich dotyczących działalności wojsk NKWD na ziemiach polskich i wywózek ludności polskiej do ZSRR w latach 1944–1950 w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego. Ed. W. Roman. In: *NKVD o Polsce a Polakach*: Rekonesanc archiwalny. Red. W. Materski, A. Paczkowski. Varšava 1996.

52 Srv. např. JASIEWICZ, K.: Obywatele polscy aresztowani na terytorium tzw. Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941 w świetle dokumentacji NKVD/KGB. In: *Kwartalnik Historyczny*, č. 1 (1994), s. 105–134; TUCHOLSKI, J.: Straty wśród polskich oficerów i policjantów w świetle materiałów Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego: Czterdzieści krwawych dni rządów NKWD na Wileńszczyźnie. In: *Zbrodnia nie ukarana*: Katyń–Twer–Charków. *Zeszyty Katyńskie*, č. 6, (1996), s. 151–165. Viz též VILKIALIS, G.: Żołnierze polscy internowani na Litwie w latach 1939–1940 (na podstawie materiałów Litewskiego Archiwum Państwowego). In: *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*. Varšava 1995.

53 *Komintern i vtoraja mirovaja vojna*. Díl I.: Do ijunja 1941 g. Ed. N. S. Lebedeva, M. M. Narinskij. Moskva 1994. Díl II.: Posle 22 ijunja 1941 g. V tisku.

54 *Njurnbergskij process*. Sv. 5, 6. Ed. N. S. Lebedeva. Moskva 1991–1995.

55 *Dokumenty vnešnej politiki*: 1939 god. Díl 22, kniha 1: 1 janvarja – 31 avgusta 1939 g. Moskva 1992. Kniha 2: 1 sentjabrja – 31 dekabrja 1939 g. Moskva 1992. Edice se předtím zastavila 21. dílem vydaným v roce 1977.

takzvaná bílá místa v dějinách polsko-sovětských vztahů, polských komunistických organizací, v genezi a v prvním období existence Polské lidové republiky. Tyto sbírky se přitom neustále doplňují, přestože období nejvolnějšího přístupu do ruských archivů je již bohužel za námi.

Z polštiny přeložil Jindřich Dejmek.

O pramenech a institucích

Činnost Vojenské archivní komise v archivech Ruské federace

Andrzej Chmielarz

Politické změny na konci osmdesátých let, kterými byl zahájen rozpad východního bloku i samotného Sovětského svazu, přinesly v oblasti historického bádání zvýšený zájem o dějiny někdejšího sovětského „impéria". Příznivě to ovlivnila také možnost studia v archivech na území bývalého Sovětského svazu, které byly zpřístupněny pro veřejnost. Toto archivní studium zahájila řada polských vědeckých institucí, bylo však zaměřeno na konkrétně stanovené badatelské cíle, a proto obvykle mělo jen úzký, omezený charakter. Nejambicióznější a vzhledem k polským podmínkám nejrozsáhlejší výzkumné projekty v této oblasti byly podniknuty v rámci resortu ministerstva národní obrany. K jejich realizaci byla 29. června 1992 vytvořena takzvaná Vojenská archivní komise (*Wojskowa Komisja Archiwalna*).

Můžeme se sice podivovat, proč právě tato instituce – a nikoliv například Vrchní ředitelství státních archivů (*Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych*) – si vytkla tak ambiciózní cíl, jakým je komplexní a dlouhotrvající výzkum v postsovětských archivech z hlediska vojenské historie. Z perspektivy několika let se však potvrdilo, že toto rozhodnutí bylo správné. Ministr národní obrany včas rozpoznal, že politické změny v Rusku vytvořily jedinečnou, neopakovatelnou příležitost ke shromáždění dokumentace i k nejsložitějším a mnohdy velmi bolestným událostem v polsko-sovětských vztazích v letech druhé světové války i v období po jejím skončení. Východiskem pro práci komise se stala dohoda o vzájemné spolupráci mezi Vrchním ředitelstvím státních archivů (*Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych*) a Výborem pro archivní záležitosti při vládě Ruské federace (*Komitet dlja archivnich del pri Pravitel'stve Rossijskoj Federacii*), která byla podepsána 27. dubna 1992.

Vojenská archivní komise byla vytvořena v rámci 10. oddělení generálního štábu polské armády. Jejími členy se stali vedle zástupců generálního štábu čelní pracovníci Ústředního vojenského archivu (*Centralny Archiwum Wojskowy*), Vojenského historického ústavu (*Wojskowy Instytut Historyczny*) a Akademie Národní obrany (*Akademia Obrony Narodowej*). Ředitelem komise se stal plukovník prof. Jan Pięta. Komise svoji praktickou činnost

zahájila v září 1992. Do Moskvy, kde měly být provedeny první výzkumy, bylo vedle členů badatelského týmu dopraveno i vlastní kopírovací zařízení. Dnes je možno říci, že právě tento krok do značné míry rozhodl o úspěchu celé akce. Rozkaz ministra národní obrany o vytvoření Vojenské archivní komise současně stanovil její úkoly. Měla provést v ústředních moskevských archivech výzkum o osudech vojáků polské armády a členů ilegálních organizací usilujících o polskou nezávislost, kteří se v letech 1939–1947 ocitli na sovětském území, a pořídit xerokopie dokumentů k této problematice.

Později se výzkum rozšířil rovněž o dokumenty o útvarech Rudé armády, které působily na polských územích v roce 1939 a v letech 1944–1945, a o archiválie dokládající represivní činnost NKVD v letech 1939–1947. Výzkum zahrnul rovněž takzvané trofejní materiály německé a polské. V případě polských archiválií se jednalo o dokumenty, které ukořistila Rudá armáda v průběhu operací proti Polsku v září 1939.

V letech 1992–1994 byl prováděn výzkum ve Středisku pro uchovávání historicko-dokumentárních sbírek Ruské federace (*Centr chranenija istoriko-dokumental'nych kollekcij Rossijskoj federacii*), Ruském státním vojenském archivu (*Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv*), Ruském středisku pro uchovávání a studium dokumentů nejnovější historie (*Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii*), Státním archivu Ruské federace (*Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii*) a také v Ústředním archivu Ministerstva obrany Ruské federace v Podolsku (*Centralnyj archiv Ministerstva oborony Rossijskoj Federacii*). Roku 1995 byla aktivita komise rozšířena i na archivy běloruské a litevské. Výsledky činnosti Vojenské archivní komise jsou přímo imponující, pouhý seznam fondů, z nichž byly pořízeny kopie dokumentů, zahrnuje několik desítek položek. Následující prezentace materiálů, jež komise získala v letech 1993–1994 (kdy byl autor jejím členem), se ovšem omezí pouze na přehled těch nejdůležitějších. Jsou to dokumenty týkající se především tří problémů: 1. sovětské agrese proti Polsku v září 1939; 2. Poláků v systému zajateckých a internačních táborů NKVD; 3. činnosti NKVD na polských územích.

Rozkaz ministra národní obrany ukládal v první řadě průzkum a kopírování dokumentace, která se týkala zajatců. Proto také se v počáteční fázi činnost komise soustředila na Středisko pro uchovávání historicko-dokumentárních sbírek Ruské federace čili dřívější Státní ústřední archiv zvláštního určení. V jeho fondech se totiž od roku 1960 nalézá dokumentace Hlavní správy NKVD pro záležitosti válečných zajatců a internovaných osob.

Soubor pocházející z fungování této správy v letech 1939–1956 obsahuje dokumenty normativní, direktivní i zpravodajské povahy, dále dokumenty jednotlivých oddělení, tedy evidenčního, zaopatřovacího, pořádkově-disciplinárního, lékařského, politického, kádrového a frontového (do jehož kompetence spadala zajatecká střediska a tábory v oblasti fronty) a také část dokumentů vzešlých z činnosti obvodních oddělení NKVD pro záležitosti zajatců a internovaných osob. Velmi zajímavým materiálem jsou pak dokumenty týkající se dislokace táborů s připojenými takzvanými formuláři, které obsahují popisy táborů, a také plány a historii jednotlivých táborů, jak byly sestaveny před jejich likvidací v padesátých letech. Impozantní částí souboru je abecední evidenční kartotéka válečných zajatců a internovaných osob všech národností vězněných v táborech, která obsahuje 6 milionů listů. Její využívání je ovšem velmi komplikované, protože údaje nejsou rozděleny podle jednotlivých národností, a navíc jsou v zapsaných jménech různé

chyby. Kartotéka zajatých generálů a kartotéka polských válečných zajatců z roku 1939 o obsahu 125 tisíc listů jsou jedinými kartotékami vyčleněnými z tohoto souboru. Nalézají se zde evidenční listy polských vojáků, kteří upadli do sovětského zajetí po 17. září 1939 v době akcí Rudé armády proti Polsku. Kartotéka obsahuje převážně údaje o těch zajatcích, kteří byli drženi v táborech ještě v první polovině roku 1941. Chybí tam však údaje o osobách zavražděných v Katyni a dalších místech a o polských policistech. Neobsahuje také dokumenty o osobách propuštěných ještě v roce 1939 (též v rámci výměny s Němci).

Po nalezení spisů Poláků uvězněných orgány NKVD a *Smerš* v letech 1944–1946 a poté, co byly ve všeobecném archivu vyhledány příslušné archivní jednotky, začal průzkum jednotlivých osobních složek. Z nich zasluhují zvláštní pozornost především takzvané filtrační složky, obsahující dokumenty polských a sovětských bezpečnostních orgánů, včetně příkazů k zatčení a výslechových protokolů. Z evidenční a personální dokumentace válečných zajatců a internovaných osob byly pořízeny kopie 125 tisíc kartotečních listů a přes 30 tisíc osobních a „filtračních" složek.

Neúspěšně skončilo pátrání po dokumentaci tohoto charakteru ke katyňskému zločinu. Nebyly nalezeny osobní složky obětí katyňské vraždy, které se původně očekávaly. Proto se také nepodařilo doplnit chybějících sedm tisíc jmen obětí. Získaná dokumentace však umožnila odhalit průběh přípravy zločinu. Zvláštní význam tu měla korespondence šéfa Úřadu pro válečné zajatce a internované osoby Sopruněnka a dokumentace táborů v Kozelsku, Starobělsku, Ostaškově, Pavliščev Boru a Grjazovci. V posledních dvou bylo několik set zajatců, kteří nebyli zavražděni.

Důležitým doplňkem dokumentů k válečným zajatcům a internovaným osobám jsou soubory dokumentů uložené v Ruském státním vojenském archivu. Ve fondech, které se vztahují k akcím proti Polsku v roce 1939, byly nalezeny údaje o počtu zajatých důstojníků a vojáků polské armády a instrukce, jak s nimi zacházet. V dokumentech Úřadu eskortních oddílů NKVD, uložených rovněž v tomto archivu, byly nalezeny písemnosti k předávání zajatců z roku 1939 z rozdělovacích táborů do táborů zvláštního určení (Kozelsk, Starobělsk a Ostaškov) a do pracovních táborů. Naproti tomu nebyly nalezeny dokumenty k transportům zajatců do káznic. Zmiňovaný fond eskortních oddílů obsahuje rovněž dokumentaci týkající se deportací Poláků z období od roku 1944 a později.

Zajímavým materiálem, který doplňuje dokumentaci ke katyňskému zločinu, jsou písemnosti takzvané Burděnkovy komise. Tato komise, iniciovaná Stalinem, měla za úkol připravit důkazy, že zločin v Katyni spáchali Němci. Materiály komise, které obsahují 38 archivních jednotek (asi 6 tisíc stran) a zachycují celý následný podvodný mechanismus, jsou uloženy ve Státním archivu Ruské federace. Získané materiály ke katyňskému zločinu v počtu okolo 165 tisíc kopií předala komise smíšenému polsko-ruskému redakčnímu výboru, který připravuje vícesvazkovou edici dokumentů.

Předmětem zájmu Vojenské archivní komise byla také dokumentace o hřbitovech, uložená rovněž ve Středisku pro uchovávání historicko-dokumentárních sbírek. Představuje uzavřený soubor 498 složek, které se týkají hřbitovů při jednotlivých táborech a podle nichž je možné určit místo internace zemřelého i místo jeho hrobu. Zachovaná dokumentace o hřbitovech není sice kompletní, nicméně dovoluje téměř úplnou rekonstrukci míst, kde byli Poláci vězněni. Spisy o zemřelých Polácích byly nalezeny ve 300

složkách, z nich byly pořízeny kopie (asi 10 tisíc xerokopií) a předány Radě ochrany památek na boje a utrpení (*Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa*).

Další institucí, v níž bádání Vojenské archivní komise objevilo mimořádně zajímavé materiály, byl Ruský státní vojenský archiv. Tento archiv schraňuje dokumentaci o Rudé armádě v letech 1918–1941 a deponuje také dokumenty o útvarech NKVD, mezi nimi fondy Hlavní správy vnitřních vojsk NKVD a Hlavní správy vnitřních vojsk pro ochranu týlu Rudé armády.

Předmětem studia i shromažďování se stala především dokumentace o přípravách a průběhu sovětské agrese proti Polsku v září 1939. Za nejzajímavější lze považovat fondy centrálních institucí Lidového komisariátu obrany SSSR. Protokoly z jeho zasedání umožňují plnou rekonstrukci příprav agrese ze strany Rudé armády, jakož i složení a výzbroje příslušných jednotek. Tyto dokumenty potvrzují zahájení válečných příprav proti Polsku v kyjevské a běloruské oblasti již na přelomu let 1938–1939, tedy dlouho před uzavřením smlouvy Ribbentrop–Molotov v srpnu 1939.

Archivní fondy hlavního štábu, jednotlivých frontů a armád obsahují dokumenty ke koncentraci vojsk na hranicích s Polskem a o průběhu vojenských operací prováděných ukrajinským a běloruským frontem. Vynořuje se z nich celkový obraz takzvané polské kampaně se všemi jejími nedostatky, svědčícími o nedbalé přípravě i nedostatečném vybavení jednotek Rudé armády. Dokumentaci o bojové aktivitě sovětských jednotek přitom výtečně doplňují nepočetné polské prameny k ochraně východní hranice. Hlášení vojenských prokuratur Rudé armády potvrzují mnohé případy poprav zajatců i represe vůči civilnímu obyvatelstvu, fakta o organizování náhlých soudů a o exekucích. Z dokumentů poskytnutých jen k nahlédnutí (z nichž část byla opět prohlášena za tajné, včetně dokumentů o průběhu bojových akcí) bylo pořízeno asi 15 tisíc stran kopií. Jsou to zejména rozkazy, hlášení a zprávy jednotlivých operačních a taktických svazků a deníky o jejich bojové činnosti.

Jak již bylo vzpomenuto, Státní vojenský archiv obsahuje také dokumenty o činnosti vnitřních vojsk NKVD. Vzhledem k charakteru úkolů, které tyto jednotky plnily (likvidace agentur a diverzních skupin nepřítele, provádění vojenského režimu neboli strážní služby na obsazených územích, potlačování protisovětských vystoupení obyvatelstva, ničení nepřátelských ilegálních skupin a zpravodajské rozkrývání protisovětských elementů), se jedná o dokumentaci prvořadého významu. Je to obrovská sbírka čítající desítky fondů a tisíce archivních jednotek. Velikost jednotlivých souborů přitom odpovídá početnímu stavu těchto jednotek – koncem války měly ve stavu 160 tisíc dobře vyzbrojených a vycvičených vojáků.

Po zakončení vojenských operací byla v říjnu 1945 vojska pro ochranu týlu Rudé armády rozpuštěna a jejich jednotky byly začleněny do stavu takzvaných vnitřních vojsk NKVD. Tato vnitřní vojska přitom působila až do roku 1947 i za hranicemi SSSR, kde operovala proti protikomunistickým ilegálním skupinám, ochraňovala skupiny sovětských vojsk dislokované na území Polska, Rakouska, Maďarska, Československa a Německa, střežila také diplomatické objekty a realizovala i další úkoly. Vzhledem ke specifice jejich poslání je značná část dokumentace pocházející z jejich činnosti dosud utajená. To se týká záležitostí agenturních, zpravodajských, operačních a osobních. Tajné jsou i *post factum* psané dějiny jednotlivých jednotek těchto vojsk.

Z polského aspektu lze za nejdůležitější považovat fondy sekretariátu a hlavní správy vnitřních vojsk NKVD, správy vojsk NKVD běloruského a ukrajinského vojenského okruhu a materiály jednotlivých jednotek těchto vojsk. Z vojsk pro ochranu týlu Rudé armády k nejdůležitějším patří hlavní správa těchto vojsk, správy vojsk pro ochranu týlu jednotlivých frontů a jim podléhajících jednotek. Komise se zvlášť zaměřila na aktivitu 64. divize vnitřních vojsk NKVD, která vznikla v říjnu 1944 speciálně pro boj s „bandity" na polském území.

Shromážděná dokumentace se týká téměř celého území Polska, se zvláštním zřetelem na centrální a východní oblasti, kde byly ilegální organizace bojující za nezávislost země nejaktivnější. Část dokumentů se vztahuje i k aktivitám polských podzemních organizací na územích připojených k SSSR již v roce 1939. Mezi kopiemi této dokumentace přitom převažují materiály zpravodajského charakteru, hlášení, popisy bojové činnosti a charakteristiky jednotlivých oddílů ilegálních organizací.

Dokumenty odhalují řadu dosud neznámých či zcela překrucovaných faktů o zavádění nového komunistického pořádku v Polsku v letech 1944–1946. Význam těchto kopií dokumentů vnitřních vojsk NKVD přitom přesahuje jejich pramennou hodnotu. Získaný materiál totiž jednoznačně potvrzuje, že se v letech 1944–1945 s Polskem nakládalo jako s poraženou zemí, že se tu objevovaly takřka všechny prvky charakteristické pro okupaci a s ní neoddělitelně spjatý teror. Detailnost a konkrétnost pramenů pak často dovoluje označit i viníky zločinů spáchaných v té době na polském národě.

Dokumenty ukazující rozsah i formy represí vůči Polákům byly nalezeny v materiálech Státního archivu Ruské federace, ve fondech Nejvyšší rady SSSR, sekretariátu ministerstva vnitra (mimo jiné dokumenty k vyšetřování a k procesu se „šestnácti" a hlášení o likvidaci oddílů organizace *Armia Krajowa* v Polsku), oddělení vězeňství ministerstva vnitra a Hlavní správy pracovních táborů. Kopie dokumentů získané tímto bádáním byly předány do Ústředního vojenského archivu, kde z nich byla vytvořena Sbírka materiálů z ruských archivů týkajících se osudů Poláků, válečných zajatců a internovaných osob na území SSSR v letech 1939–1956. Podle stavu z konce prosince 1995 tvoří uvedenou sbírku 1975 archivních jednotek (více než 27 běžných metrů materiálu) pocházejících z 63 archivních fondů.

1. Lidový komisariát obrany SSSR (27 archivních jednotek – dále a.j.), sign. II. 100.
2. Generální štáb Rudé armády (17 a.j.), sign. II. 101.
3. Politická správa Rudé armády (20 a.j.), sign. II. 102.
4. Vojenská rada oděského vojenského okruhu (1 a.j.), sign. II. 103.
5. Vojenská rada zvláštního kyjevského vojenského okruhu (1 a.j.), sign. II. 104.
6. Štáb ukrajinského frontu (84 a.j.), sign. II. 105.
7. Velitelství 5. armády (2 a.j.), sign. II. 106.
8. Velitelství 6. armády (16 a.j.), sign. II. 107.
9. Štáb běloruského frontu (133 a.j.), sign. II. 108.
10. Velitelství 3. armády (1 a.j.), sign. II. 109.
11. Velitelství 10. armády (1 a.j.), sing. II. 110.
12. Velitelství 11. armády (1 a.j.), sign. II. 111.
13. Štáb pohraničních vojsk NKVD (1 a.j.), sign. II. 112.
14. Hlavní správa eskortních oddílů NKVD (5 a.j.), sign. II. 113.
15. Nejvyšší rada SSSR (3 a.j.), sign. II. 114.

16. Ministerstvo vnitra SSSR (dříve NKVD) (31 a.j.), sign. II. 115.
17. Hlavní úřad pro válečné zajatce a internované osoby (980 a.j.), sign. II. 118.
18. Úřad zplnomocněnce Rady ministrů SSSR pro repatriaci (132 a.j.), sign. II. 119.
19. Burděnkova komise (43 a.j.), sign. II. 120.
20. Státní výbor obrany SSSR (10 a.j.), sign. II. 121.
21. Zplnomocněnec Generálního štábu Rudé armády pro polské formace (4 a.j.), sign. II. 122.
22. Hlavní úřad státní bezpečnosti NKVD, Zplnomocněnec vrchního velitelství Rudé armády pro polské formace (13 a.j.), sign. II. 123.
23. Štáb prvního ukrajinského frontu (31 a.j.), sign. II. 124.
24. Štáb prvního běloruského frontu (5 a.j.), sign. II. 125.
25. Hlavní štáb partyzánského hnutí (1 a.j.), sign. II. 126.
26. Hlavní politická správa Rudé armády (5 a.j.), sign. II. 127.
27. Správa vnitřních vojsk NKVD pro ochranu týlu Rudé armády (6 a.j.), sign. II. 128.
28. Správa vnitřních vojsk NKVD pro ochranu týlu 1. baltického frontu (4 a.j.), sign. II. 129.
29. Správa vnitřních vojsk NKVD pro ochranu týlu 3. baltického frontu (5 a.j.), sign. II. 130.
30. Správa vnitřních vojsk NKVD pro ochranu týlu severní skupiny sovětských vojsk (5 a.j.), sign. II. 131.
31. Správa vnitřních vojsk NKVD pro ochranu týlu 3. běloruského frontu (4 a.j.), sign. II. 132.
32. Hlavní správa vnitřních vojsk NKVD (32 a.j.), sign. II. 133.
33. Správa vnitřních vojsk NKVD běloruského vojenského okruhu (5 a.j.), sign. II. 134.
34. Velitelství 64. střelecké divize vnitřních vojsk NKVD (45 a.j.), sign. II. 135.
35. Velitelství 62. střelecké divize vnitřních vojsk NKVD (11 a.j.), sign. II. 136.
36. Velitelství 64. střelecké divize vnitřních vojsk NKVD (3 a.j.), sign. II. 137.
37. Velitelství 6. střelecké divize vnitřních vojsk NKVD (4 a.j.), sign. II. 138.
38. Velitelství 2. střeleckého pluku vnitřních vojsk NKVD (2 a.j.), sign. II. 139.
39. Velitelství 18. pohraničního pluku vnitřních vojsk NKVD (13 a.j.), sign. II. 140.
40. Velitelství 198. motostřeleckého praporu vnitřních vojsk NKVD (11 a.j.), sign. II. 141.
41. Správa NKVD pro záležitosti boje s banditismem (1 a.j.), sign. II. 144.
42. Ústřední výbor VKS(b) (4 a.j.), sign. II. 145.
43. Výkonný výbor Komunistické internacionály (10 a.j.), sign. II. 146.
44. Byro zplnomocněnce polského ÚV v SSSR (2 a.j.), sign. II. 148.
45. Vojenská revoluční rada republiky v roce 1920 (5 a.j.), sign. II. 148.
46. Ministerstvo vojenských záležitostí (22 a.j.), sign. II. 150.
47. Druhé oddělní generálního štábu polské armády (38 a.j.), sign. II. 151.
48. Expozitura č. 1 druhého oddělení generálního štábu polské armády (10 a.j.), sign. II. 152.
49. Expozitura č. 2 druhého oddělení generálního štábu polské armády (45 a.j.), sign. II. 153.
50. Expozitura č. 7 druhého oddělení generálního štábu polské amrády (1 a.j.), sign. II. 154.
51. Třetí oddělení generálního štábu polské armády (1 a.j.), sign. II. 155.

52. Sbor ochrany pohraničí (17 a.j.), sign. II. 156.
53. Polská vojenská organizace (12 a.j.), sign. II. 157.
54. Polské organizace v letech první světové války (3 a.j.), sign. II. 158.
55. Institut Józefa Piłsudského (1 a.j.), sign. II. 159.
56. Hlavní úřad bezpečnosti Německé říše (*Reichssicherheitshauptamt*) (3 a.j.), sign. II. 171.
57. Velitelství Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) v Rize (31 a.j.), sign. II. 172.
58. Vrchní prezident provincie Horní Slezsko (6 a.j.), sign. II. 173.
59. Velitelství skupiny armád „B" (1 a.j.), sign. II. 174.
60. Vrchní prokurátor Německé říše (57 a.j.), sign. II. 175.
61. Hospodářský úřad SS (1 a.j.), sign. II. 176.
62. Německý červený kříž (1 a.j.), sign. II. 177.
63. Vojenský archiv wehrmachtu (13 a.j.), sign. II. 178.

Ze seznamu jasně vyplývá, že velkou část shromážděného materiálu tvoří dokumenty k osudům vojáků polské armády, organizace *Armia Krajowa* a dalších organizací bojujících za nezávislost Polska na území Sovětského svazu. Tím byl realizován záměr, který stál u rozhodnutí zřídit Vojenskou archivní komisi. Dokumentace má přitom hodnotu nejen historickou. Její shromáždění, umožňující objasnění osudů takřka 200 tisíc lidí, dovoluje splnit morální povinnost vůči vojákům, kteří padli v době druhé světové války do sovětského zajetí. Tímto činem polská armáda, která organizovala Vojenskou archivní komisi, tento dluh beze zbytku splatila.

Výsledky práce komise překročily v řadě aspektů všechna očekávání. Za čtyři roky její práce byly získány tisíce dokumentů, k nimž v minulosti neměli přístup ani historici polští, ani sovětští. Byla shromážděna dokumentace umožňující studium historických témat, které kvůli cenzuře nebylo možné. Díky rozsáhlým a z mnoha aspektů prováděným výzkumům, které značně překročily původní záměry, byly shromážděny obsáhlé pramenné materiály nedocenitelné historické hodnoty, dovolující verifikovat mnoho stávajících vědeckých názorů a formulovat řadu nových závěrů.

Z polštiny přeložil Jindřich Dejmek.

Průvodce po institucích, které se zabývají výzkumem dějin Polska po roce 1945

Krzysztof Persak

Cílem tohoto průvodce je poskytnout českému čtenáři základní informaci o vědeckých institucích, které se zabývají výzkumem dějin Polska po roce 1945. V rámci popisu každé z nich jsme se snažili odlišit ty základní, které provádějí vlastní výzkum (ústavy, katedry, pracoviště). Předkládané údaje jsou uspořádány podle následujícího schématu: název nadřízené výzkumné instituce, název základní výzkumné instituce (fakulta, vědecký ústav), jméno jejího vedoucího, adresa a telefon, tematika výzkumů, které instituce provádí v období dějin Polska po letech 1944–1945. Pro celkovější přehled o zaměření vědecké problematiky jsou uvedeny rovněž názvy vědeckých konferencí, které výzkumná instituce organizovala, a nejdůležitější knižní publikace jejích pracovníků, které vyšly v posledních třech letech (1994–1996). Zásadně uvádíme pouze konference a publikace, které se týkají poválečných dějin Polska.

Informace uvedené v tomto průvodci byly shromážděny na základě ankety: dotazy byly rozeslány několika desítkám vysokých škol a výzkumných ústavů na podzim 1996. Bohužel se nepodařilo vždy získat odpovědi na tuto anketu. V takových případech údaje v průvodci pocházejí z nejnovějšího vydání publikace *Informator Nauki Polskiej*, 26. vydání, Varšava 1996.

Na závěr jsou uvedeny názvy a adresy nejdůležitějších archivů, které obsahují materiály k nejnovějším polským dějinám. Úplný nejaktuálnější soupis polských archivů lze nalézt v adresáři *Archiwa w Polsce*, který vyšel ve Varšavě v roce 1996.

BYDHOŠŤ
Vyšší pedagogická škola v Bydhošti (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Katedra polských nejnovějších a soudobých dějin (*Zakład Historii Najnowszej i Współczesnej Polski*)
Vedoucí: prof. dr hab. Włodzimierz Jastrzębski
PL – 85-758 Bydgoszcz, ul. Przemysłowa 34, tel. (48-52) 424234, fax 422490

Tematika výzkumu: poválečné osudy německého obyvatelstva na území západního a severního Polska, stalinské zločiny na území Gdaňských Pomořan a Kujav, fungování politického systému PLR.

Konference: *Armia Krajowa* v Pomořanech a její poválečné osudy (1992); Mládežnické organizace hnutí odporu v pomořském (bydhošťském) vojvodství v letech 1944–1956 (1993); Německé obyvatelstvo na polském území v letech 1939–1945 a jeho poválečné osudy (1995); Bydhošťský říjen 1956 (1996).

Publikace: JASTRZĘBSKI, Włodzimierz: *W dalekim, obcym kraju*: Deportacje Polaków z Pomorza do ZSSR w 1945 r. Bydhošť 1990; *Armia Krajowa na Pomorzu i jej powojenne losy*. Redakce W. Jastrzębski. Bydhošť 1993; *Młodzieżowe organizacje ruchu oporu w województwie pomorskim (bydgoskim) v latach 1944–1956*. Redakce W. Jastrzębski. Bydhošť 1993; ZAĆMIŃSKI, Andrzej: *Działalność zagraniczna Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich w latach 1957–1970*. Bydhošť 1995; *Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy*. Redakce W. Jastrzębski. Bydhošť 1995; STANKOWSKI, Witold: *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Gdańskiego w latach 1945–1950*. Bydhošť 1996.

ČENSTOCHOVÁ
Vyšší pedagogická škola v Čenstochové (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie*)
Filozoficko-historický ústav (*Instytut Filozoficzno-Historyczny*)
Ředitel: dr hab. Jan Walczak
PL – 42-200 Częstochowa, Al. Armii Krajowej 36a, tel. (48-34) 613120

GDAŇSK
Gdaňská univerzita (*Uniwersytet Gdański*)
Fakulta společenských věd (*Wydział Nauk Społecznych*)
– Katedra nejnovějších dějin a politického myšlení XIX. a XX. století (*Katedra Historii Najnowszej i Myśli Politycznej XIX i XX wieku*)
Vedoucí: prof. dr hab. Czesław Ciesielski
PL – 81-712 Sopot, ul. Wosia Budzisza 4, tel. (48-58) 514455

Tematika výzkumu: dějiny polského vojenského námořnictva; státní správa a územní samospráva na území západního a severního Polska v letech 1945–1950; východní Malopolsko za německé a sovětské okupace; britská politika vzhledem k východním hranicím Polska.

Konference: Politická sociologie Floriana Znanieckého a současná politika (1996); Politické a společenské poměry v oblasti Baltu (1996).

Publikace: CIESIELSKI, C.: *Twórcy Polskiej Marynarki Wojennej*: Uznanie i represje (1918–1946 / 1945–1951) ; CIESIELSKI, C.: *Polacy v Kazachstanie w latach 1940–1946*: Zesłańcy lat wojny. Vratislav 1997.

KATOVICE
Slezská univerzita (*Uniwersytet Śląski*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav nejnovějších dějin po roce 1945 (*Zakład Historii Najnowszej po 1945 r.*)
Vedoucí: doc. dr hab. Andrzej Topol

PL – Katowice, ul. Bankowa 11, tel. (48-3) 580-412

Tematika výzkumu: politické a hospodářské dějiny a dějiny vojenství po roce 1945; biografie; dějiny Slezska po roce 1945.

Publikace: *Obozy pracy przymusowej na Górnym Śląsku*. Redakce Andrzej Topol. Katovice 1994.

Slezská univerzita
Fakulta správy a práva (*Wydział Prawa i Administracji*)
– Katedra dějin práva (*Katedra Historii Prawa*)
Vedoucí: prof. dr hab. Adam Lityński
PL – 40-007 Katowice, ul. Bankowa 14, tel. (48-3) 599601, 582441, linka 1510 nebo 1773

Tematika výzkumu: dějiny trestního práva a výkonu spravedlnosti v trestních věcech v letech 1944–1956.

KIELCE
Vyšší pedagogická škola v Kielcích (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Kielcach*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav polských dějin po II. světové válce (*Zakład Historii Polski po II Wojnie Światowej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Stefan Iwaniak
PL – 25-369 Kielce, ul. Żeromskiego 5, tel/fax (48-41) 48670

Tematika výzkumu: hospodářské, společenské a politické dějiny vesnice v letech 1944/45–1970; dějiny vztahů mezi státem a církví 1945–1956; poválečné dějiny Kielecka.

Konference: Meze svobody slova (1995); Polská vesnice v roce 1956 (1996).

Publikace: IWANIAK, S.: *Ziemiańskie dobra kulturowe województwa kieleckiego 1944–1946*. Kielce 1996; *Historia polityczna Polski 1944–1991*: Wybór dokumentów. Zprac. S. Iwaniak. Kielce 1993.

KRAKOV
Jagellonská univerzita (*Uniwersytet Jagielloński*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav polských nejnovějších dějin (*Zakład Historii Polski Najnowszej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Czesław Brzoza
– Ústav obecných nejnovějších dějin (*Zakład Historii Powszechnej Najnowszej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Michal Pułaski
PL – 31-007 Kraków, ul. Gołębia 13, tel. (48-12) 221033, linka 1242, 1243.

Tematika výzkumu: strážní jednotky v Německu; podíl Poláků na okupaci severozápadního Německa 1945–1948; polské a židovské obyvatelstvo v SSSR po II. světové válce; nezávislá společenská aktivita v Malopolsku v letech 1980–1981.

Konference: Z dějin evropské integrace: Od středověku do současnosti (Krakov 1994); Mezi dvěma totalitarismy (Krakov 1995); Sovětské represe vůči organizacím polského podzemí v letech 1944–1945 (Krakov 1996).

Publikace: PILCH, Andrzej: *Losy Polaków w Austrii po II wojnie światowej 1945–1956*. Krakov 1994; PACZYŃSKA, Irena: *Gospodarka mieszkaniowa a polityka państwa w warunkach przekształceń ustrojowych w Polsce w latach 1945–1950 na przykładzie Krakowa*.

Krakov 1994; BRZOZA, Czesław: *3 maja 1946 w Krakowie*: Przebieg wydarzeń i dokumenty. Krakov 1996.

Jagellonská univerzita (*Uniwersytet Jagielloński*)
Ústav politických věd (*Instytut Nauk Politycznych*)
– Katedra dějin polského politického myšlení (*Katedra Historii Polskiej Myśli Politycznej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Jacek Majchrowski
PL – 31-114 Kraków, ul. Wiślna 2, tel. (48-12) 225089, 221033, linka 1402

Tematika výzkumu: dějiny vztahů mezi státem a církví; náboženská politika; dějiny katolických seskupení; dějiny polského politického myšlení a dějiny společenského katolicismu po druhé světové válce; proces transformace zřízení PLR do třetí republiky.

Publikace: *Religie i kościoły w społeczeństwie postkomunistycznym*. Redakce J. Majchrowski. Krakov 1993; DUDEK, Antoni: *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*. Krakov 1995; DUDEK, A. – MARSZAŁKOWSKI, T.: *Walki uliczne w PRL 1956–1989*. Krakov 1992; DUDEK, A. – BANKOWICZ, Božena: *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu v PRL*; DUDEK, A. – BANKOWICZ, B. – BANKOWICZ, M.: *Leksykon historii XX wieku*. Krakov 1996; WISZNIEWSKI, Jan: *Historia prasy katolickiej v Polsce*: „Tygodnik Warszawski" 1945–1948, [v tisku].

– Katedra soudobých dějin (*Katedra Historii Współczesnej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Andrzej Mania
PL – 31-114 Kraków, ul. Jabłonowskich 5, tel. (48-12) 225089, 221033

Tematika výzkumu: politika USA vzhledem k východní Evropě včetně Polska; dějiny polského podzemního státu v letech 1939–1945 a jeho poválečná likvidace.

Publikace: MANIA, Andrzej: *The National Security Council i amerykańska polityka wobec Europy Wschodniej v latach 1945–1960*. Krakov 1994; MANIA, A.: *Bridge building – polityka USA wobec Europy Wschodniej w latach 1961–1968*. Krakov 1996; MAZUR, Grzegorz: *Pokucie w latach drugiej wojny światowej*: Położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia. Krakov 1994.

Vyšší pedagogická škola v Krakově (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav nejnovějších dějin (*Zakład Historii Najnowszej*)
Vedoucí: dr hab. Andrzej Kastory
– Pracoviště biografie (*Pracownia Biografistyki*)
Vedoucí: prof. dr hab. Feliks Kiryk
PL – 30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2, tel. (48-12) 374777, linka 592, fax 372243, telex 322444, e-mail srrektor @ cyf-kr.edu.pl

Tematika výzkumu: polsko-československé vztahy po roce 1945; dějiny školství za války a po druhé světové válce; dějiny tělesné kultury v Polsku; hospodářství poválečného Polska; odborové hnutí v PLR.

Hornicko-hutnická akademie (*Akademia Górniczo-Hutnicza*)
Ústav společenských věd (*Instytut Nauk Społecznych*)
– Oddělení politologie a dějin (*Zespół Politologii i Historii*)

Vedoucí: dr. Tadeusz Biernat
PL – 30-059 Kraków, Al. Mickiewicza 30, tel. (48-12) 171364, fax 331014
Tematika výzkumu: dějiny polských junáků; politická opozice v PLR; národnostní menšiny v Malopolsku; polská politická emigrace po roce 1945; druhý vydavatelský oběh v osmdesátých letech.
Konference: Ozbrojená operace *Armii Krajowej* „Bouře" v jihovýchodním pohraničí druhé republiky v roce 1944 (1994); Tajná výuka v polském civilním a vojenském školství za konspirace 1939–1945 (1995).
Publikace: KWIEK, Julian: *Związek Harcerstva Polskiego w latach 1944–1950*: Powstanie, rozvój, likwidacja. Toruň 1995.

LUBLIN
Univerzita Marie Curie-Skłodowské (*Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav nejnovějších dějin (*Zakład Historii Najnowszej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Tadeusz Radzik
PL – 20-031 Lublin, Pl. Marie Curie-Skłodowskiej 4, tel. (48-81) 5375296, 5375282, fax 5375282
Tematika výzkumů: národnostní menšiny v Polsku; utváření totalitárního systému moci na polském území; dějiny polské emigrace ve Velké Británii, v USA a v Maďarsku.
Konference: Varšavské povstání v historiografii a v literatuře (1994); Internační tábor v Borowiczích (SSSR) (1994); Emigrace – vlastní problémy vědecké spolupráce (1996).
Publikace: RADZIK, T.: *Uczelnia Mędrców Lublina*. Lublin 1994; RADZIK, T.: *Yeshivah Hakhmei Lublin*. Lublin 1994; RADZIK, T.: *Polska Macierz Szkolna Zagranicą 1953–1993*. Lublin 1995; *Słownik biograficzny miasta Lublina*. Redakce T. Radzik. 2 sv. Lublin 1994, 1997; *Więźniowie polityczni na Zamku Lubelskim*. Redakce Zygmunt Mańkowski; *Powstanie Warszawskie w historiografii i literaturze*. Redakce Z. Mańkowski. Lublin 1996; *II wojna światowa – bilanse, oceny, refleksje*. Redaktor Z. Mańkowski. Lublin 1996; WRONA, Janusz: *System partyjny w Polsce 1944–1950*. Lublin 1950.

LODŽ
Lodžská univerzita (*Uniwersytet Łódzki*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Katedra polských soudobých dějin (*Katedra Historii Polski Współczesnej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Stefan Banasiak
– Katedra polských nejnovějších dějin (*Katedra Historii Polski Najnowszej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Barbara Wachowska
PL – 90-219, Łódź, ul. Kamińskiego 27a, tel. (48-42) 783263, 785478
Tematika výzkumu: společenské a politické změny v Lodži a v lodžské oblasti po II. světové válce; národnostní politika Polska v letech 1944–1960; biografie generálů – velitelů polské armády; Mieczysław Moczar – politická biografie; migrace obyvatelstva na polském území.

OLŠTÝN
Vyšší pedagogická škola v Olštýně (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie*)

Historický ústav (*Instytut Historii*)
Ředitel: dr hab. Józef Śliwiński
PL – 10-007 Olsztyn, ul. Szrajbera 11, tel. (48-89) 273612, fax 276674

OPOLE
Opolská univerzita (*Uniwersytet Opolski*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav nejnovějších dějin (*Zakład Historii Najnowszej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Stanisław S. Nicieja
PL – 45-084 Opole, ul. Strzelców Bytomskich 2, tel. (48-77) 545874

Tematika výzkumů: biografie z nejnovějších polských dějin (prezidenti v exilu, politikové, představitelé vědy a kultury, vojenští velitelé, průmyslníci); Poláci ve Velké Británii po roce 1939; polsko-litevské a polsko-běloruské vztahy po druhé světové válce.

Konference: Jaltské dohody: Jejich historické a soudobé aspekty (1994).

Publikace: *Jalta z perspektywy półwiecza*: Materiały z konferencji naukowej. Redakce S. Nicieja. Opole 1995; NICIEJA, S.: *Z Kijowa na Picadilly*: Wokół biografii Tadeusza Zabłockiego-Gwasza. Opole 1993; *Mocarstwa wobec Powstania Warszawskiego*: Wybór dokumentów. Zpracoval M. M. Drozdowski. Varšava 1994.

Státní vědecký ústav – Slezský ústav v Opole (*Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu*)
Ředitel: prof. dr hab. Wiesław Lesiuk
– Ústav historických a německých výzkumů (*Zakład Badań Historycznych i Niemcoznawczych*)
Vedoucí: dr hab. Stanisław Senft
PL – 42-082 Opole, ul. Piastowska 17, tel. (48-77) 536032, 540113, 540114, fax 536032

Tematika výzkumů: společnost Horního a Opolského Slezska v letech 1945–1956: Slezané a nová skutečnost 1945–1949; moc a společnost ve Slezsku 1945–1956; polonizace jmen a příjmení 1946–1949; Slezsko na pozadí polsko-německých politických vztahů; východní politika SRN; národnostní menšiny.

Konference: Slezský institut 1934–1994 (1994); Demografie a společnost západních a severních území 1945–1995: Pokus o bilanci (1995); Cesty Slezska do Polska (1996); Fenomén moderního nacionalismu ve střední Evropě (1996).

Publikace: BROŻEK, A.: *Po pięćdziesięciu latach*: Wokół Stanisława Wasylewskiego i jeho „Na Śląsku Opolskim". Opole 1995; CIMAŁA, B.: *Kolektywizacja wsi opolskiej*. Opole 1995; *Instytut Śląski*. Redakce K. Heffner. Opole 1994; KUCHARZAK, M.: *Powrót ziemi bralińskiej do Macierzy*. Opole 1996; SENFT, S.: *Gospodarcze i społeczne skutki polityki uprzemysłowienia Śląska Opolskiego w latach 1950–1955*. Opole 1995; *Ujrzałem twarz człowieka*: Polsko-niemieckie kontakty przed 1945 rokiem i po wojnie. Redakce D. Bach, W. Lesiuk. Opole 1995.

Slezský ústav vydává následující periodika: *Studia Śląskie* (ročenka); *Śląsk Opolski* (čtvrtletník); *Zeszyty Odrzańskie* (vycházejí nepravidelně).

POZNAŇ
Univerzita Adama Mickiewicze (*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza*)

Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav nejnovějších polských dějin (*Zakład Najnowszej Historii Polski*)
Vedoucí: prof. dr hab. Edmund Makowski
PL – 61-809 Poznań, ul. Św. Marcin 78, tel. (48-61) 536709, linka 207

Tematika výzkumů: dějiny Velkopolska po druhé světové válce; Němci v Polsku po roce 1945; dějiny sportovního hnutí v Polsku.

Konference: Přelomový rok 1956: Poznaňský červen – polský říjen – Budapešť (1996).

Publikace: JANKOWIAK, Stanisław: *Wielkopolska w okresie stalinizmu (1948–1956)*. Poznań 1995; JANKOWIAK, S. – MAKOWSKI, E.: *Poznański Czerwiec w dokumentach*. Poznań 1995.

Západní ústav – Vědeckovýzkumný ústav Zygmunta Wojciechowského v Poznani (*Instytut Zachodni – Instytut Naukowo Badawczy im. Zygmunta Wojciechowskiego w Poznaniu*)
Ředitel: prof. dr hab. Anna Wolff-Powęska
PL – 61-772 Poznań, Stary Rynek 78/79, tel. (48-61) 527691, tel/fax 524905

Tematika výzkumů: Polsko a Německo v procesu sjednocování Evropy; proces sjednocení Německa; procesy evropské integrace; hromadné migrace v Evropě a v Polsku; evropské povědomí Poláků; společenské přeměny na západním a severním polském území; německá menšina v Polsku; politika německých a sovětských okupantů v Polsku 1939–1945.

Konference: Padesáté výročí bojů o Poznaň z perspektivy roku 1995 (1995); Pomořany – obtížná vlast? Utváření nové totožnosti v letech 1945–1995 (1995); Demografie a společnost na západním a severním území 1945–1995: Pokus o bilanci (1995).

Publikace: *Polska-Niemcy-mniejszość niemiecka w Wielkopolsce*: Przeszłość i teraźniejszość. Redakce A. Sakson. Poznań 1994; MAZUR, Z.: *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii 1945–1989*. Poznań 1995; *Utracona Ojczyzna*: Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie. Redakce H. Orłowski, A. Sakson. Poznań 1996; *Pomorze – trudna ojczyzna?*: Kształtowanie się nowej tożsamości w latach 1945–1995. Redakce A. Sakson. Poznań 1996.

Západní ústav vydává dva čtvrtletníky: *Przegląd Zachodni* a *Welt Trends* (v němčině); do roku 1994 vycházel dvakrát ročně časopis *Polish Western Affairs* (v angličtině).

ŘEŠOV
Vyšší pedagogická škola v Řešově (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav nejnovějších polských dějin (*Zakład Historii Najnowszej Polski*)
Vedoucí: prof. dr hab. Włodzimierz Bonusiak
– Ústav moderních dějin (*Zakład Historii Nowożytnej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Józef Półćwiartek
– Ústav společensko-politického myšlení XIX. a XX. století (*Zakład Myśli Społeczno-Politycznej XIX i XX wieku*)
Vedoucí: prof. dr hab. Henryk Cimek
PL – 35-310 Rzeszów, ul. Rejtana 16 C, tel. (48-17) 522100, fax 522044

Tematika výzkumů: instituce totalitárního státu v Polsku po druhé světové válce; prosinec 1970; lidové hnutí v Polsku po druhé světové válce; kolektivizace řešovské

vesnice v letech 1948–1955; antikomunistické organizace mládeže na Řešovsku v letech 1944–1956; polsko-ukrajinské vztahy po druhé světové válce.

Konference: Polsko–Německo–Ukrajina v Evropě (1994); Polsko a Ukrajina po druhé světové válce (1996).

Publikace: BONUSIAK, Włodzimierz: *Polska podczas II wojny światowej*. Řešov 1995; *Polska–Niemcy–Ukraina v Europie*: Uwarunkowania, założenia i przesłanki wzajemnej współpracy. Redakce W. Bonusiak. Řešov 1996; *Chłopi. Naród. Kultura*: Myśl polityczna ruchu ludowego. Díl 1. Redakce Jan Jachymek, Kazimierz Sowa, Michał Śliwa. Řešov 1996.

Studia Rzeszowskie, 1., 2., 3. sv. Řešov 1994–1996 – časopis vydávaný Oblastní komisí pro výzkum zločinů proti polskému lidu v Řešově (redakce W. Bonusiak, J. Draus, Z. K. Wójcik).

SŁUPSK

Vyšší pedagogická škola ve Słupsku (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav polských nejnovějších dějin (*Zakład Historii Najnowszej Polski*)
Vedoucí prof. dr hab. Stanisław Łach
– Ústav obecných nejnovějších dějin (*Zakład Historii Najnowszej Powszechnej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Andrzej Czarnik
PL – 76-200 Słupsk, ul. Arciszewskiego 22a, tel. (48-59)

Tematika výzkumů: kolonizace na územích, které Polsko získalo po druhé světové válce; ukrajinské, židovské a německé obyvatelstvo v Polsku po druhé světové válce; dějiny lidového a socialistického hnutí; polští váleční zajatci v SSSR.

Konference: Polská kolonizace západních a severních území na pozadí poválečných migrací obyvatelstva (1993); Komunistická moc a hlavní problémy území získaných po druhé světové válce (1995).

Publikace: ŁACH, Stanisław: *Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*. Gdaňsk 1995; ŁACH, S.: *Osadnictwo miejskie na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1950*. Słupsk 1996; URZYŃSKA, Dorota: *Wizja III Rzeczypospolitej Polskiej w myśli programowej i działalności PPS-WRN*. Słupsk 1996; GASZTOŁD, Tadeusz: *Poza „willą rozkoszy"*: Działalność kulturalno-oświatowa polskich jeńców wojennych w Rosji Sowieckiej w latach 1939–1947. Koszalin 1995; ROMANOW, Zenon: *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1947*. Słupsk 1992.

ŠTĚTÍN

Štětínská univerzita (*Uniwersytet Szczeciński*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav dějin Polska XIX. a XX. století (*Zakład Historii Polski XIX i XX wieku*)
Vedoucí: prof. dr hab. Janusz Faryś
– Ústav obecných dějin a diplomacie XIX. a XX. století (*Zakład Historii Powszechnej i Dyplomacji XIX i XX wieku*)
– Ústav dějin západních Pomořan (*Zakład Historii Pomorza Zachodniego*)
Vedoucí: prof. dr hab. Tadeusz Białecki
PL – 70-478 Szczecin, Al. Wojska Polskiego 65, tel. (48-91) 343818, fax 343959

Tematika výzkumů: západní a severní území v polské vnitřní politice 1945–1956; politické dějiny západních Pomořan 1945–1956; proměna demografické struktury západních Pomořan; evropské socialistické země 1944–1989; národnostní menšiny ve střední Evropě a v SSSR.

Konference: Padesát let Polska v západních Pomořanech: Politika, společnost, kultura (1995)

Publikace: *Dzieje Szczecina*. Díl 4. – 1945–1990. Zpracovali T. Białecki, Z. Silski. Štětín [v tisku]; *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego*. Díl 5. Bezpieczeństwo i porządek publiczny na Pomorzu Zachodnim 1945–1949. Zpracovali T. Białecki, J. Macholak. Štětín 1995; KOZŁOWSKI, K.: *Pierwsze 10 lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955*. Varšava 1994; KOZŁOWSKI, K.: *Życie kulturalne Szczecina w latach 1945–1980*. Varšava 1994.

TORUŇ

Univerzita Mikuláše Koperníka v Toruni (*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*)
Ústav dějin a archivnictví (*Instytut Historii i Archiwistyki*)
– Ústav obecných a polských dějin po roce 1945 (*Zakład Historii Powszechnej i Polski po 1945 r.*)
Vedoucí: prof. dr hab. Ryszard Studziński
PL – 87-100 Toruń, Pl. Teatralny 2a, tel. (48-56) 27395, 24019, fax 27395, e-mail mg@iha.his.uni.torun.pl

Tematika výzkumů: politické dějiny „Lidového Polska" se zvláštním zřetelem k Nadviselským Pomořanům; politické strany; vztahy mezi státem a církví; společensko-hospodářské přeměny v Polsku; německá menšina v Polsku; politika sovětských orgánů na polském území 1945–1956.

Konference: Poválečné osudy konspirace v Pomořanech (1994); Likvidace polského podzemního státu na pozadí politiky velmocí vůči Polsku 1944–1945 (1996).

Publikace: KOZŁOWSKI, Ryszard: *Partie polityczne w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1950*. Toruň 1991; *Represje NKWD wobec uczestników konspiracji pomorskiej w 1945 r.* Redakce R. Kozłowski, E. Zawacka. Toruň 1995.

VARŠAVA

Polská akademie věd (*Polska Akademia Nauk*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Pracoviště polských dějin po roce 1945 (*Pracownia Dziejów Polski po 1945 r.*)
Vedoucí: prof. dr hab. Tomasz Szarota
PL – 00272 Warszawa, Rynek Starego Miasta 29/31, tel/fax (48-22) 313642
Tematika výzkumů: polské dějiny po druhé světové válce.

Konference: Polsko 1956 – pokus o nový pohled.

Publikace: JAROSZ, Dariusz: *Obraz chłopa w krajowej publicystyce czasopiśmienniczej 1944–1959*. Varšava 1994; JAROSZ, D. – PASZTOR, Maria: *W krzywym zwierciadle*: Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949–1956. Varšava 1995; JAROSZ, D. – WOLSZA, T.: *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954*: Wybór dokumentów. Varšava 1995; SŁABEK, Henryk: *Intelektualistów obraz własny 1944–1989* (w świetle dokumentów autobiogra-

ficznych), [v tisku]; SZAROTA, Tomasz: *V – jak Zwycięstwo*: Symbole, znaki i demonstracje patriotyczne walczącej Europy 1939–1945. Varšava 1994; SZAROTA, T.: *Życie codzienne w stolicach okupowanej Europy*: Szkice historyczne. Kronika wydarzeń. Varšava 1995; SZAROTA, T.: *Niemcy i Polacy*: Wzajemne postrzeganie się i stereotypy. Varšava 1996; ŻARYN, Jan – DYBKOWSKA, Alicja – ŻARYN, Małgorzata: *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*. Varšava 1994.

Pracoviště vydává časopis *Polska 1944/45–1989*, vyšlo první a druhé číslo, Varšava 1995, 1997.

Ústav dějin PAN vydává čtvrtletník *Dzieje Najnowsze*, věnovaný otázkám dějin dvacátého století.

Polská akademie věd (*Polska Akademia Nauk*)
Ústav politických studií (*Instytut Studiów Politycznych*)
– Samostatné pracoviště nejnovějších politických dějin Polska (*Samodzielna Pracownia Najnowszej Historii Politycznej Polski*)
Vedoucí: prof. dr hab. Andrzej Paczkowski
– Samostatné pracoviště dějin východních území druhé republiky (*Samodzielna Pracownia Dziejów Ziem Wschodnich II Rzeczypospolitej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Tomasz Strzembosz
– Ústav německých studií (*Zakład Studiów nad Niemcami*)
Vedoucí: prof. dr hab. Jerzy Holzer
– Ústav střední a východní Evropy (*Zakład Europy Środkowo-Wschodniej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Wojciech Roszkowski
PL – 00-625 Warszawa, ul. Polna 18/20, tel. (48-22) 255221, fax 252146, e-mail politic@isppan.waw.pl

Tematika výzkumů: politické dějiny Polska po roce 1944; dějiny poválečné politické emigrace; bezpečnostní aparát PLR; migrační procesy; společenská hnutí a mládežnické organizace v poválečném Polsku; politická opozice v PLR; katolická prostředí v PLR; politika USA vůči střední Evropě v období studené války; dějiny východních území druhé republiky za sovětské okupace 1939–1941; dějiny polského zemanstva 1939–1956; osudy Poláků vyvezených do SSSR 1940–1956; polsko-ukrajinské vztahy; polsko-německé vztahy.

Konference: Běloruská, litevská a polská společnost na severovýchodním území druhé republiky v letech 1939–1941 (1993); Polsko-německé vztahy v letech 1970–1995 (1996); Změny v Polsku a v bývalé NDR po roce 1989: Pokus o srovnání – bilance (1994).

Publikace: PACZKOWSKI, A.: *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Varšava 1995; *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956*. Zpracoval A. Paczkowski. 2 sv. Varšava 1994, 1996; *NKWD o Polsce i Polakach*: Rekonesans archiwalny. Redakce W. Materski, A. Paczkowski. Varšava 1996; *Polska–ZSSR: struktury podległości*: Dokumenty WKP(b) 1944–1949. Zpracoval A. Paczkowski a další. Varšava 1995; FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PLR 1945–1980*. Londýn 1994; FRISZKE, A.: *Polska Gierka*. Varšava 1995; FRISZKE, A.: *Oaza na Kopernika*: Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1989. Varšava 1997; *Warszawa nad Tamizą*: Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej. Redakce A. Friszke. Varšava 1994; *Myśl polityczna na wygnaniu*: Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej. Redakce A. Friszke. Varšava 1995; MACHCE-

WICZ, P.: *Polski rok 1956*. Varšava 1993; MACHCEWICZ, P.: *Władysław Gomułka*. Varšava 1995; *Kampania wyborcza 1956/1957*. Zpracoval a předmluvou opatřil P. Machcewicz, [v tisku]; STOLA, Dariusz: *Nadzieja i zagłada*: Ignacy Schwarzbart – židovský przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945). Varšava 1995; PERSAK, Krzysztof: *Odrodzenie Harcerstwa w 1956 roku*. Varšava 1996; *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989–1991*. Zpracovala Inka Słodkowska. Varšava 1995; STRZEMBOSZ, Tomasz: *Bohaterowie „Kamieni na szaniec" w świetle dokumentów*. Varšava 1994; STRZEMBOSZ, T.: *Saga o „Łupaszce" podpułkowniku Jerzym Dąmbrowskim (1889–1941)*. Varšava 1996; *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*. Varšava 1995; JASIEWICZ, Krzysztof: *Lista strat ziemiaństwa polskiego 1939–1956*. Varšava 1996; *NKWD o polskim podziemiu 1944–1948*. Redakce T. Strzembosz. Varšava 1997; *Przemiany w Polsce i NRD po 1989 roku*. Redakce J. Holzer, J. Fiszer. Varšava 1996; MADAJCZYK, Piotr: *Na drodze do pojednania*: Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku. Varšava 1994; MADAJCZYK, P.: *Przyłączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945–1948*. Varšava 1996; ROSZKOWSKI, Wojciech: *Historia Polski 1914–1990*. Varšava 1994.

Rocznik polsko-niemiecki, sv. 1–5. Varšava 1993–1996.

Od roku 1992 vydává ústav řadu pramenných materiálů *Dokumenty do dziejów PRL*, v níž dosud vyšlo devět svazků.

V letech 1992–1995 vydal ústav pět svazků dokumentů v řadě *Z archiwów sowieckich* z období 1939–1951.

Varšavská univerzita (*Uniwersytet Warszawski*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
Ředitel: prof. dr hab. Bronisław Nowak
– Ústav dějin dvacátého století (*Zakład Historii XX wieku*) Vedoucí: prof. dr hab. Marian Wojciechowski
– Cetrum výzkumu dějin a kultury Židů Mordechaje Anielewicze (*Centrum Badania Dziejów i Kultury Żydów im. Mordechaja Anielewicza*)
Vedoucí: prof. dr hab. Andrzej Chojnowski
PL – 00-927 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, tel/fax (48-22) 8261988, e-mail ihuw@plearn.bitnet

Tematika výzkumů: druhá světová válka – dějiny podzemního státu, polská otázka na mezinárodní scéně, dějiny holocaustu; období PLR – společensko-politické vztahy, dějiny vojenství, polsko-německé vztahy, dějiny žen.

Publikace: BORODZIEJ, W. – KOCHANOWSKI, J.: *PRL w oczach STASI*. 2 sv. Varšava 1995, 1996; GARLICKI, A. – PACZKOWSKI, A.: *Zaciskanie pętli*. Varšava 1995; TURKOWSKI, R.: *Opozycja parlamentarna w KRN i Sejmie Ustawodawczym (1945–1947)*. Varšava 1995; *Supliki do najwyższej władzy*. Redakce M. Kula. Varšava 1996; TURKOWSKI, R.: *Dzieje ruchu ludowego na Kielecczyźnie 1944–1996*. Varšava 1996.

Ministerstvo národní obrany (*Ministerstwo Obrony Narodowej*)
Vojenský historický ústav (*Wojskowy Instytut Historyczny*)
Ředitel: prof. dr hab. Andrzej Ajnenkiel
Zástupce ředitele pro vědecké záležitosti: plk. prof. dr hab. Tadeusz Panecki

– Ústav vojenských dějin do roku 1939 (*Zakład historii wojskowej do 1939 r.*)
– Ústav dějin druhé světové války (*Zakład historii II wojny światowej*)
– Ústav nejnovějších vojenských dějin (*Zakład najnowszej historii wojskowej*)
– Archiv

PL – 00-910 Warszawa, ul. Czerwonych Beretów 124, tel. (48-22) 6813912, fax 6119059

Tematika výzkumů: dějiny polské armády v letech 1943–1989; osudy důstojníků a vojáků *Armii Krajowej* internovaných v SSSR v letech 1944–1947; vliv sovětských důstojníků a poradců na podobu polské armády; stalinismus v polské armádě; výjimečný stav 13. prosince 1981; archivně-dokumentační práce.

Konference: Varšavské povstání 1944 (1994); *Armia Krajowa* na přelomu války a míru (K padesátému výročí posledního rozkazu velitele ozbrojených sil v zemi) (1995); Druhé celopolské setkání vojenských historiků (1995); Polsko-ukrajinské vztahy ve dvacátém století (1996); Dvacáté druhé mezinárodní kolokvium vojenských historiků (1996).

Publikace: *Armia Krajowa*: Dramatyczny epilog. Redakce Krzysztof Komorowski. Varšava 1994; KOMOROWSKI, K.: *Powstanie warszawskie 1944*. Varšava 1994; *Na oczach Kremla*: Tragedia walczącej Warszawy w świetle dokumentów rosyjskich. Redakce Andrzej Ajnenkiel, Stanisław Jaczyński, Tadeusz Panecki. Varšava 1994; *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*: Materiały z konferencji naukowej. Redakce Henryk Stańczyk. Varšava 1994; *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*: Wybór materiałów źródłowych. Redakce Stefan Zwoliński. Varšava 1994; NALEPA, Edward Jan: *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*. Varšava 1995; *Proces Szesnastu*: Dokumenty NKWD. Zpracovali Andrzej Chmielarz, Andrzej K. Kunert. Varšava 1995.

Vojenský historický ústav vydává čtvrtletník *Wojskowy Przegląd Historyczny*.

Ministerstvo spravedlnosti (*Ministerstwo Spawiedliwości*)
Hlavní komise pro zkoumání zločinů proti polskému lidu – Ústav národní paměti (*Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej*)
Generální ředitel: dr. Ryszard Walczak

PL – 00-071 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 25, tel/fax (48-22) 8262139

Hlavní komise pro zkoumání zločinů proti polskému lidu – Ústav národní paměti má trojí zadání. Je to vyšetřovací instituce, která stíhá válečné zločiny a zločiny proti lidskosti, vědeckovýzkumná instituce a instituce archivně-dokumentační.

Tematika výzkumů: výzkumy historických a právních aspektů problematiky stalinských zločinů a dalších trestných činů, které jsou válečnými zločiny nebo zločiny proti lidskosti a které byly spáchány na osobách polské národnosti nebo na polských občanech jiných národností za druhé světové války a po jejím ukončení do 31. prosince 1956.

Konference: Padesáté výročí varšavského povstání (1994); Právní systém a politické represe v Polsku v letech 1944–1956 (1995); Poznaňský červen 1956 (1996); Kielecký pogrom (1996); Padesát let od norimberského rozsudku (1996).

Publikace: JANKOWIAK, S. – MAKOWSKI, E.: *Poznański Czerwiec w dokumentach*. Poznaň 1995; *Więźniowie polityczni na Zamku Lubelskim (1944–1954)*. Lublin 1996.

Hlavní komise vydává roční bulletin *Pamięć i Sprawiedliwość*.

Židovský historický ústav v Polsku (*Żydowski Instytut Historyczny w Polsce*)
Ředitel: prof. dr hab. Feliks Tych

PL – 00-090 Warszawa, ul. Tłomackie 3/5, tel. (48-22) 8279221, fax 8278372

Tematika výzkumů: dějiny a kultura Židů na polském území; vyhubení židovského obyvatelstva za druhé světové války; nejnovější dějiny Židů v Polsku a polsko-židovské vztahy v poválečném období.

Publikace: *Biuletyn Żydowskiego instytutu Historycznego* (čtvrtletník); *Bleter far Geszichte* (ročenka).

Archiv: ředitelka mgr. Apolonia Umińska

Středisko Karta (*Ośrodek Karta*)
Předseda správního výboru: Zbigniew Gluza
Vedoucí sekce informací: Agnieszka Gleb
PL – 02-536 Warszawa, ul. Narbutta 29, tel. (48-22) 480712, fax 480728, e-mail karta@ikp.atm.com.pl

Středisko Karta je nezávislá společenská dokumentační, výzkumná a vydavatelská instituce. Středisko shromažďuje prameny k nejnovějším polským dějinám z privátních sbírek, kopie archivních dokumentů, nahrávky relací, vzpomínky, fotografie. Středisko Karta a jeho spolupracovníci zároveň představují společenské hnutí, jež sdružuje badatele a osoby, které se zajímají o polské nejnovější dějiny. Středisko Karta organizuje konkurzy na paměti, fotografické výstavy, „dny otevřených dveří" a další akce, které slouží k získávání nových materiálů a ke zveřejňování sbírek.

V rámci střediska Karta existují:

– Východní archiv (*Archiwum Wschodnie*), který shromažďuje prameny k dějinám východního pohraničí druhé republiky, k osudům polských občanů v SSSR a za sovětské okupace, k přesídlení po druhé světové válce a k ozbrojenému antikomunistickému podzemí.

– Archiv PLR (*Archiwum Peerelu*) shromažďuje prameny vykreslující společenský život v Polsku v letech 1944–1989, materiály týkající se odporu vůči komunistické moci, sbírky tisku a nezávislých publikací z let 1976–1990.

– Index obětí represí (*Indeks Represjonowanych*) – počítačová databáze o osobách, které byly v letech 1939–1960 v SSSR a v Polsku oběťmi represí.

– Sekce informací (*Dział Informacji*) zpřístupňuje informace týkající se všech sbírek a prací střediska Karta. Zároveň vede databázi lidí, institucí a společenských organizací zabývajících se nejnovějšími dějinami Polska a východní Evropy a také vybraných archivních materiálů.

Středisko Karta vydává čtvrtletník *Karta*, který navazuje na nezávislý podzemní časopis z období výjimečného stavu.

Ústav historické dokumentace PLR (*Instytut Dokumentacji Historycznej PRL*)
PL – 00-028 Warszawa, ul. Bracka 22, tel. (48-22) 8276297, 8283332, fax 8276294

Ústav je soukromé archivní středisko. Zabývá se shromažďováním, zpracováváním a zpřístupňováním pramenů k polským dějinám po roce 1939, které pocházejí především ze soukromých sbírek (odkazy politických vůdců, nahrávky). Sbírky obsahují na 200 hodin nahrávek (mimo jiné i se S. Jędrychowským, E. Szyrou, A. Schaffem, W. Namiotkiewiczem) a asi 200 metrů archiválií (například soubory K. Kąkola, I. Logi-Sowińského, A. Schaffa, J. Ptasińského). Integrální částí ústavu je vydavatelství Fakt.

– Ústav vojenských dějin do roku 1939 (*Zakład historii wojskowej do 1939 r.*)
– Ústav dějin druhé světové války (*Zakład historii II wojny światowej*)
– Ústav nejnovějších vojenských dějin (*Zakład najnowszej historii wojskowej*)
– Archiv
PL – 00-910 Warszawa, ul. Czerwonych Beretów 124, tel. (48-22) 6813912, fax 6119059

Tematika výzkumů: dějiny polské armády v letech 1943–1989; osudy důstojníků a vojáků *Armii Krajowej* internovaných v SSSR v letech 1944–1947; vliv sovětských důstojníků a poradců na podobu polské armády; stalinismus v polské armádě; výjimečný stav 13. prosince 1981; archivně-dokumentační práce.

Konference: Varšavské povstání 1944 (1994); *Armia Krajowa* na přelomu války a míru (K padesátému výročí posledního rozkazu velitele ozbrojených sil v zemi) (1995); Druhé celopolské setkání vojenských historiků (1995); Polsko-ukrajinské vztahy ve dvacátém století (1996); Dvacáté druhé mezinárodní kolokvium vojenských historiků (1996).

Publikace: *Armia Krajowa*: Dramatyczny epilog. Redakce Krzysztof Komorowski. Varšava 1994; KOMOROWSKI, K.: *Powstanie warszawskie 1944*. Varšava 1994; *Na oczach Kremla*: Tragedia walczącej Warszawy w świetle dokumentów rosyjskich. Redakce Andrzej Ajnenkiel, Stanisław Jaczyński, Tadeusz Panecki. Varšava 1994; *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*: Materiały z konferencji naukowej. Redakce Henryk Stańczyk. Varšava 1994; *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*: Wybór materiałów źródłowych. Redakce Stefan Zwoliński. Varšava 1994; NALEPA, Edward Jan: *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*. Varšava 1995; *Proces Szesnastu*: Dokumenty NKWD. Zpracovali Andrzej Chmielarz, Andrzej K. Kunert. Varšava 1995.

Vojenský historický ústav vydává čtvrtletník *Wojskowy Przegląd Historyczny*.

Ministerstvo spravedlnosti (*Ministerstwo Spawiedliwości*)
Hlavní komise pro zkoumání zločinů proti polskému lidu – Ústav národní paměti (*Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej*)
Generální ředitel: dr. Ryszard Walczak
PL – 00-071 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 25, tel/fax (48-22) 8262139

Hlavní komise pro zkoumání zločinů proti polskému lidu – Ústav národní paměti má trojí zadání. Je to vyšetřovací instituce, která stíhá válečné zločiny a zločiny proti lidskosti, vědeckovýzkumná instituce a instituce archivně-dokumentační.

Tematika výzkumů: výzkumy historických a právních aspektů problematiky stalinských zločinů a dalších trestných činů, které jsou válečnými zločiny nebo zločiny proti lidskosti a které byly spáchány na osobách polské národnosti nebo na polských občanech jiných národností za druhé světové války a po jejím ukončení do 31. prosince 1956.

Konference: Padesáté výročí varšavského povstání (1994); Právní systém a politické represe v Polsku v letech 1944–1956 (1995); Poznaňský červen 1956 (1996); Kielecký pogrom (1996); Padesát let od norimberského rozsudku (1996).

Publikace: JANKOWIAK, S. – MAKOWSKI, E.: *Poznański Czerwiec w dokumentach*. Poznaň 1995; *Więźniowie polityczni na Zamku Lubelskim (1944–1954)*. Lublin 1996.

Hlavní komise vydává roční bulletin *Pamięć i Sprawiedliwość*.

Židovský historický ústav v Polsku (*Żydowski Instytut Historyczny w Polsce*)
Ředitel: prof. dr hab. Feliks Tych

PL – 00-090 Warszawa, ul. Tłomackie 3/5, tel. (48-22) 8279221, fax 8278372

Tematika výzkumů: dějiny a kultura Židů na polském území; vyhubení židovského obyvatelstva za druhé světové války; nejnovější dějiny Židů v Polsku a polsko-židovské vztahy v poválečném období.

Publikace: *Biuletyn Żydowskiego instytutu Historycznego* (čtvrtletník); *Bleter far Geszichte* (ročenka).

Archiv: ředitelka mgr. Apolonia Umińska

Středisko Karta (*Ośrodek Karta*)
Předseda správního výboru: Zbigniew Gluza
Vedoucí sekce informací: Agnieszka Gleb
PL – 02-536 Warszawa, ul. Narbutta 29, tel. (48-22) 480712, fax 480728, e-mail karta@ikp.atm.com.pl

Středisko Karta je nezávislá společenská dokumentační, výzkumná a vydavatelská instituce. Středisko shromažďuje prameny k nejnovějším polským dějinám z privátních sbírek, kopie archivních dokumentů, nahrávky relací, vzpomínky, fotografie. Středisko Karta a jeho spolupracovníci zároveň představují společenské hnutí, jež sdružuje badatele a osoby, které se zajímají o polské nejnovější dějiny. Středisko Karta organizuje konkurzy na paměti, fotografické výstavy, „dny otevřených dveří" a další akce, které slouží k získávání nových materiálů a ke zveřejňování sbírek.

V rámci střediska Karta existují:

– Východní archiv (*Archiwum Wschodnie*), který shromažďuje prameny k dějinám východního pohraničí druhé republiky, k osudům polských občanů v SSSR a za sovětské okupace, k přesídlení po druhé světové válce a k ozbrojenému antikomunistickému podzemí.

– Archiv PLR (*Archiwum Peerelu*) shromažďuje prameny vykreslující společenský život v Polsku v letech 1944–1989, materiály týkající se odporu vůči komunistické moci, sbírky tisku a nezávislých publikací z let 1976–1990.

– Index obětí represí (*Indeks Represjonowanych*) – počítačová databáze o osobách, které byly v letech 1939–1960 v SSSR a v Polsku obětmi represí.

– Sekce informací (*Dział Informacji*) zpřístupňuje informace týkající se všech sbírek a prací střediska Karta. Zároveň vede databázi lidí, institucí a společenských organizací zabývajících se nejnovějšími dějinami Polska a východní Evropy a také vybraných archivních materiálů.

Středisko Karta vydává čtvrtletník *Karta*, který navazuje na nezávislý podzemní časopis z období výjimečného stavu.

Ústav historické dokumentace PLR (*Instytut Dokumentacji Historycznej PRL*)
PL – 00-028 Warszawa, ul. Bracka 22, tel. (48-22) 8276297, 8283332, fax 8276294

Ústav je soukromé archivní středisko. Zabývá se shromažďováním, zpracováváním a zpřístupňováním pramenů k polským dějinám po roce 1939, které pocházejí především ze soukromých sbírek (odkazy politických vůdců, nahrávky). Sbírky obsahují na 200 hodin nahrávek (mimo jiné i se S. Jędrychowským, E. Szyrou, A. Schaffem, W. Namiotkiewiczem) a asi 200 metrů archiválií (například soubory K. Kąkola, I. Logi-Sowińského, A. Schaffa, J. Ptasińského). Integrální částí ústavu je vydavatelství Fakt.

Ústav dějin lidového hnutí Hlavního výkonného výboru Polské lidové strany (*Zakład Historii Ruchu Ludowego Naczelnego Komitetu Wykonawczego Polskiego Stronnictwa Ludowego*)
Ředitel: dr. Janusz Gmitruk
PL – 00-131 Warszawa, ul. Grzybowska 4/8, tel. (48-22) 6206757, 6200251, linka 377
Tematika výzkumů: dějiny lidového hnutí; dějiny rolnických politických stran; organizace vesnické mládeže; lidová osvěta.

VRATISLAV
Vratislavská univerzita (*Uniwersytet Wrocławski*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
– Ústav nejnovějších dějin (*Zakład Historii Najnowszej*)
Vedoucí: prof. dr hab. Wojciech Wrzesiński
– Ústav polských a obecných dějin XIX. a XX. století (*Zakład Historii Polski i Powszechnej XIX i XX wieku*)
Vedoucí: prof. dr hab. Teresa Kulak
– Ústav hospodářských dějin, demografie a statistiky (*Zakład Historii Gospodarczej, Demografii i Statystyki*)
Vedoucí: prof. dr hab. Zbigniew Kwaśny
PL – 50-139 Wrocław, ul. Szewska 49, tel. (48-71) 402542, fax 402848
Tematika výzkumů: dějiny Vratislavi a Vratislavské univerzity; obyvatelstvo západního území; polští a němečtí původní obyvatelé západního území; migrace a kolonizace v Dolním Slezsku; katolická církev v Dolním Slezsku; polsko-německé vztahy; Židé v Polsku 1945–1950; osudy Poláků v SSSR po roce 1939; Poláci v Litvě a na Ukrajině.
Konference: Dějiny Vratislavské univerzity (1994); Polské politické mýty devatenáctého a dvacátého století (1995); Osobnosti Univerzity Jana Kazimierze ve Lvově a na Vratislavské univerzitě (1996); Katolická církev ve Slezsku v poválečném padesátiletí (1996).
Publikace: KULAK, Teresa: *Jan Ludwik Popławski*: Biografia polityczna. Vratislav 1994; WRZESIŃSKI, Wojciech: *Uniwersytet Wrocławski 1945–1995*. Vratislav 1995; KĘSIK, Jan: *Zaufany Komendanta*: Biografia polityczna J. H. Józefskiego 1892–1981. Vratislav 1995.

ZELENÁ HORA
Vyšší pedagogická škola v Zelené Hoře (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze*)
Historický ústav (*Instytut Historii*)
Ředitel: prof. dr hab. Hieronim Szczegóła
PL – 65-077 Zielona Góra, Al. Wojska Polskiego 69, tel. (48-68) 63520

ARCHIVY
Hlavní ředitelství státních archivů (*Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych – NDAP*)
Vrchní ředitel státních archivů: doc. dr hab. Daria Nałęcz
PL – 00-950 Warszawa, skr. poczt. 1005, ul. Długa 6, tel. (48-22) 313206-08, fax 317563
V rámci *NDAP* shromažďuje Centrální středisko archivních informací (*Centralny Ośrodek Informacji Archiwalnej*) (ředitel: dr. Andrzej Biernat) základní údaje o archivech v Polsku i o polonistických archivech a sbírkách. Osobám ze zahraničí poskytuje informa-

ce Oddělení hlavního ředitelství státních archivů pro spolupráci se zahraničím (*Wydział Współpracy z Zagranicą Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych*) (vedoucí: mgr. Bronisława Witkowska), tel. (48-22) 319222.
Archiwum Akt Nowych – Archiv nových akt
Ředitel: dr. Tadeusz Krawczak
PL – 02-103 Warszawa, ul. Hakiewicza 1, tel/fax (48-22) 225245, 230042
Archiwum Sejmowe – Archiv Sejmu
Vedoucí: dr. Adam Rutkowski
PL – 00-902 Warszawa, ul. Wiejska 4/6, tel. (48-22) 6942484, fax 6941887
Archiwum Kancelarii Prezydenta – Archiv Kanceláře prezidenta
Vedoucí: Bożena Żmuda
PL – 00-902 Warszawa, ul. Wiejska 10, tel. (48.22) 6210331, linka 2662
Centralne Archiwum Wojskowe – Ústřední vojenský archiv
Vedoucí: plk. mgr. Andrzej Bartnik
PL – 00-910 Warszawa Rembertów, tel. (48-22) 6814584, 6813044
Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji – Ústřední archiv ministerstva vnitra a státní správy
Ředitel: dr. Grzegorz Jakubowski
PL – 02-517 Warszawa, ul. Rakowiecka 2, tel. (48-22) 6014388, fax 451999
Biuro Ewidencji i Archiwum Urzędu Ochrony Państwa – Úřad evidence a archiv Úřadu na ochranu státu
Náčelník: mgr. Krystyna Pietrzyka
PL – 02-517 Warszawa, ul. Rakowiecká 2, tel. (48-22) 6014301, fax 455174
Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych – Archiv ministerstva zahraničních věcí
ředitel: mgr. Marek Sędek
PL – 00-580 Warszawa, Al. Szucha 23, tel. (48-22) 6292835, fax 6257594
Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej – Archiv Hlavní komise pro zkoumání zločinů proti polskému lidu – Ústavu národní paměti
Zástupce ředitele Hlavní komise pro archivy: dr. Stanisław Biernacki
PL – 00-071 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 25 (adresa pro korespondenci s archivem)
PL – 00-898 Warszawa, Al. Solidarności 127 (adresa archivu), tel/fax (48-22) 249176.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

Výběrová bibliografie dějin Polska 1944–1989

Knižní a časopisecké tituly vydané v letech 1989–1996

Wojciech Frazik

Bibliografie zahrnuje práce polských autorů poprvé uveřejněné v letech 1989–1996 nebo další pozměněná a rozšířená vydání. Nepřihlíží k početným oficiálním prvním polským vydáním dřívějších prací, které vyšly v emigraci nebo v samizdatu (*drugi obieg*). Ponechává rovněž stranou knihy rozhovorů s jednou osobou („rozhovory-řeky") a texty memoárového charakteru (s výjimkou sborníků vzpomínek). Pominut byl také rozpis sborníkových prací; úplnou bibliografickou informaci lze nalézt v současné *Bibliografii historii polskiej*, jakož i v jiných bibliografických pracích (viz oddíl a).

a) Bibliografie, informatory

1. Bibliografia historii polskiej za rok 1989. Oprac. Waldemar Bukowski, Stanisław Głuszek, Zbigniew Solak. Red. nauk. Wiesław Bieńkowski. Wrocław 1992 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. VIII, 337. PAN. Inst. Hist. Zakł. Inform. Nauk. Toż za rok 1990. Wrocław 1994 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. VIII, 350. PAN. Inst. Hist. Zakł. Bibliogr. Bieżącej. Toż za rok 1991. Oprac. Wojciech Frazik, Stefan Gąsiorowski, S. Głuszek, Z. Solak. Wrocław 1994 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. VII, 397. Toż za rok 1992. Oprac. W. Frazik, S. Gąsiorowski, Anna Gruca, Z. Solak. Kraków 1994 Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu 8° ss. VIII, 400. Toż za rok 1993. Kraków 1995 Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu 8° ss. X, 487. Toż za rok 1994. Kraków 1996 Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu 8° ss. VIII, 485.

2. Chojnacki Władysław: Bibliografia polskich publikacji podziemnych wydanych pod rządami komunistycznymi w latach 1939-1941 i 1944-1953. Czasopisma, druki zwarte, druki ulotne. Przygot. do druku Wojciech Chojnacki i Marek Jastrzębski. Warszawa 1996 Liter. Tow. Wyd. 8° ss. 352.

3. Choruży Wiesław: Białoruski drugi obieg w Polsce 1981-1990. Białystok 1994 Białoruskie Tow. Hist. 8° ss. 148.

4. Czarnecki Henryk: Informator o dokumentach sądowo-więziennych z lat 1944-1956. Poznań 1993 OKBZpNP. IPN 8° ss. 160. Okręgowa Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Poznaniu. Inst. Pamięci Narodowej.

5. Daszkiewicz Walenty: Informator o stosunkach Polska-Związek Radziecki 1944-1991. Warszawa 1994 MSZ 8° ss. 378. Min. Spraw Zagr.

6. Federowicz Grażyna, Gromadzińska Krystyna, Kaczyńska Maria: Bibliografia podziemnych druków zwartych z lat 1976-1989. Warszawa

1995 BN 4° ss. 498, nlb. 2. Bibliot. Nar. Inst. Bibliogr.

7. Fitowa Alina, Konieczny Władysław: Informator bibliograficzny prac niepublikowanych z historii najnowszej (za lata 1988-1989). Wybór i oprac. ... Warszawa-Kraków 1991 Ośrodek Inform. Nauk. PAN 8° ss. 341, nlb. 1. Ośrodek OIN PAN. Komitet Nauk Hist. PAN. Prace własne OIN PAN.

8. Informator o osobach skazanych za szpiegostwo w latach 1944-1984. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Biuro „C". Lublin 1994 Retro 8° ss. 405. Przedruk opracowania wewnętrznego MSW.

9. Jastrzębski Marek: Materiały do bibliografii druków zwartych wydanych poza zasięgiem cenzury: 13 XII 1981 - 31 XII 1988. Warszawa 1994 Bibliot. Nar. 8° ss. 488.

10. Kochański Aleksander: Polska 1944-1991. Informator historyczny. T. 1. Podział administracyjny. Ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1944-1956). Warszawa 1996 Wyd. Sejmowe 8° ss. 724, nlb. 3.

11. Komorowski Krzysztof: Konspiracja pomorska 1939-1947. Leksykon. Gdańsk 1993 Novus Orbis; Graf 8° ss. 227, nlb. 5, 1 mapa złoż.

12. Kowal Czesław, Stańczak Henryk: Informator o stosunkach polsko-węgierskich 1944-1989. Warszawa 1990 MSZ 8° ss. 92, nlb. 3. Min. Spraw Zagr. Archiwum.

13. Kto był kim w drugim obiegu? Słownik pseudonimów pisarzy i dziennikarzy 1976-1989. Oprac. zespół Cecylia Gajkowska [i in.]; pod red. Dobrosławy Świerczyńskiej; przedm. poprzedził Andrzej Friszke. Warszawa 1995 Inst. Badań Liter. PAN. Wyd. 8° ss. 285, nlb. 2.

14. Mniejszości narodowe w Polsce (1945-1991). Materiały do bibliografii. Oprac. zespół w składzie Julian Bilski i in. Pod red. Stanisława Derejczyka. Warszawa 1992 Centralna Bibliot. Wojsk. 8° ss. V, 75.

15. Mołdawa Tadeusz: Ludzie władzy 1944-1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991. Warszawa 1991 Wyd. Nauk. PWN 8° ss. 483, nlb. 1.

16. Pernal Marek, Skórzyński Jan: Kalendarium Solidarności: 1980-1989. Warszawa 1990 Omnipress; Versus 8° ss. 134.

17. Polska 1944-1956. Bibliografia materiałów z prasy codziennej i tygodników za lata 1988-1992. Kwerenda: Teresa Szymanowska, Mikołaj Bańkowski. Skład i oprac.: Adam Gładzik. Red.: Andrzej Paczkowski. Warszawa 1993 Inst. Studiów Polit. PAN 4° ss. 86.

18. Straceni w polskich więzieniach 1944-1956. Red. Sławomir Pająk. Lublin 1994 Retro 8° ss. 166, nlb. 1.

19. Szczurowski Maciej: Słownik biograficzny wyższych dowódców Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943-1945. Zestawienie statystyczne, szkice i schematy wykonał Stanisław Kalski. Warszawa 1993 WIH 8° ss. XIV, 202, tabl. 8, mapa. Wojsk. Inst. Hist. Historia Militaris.

20. Wilk Mieczysław, Kacpura Zygmunt: Informator o stosunkach polsko-bułgarskich 1944-1988. Warszawa 1991 MSZ 8° ss. 94, nlb. 1. Min. Spraw Zagr. Archiwum.

21. Wilk Mieczysław, Kacpura Zygmunt: Informator o stosunkach polsko-czechosłowackich 1944-1989. Warszawa 1991 MSZ 8° ss. 116, nlb. 2. Min. Spraw Zagr. Archiwum.

22. Zagórski Andrzej: Materiały do bibliografii Zrzeszenia WiN. Indeks oprac. Wojciech Frazik. Wrocław-Kraków 1994 Fundacja „Niezawisłość" 8° ss. 83. Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość" . Komisja Hist. Bibliot. Zesz. Hist. WiN-u. T. 1.

b) Źródła

23. Agentura informacji wojskowej w latach 1945-1956. Wyd. Zbigniew Palski. Warszawa 1992 Inst. Studiów Polit. PAN 8° ss. 88, tabl. 10. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 3.

24. Akcja „Wisła". Dokumenty. Oprac. Eugeniusz Misiło. Warszawa 1993 Archiwum Ukraińskie; Zakł. Wydawniczy "Tyrsa 8° ss. 524, ilustr.

25. Antyżydowskie wydarzenia kieleckie 4 lipca 1946 roku. Dokumenty i materiały. T. 1: Akta procesów uczestników wydarzeń oraz funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej i Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Oprac. i przygot. do druku Stanisław Meducki i Zenon Wrona. Kielce 1992 UM; KTN 8° ss. 398, nlb. 1, tabl. 5. Urząd Miasta Kielce. Kieleckie Tow. Nauk. Toż. T. 2: Dokumenty władz państwowych, stanowiska organizacji politycznych, władz

kościelnych, środowisk społecznych, wspomnienia, relacje. Oprac. i przygot. do druku Stanisław Meducki. Kielce 1994 KTN 8° ss. 174.

26. Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody. Oprac. Andrzej Paczkowski. Warszawa 1994-1996 Inst. Studiów Polit. PAN 8°. Cz. 1: Lata 1945-1947 ss. 236, nlb. 1. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 5. Cz. 2: Lata 1948-1949 ss. 237. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 9.

27. Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła i narodu. Rozmowy z władzami PRL. T. 1: 1970-1981. [Wyd.] Peter Raina. Warszawa 1995 Książka Polska 8° ss. 424. Toż. T. 2: 1982-1989 ss. 479.

28. Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. T. 6: Uzupełnienia. [Kom. red. Kazimierz Iranek-Osmecki, Tadeusz Zawadzki-Żenczykowski i in.]. Londyn 1989 8° ss. XXIX, 524, nlb. 4, tabl. 20. Studium Polski Podziemnej. Toż wyd. krajowe. Wrocław 1991 Zakł. Nar. im. Ossolińskich.

29. Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Wstęp Andrzej Paczkowski i Grzegorz Jakubowski. Warszawa 1993-1996 Książka i Wiedza 8°. Min. Spraw Wewnętrznych. Źródła do Historii Polski XX Wieku - ze zbiorów Centralnego Archiwum Min. Spraw Wewnętrznych. Ser. C. 1946. Red. nauk. Wanda Chudzik, Irena Marczak, Marek Olkuśnik. 1996 ss. 142, nlb. 2. 1947. Red. nauk. Bernadetta Gronek, I. Marczak. 1993 ss. 263. 1948. Red. nauk. B. Gronek, I. Marczak, M. Olkuśnik. 1995 ss. 210, nlb. 2.

30. Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR". Wstęp i oprac. Andrzej Jastrzębski. Warszawa-Londyn 1994 Wyd. Nauk. PWN; Aneks 8° ss. 780, nlb. 2, tabl. 6.

31. Dubiński Krzysztof: Magdalenka. Transakcja epoki. Notatki z poufnych spotkań Kiszczak - Wałęsa. Warszawa 1990 [BGW] 8° ss. 220, nlb. 3.

32. Główny Urząd Kontroli Prasy 1945-1949. Oprac. Daria Nałęcz. Warszawa 1994 ISP. PAN 8° ss. 98, nlb. 1. Inst. Studiów Polit. PAN. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 6.

33. Golgota wrocławska 1945-1956. Wybór i oprac. Krzysztof Szwagrzyk. Wrocław 1995 Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej; Stow. Kombatanckie „Wolność i Niezwisłość"; Związek Więźniów Polit. Okresu Stalinowskiego 8° ss. 735, nlb. 4. Dokumenty dotyczące UB i procesów politycznych we Wrocławiu.

34. Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954. Wybór dokumentów. Wstęp i oprac. Dariusz Jarosz, Tadeusz Wolsza. Warszawa 1995 Gł. Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Pol. - Inst. Pamięci Nar. 8° ss. 170, nlb. 1.

35. Kościół - państwo w świetle akt wydziału d/s wyznań 1967-1968. Próby kontroli Kościoła. Wydarzenia marcowe. Interwencja sierpniowa w Czechosłowacji. [Wyd.] Peter Raina. Warszawa 1994 Książka Polska 8° ss. 340.

36. Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989. [Wyd.] Peter Raina. Poznań 1994-1996 Wyd. „W Drodze" 8°. T. 1 - lata 1945-1959 ss. 779, nlb. 5, tabl. 8. T. 2 - lata 1960-1974 ss. 692, nlb. 1, tabl. 8. T. 3 - lata 1975-1989. Poznań-Pelplin 1996 Wyd. „W Drodze"; Bernardinum ss. 723, nlb. 2, tabl. 8.

37. Kowalski Lech: Kryptonim „Dunaj". Udział wojsk polskich w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968. Warszawa 1992 Książka i Wiedza 8° ss. 221, nlb. 3, mapy.

38. Krajowa Komisja Porozumiewawcza NSZZ „Solidarność" - posiedzenie w dniu 23 kwietnia 1981 r. Warszawa 1995 Fundacja Pol. Praca 8° ss. 274, nlb. 2, sum. Archiwum Solidarności. Dokumenty.

39. Krajowa Komisja Porozumiewawcza NSZZ „Solidarność" - posiedzenie w dniu 4 czerwca 1981 r. Warszawa 1995 Fundacja Pol. Praca 8° ss. 192, nlb. 2, sum. Archiwum Solidarności. Dokumenty.

40. Kryptonim „Ptaszyńska". (Donosy na Prymasa). Oprac. i podał do druku Marian P. Romaniuk. Londyn 1993 Puls 16° ss. X, 182, nlb. 7. Zapiski zakonnicy przetrzymywanej z ks. Stefanem Wyszyńskim.

41. Kształtowanie się społeczności polskiej na Pomorzu Środkowym w latach 1945-1950. Wybór dokumentów do dziejów Pomorza Środkowego. Wstęp, wybór i oprac. Janusz Śniadecki. T. 4. Cz. 1: Przejmowanie Pomorza Środkowego przez władze polskie, problemy osadnicze, ruchy migracyjne. Koszalin 1990 Wyd. Uczelniane WSI 8° ss. 452. Wyższa Szkoła Inż. w Koszalinie.

Prace Zespołu Badawczego Problematyka Militarna Pomorza w Latach 1914-1945. Nr 6. Toż. T. 4. Cz. 2: Zjawiska i procesy społeczne pierwszych lat powojennych. ss. 149, nlb. 11.

42. Listy do pierwszych sekretarzy KC PZPR (1944-1970). Wybór i oprac. Józef Stępień. Warszawa 1994 Wyd. Fakt 8° ss. 280. Inst. Dokumentacji Hist. PRL.

43. Łopuski Jan: Losy Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie (sierpień-grudzień 1944). Wspomnienia i dokumenty. Warszawa 1990 Editions Spotkania 8° ss. 369, nlb. 2.

44. Marat Stanisław, Snopkiewicz Jacek: Ludzie bezpieki. Dokumentacja czasu bezprawia. Warszawa 1990 Alfa 8° ss. 421, nlb. 3. Anatol Fejgin, Roman Romkowski, Józef Różański.

45. Materiały archiwalne do „wydarzeń gryfickich" z 1951 r. [Wyd.] Kazimierz Kozłowski. Szczecin 1992 8° ss. 449. Nacz. Dyrekcja Archiwów Państw. w Warszawie, Archiwum Państw. w Szczecinie.

46. [Mikołajczyk Stanisław]: Stanisław Mikołajczyk w Stronnictwie i Parlamencie (1945-1947). Przygotował do druku, biografią S. Mikołajczyka poprzedził Stanisław Stępka. Szreniawa 1992 MNR 8° ss. nlb. 2, 269, nlb. 31, tabl. 10. Bibliot. Muzeum Nar. Rolnictwa w Szreniawie.

47. Napady zbrojne w powiecie kozienickim 1945-1947. (Meldunki milicyjne). [Wyd.] Jan Boniecki. Warszawa 1995 [B.w.] 8° ss. 150, mapy.

48. NKWD o Polsce i Polakach. Rekonesans archiwalny. Pod red. Wojciecha Materskiego i Andrzeja Paczkowskiego. Warszawa 1996 Inst. Studiów Polit. PAN 8° ss. 159.

49. NSZZ „Solidarność" 1980-1981. Podstawowe dokumenty, kronika działalności, bibliografia. Pod red. Bronisława Pasierba; [Wybór i oprac. Anastazja Kowalik, Krystyna Paszkiewicz, Barbara Sawicka]. Wrocław 1990 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 350, nlb. 1.

50. Od „Łupaszki" do „Młota": 1944-1949. Materiały źródłowe do dziejów V i VI Brygady Wileńskiej. Wybór i oprac. Tomasz Łabuszewski, Kazimierz Krajewski. Warszawa 1994 Volumen 8° ss. 321, tabl. 22. Bibliot. Archiwum Pol. Podziemnej 1939-1956. T. 1.

51. Opozycja antykomunistyczna w Polsce 1944-1956. Wybór dokumentów. [Wyd.] Zygmunt Hemmerling, Marek Nadolski. Warszawa 1990 Ośrodek Badań Społ. 8° ss. 523. Uniw. Warszawski. Inst. Nauk Polit.

52. Opozycja demokratyczna w Polsce 1976-1980. Wybór dokumentów. [Wstęp] Zygmunt Hemmerling, Marek Nadolski. Oprac. Z. Hemmerling i in. Warszawa 1994 Wyd. Uniw. Warszawskiego 8° ss. 753.

53. Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956-1976. Wybór dokumentów. [Wyd.] Zygmunt Hemmerling, Marek Nadolski. Warszawa 1991 Ośrodek Badań Społ. 8° ss. 542. Uniw. Warszawski. Inst. Nauk Polit.

54. Pierwsza próba indoktrynacji. Działalność Ministerstwa Informacji i Propagandy w latach 1944-1947. [Wyd.] Andrzej Krawczyk. Warszawa 1994 ISP. PAN 8° ss. 107. Inst. Studiów Polit. PAN. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 7.

55. Poksiński Jerzy: „My, sędziowie, nie od Boga...". Z dziejów sądownictwa wojskowego PRL 1944-1956. Materiały i dokumenty. Warszawa 1996 Gryf 8° ss. 302, nlb. 2.

56. Polska - ZSRR - struktury podległości. Dokumenty [KC] WKP(b) 1944-1949. Oprac. Giennadij A. Bordiugow [i in.]. Warszawa 1995 ISP PAN 8° ss. 312, nlb. 1. Inst. Studiów Polit. PAN., Stow. Współpracy Polska-Wschód.

57. Polska Partia Robotnicza w systemie politycznym na Dolnym Śląsku w latach 1945-1948. Wybór dokumentów. [Wyd.] Anastazja Kowalik. Wrocław 1991 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 341, nlb. 2.

58. Porozumienia okrągłego stołu: 6 luty - 5 kwietnia 1989. Dyskusja plenarna, dokumenty, notki biograficzne. Warszawa 1989 [Rada Krajowa Patriotycznrgo Ruchu Odrodzenia Nar.] 8° ss. 347, nlb. 2.

59. Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów. Dokumenty oprac. oraz opatrzył przypisami i wstępem Andrzej Paczkowski. Dokumenty przetłum. Wojciech Materski. Warszawa 1995 Inst. Studiów Polit. PAN 8° ss. 140, nlb. 4. Z archiwów sowieckich. T. 5.

60. Poznański Czerwiec 1956. Relacje uczestników. Zbiór, wybór, oprac. Aleksander Ziemkow-

ski. Poznań 1995 Aleksander Ziemkowski 8° ss. XII, 767, nlb. 2.

61. Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. [Oprac.] Stanisław Jankowiak, Edmund Makowski. Poznań 1995 OKBZpNP IPN 8° ss. 254. Okręg. Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Poł. - Inst. Pamięci Nar.

62. PRL w oczach STASI. Cz. 1: Dokumenty z lat 1971, 1980-1982. Wybór, oprac. i tłum. Włodzimierz Borodziej i Jerzy Kochanowski. Warszawa 1995 Fakt 8° ss. 143.

63. Proces o uprowadzenie i zabójstwo księdza Jerzego Popiełuszki. [Oprac. Maria Bielska, Iwonna Kowalska]. Warszawa 1992 Niezależna Oficyna Wyd. 8°. Cz. 1: Wyjaśnienia oskarżonych ss. 468, nlb. 1. Cz. 2: Zeznania świadków ss. 558, nlb. 2. Zawiera także akt oskarżenia przeciwko generałom W. Ciastoniowi i Z. Płatkowi.

64. Proces szesnastu. Dokumenty NKWD. Przedm. i wybór dokumentów i ilustr., indeks nazwisk Waldemar Strzałkowski; nota edytorska, oprac. dokumentów, noty biograficzne oskarżonych, przypisy i bibliogr. Andrzej Chmielarz i Andrzej Krzysztof Kunert; przeł. z ros. Kazimierz Stembrowicz i Fryderyk Zbiniewicz. Warszawa 1995 Rytm 4° ss. 543, ilustr.

65. Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1944-1945. Oprac. Aleksander Kochański. Warszawa 1992 ISP. PAN 8° ss. 112. Inst. Studiów Polit. PAN. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 2.

66. Protokoły posiedzeń Prezydium Krajowej Rady Narodowej 1944-1947. Wybór, wstęp i oprac. Jerzy Kochanowski. Warszawa 1995 Wyd. Sejmowe; Kancelaria Sejmu 8° ss. 347, nlb. 1. Archiwum Sejmu PRL.

67. Protokół obrad KC PPR w maju 1945 roku. Oprac. Aleksander Kochański. Warszawa 1992 ISP. PAN 8° ss. 94. Pracownia Najnowszej Hist. Polit. Inst. Studiów Polit. PAN. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 1.

68. Próba sił. Źródła do dziejów Uniwersytetu Warszawskiego po 13 grudnia 1981. Oprac. Joanna Mantel-Niećko, Maria Stanowska, Halina Suwała, Beata Chmiel, Ewa Pankiewicz. Warszawa 1991 Wyd. Uniw. Warszawskiego 8° ss. 435, nlb. 1.

69. Radomski czerwiec 1976. Cz. 1: Doniesienie o przestępstwie. Do druku przygot. Wiesław M. Mizerski. Wyd. 2 popr. i uzup. Lublin 1991 Norbertinum 8° ss. 230, nlb. 1. Komisja Rehabilitacji „Czerwiec 76" przy NSZZ „Solidarność" Ziemia Radomska.

70. Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki. Oprac. Andrzej Paczkowski. Warszawa 1993 ISP. PAN 8° ss. 224, nlb. 1. Inst. Studiów Polit. PAN. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 4.

71. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946. Pod red. Eugeniusza Misiły. T. 1: Dokumenty 1944-1946. Warszawa 1996 Archiwum Ukraińskie 8° ss. 333, nlb. 3.

72. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1955-1959. Wybór dokumentów. [Wyd.] Bożena Kącka, Stanisław Stępka. Warszawa 1994 Wyd. SGGW 8° ss. 174. Szkoła Gł. Gospodarstwa Wiejskiego.

73. Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944-1945. Wybór źródeł. [Wyd.] Franciszek Gryciuk, Piotr Matusak. T. 1-2. Siedlce 1995 WSRP. Wyd. Uczelniane 8° ss. 397; 233. Wyższa Szkoła Roln.-Pedagog. w Siedlcach.

74. Rewolucja węgierska 1956 w polskich dokumentach. Oprac. János Tischler. Warszawa 1995 ISP. PAN 8° ss. 205, nlb. 1, Összefogl., sum. Inst. Studiów Polit. PAN. Dokumenty do Dziejów PRL. Z. 8.

75. Robotnicze wystąpienia w Szczecinie 1970/1971. (Wybór dokumentów i materiałów). [Aut. wyboru i wstępu] Andrzej Głowacki. [Szczecin] 1989 [Uniw. Szczeciński. Wydz. Humanistyczny] 8° ss. 401.

76. Rodowicz Władysław: Komitet na Piwnej. Fakty, dokumenty, wspomnienia. Przedm. Bronisław Dembowski. Warszawa 1994 Bibliot. „Więzi" 16° ss. 283, nlb. 3. Bibliot. „Więzi". T. 79. Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom po 13 XII 1981.

77. Rozmowy Komisji Rządowej pod przewodnictwem Kazimierza Barcikowskiego z Międzyzakładowym Komitetem Strajkowym w Szczecinie w dniach 21-30 sierpnia 1980 r. Według transmisji radiowęzła Stoczni im. A. Warskiego w Szczecinie. Oprac. Andrzej Głowacki. Szczecin 1989 [Uniw. Szczeciński. Wydz. Humanist.] 8° ss. nlb. 2, III, 165.

78. Solidarność Małopolska w podziemiu. Solidarność Regionu Małopolska w latach 1981-1989. Red. Waldemar Bukowski. Kraków 1991 Tow. Autorów i Wyd. Prac Nauk. „Universitas" 8° ss. 304.

79. Społeczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS [Centrum Badania Opinii Społecznej]. Do druku przygot. Barbara Badora [i in.]. Warszawa 1994 8° ss. 477, nlb. 1.

80. Sprawy narodowościowe i wyznaniowe na Białostoczyźnie (1944-1948) w ocenie władz Rzeczypospolitej Polskiej. Sytuacyjne sprawozdania wojewody białostockiego w Białymstoku oraz powiatowych starostów białostockiego, bielsko-podlaskiego i sokólskiego w latach 1944-1948. Wybór dokumentów. [Wybór i oprac.] Grzegorz Sosna. Ryboły 1996 [B.w.] 8° ss. 95.

81. Stettin-Szczecin 1945-1946. Dokumente - Erinnerungen. Dokumenty - wspomnienia. Rostock 1994 Hinstorff Verlag 8° ss. 408, ilustr., mapy, plany. Ostsee-Akademie Lübeck-Travemünde, Inst. Hist. Uniw. Szczecińskiego.

82. Suchorowska Danuta: Rozbić więzienie UB! Akcje zbrojne AK i WiN 1945-1946. Warszawa 1991 Omnipress 8° ss. 196, nlb. 4, tabl. 16.

83. Suchorowska Danuta: Wielka edukacja. Wspomnienia więźniów politycznych PRL (1945-1956). Warszawa 1990 Omnipress 8° ss. 165, nlb. 3.

84. Tabako Tomasz: Strajk [19]88. Warszawa 1992 Niezależna Oficyna Wyd. „Nowa" 8° ss. 345, sum. Archiwum Solidarności.

85. Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988-1989. W oprac. Stanisława Perzkowskiego. Londyn 1994 Aneks 8° ss. VII, 490.

86. Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970. Oprac. Paweł Domański. Londyn 1991 Aneks 8° ss. 474.

87. Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność" 1980-1981. W oprac. Zbigniewa Włodka. Londyn 1992 Aneks 8° ss. 671.

88. Tajne dokumenty Państwo - Kościół 1980-1989. Londyn-Warszawa 1993 Aneks, Polityka 8° ss. X, 593.

89. „Te Deum" Narodu Polskiego. Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych. [Wyd.] Peter Raina. Olsztyn 1991 Warmińskie Wyd. Diecezjalne 8° ss. 543, tabl. 16.

90. U kresu samodzielnego ruchu ludowego. Polskie Stronnictwo Ludowe 1947-1949. Protokoły, sprawozdania, listy. Zebrali, oprac. i wstępem poprzedzili Józef Ryszard Szaflik, Romuald Turkowski. Warszawa 1995 Nacz. Dyrekcja Archiwów Państw. 8° ss. 284.

91. Uroczystości millenijne 1966 roku. Sprawozdania Urzędów Spraw Wewnętrznych. Wstęp Antoni Dudek, Irena Marczak. Warszawa 1996 8° ss. 210. Min. Spraw Wewnętrznych. Źródła do Historii Polski XX Wieku - ze zbiorów Centralnego Archiwum Min. Spraw Wewnętrznych.

92. W stronę Odry i Bałtyku. Wybór źródeł (1795-1950). Red. Wojciech Wrzesiński. T. 4: Od Poczdamu do Zgorzelca (1945-1950). Wybór i oprac. Tadeusz Marczak. Wrocław-Warszawa 1992 UW; Volumen 8° ss. 222.

93. Warmiacy i Mazurzy w PRL. Wybór dokumentów. Rok 1945. Przygot. do druku Tadeusz Baryła. Olsztyn 1994 OBN 8° ss. VIII, 170, tabl. 2. Rozprawy i Mater. Ośr. Badań Nauk. im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Nr 140.

94. Warszawa - Bonn 1945-1991. Stosunki polsko-niemieckie. Analiza i dokumenty. Red. Hans-Adolf Jacobsen, Mieczysław Tomala. Warszawa 1992 Pol. Inst. Spraw Międzynar. 8° ss. 456.

95. Władza wobec „Solidarności". Sierpień 1980 - grudzień 1981. Podstawowe dokumenty. Pod red. Bronisława Pasierba. Wrocław 1993 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 298.

96. Wybór pism emigracji politycznej niepodległej PPS(WRN) 1940-1970. Red. nauk. Zygmunt Tkocz, Teofil Roll. Londyn-Lublin 1994 Odnowa; Norbertinum 8° ss. 364. Pol. Inst. Nauk. w Ameryce, Nowy Jork. Myśl Społeczna i Polityczna na Emigracji. T. 2.

97. Z tajnych archiwów. [Wyd.] Andrzej Garlicki. Warszawa 1993 Pol. Oficyna Wyd. BGW 8° ss. 428.

98. Zaciskanie pętli. Tajne dokumenty dotyczące Czechosłowacji 1968 r. Wstęp i oprac. Andrzej Garlicki i Andrzej Paczkowski. Warszawa 1995 Wyd. Sejmowe; Kancelaria Sejmu 8° ss. 270, nlb. 2.

99. Zakerzonnja. Spagadi vojakiv Ukrains'koi Povstans'koi Armii. Zakerzonia. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii. T. 1. Zebrał i oprac. Bogdan Huk. Warszawa 1994 Archiwum Ukraińskie 8° ss. 440, ilustr.

100. Źródła do dziejów kolektywizacji rolnictwa w powiatach Drawsko i Białogard (1950-1951). [Wyd.] Kazimierz Kozłowski. Szczecin 1992 8° ss. 242, sum., Zsf. Nacz. Dyrekcja Archiwów Państw. w Warszawie, Archiwum Państw. w Szczecinie, Archiwum Państw. w Koszalinie.

101. Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego. Szczecin 1989-1996 Wyd. Nauk. US 8°. Uniw. Szczeciński, Archiwum Państw. w Szczecinie. T. 3: Życie kulturalne w latach 1945-1950. Sprawozdania Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego z lat 1945-1950. [Wyd.] Kazimierz Kozłowski. 1989 ss. 331. T. 4: Oświata szczecińska w latach 1945-1949. [Wyd.] Lucyna Turek-Kwiatkowska. 1989 ss. 279. T. 5: Gospodarka morska w latach 1945-1950. [Wyd.] Ryszard Techman. 1992 ss. 234. T. 6: Bezpieczeństwo i porządek publiczny w latach 1945-1950. [Wyd.] Tadeusz Białecki, Jan Macholak. 1995 ss. 436. T. 7: Szczecin w dokumentach polskiej służby dyplomatycznej 1945-1950. Wstęp, wybór i oprac. Ryszard Techman. 1996 Wyd. AP ss. XXXV, nlb. 1, 401.

c) Opracowania

102. Akcja „Wisła" na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12-14 czerwca 1992 r. Pod red. Janusza Farysia i Jacka Jekiela. Szczecin 1994 8° ss. 198.

103. Antoszewski Andrzej: Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych. Studium procesu. Wrocław 1992 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 208, nlb. 1. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1420.

104. Anusz Andrzej: Niezależne Zrzeszenie Studentów w latach 1980-1989. Warszawa 1991 Akces 8° ss. 227, nlb. 1.

105. Anusz Anna, Anusz Andrzej: Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994). Warszawa 1994 Alfa-Wero 8° ss. 295, nlb. 1, tabl. 32.

106. Armia Krajowa. Dramatyczny epilog. Red. nauk. Krzysztof Komorowski. Warszawa 1994 Bellona 8° ss. 271, nlb. 1, tabl. 16. Wojsk. Inst. Hist.

107. Armia Krajowa na Pomorzu. Materiały sesji w Toruniu w dniach 14-15 listopada 1992 r. Pod red. Elżbiety Zawackiej i Mieczysława Wojciechowskiego. Toruń 1993 Fundacja "Archiwum Pomorskie Armii Krajowej 8° ss. 348, nlb. 2, sum., Zsf. Bibliot. Fundacji "Archiwum Pomorskie AK w Toruniu. T. 4.

108. Armia Krajowa na Pomorzu i jej powojenne losy. W 50 rocznicę powołania AK. Materiały z konferencji w Bydgoszczy 26 lutego 1992 r. Red. Włodzimierz Jastrzębski. Bydgoszcz 1993 ŚZŻ AK 8° ss. 177. Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej - Okręg Bydgoszcz, Inst. Hist. Wyższej Szkoły Pedagog. w Bydgoszczy, Gł. Komisja Badania Zbrodni przeciwko Nar. Pol. - Inst. Pamięci Nar., Okręgowa Komisja w Bydgoszczy.

109. Bäcker Roman: Struktury poziome w Toruniu (1980-1981). Warszawa 1990 UW 8° ss. 154, nlb. 1. Uniw. Warszawski. Inst. Socjolog.

110. Bankowicz Bożena, Dudek Antoni: Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL. Kraków 1996 Wyd. PiT 8° ss. 117.

111. Baranowski Bohdan, Baranowski Krzysztof: Trudne lata Uniwersytetu Łódzkiego (1949-1965). Łódź 1990 Wyd. Uniw. Łódzkiego 8° ss. 185, nlb. 3.

112. Bargiełowski Daniel: Kontrfekt renegata. Warszawa 1996 Wyd. Antyk; Marcin Dybowski 8° ss. 385. Zygmunt Berling.

113. Barnaszewski Bogusław: Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw. Warszawa 1996 Semper 8° ss. 262, nlb. 1.

114. Bernatowicz Grażyna: Stosunki polsko-włoskie 1944-1989. Warszawa 1990 Pol. Inst. Spraw Międzynar. 8° ss. 250.

115. Białkowski Wiesław: Rokossowski. Na ile Polak?. Warszawa 1994 Alfa 8° ss. 326.

116. Bidzińska-Jakubowska Barbara: Polskie Stronnictwo Ludowe na Śląsku Opolskim i jego miejsce w antykomunistycznej opozycji w latach 1945-1947. Opole 1993 Wyd. WSI 8° ss. 159. Wyższa Szkoła Inżynierska w Opolu. Studia i Monogr. Z. 64.

117. Biedroń Tomasz: Organizacje młodzieży katolickiej w Polsce w latach 1945-1953. Kraków 1991 Wyd. AGH 8° ss. 298, sum. Akad. Górniczo-Hutnicza im. St. Staszica. Zesz. Nauk. AGH. No. 1444: Zagad. Społ.-Filoz. Z. 42.

118. Bogdanowicz Stanisław: Karol Maria Antoni Splett - biskup gdański czasu wojny, więzień specjalny PRL. Wyd. 2. Gdańsk 1996 Stella Maris 8° ss. XIX, nlb. 1, 358. Toż w jęz. niem.: Carl Maria Antonius Splett - danziger Bischof der Kriegszeit Sondergefangener der VRP. Gdańsk 1996 [Stella Maris] 8° ss. XXVI, 402.

119. Bolesta-Kukułka Krystyna: Gra o władzę a gospodarka. Polska 1944-1991. Warszawa 1992 Państw. Wyd. Ekonom. 8° ss. 215, nlb. 1.

120. Borodziej Włodzimierz: Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945-1947. Londyn 1990 Aneks 8° ss. 376, nlb. 2.

121. Boryszewski Paweł: Duszpasterstwa ludzi pracy w latach 1973-1990. Studium socjologiczne. Warszawa 1995 Wyd. Akad. Teologii Katol. 8° ss. 187.

122. Bosacki Marcin: Podziemie w Cegielskim. NSZZ „Solidarność" ZPM H. Cegielski Poznań od 13 grudnia 1981 do 17 kwietnia 1989. Poznań 1996 8° ss. 137.

123. Braun Kazimierz: Teatr polski (1939-1989): obszary wolności - obszary zniewolenia. Warszawa 1994 Semper 8° ss. 250.

124. Bronsztejn Szyja: Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej. Wrocław 1993 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 104, nlb. 1, sum. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1542.

125. Brzoza Czesław: 3 maja 1946 w Krakowie. Przebieg wydarzeń i dokumenty. Kraków 1996 Księgarnia Akademicka 8° ss. 242, nlb. 1. Wydawnictwa „Księgarni Akademickiej". Nr 31.

126. Caban Ireneusz: Polacy internowani w ZSRR w latach 1944-1947. Transporty i obozy. Lublin 1990 Wyd. Lubelskie 8° ss. 72, nlb. 4, mapa.

127. Chodorowski Marcin: „Sieć" - rok 1981. Powstanie, struktura, działanie. Warszawa 1992 ISP PAN 8° ss. 75. Inst. Studiów Polit. PAN. Struktura wiodących zakładów pracy w ramach NSZZ „Solidarność".

128. Czarnik Oskar Stanisław: Między dwoma Sierpniami. Polska kultura literacka w latach 1944-1980. Warszawa 1993 Wiedza Powszechna 8° ss. 431, nlb. 1.

129. Czubiński Antoni: Dzieje najnowsze Polski. T. 2: Polska Ludowa 1944-1989. Poznań 1994 Wielkopolska Agencja Wyd. 8° ss. 734, nlb. 2.

130. Daszkiewicz Krystyna: Uprowadzenie i morderstwo ks. Jerzego Popiełuszki. Wyd. 2 uzup. i popr. Poznań [1990] Kantor Wyd. SAWW 8° ss. 496, nlb. 3, tabl. 20.

131. Demografia i społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych 1945-1995. Próba bilansu. Pod red. Ewy Frątczak i Zbigniewa Strzeleckiego. Warszawa 1996 Pol. Tow. Demogr.; Friedrich Ebert Stiftung 8° ss. 639, mapy.

132. Dobieszewski Adolf: Kolektywizacja wsi polskiej 1948-1956. Warszawa 1993 Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauza 8° ss. 124.

133. Dobosz Stanisław: Przemiany polityczno-społeczne w Małopolsce środkowej w latach 1944-1950. Wyd. 2 popr. i uzup. Rzeszów 1990 Wyd. WSP 8° ss. 566, nlb. 1, mapa.

134. Dudek Antoni: Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970. Kraków 1995 Wyd. PiT 8° ss. 280.

135. Dudek Antoni, Marszałkowski Tomasz: Walki uliczne w PRL 1956-1989. Kraków 1992 Krakowska Oficyna Wyd. 8° ss. 260.

136. Dudek Antoni, Pytel Grzegorz: Bolesław Piasecki [1915-1979]. Próba biografii politycznej. Londyn 1990 Aneks 8° ss. 345, nlb. 2, tabl. 1.

137. Dziadul Jan: Rozstrzelana kopalnia. 13-16 grudnia 1981 roku stan wojenny - tragedia „Wujka". Warszawa 1991 BGW 8° ss. 221, nlb. 3.

138. Dzieje polskiego podziemia na Białostocczyźnie w latach 1939-1956. Materiały z sesji naukowej, 24 kwietnia 1992 r. w Instytucie Nauk Politycznych PAN. [Red. Małgorzata Giżejewska]. Toruń 1992 Wyd. Adam Marszałek 8° ss. 113.

139. Dziubka Kazimierz: Władza, administracja i samorząd w koncepcjach polskiego ruchu ludowego 1944-1949. Wrocław 1992 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 151, nlb. 1. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1366: Politologia. [T.] 2.

140. Dzwonkowski Roman: Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej. Lublin 1994 Oddz. Lubelski Stow. „Wspólnota Polska" 8° ss. 150, nlb. 1, map 5. Bibliot. Polonii. Ser. A: Studia. T. 3.

141. Eisler Jerzy: List 34. Warszawa 1993 Wyd. Nauk. PWN 16° ss. 124, nlb. 4.

142. Eisler Jerzy: Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje. Warszawa 1991 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 477, nlb. 3.

143. Eisler Jerzy, Trepczyński Stanisław: Grudzień '70 wewnątrz „Białego Domu". Warszawa 1991 Colibri 8° ss. 176.

144. Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944-1956. Praca zbior. pod red. Przemysława Wójcika. Warszawa 1992 Inst. Stosowanych Nauk Społ. Uniw. Warszawski 8° ss. nlb. 2, 501.

145. Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1956-1981. Praca zbior. pod red. Przemysława Wójcika. Warszawa 1994 Inst. Stosowanych Nauk Społ. Uniw. Warszawski 8° ss. 471, nlb. 1.

146. Ewolucja życia politycznego Polski po stanie wojennym. Pod red. Andrzeja Antoszewskiego i Jerzego Sommera. Wrocław 1990 UW 8° ss. 366. Uniw. Wrocławski. Wydz. Nauk Społ.

147. Fieldorf Maria, Zachuta Leszek: Generał „Nil" August Emil Fieldorf [1895-1953]. Fakty, dokumenty, relacje. Warszawa 1993 Pax 8° ss. 418, nlb. 2, tabl. 52.

148. Fijałkowska Barbara: Borejsza i Różański. Przyczynek do dziejów stalinizmu w Polsce. Olsztyn 1995 Wyd. WSP 8° ss. 259, nlb. 1, sum. Studia i Mater. Wyższej Szkoły Pedagog. w Olsztynie. Nr 73.

149. Fik Marta: Kultura polska po Jałcie. Kronika lat 1944-1981. Londyn 1989 Polonia 8° s. XIX, 12-835. Toż. wyd. krajowe. T. 1-2. Warszawa 1991 Niezależna Oficyna Wyd. 8° ss. 1039.

150. Fik Marta: Marcowa kultura. Wokół „Dziadów"; Literaci i władza; Kampania marcowa. Warszawa 1995 Wyd. Wodnika 8° ss. 316.

151. Fikus Dariusz: Pseudonim „Łupaszka". Z dziejów V Wileńskiej Brygady Śmierci i Mobilizacyjnego Ośrodka Wileńskiego Okręgu AK. [3 wyd. krajowe, popr. i rozsz.]. Warszawa 1989 Most 8° ss. 180, mapa. Toż: Paris 1989 Ed. Dembiński 8° ss. 240, tabl. 1, mapa. Toż: Warszawa 1990 Omnipress 8° ss. 194, nlb. 13. Zygmunt Szendzielarz.

152. Fitowa Alina: Stanisław Mierzwa [1905-1985] „Słomka" na tle swoich czasów. Wierzchosławice 1994 [druk.: 1995] Muzeum Wincentego Witosa 8° ss. 307, nlb. 4, tabl. 22.

153. Friszke Andrzej: Opozycja polityczna w PRL 1945-1980. Londyn 1994 Aneks 8° ss. 608, tabl. 24.

154. Gała Andrzej Wiktor: Niepodległościowe podziemie zbrojne Częstochowy i okolic 1944-1956. Okruchy historii. Częstochowa 1993 Częstochowska Oficyna Wyd. 8° ss. 132.

155. Garbacz Dionizy, Zagórski Andrzej: W kleszczach czerwonych. Brzozów-Rzeszów 1991 8° ss. 259, nlb. 1. Muzeum Regionalne im. Adama Fastnachta, Zarząd Regionu NSZZ „Solidarność". Losy żołnierzy rzeszowskiego podokręgu Armii Krajowej po wkroczeniu Armii Czerwonej (1944-1956).

156. Gawryszewski Andrzej: Przestrzenna ruchliwość ludności Polski 1952-1985. Wrocław 1989 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. 370, mapy, wykresy, sum. PAN. Inst. Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania. Prace Habilit.

157. Gebert Konstanty: Magia słów. Polityka francuska wobec Polski po 13 grudnia 1981 roku. Londyn 1991 Aneks 8° ss. 90, nlb. 4.

158. Gieorgica Jerzy Paweł: Polska lokalna we władzy PZPR. Warszawa 1991 UW 8° ss. 201, nlb. 1. Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny. 33. Samorząd terytorialny w latach 1980-1990.

159. Głębocki Henryk: Studencki Komitet Solidarności w Krakowie 1977-1980. Zarys działalności. Warszawa 1994 Wyd. PiT 8° ss. 270. Kraj. Komisja Koordynacyjna Niezależnego Zrzeszenia Studentów.

160. Głowacki Andrzej: Kryzys polityczny 1970 roku. Warszawa 1990 Inst. Wyd. Zw. Zawod. na zlec. Centr. Ośr. Metod. Studiów Nauk Polit. 8° ss. 279, nlb. 1, tabl. 56.

161. Głowiński Michał: Marcowe gadanie. Komentarze do słów. 1966-1971. Warszawa 1991 Pomost 8° ss. 340, nlb. 4.

162. Głowiński Michał: Mowa w stanie oblężenia 1982-1985. Warszawa 1996 Open 8° ss. 237.

163. Głowiński Michał: Nowomowa po polsku. Warszawa 1990 Pen 8° ss. 146, nlb. 6. Bibliot. Tekstów. [Nr] 2.

164. Głowiński Michał: Peereliada. Komentarze do słów 1976-1981. Warszawa 1993 PIW 8° ss. 389, nlb. 2.

165. Górski Tadeusz, Kula Henryk: Gdańsk - Gdynia - Elbląg '70. Wydarzenia grudniowe w świetle dokumentów urzędowych. [Gdynia] 1990 Inicjatywa 8° ss. 256, tabl. 12.

166. Gradzińska Grażyna: Chłopi wobec kryzysów społeczno-politycznych w Polsce (1944-1989). (Studium historyczno-politologiczne). Poznań 1993 Abos 8° ss. 145, nlb. 2. Bibliot. Muzeum Nar. Roln. w Szreniawie.

167. Gruczyński Krzysztof: Biskup Michał Klepacz 1893-1967. Łódź 1993 Archidiecezjalne Wyd. Łódzkie 8° ss. 351, nlb. 1. Z Dziejów Kościoła Łódzkiego.

168. Habielski Rafał: Niezłomni, nieprzejednani. Emigracyjne „Wiadomości" i ich krąg 1940-1981. Warszawa 1991 Państw. Inst. Wyd. 8° ss. 241, nlb. 3. Hist. Najnowsza.

169. Hirsz Zbigniew Jerzy: Historia polityczna Polski 1939-1993. Białystok 1996 8° ss. 493.

170. Historia filmu polskiego. T. 6: 1968-1972. Red. nauk. Rafał Marszałek. Warszawa 1994 Wyd. Artyst. i Filmowe 4° ss. 623, tabl. 64. PAN. Inst. Sztuki. Zakł. Filmu, Telewizji i Kult. Masowej.

171. Historia sejmu polskiego. T. 3: Polska Ludowa: Janina Zakrzewska, Tadeusz Mołdawa. Pod red. Andrzeja Ajnenkiela. Warszawa 1989 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 343, nlb. 1, tabl. 32.

172. Hładkiewicz Wiesław: Polska elita polityczna w Londynie 1945-1972. Zielona Góra 1994 Wyd. Wyższej Szkoły Inżynierskiej 8° ss. 305. Wyższa Szkoła Inżynierska w Zielonej Górze. Monografie. Nr 73. Toż. Wyd. popr. Zielona Góra 1995 WSI 8° ss. 227.

173. Holly Romuald: Przeobrażenia świadomości Polaków w latach osiemdziesiątych. Warszawa 1990 8° ss. 225. Uniw. Warszawski. Centr. Ośr. Metod. Studiów Nauk Polit., PAN. Inst. Nauk Polit.

174. Holzer Jerzy: Solidarność 1980-1981. Geneza i historia. Warszawa 1990 Omnipress 8° ss. 369, nlb. 2.

175. Holzer Jerzy, Leski Krzysztof: Solidarność w podziemiu. Łódź 1990 Wyd. Łódzkie 8° ss. 181, nlb. 3. Historia Polityczna PeeReLu.

176. Hübner Piotr: Polityka naukowa w Polsce w latach 1944-1953. Geneza systemu. T. 1-2. Wrocław 1992 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° s. 471, nlb. 4; 477-849, nlb. 1. Wszechnica Pol. Akad. Nauk. Problemy Nauk. Współczesności.

177. Hübner Piotr: Siła przeciw rozumowi... Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939-1989. Kraków 1994 Wyd. i Drukarnia "Secesja 4° ss. VII, 453, nlb. 2. PAU.

178. Hutnikiewicz Alina: Szczecin w polskiej polityce morskiej w latach 1945-1950. Szczecin 1991 Polskie Pismo i Książka 8° ss. 291, mapy 2.

179. Interesy i konflikty. Studia nad dynamiką struktury społecznej w Polsce. Praca zbior. pod red. Władysława Adamskiego. Wrocław 1990 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. 239, nlb. 1. PAN. Inst. Filozofii i Socjologii.

180. Iwan Ryszard: Polska, ale jaka? Myśl społeczna Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Warszawa 1993 ODiSS 8° ss. 259, Zsf.

181. Jaczyński Stanisław: Zygmunt Berling [1896-1980]. Między sławą a potępieniem. Warszawa 1993 Książka i Wiedza 8° ss. 398, nlb. 2, tabl. 8.

182. Jankowiak Stanisław: Wielkopolska w okresie stalinizmu (1948-1956). Poznań 1995 Wyd. Poznańskie 8° ss. 248. Wielkopolska. Historia, społeczeństwo, kultura. [T.] 2.

183. Jankowski Stanisław: Odbudowa i rozwój przemysłu polskiego w latach 1944-1949. Warszawa 1990 Książka i Wiedza 8° ss. 400, nlb. 3. Historia Gospodarcza Polski Ludowej.

184. Jarocki Robert: Czterdzieści pięć lat w opozycji. (O ludziach „Tygodnika Powszechnego"). Kraków 1990 Znak 8° ss. 315, nlb. 2.

185. Jarosiński Zbigniew: Literatura lat 1945-1975. Warszawa 1996 Wyd. Nauk. PWN 8° ss. 202, nlb. 2. Inst. Badań Liter. PAN. Mała Historia Literatury Pol.

186. Jarosz Dariusz: Obraz chłopa w krajowej publicystyce czasopiśmienniczej 1944-1959. Warszawa 1994 Wyd. Stow. Redaktorów 8° ss. 198, nlb. 23.

187. Jarosz Dariusz, Pasztor Maria: W krzywym zwierciadle. Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949-1956. Warszawa 1995 Fakt; „Zarządzanie i Finanse". Inst. Dokumentacji Hist. PRL 8° ss. 221, nlb. 1.

188. Jasiukiewicz Marian: Kościół katolicki w Polskim życiu politycznym: 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania. Wrocław 1993 Wyd. AE 8° ss. 200, sum. Prace Nauk. Akad. Ekonom. im. O. Langego we Wrocławiu. Nr 649. Monografie i Oprac. Nr 97.

189. Jastrzębski Włodzimierz: W dalekim, obcym kraju. Deportacje Polaków z Pomorza do ZSRR w 1945 roku. Bydgoszcz 1990 Pomorze 8° ss. 201, nlb. 2.

190. Jelonek Adam: Ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1948-1988. Kraków 1992 UJ 8° ss. 176. Zesz. Nauk. Uniw. Jagiell. [Nr] 1065: Prace Geogr. Z. 92.

191. Kaczmarek Urszula: Aktywność kulturalno-oświatowa Polonii w Bułgarii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republice Demokratycznej, Rumunii i na Węgrzech w latach 1945-1989. Poznań 1991 Wyd. Nauk. UAM 8° ss. 239, nlb. 2. Uniw. im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Historia. Nr. 172.

192. Kaliński Janusz: Gospodarka Polski w latach 1944-1989. Przemiany strukturalne. Warszawa 1995 Państw. Wyd. Ekonom. 8° ss. 251, nlb. 1.

193. Kamiński Marek Kazimierz: Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945-1948. Warszawa 1991 8° ss. 380, sum. PAN. Inst. Hist. Komitet Nauk Hist.

194. Kamiński Marek Kazimierz: Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945-1948. Warszawa 1990 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 407, nlb. 1.

195. Karpiński Jakub: Dziwna wojna. Paryż 1990 Inst. Liter. 8° ss. 153, nlb. 3. Bibliot. „Kultury". T. 466. Toż wyd. krajowe. Warszawa 1991 PoMost. Lata 1980-1989.

196. Kersten Krystyna: Jałta w polskiej perspektywie. Londyn 1989 Aneks 8° ss. 260, nlb. 2.

197. Kersten Krystyna: Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944-1956. Londyn 1993 Aneks 8° ss. 193, nlb. 2.

198. Kersten Krystyna: Polacy, Żydzi, komunizm. Anatomia półprawd 1939-1968. Warszawa 1992 Niezależna Oficyna Wyd. 8° ss. 185. Bibliot. Kwart. Polit. „Krytyka".

199. Kiciński Krzysztof, Świda Hanna: Przed sierpniem i po grudniu. Z badań nad postawami i wartościami. Warszawa [1991] UW 8° ss. 413, nlb. 2, sum. Uniw. Warszawski. Inst. Profilaktyki Społ. i Resocjalizacji. Zakł. Socjologii Moralności i Aksjologii Ogólnej.

200. Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie 1945-1990. Praca zbiorowa. Red. Aleksander Szkuta. Londyn 1996 Pol. Tow. Nauk. na Obczyźnie 8° ss. 703. Mater. do Dziejów Pol. Uchodźstwa Niepodległościowego. T. 3.

201. Koćwin Lesław: Polityczne determinanty polsko-wschodnioniemieckich stosunków przygranicznych 1949-1990. Wrocław 1993 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 292, nlb. 4. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1535: Niemcoznawstwo. [T.] 3.

202. Kondek Stanisław Adam: Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944-1949. Warszawa 1993 Bibliot. Nar. 8° ss. 234, nlb.2. Bibliot. Nar. Inst. Książki i Czytelnictwa.

203. Konopka Hanna: Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961). Bałystok 1995 Dział Wyd. Filii UW 8° ss. 300. Rozprawy Uniw. Warszawskiego. [Nr] 440.

204. Konspiracja i walka zbrojna „władzą ludową" w pierwszych latach powojennych - w świetle prawa. Materiały konferencji naukowej, zorganizowanej przez Sąd Najwyższy w dniach 9-10 stycznia 1991 r. w Popowie. Warszawa 1992 SNRP 4° ss. 209. Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej.

205. Kopczyński Krzysztof: Przed przystankiem niepodległość. Paryska „Kultura" i kraj w latach 1980-1989. Warszawa 1990 Bibliot. „Więzi" 8° ss. 91. Bibliot. „Więzi". T. 66.

206. Kosicki Kazimierz: Duszpasterstwo wśród Polaków w Niemczech w latach 1945-1950. Lublin 1993 Oddz. Lubelski Stow. „Wspólnota Polska" 8° ss. 235, nlb. 5, Zsf. Inst. Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, Oddz. Lubelski Stow. „Wspólnota Polska". Bibliot. Polonii. Ser. A: Studia. T. 1.

207. Kowalczyk Roman: Łódzki strajk studencki [1981]. Warszawa 1992 Niezależna Oficyna Wyd. 8° ss. 45, nlb. 2.

208. Kowalski Sergiusz: Krytyka solidarnościowego rozumu. Studium z socjologii i myślenia potocznego. Warszawa 1990 PEN 8° ss. 162, nlb. 5.

209. Kozieł Andrzej: Studium o polityce prasowej PZPR w latach 1948-1957. Warszawa 1991 UW. WDiNP 8° ss. nlb. 4, 203. Uniw. Warszawski. Wydz. Dziennikarstwa i Nauk Polit.

210. Kozłowski Czesław: Namiestnik Stalina [Bolesław Bierut 1892-1956]. Waszawa 1993 BGW 8° ss. 205, nlb. 1, tabl. 10.

211. Kozłowski Kazimierz: Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim (1945-1955). Warszawa-Szczecin 1994 Naczelna Dyrekcja Archiwów Państw. 8° ss. 412.

212. Kozłowski Ryszard: Partie polityczne w województwie pomorskim (1945-1950). Toruń 1991 Wyd. Adam Marszałek 8° ss. 309, nlb. 1.

213. Kruszewski Roman, Tycner Wanda: Proces Kazimierza Pużaka Prezydenta Podziemnego Państwa Polskiego. Warszawa 1992 Wyd. Prawnicze 8° ss. 166, nlb. 2.

214. Kula Marcin: Paryż, Londyn i Waszyngton patrzą na Październik 1956 r. w Polsce. Warszawa 1992 ISP. PAN 8° ss. 485. Inst. Studiów Polit. PAN.

215. Kupiecki Robert: Natchnienie milionów. Kult Józefa Stalina w Polsce 1944-1956. Przedm. Krystyna Kersten. Warszawa 1993 Wyd. Szkolne i Pedagog. 8° ss. 270, nlb. 1.

216. Kwiatkowska Wiesława: Grudniowa apokalipsa. Gdynia 1993 Urząd Miasta Gdyni 8° ss. 216, nlb. 2. Grudzień 1970 r. W aneksie dokumenty.

217. Kwiek Julian: Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944-1950. Powstanie, rozwój, likwidacja. Toruń 1995 Wyd. Adam Marszałek 8° ss. 145, nlb. 2.

218. Landau Zbigniew, Roszkowski Wojciech: Polityka gospodarcza II RP i PRL. Warszawa 1995 Wyd. Nauk. PWN 8° ss. 300.

219. Latuch Mikołaj: Repatriacja ludności polskiej w latach 1955-1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrówkowych. Warszawa 1994 Pol. Tow. Demograficzne 8° ss. 260, mapy 3.

220. Leinwand Artur: Przywódcy Państwa Podziemnego przed sądem moskiewskim. Warszawa 1992 Agencja Wyd. Placet 8° ss. 208.

221. Lesiński Andrzej: Służba wojskowa kleryków w PRL (1959-1980). Olsztyn 1995 OBN 8° ss. 179, nlb. 1, Zsf. Rozprawy i Mater. Ośr. Badań Nauk. im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Nr 149.

222. Lewandowski Czesław: Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944-1948. Wrocław 1993 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 230. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1525: Politologia. [T.] 10.

223. Lewandowski Jan: Rodowód społeczny powojennej inteligencji polskiej (1944-1949). Szczecin 1991 Wyd. Nauk. US 8° ss. 265, nlb. 1. Rozprawy i Studia. Uniw. Szczeciński. T. 92.

224. Linowski Jan: Stosunki polsko-brytyjskie w latach 1945-1956. Łódź 1990 Wyd. Uniw. Łódzkiego 8° ss. 224. Acta Univ. Lodziensis.

225. Lis Michał: Ludność rodzima na Śląsku Opolskim po II wojnie światowej (1945-1993). Opole 1993 PIN 8° ss. 206, mapy, sum., Zsf. Państw. Inst. Nauk. Inst. Śląski.

226. Lisicka Halina: Pluralizm światopoglądowy w koncepcjach politycznych PAX, ChSS, PZKS. Wrocław 1991 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 117, nlb. 2, sum. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1090: Nauki Polit. [T.] 39.

227. Łoś-Nowak Teresa: Polskie inicjatywy w sprawie broni nuklearnej w Europie środkowej 1957-1964. Wrocław 1989 Wyd. Uniw. Wroc-

ławskiego 8° ss. 380. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1091: Nauki Polit. [T.] 40.

228. Łuczak Czesław: Polacy w okupowanych Niemczech 1945-1949. Poznań 1993 PSO-Pracownia Serwisu Oprogramowania 8° ss. nlb. 4, 261, nlb. 2, mapa.

229. Łukasiewicz Jacek: Wiersze w gazetach 1945-1949. Wrocław 1992 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 140. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1440.

230. Łukaszewicz Bohdan: O nową Polskę. Z dziejów aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego na Warmii i Mazurach w latach 1945-1950. Olsztyn-Szczytno 1989 Wyd. Ośr. Badań Nauk. im. W. Kętrzyńskiego; Wyd. Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW 8° ss. 227, nlb. 1.

231. Łukaszewicz Bohdan: Polskie Stronnictwo Ludowe na Warmii i Mazurach w latach 1945-1947. Olsztyn 1991 OBN 8° ss. 247, nlb. 5. Rozprawy i Mater. Ośrodka Bad. Nauk. im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Nr 125.

232. Machcewicz Paweł: Polski rok 1956. Warszawa 1993 Oficyna „Mówią Wieki" 8° ss. 259, nlb. 1.

233. Madajczyk Piotr: Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku. Warszawa 1994 Wyd. Nauk. PWN 8° ss. 197, nlb. 2.

234. Madajczyk Piotr: Przyłączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945-1948. Warszawa 1996 Inst. Studiów Polit. PAN 8° ss. 320.

235. Magierska Anna: Dylematy historii PRL. Warszawa 1995 Dom Wyd. Elipsa 8° ss. 124.

236. Malinowski Jerzy Cezary: Zarys dziejów Okręgu Lubelskiego Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość (1945-1956). Lublin 1995 Agencja Wschodnia 8° ss. 54, nlb. 1.

237. Małkiewicz Andrzej: Wybory czerwcowe 1989. Warszawa 1994 ISP 8° ss. 88. Inst. Studiów Polit. PAN.

238. Mania Andrzej: The National Security Council i amerykańska polityka wobec Europy Wschodniej w latach 1945-1960. Kraków 1994 Nakł. UJ 8° ss. 224, nlb. 1, sum. Zesz. Nauk. Uniw. Jagiell. Prace z Nauk Polit. Z. 52.

239. Marczak Tadeusz: Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944-1950. Wrocław 1995 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 560, mapy. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1798: Historia. [T.] 123.

240. Matusewicz Zdzisław: Sierpień '80 w Szczecinie. Szczecin 1994 Nakł. autora 8° ss. 139.

241. Mauersberg Stanisław: Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego w latach 1944-1948. Wrocław 1991 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. 203, nlb. 1. PAN. Inst. Hist. Nauki, Oświaty i Techn. Zakł. Dziej. Oświaty. Monografie z Dziej. Oświaty. T. 35.

242. Mazur Zbigniew: Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii 1945-1989. Poznań 1995 IZ 8° ss. 230. Prace Inst. Zachodniego. Nr 62.

243. Mazurkiewicz Stanisław: Jan Mazurkiewicz [1896-1988] - „Radosław", „Sęp", „Zagłoba". Warszawa 1994 Nakł. autora 8° ss. 439, nlb. 1.

244. Mądzik Wacław: Polska Partia Socjalistyczna w województwie kieleckim (1944-1948). Kielce 1990 CDN.O 8° ss. nlb. 2, 208, mapy. Centrum Doskonalenia Nauczycieli. Oddz. w Kielcach.

245. Mieczkowski Janusz: Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1956. Liczba, położenie i działalność polityczna. Szczecin 1994 Uniw. Szczeciński. Wyd. Nauk. 8° ss. 113, nlb. 3, sum. Uniw. Szczeciński. Rozprawy i Studia. T. (249) 174.

246. Mironowicz Eugeniusz: Białorusini w Polsce 1944-1949. Warszawa 1993 Wyd. Nauk. PWN 8° ss. 218, nlb. 2.

247. Misztal Jan: Weryfikacja narodowościowa na Ziemiach Odzyskanych. Warszawa 1990 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 383, nlb. 1, Zsf.

248. Mniejszość niemiecka w Polsce i Polacy w Niemczech. Pod red. Zbigniewa Kurcza i Władysława Misiaka. Wrocław 1994 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 238, nlb. 1, Zsf., streszcz. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1681: Socjologia. [T.] 16.

249. Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945-1990. Praca zbior. pod red. Leonidasa B. Kliszewicza. Londyn 1995 Pol. Tow. Nauk. na Obczyźnie 8° ss. XVI, 603. Materiały do Dziejów Pol. Uchodźstwa Niepodległościowego. T. 2.

250. Mostwin Danuta: Trzecia wartość. Wykorzenienie i tożsamość. [Wyd. 2 zm. i poszerz.]. Lublin 1995 Red. Wyd. KUL 8° ss. 239, nlb. 1.
Emigracja polska w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych po II wojnie światowej.

251. Murzański Stanisław: Między kompromisem a zdradą - intelektualiści wobec przemocy 1945-1956. Warszawa 1993 Volumen 8° ss. 272.

252. Myśl polityczna na wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej. Pod red. Andrzeja Friszke. Warszawa 1995 Inst. Studiów Polit. PAN 8° ss. 203.

253. Myśliński Jerzy: Mikrofon i polityka. Z dziejów radiofonii polskiej 1944-1960. Warszawa 1990 IBL 8° ss. 364. Inst. Badań Liter. Pracownia Hist. Czasopiśmiennictwa Pol. XIX i XX w.

254. Nadolski Marek: Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941-1956. Mity i rzeczywistość. Warszawa 1993 Ośrodek Bad. Społ. 8° ss. 279, nlb. 1. Uniw. Warszawski. Inst. Nauk. Polit.

255. Nalepa Edward Jan: Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943-1968. Wstęp Andrzej Paczkowski. Warszawa 1995 Bellona 8° ss. 339.

256. Nalepa Edward Jan: Pacyfikacja zbuntowanego miasta. Wojsko Polskie w Czerwcu 1956 r. w Poznaniu w świetle dokumentów wojskowych. Warszawa 1992 Bellona 8° ss. 135, nlb. 1, tabl. 8.

257. Nalepa Edward Jan: Wojsko Polskie w Grudniu 1970. [Przedmowa Jerzy Eisler]. Warszawa 1990 Bellona 8° ss. 190, nlb. 2, tabl. 8.

258. Nauka polska wobec totalitaryzmów. W 55 rocznicę wybuchu II wojny światowej. Materiały sympozjum 15-17 IX 1994 r. Pod red. Bolesława Orłowskiego. Warszawa 1994 IHN PAN 8° ss. 142, nlb. 2. Inst. Hist. Nauki PAN, Pol. Tow. Nauk. na Obczyźnie.

259. Nitecki Piotr: Człowiek drogą Kościoła. Kościół, „Solidarność" i odnowa społeczna w Polsce. Wyd. 2 popr. i uzup. Warszawa 1991 ODiSS; Optimus 8° ss. 304, nlb. 4.

260. Nitecki Piotr: Znak zwycięstwa. Ksiądz Jerzy Popiełuszko 1947-1984. Wyd. 2. Wrocław 1991 Wyd. Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej 8° ss. 331, nlb. 4.

261. Nowacki Grzegorz: Kultura polityczna pokolenia „Sierpnia 80". Warszawa 1991 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 199, nlb. 1.

262. Nowak Edmund: Cień Łambinowic. Próba rekonstrukcji dziejów Obozu Pracy w Łambinowicach 1945-1946. Opole 1991 8° ss. 199, nlb. 1, rez., sum., Zsf. Centr. Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach. Też w jęz. niem.: Schatten von Łambinowice: Versuch einer Rekonstruktion der Geschichte des Arbeitslagers in Łambinowice in den Jahren 1945-1946. [Übers. aus dem Pol. Piotr Zwak]. Opole 1994 Centr. Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu 8° ss. 190, nlb. 2, tabl. 3, mapa.

263. Obertyński Edward: Noc komandorów. Gdynia 1994 Feniks 8° ss. 227, tabl. 22. Księgi Floty Ojczystej. T. 4. Procesy polityczne w Marynarce Wojennej w latach 50-tych.

264. Obozy pracy przymusowej na Górnym Śląsku. Pod red. Andrzeja Topola. Katowice 1994 Wyd. Uniw. Śląskiego 8° ss. 87, nlb. 1, sum., Zsf. Prace Nauk. Uniw. Śląskiego w Katowicach. Nr 1457.

265. Ociepka Beata: Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945-1970. Wrocław 1992 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 165, nlb. 2, Zsf. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1396: Niemcoznawstwo. [T.]: 1.

266. Ofiary stalinizmu na Ziemi Bytomskiej. Dokumentacja zbrodni. Praca zbior. pod red. Jana Drabiny. Bytom 1993 Tow. Miłośn. Bytomia 8° ss. 304. Magazyn Bytomski. T. 9.

267. Opozycja antykomunistyczna w Gdańsku (1976-1980). O pomorskim modelu obrony czynnej. Red. Lech Mażewski, Wojciech Turek. Gdańsk 1995 Inst. Konserwatywny im. E. Burke'a 8° ss. 160. Historia i Idee. Z. 1.

268. Ordyłowski Marek: Walka z opozycją polityczną na Dolnym Śląsku w latach 1945-1948. Wrocław 1994 Wyd. AWF 8° ss. 253, sum. Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Studia i Monografie. [Nr] 39.

269. Ordyłowski Marek: Życie codzienne we Wrocławiu 1945-1948. Wrocław 1991 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. 264.

270. Osękowski Czesław: Społeczeństwo Polski zachodniej i północnej w latach 1945-1956.

Procesy integracji i dezintegracji. Zielona Góra 1994 Wyższa Szkoła Pedagog. im. T. Kotarbińskiego 8° ss. 276.

271. Paczkowski Andrzej: Pół wieku dziejów Polski 1939-1989. Warszawa 1995 Wyd. Nauk. PWN 8° ss. 599, nlb. 5, 2 mapy. Toż. Wyd. 2. Warszawa 1996 Wyd. Nauk. PWN 8° ss. 606, nlb. 6, mapy.

272. Paczkowski Andrzej: Stanisław Mikołajczyk czyli Klęska realisty. (Zarys biografii politycznej). Warszawa 1991 Omnipress 8° ss. 282, nlb. 2.

273. Pałska Hanna: Nowa inteligencja w Polsce Ludowej. Świat przedstawień i elementy rzeczywistości. Warszawa 1994 Inst. Filozofii i Socjologii PAN 8° ss. 227, nlb. 5, sum.

274. Papierowa rewolucja 1976-1990. Les éditions clandestines en Pologne communiste. Untergrundverlage im kommunistischen Polen. Underground Publishing in Communist Poland. Textes réunis par Claudio Fedrigo et Jacek Sygnarski. Fribourg 1992 8° ss. 233. Bibliothèque Cantonale et Universitaire. Fribourg.

275. Parzyński Jerzy: Ruch harcerski Rzeczypospolitej 1983-1989. Kraków 1991 Krakowska Oficyna Wyd. 8° ss. 282, nlb. 1.

276. Pastusiak Longin: Dramatyczne sześć miesięcy. Od Rządu Tymczasowego RP do Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (styczeń-czerwiec 1945 r.). Toruń 1991 Wyd. Adam Marszałek 8° ss. 140.

277. Pastusiak Longin: Kraje odległe a jednak bliskie. Polska - Kanada 1945-1961. Toruń 1994 Wyd. Adam Marszałek 8° ss. 366.

278. Pawlina Krzysztof: Młodzież i jej duszpasterze w czasach zniewolenia. Warszawa 1993 Wyd. Archidiecezji Warszawskiej 8° ss. 146, nlb. 2.

279. Persak Krzysztof: Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku. Warszawa 1996 Wyd. Trio 8° ss. 223.

280. Piesakowski Tomasz: The Fate of Poles in the USSR 1939-1989. London 1990 Gryf Publ. 8° ss. 359, tabl. 32, mapy.

281. Pilch Andrzej: Losy Polaków w Austrii po drugiej wojnie światowej 1945-1955. Wrocław-Kraków 1994 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. 292, Zsf. Pol. Akad. Nauk. Komitet Badania Polonii. Bibliot. Polonijna. [Nr] 29.

282. Piotrowski Mirosław: Służba idei czy serwilizm? Zygmunt Felczak [1903-1946] i Feliks Widy-Wirski [1907-1982] w najnowszych dziejach Polski. Lublin 1994 Red. Wyd. KUL 8° ss. 372. Katol. Uniw. Lubelski. Wydz. Nauk Humanist.

283. Piśmiennictwo - systemy kontroli - obiegi alternatywne. T. 2. Pod red. Janusza Kosteckiego i Aliny Brodzkiej. Warszawa 1992 BN 8° ss. 422, nlb. 1. Bibliot. Nar. Inst. Książki i Czytelnictwa. Z Dziejów Kultury Czytelniczej w Polsce. T. 8.

284. Podlasek Maria: Wypędzenie Niemców z terenów na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. Relacje świadków. Warszawa 1995 Wyd. Polsko-Niemieckie 8° ss. 203, nlb. 1, tabl. 8. Wyd. Polsko-Niemieckie. Hist. Najnowsza.

285. Poksiński Jerzy: „TUN" Tatar-Utnik-Nowicki. Represje wobec oficerów Wojska Polskiego w latach 1949-1956. Warszawa 1992 Bellona 8° ss. 303, nlb. 1.

286. Poksiński Jerzy: Victis honos. „Spisek" w wojsku. Warszawa 1994 Bellona 8° ss. 302, tabl. s. 40.

287. Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989. Red. Anna Wolff-Powęska. Poznań 1993 Inst. Zachodni 8° ss. 462, nlb. 2, Zsf. Prace Inst. Zachodniego. Nr 59.

288. Polacy wobec przemocy 1944-1956. Praca zbior. pod red. Barbary Otwinowskiej i Jana Żaryna. Warszawa 1996 Editions Spotkania 8° ss. 384.

289. Polityczno-prawne aspekty walki politycznej i konfliktów społecznych w Polsce w latach 1980-1983. [Oprac. red. Maria Izbicka]. Wrocław 1994 Wyd. PW 4° ss. 71, sum. Prace Nauk. Inst. Nauk Ekonom.-Społ. Politechn. Wrocławskiej. [Nr] 49: Studia i Mater. [Nr] 14.

290. Polska ludność rodzima na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. (Materiały z sympozjum naukowego w Instytucie Śląskim w Opolu w dniu 25 listopada 1988 r.). [Cz. 1]. Pod red. Roberta Rauzińskiego i Stanisława Senfta. Opole 1989 4° ss. 215, mapy. Inst. Śląski. Inst. Nauk.-Badawczy w Opolu.

291. Polski przełom polityczny 1989. Między totalitaryzmem a demokracją. Materiały sympozjum politologicznego. Pod red. Andrzeja Jabłońskiego i Andrzeja Antoszewskiego. Wrocław 1990 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 369, mapy.

292. Pomoc Krajowi przez niepodległościowe uchodźstwo 1945-1990. Praca zbiorowa. Red. Roman Lewicki. Londyn 1995 Pol. Tow. Nauk. na Obczyźnie 8° ss. 144, nlb. 3. Mater. do Dziejów Pol. Uchodźstwa Niepodległościowego. T. 5.

293. Potyrała Bolesław: Oświata w Polsce w latach 1949-1956. Wrocław 1992 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 140. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1229: Prace Pedagog. [T.] 84.

294. Potyrała Bolesław: Przemiany oświaty w Polsce w latach 1944-1948. Wrocław 1991 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 137, nlb. 2. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1120: Prace Pedagog. [T.] 73.

295. Powojenne losy konspiracji na Pomorzu. Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniu 19 listopada 1994 roku. Pod red. Elżbiety Zawackiej i Ryszarda Kozłowskiego. Toruń 1995 Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej" 8° ss. 275, sum., Zsf. Bibliot. Fundacji „Archiwum Pomorskie AK" w Toruniu. T. 8.

296. Poznańska Maria Wanda: Środowiska inteligencji katolickiej wobec wizji „nowej kultury" u zarania Polski Ludowej. Kraków 1993 Nakł. UJ 8° ss. 153, nlb. 2, Zsf. Uniw. Jagiell. Rozprawy Habilitacyjne. Nr 256.

297. Poznański Czerwiec 1956. Pod red. Jarosława Maciejewskiego i Zofii Trojanowiczowej. Wyd. 2 popr. i rozsz. Poznań 1990 Wyd. Poznańskie 8° ss. 429, nlb. 3, tabl. 32.

298. Prawo karne w okresie stalinizmu. Praca zbior. Red. nauk. Genowefa Rejman. Warszawa 1995 Wyd. Uniw. Warszawskiego 8° ss. 239. Studia Iuridica. T. 27.

299. Prawo okresu stalinowskiego. Zagadnienia wybrane. Red. nauk. Michał Pietrzak. Warszawa 1992 Wyd. Uniw. Warszawskiego 8° ss. 129. Studia Iuridica. T. 22.

300. Radzik Tadeusz: Z dziejów społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945-1990). Lublin 1991 Wyd. Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej 8° ss. 104.

301. Radzikowska Zofia: Z historii walki o wolność słowa w Polsce (cenzura w PRL w latach 1981-1987). Kraków 1990 Tow. Autorów i Wyd. Prac Nauk. „Universitas" 8° ss. 32.

302. Raina Peter: Kardynał [Stefan] Wyszyński [1901-1981]. Warszawa 1993-1996 Książka Polska 8°. [T.] 1: Droga na Stolicę Prymasowską ss. 254. [T.] 2: Losy więzienne ss. 204, nlb. 2. [T.] 3: Czasy Prymasowskie: 1956-1961 ss. 238. [T.] 4: Czasy Prymasowskie: 1962-1963 ss. 220. [T.] 5: Czasy Prymasowskie: 1964-1965 ss. 327. [T.] 6: Orędzie biskupów a reakcja władz ss. 247.

303. Raina Peter: Sprawa zabójstwa Bohdana Piaseckiego. Warszawa 1989 Pax 8° ss. 96, nlb. 4, tabl. 24.

304. Raina Peter: Sprawcy uchodzą bezkarnie. Kulisy zabójstwa Bohdana Piaseckiego w świetle akt MSW. Warszawa 1993 Książka Polska 8° ss. 210, tabl. 8.

305. Romaniuk Marek: Podzwonne okupacji. Deutsche Volksliste w Bydgoszczy (1945-1950). Bydgoszcz 1993 8° ss. 210, nlb. 14.

306. Romaniuk Marian Piotr: Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia. Warszawa 1994 Pax 4° ss. 832, tabl. 152, ilustr.

307. Romanow Zenon: Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945-1947. Słupsk 1992 WSP 8° ss. 256, nlb. 1. Wyższa Szkoła Pedagog. w Słupsku.

308. [Roszkowski Wojciech] Albert Andrzej [pseud.]: Najnowsza historia Polski: 1914-1993. T. 1-2. Wyd. 5 rozszerz. i popr. Londyn 1994 Puls 8° ss. 638, nlb. 3; 1043, nlb. 4. Historia. [T.] 1.

309. Rusinek Bogdan, Szczurek Zbigniew: Konspiracyjne organizacje niepodległościowe działające na Pomorzu Gdańskim w latach 1945-1955: w świetle akt byłego Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku. Gdańsk 1994 Zw. b. Więźniów Polit. Zarząd Główny 8° ss. 254, nlb. 3, tabl. 22.

310. Rykowski Zbysław, Władyka Wiesław: Polska próba - Październik '56. Kraków 1989 Wyd. Liter. 8° ss. 310, nlb. 2, tabl. 32.

311. Rzepliński Andrzej: Sądownictwo w Polsce Ludowej. Między dyspozycyjnością a niezawis-

łością. Warszawa 1989 Oficyna Wyd. „Pokolenie" 8° ss. 161. Bibliot. Komitetu Helsińskiego w Polsce. Toż. Wyd. 2 popr. i uzup. Londyn 1990 Polonia Book Found. 8° ss. 183.

312. Sadowski Andrzej: Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców. Białystok 1995 Trans Humana 8° ss. 269, mapy.

313. Sakson Andrzej: Mazurzy - społeczność pogranicza. Poznań 1990 Inst. Zachodni 8° ss. 341, nlb. 2, Zsf. Ziemie Zachodnie. Studia i Materiały. Nr 15.

314. Sielezin Jan Ryszard: Solidarność w Jeleniogórskiem. Od Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego do Zarządu Regionu 1980-1981. Jelenia Góra 1993 KTN 8° ss. 88, tabl. 12. Prace Karkonoskiego Tow. Nauk. Nr 63.

315. Sierpień '80 w optyce mieszkańców wsi i małych miast. Sesja naukowa, Gdańsk - październik 1990. Pod red. Marka Latoszka. Gdańsk 1990 GTN 8° ss. LXIII, 174. Gdańskie Tow. Nauk. Komisja Socjolog.

316. Siwek Anna: Uniwersytet Warszawski w marcu [19]68. Warszawa 1989 Wyd. Grup Oporu „Solidarni" 8° ss. 88, nlb. 1.

317. Skodlarski Jan: Międzynarodowe stosunki ekonomiczne Polski w latach 1945-1955. Łódź 1990 Wyd. Uniw. Łódzkiego 8° ss. 276.

318. Skórzyński Jan: Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985-1989. Warszawa 1995 Presspublika 8° ss. 303, ilustr.

319. Skuza Cezariusz: Odzyskanie mienia polskiego po II wojnie światowej. Piła 1992 CSSCz-S 8° ss. 446, mapa. Centr. Szkolenia Służby Czołgowo-Samochodowej.

320. Skwarski Ryszard: Za zieloną kurtyną. PAX lat 1975-1982. Londyn 1990 Pol. Fund. Kult. 8° ss. 184.

321. „Solidarność" a wychodzenie Polski z komunizmu. Studia i artykuły z okazji XV rocznicy powstania NSZZ „Solidarność". Red. Lech Mażewski, Wojciech Turek. Gdańsk 1995 Inst. Konserwatywny im. E. Burke'a 8° ss. 226. Historia i Idee. Z. 3.

322. „Solidarność" i opozycja antykomunistyczna w Gdańsku (1980-1989). Red. Lech Mażewski, Wojciech Turek. Gdańsk 1995 Inst. Konserwatywny im. E. Burke'a 8° ss. 334. Historia i Idee. Z. 2.

323. Spór o PRL. [Aut.] Marta Fik [i in.]. Wstęp Piotr S[tefan] Wandycz. Kraków 1996 Znak 8° ss. 192.

324. Stankiewicz Tomasz: Działalność inwestycyjna państwa w Polsce w latach 1945-1947. Warszawa 1993 Wyd. UW 8° ss. 208, nlb. 1. Rozprawy Uniw. Warszawskiego. [Nr] 387.

325. Stobiecki Rafał: Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych - początek lat pięćdziesiątych). Łódź 1993 Wyd. Uniw. Łódzkiego 8° ss. 147.

326. Strzelecki Michał: Działalność opozycji parlamentarnej w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym (VII 1945 - X 1947). Toruń 1996 Wyd. Adam Marszałek 8° ss. 214.

327. Studenci Warszawy. Studium długofalowych przemian postaw i wartości. Praca zbiorowa pod red. Stefana Nowaka. Warszawa 1991 Wyd. Uniw. Warszawskiego 8° ss. 683, nlb. 1.

328. Studia nad współczesną polską myślą polityczną. Pod red. Czesława Lewandowskiego i Mariana S. Wolańskiego. Wrocław 1994 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 166, nlb. 1, Zsf. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1665: Politologia. [T.] 13.

329. Studia z dziejów polskiej myśli politycznej 1939-1956. [T.] 2. Pod red. Kazimierza Przybysza. Warszawa 1991 Ośrodek Bad. Społ. 8° ss. 157. Uniw. Warszawski. Inst. Nauk. Polit.

330. Suleja Teresa: Uniwersytet Wrocławski w okresie centralizmu stalinowskiego 1950-1955. Wrocław 1995 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 321, tabl. 6. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1743.

331. Szacka Barbara, Sawisz Anna: Czas przeszły i pamięć społeczna. Przemiany świadomości historycznej inteligencji polskiej 1965-1988. Warszawa 1990 Uniw. Warszawski 8° ss. 340, nlb. 1. Inst. Socjologii. UW. Studia nad Świadomością Hist. T. 3.

332. Szareyko Henryk: Współdziałanie społeczności wiejskich przy nielegalnej budowie obiektów sakralnych w diecezji przemyskiej w latach 1966-1980. Warszawa 1994 ODiSS 8° ss. 502, mapa.

333. Szaynok Bożena: Pogrom Żydów w Kielcach 4 lipca 1946. Wstęp Krystyna Kersten. Warszawa 1992 Bellona 8° ss. 127, nlb. 1.

334. Szczepańczyk Czesław: Związek Samopomocy Chłopskiej w latach 1944/45 - 1956/57. Kielce 1992 WSP 8° ss. 169, nlb. 2, Zsf. Wyższa Szkoła Pedagog. im. J. Kochanowskiego.

335. Śląski Jerzy: Skrobów. Dzieje obozu NKWD dla żołnierzy AK 1944-1945. Warszawa 1990 Pax 8° ss. 83, nlb. 2.

336. Świda-Ziemba Hanna: Mechanizmy znieważania społeczeństwa - refleksje u schyłku formacji. Warszawa 1990 UW 8° ss. 384. Uniw. Warszawski. Inst. Stosowanych Nauk Społ.

337. Terlecki Ryszard: Dyktatura zdrady. Polska w 1947 roku. Kraków 1991 Arka 8° ss. 163, nlb. 1.

338. Tkaczew Władysław: Powstanie i działalność organów Informacji Wojska Polskiego w latach 1943-1948. Kontrwywiad wojskowy. Warszawa 1994 Bellona 8° ss. 338, nlb. 2.

339. Tomkiewicz Ryszard: Olsztyńska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954. Olsztyn 1995 OBN 8° ss. 210, nlb. 2. Rozprawy i Mater. Ośr. Badań Nauk. im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Nr 146.

340. Topolski Jerzy: Polska dwudziestego wieku 1914-1994. Poznań 1994 Wyd. Poznańskie 8° ss. 238. Dzieje Polski. Fakty, Dylematy, Interpretacje.

341. Turkowski Romuald: Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945-1949. Warszawa 1992 Wyd. Sejmowe 8° ss. 348, nlb. 4, tabl. 32.

342. Turlejska Maria: Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie. Wyd. 3 popr., uzup. i opatrzone indeksem osób. Warszawa 1990 Niezależna Oficyna Wyd. 8° ss. 476, nlb. 2. Bibliot. Kwart. Polit. „Krytyka".

343. Turowski Konstanty: Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce. T. 1-2. Warszawa 1989 ODiSS 8° s. 321; nlb. 4, 323-590, nlb. 3.

344. Urban Kazimierz: Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970. (Z zagadnień stabilizacji życia kościelnego). Kraków 1992 AE 8° ss. 200, sum. Akad. Ekonom. w Krakowie. Zeszyty Naukowe. Seria Specjalna, Monografie. Nr 109.

345. Urban Kazimierz: Mniejszości religijne w Polsce 1945-1991 (zarys statystyczny). Kraków 1994 Nomos 8° ss. XI, 299, sum.

346. Walczak Jan: Ruch studencki w Polsce 1944-1984. Wrocław 1990 Zakł. Nar. im. Ossolińskich 8° ss. 283.

347. Wallis Aleksander: Atlas kultury Polski 1946-1980. Międzychód 1994 Eco 8° ss. 464, mapy, sum.

348. Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej. Pod red. Andrzeja Friszke. Warszawa 1994 ISP PAN 8° ss. 173. Inst. Studiów Polit. PAN.

349. Ważniewski Władysław: Walka polityczna w kierownictwie PPR i PZPR 1944-1964. Toruń 1991 Wyd. Adam Marszałek 8° ss. 182, nlb. 1.

350. Werblan Andrzej: Stalinizm w Polsce. Warszawa 1991 Fakt 8° ss. 91, nlb. 1.

351. Więźniowie polityczni na Zamku Lubelskim (1944-1954). Pod red. Aliny Gałan i Zygmunta Mańkowskiego. Lublin 1996 Czas 8° ss. 143, nlb. 1. Okręgowa Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Pol. w Lublinie.

352. Wilkoń Teresa: Polska poezja socrealistyczna w latach 1949-1955. Gliwice 1992 Wokół Nas 8° ss. 159, nlb. 1.

353. Wnuk Rafał: Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1944 do 1956. Lublin 1992 [druk.:] 1993 [B.w.] 8° ss. 182, nlb. 2. Katol. Uniw. Lubelski. Wydz. Nauk Humanist. Sekcja Historii.

354. Wojewoda Zbigniew: Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989. Kraków 1994 Nomos 8° ss. 125.

355. Wojsko Polskie w wydarzeniach grudniowych 1970 roku. Materiały z sympozjum 17 grudnia 1990 r. [Red. nauk. Edward Józef Nalepa]. Warszawa 1991 Wojsk. Inst. Hist. 8° ss. 123. Historia Militaris.

356. Wojtas Andrzej: Myśl polityczna Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w latach 1949-1962. Toruń 1991 Wyd. Adam Marszałek 4° ss. 150.

357. Wolański Marian Stanisław: Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945-1975. Wrocław 1996 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 383, sum. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1858.

358. Wolański Marian Stanisław: Środowiska emigracyjne w Londynie i Paryżu a kwestia stosunków polsko-niemieckich (1949-1972). Wrocław 1992 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 170, nlb. 1, Zsf. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1431: Politologia. [T.] 6.

359. Woźniakowski Krzysztof: Między ubezwłasnowolnieniem a opozycją. Związek Literatów Polskich w latach 1949-1959. Kraków 1990 Nakł. UJ 8° ss. 153. Uniw. Jagiell. Prace Habilit. Nr 190.

360. Woźniczka Zygmunt: Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość" 1945-1952. Warszawa 1992 Inst. Prasy i Wyd. „Novum-Semtex" 8° ss. 259.

361. Wójcik Zbigniew K[azimierz], Zagórski Andrzej: Na katorżniczym szlaku. Warszawa 1994 Polonia 8° ss. 246, tabl. 32, mapa. Deportacje z Rzeszowszczyzny do ZSRR w l. 1944-1945.

362. Wrocławskie studia z historii najnowszej. Pod red. Wojciecha Wrzesińskiego. Wrocław 1995 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 474. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1668: Historia. [T.] 118.

363. Wrona Janusz: System partyjny w Polsce 1944-1950. Miejsce, funkcje, relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego. Lublin 1995 Wyd. Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej 8° ss. 345, nlb. 3.

364. Wyniki badań - wyniki wyborów: 4 czerwca 1989. Praca zbior. pod red. Leny Kolarskiej-Bobińskiej, Piotra Łukasiewicza i Zbigniewa W. Rykowskiego. Warszawa 1990 Ośrodek Bad. Społ. 8° ss. 297, nlb. 2. Pol. Tow. Socjolog. Oddz. Warszawski.

365. Wyrwich Mateusz: Łagier Jaworzno. Z dziejów czerwonego terroru. Warszawa 1995 Editions Spotkania 16° ss. 175, nlb. 1.

366. Z badań nad dziejami Dolnego Śląska po drugiej wojnie światowej. Pod red. Stanisława Dąbrowskiego. Wrocław 1993 Silesia 8° ss. 150, nlb. 1. Uniw. Wrocławski. Inst. Nauk Polit.

367. Z badań nad polską myślą polityczną po 1945 roku. Red. Stanisław Dąbrowski. Wrocław 1992 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 160, nlb. 1, Zsf. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1221: Nauki Polit. [T.] 49.

368. Z dziejów Solidarności Podkarpackiej 1980-1990. Pod red. Bogdana Adamskiego. Krosno 1992 Zarządu Regionu Podkarpacie NSZZ „Solidarność" 8° ss. 154, nlb. 10.

369. Zabłocki Wiesław: Stan wojenny w Małopolsce. Kraków 1994 Arcana 8° ss. 360, nlb. 3.

370. Zagórski Zdzisław: Społeczeństwo Polski współczesnej. Strukturalne konsekwencje reglamentacji. Wrocław 1993 Wyd. Uniw. Wrocławskiego 8° ss. 252, r,s., rez., sum., Zsf. Acta Univ. Wratislaviensis. No 1450: Socjologia. [T.] 8.

371. Zarzeczny Józef: Koncepcje i kierunki zmian systemu politycznego w Polsce w latach 1945-1950. Wrocław 1994 Wyd. AE 8° ss. 209, Zsf. Prace Nauk. Akad. Ekonom. im. O. Langego we Wrocławiu. Nr 681.

372. Ziętara Paweł: Misja ostatniej szansy. Próba zjednoczenia polskiej emigracji politycznej przez gen. Kazimierza Sosnkowskiego w latach 1952-1956. Warszawa 1995 Trio 8° ss. 232. Rozprawy. Inst. Hist. Uniw. Warszawskiego. T. 3.

373. Ziółkowska Aleksandra: Proces Melchiora Wańkowicza 1964. Warszawa 1990 Nowe Wyd. Polskie 8° ss. 208.

374. Zostało tylko słowo... Wybór tekstów o „Kulturze" paryskiej i jej twórcach. Lublin [1990] Fis 8° ss. 148, nlb. 2.

375. Zwoźniak Zdzisław: Jak się rodziła Solidarność Region Śląsko-Dąbrowski 1980-81. Warszawa 1990 PoMost 8° ss. 271, nlb. 3, sum.

Summaries

Mass Protests in the Polish People's Republic: A Steady Process or Isolated Incidents?

Krystyna Kersten

Polish history of the past fifty years is fraught with explosions of mass social protest. The author is concerned here with the question of whether these crises (the 'Polish months') of June and October 1956, March 1968, December 1970, June 1976 and August 1980, have the character of individual outbursts of dissatisfaction with the régime's approach in mainly economic matters, or whether they represent a steady flow of events with a social basis, which was the clear conflict between society's desires and the reality of the Polish People's Republic. A comparative analysis of mass demonstrations has lead the author to choose the second thesis, namely that the manifestations of rebellion were the culmination of continual revolt against the system of government.

The article also inquires into the sources of protest, the groups which took part in them, and particularly the relations between the workers and the intelligentsia. Although in forming the political opposition in the Polish People's Republic the leading role was played by the intelligentsia, the mass demonstrations were the workers' achievement. The rapprochement between labour leaders and the intelligentsia in the opposition, beginning in 1976, created the basis for Solidarity's success, and made it a nation-wide movement. The basic disagreement between the official ideology, which had raised the working class to the sovereign 'national holder of power', and the actual status of this social group, led to the workers feeling they had been deprived. An awareness of their own power and unfulfilled basic needs induced them to demand their rights.

The author, however, takes issue with the view that the only motivation for worker resistance was dissatisfaction with working conditions and with their standard of living, while the political content was introduced from the outside. Economic demands, she believes, were clearly the most frequent catalyst of the whole process, nevertheless the social upsurge was accompanied by slogans and demands of a political nature, which sometimes (for example in 1956 and in 1980) took a directly revolutionary form. In the mass uprisings against Communist power an important role was played by patriotic and religious demands and symbols, which, in the consciousness of the participants, gave these manifestations the dimension of national uprisings.

In her analysis the author pays special attention to the international context of these events, particularly the USSR's view of the Polish crisis.

Mass social demonstrations were an important factor in the erosion of the Communist system and in the last phase of its destruction. Together with other forms of resistance they forced the régime to make its final concessions and to recognize various rights. The workers' rebellions also compromised Communist ideology and helped to bring about the régime's downfall.

From Cooptation to Negotiation: Reflections on Beginning the Process of Systemic Change in Poland, 1986-89

Andrzej Paczkowski

The description and analysis of events which led to the implosion of the Communist system continue, particularly in the field of political science, to be the subject of many academic studies whose authors search the recent past for elements which have formed the present. Much less frequently have they been the concern of historiography, because historians seek to answer the question 'How did it happen?', rather than 'What are the long-term consequences?' In the Polish case, historians have a great deal to study, because many important documents have been published and a significant number of the principal actors have published their memoirs.

The present article is based on the most recent records to have been 'discovered', and its aim is to describe the decision-making mechanism in the supreme organs of the Polish Communist Party in the late 1980s. The author also attempts to compare the process of abandoning the system of 'real-existing' socialism in Poland with a general model (which he calls the O'Donnell-Schmitter model) of the transition from dictatorship to democracy. Analysis of primary sources enables one to state that the primary aim of the group around General Jaruzelski was to lead the country out of crisis by means of economic reforms within the system and to ensure them by expanding their base of control through cooptation. The decisions to commence these changes, adopted in mid-1986, were linked with the beginning of similar tendencies in Moscow (*uskorenie*, *perestroika*). This approach was tried until the early summer of 1988, and only after it had failed was it decided (in August 1988) to begin negotiations with the opposition. After short periods of 'thaw', including the formation of the Rakowski government on 24 September 1988, which was in favour of the tactic of unnegotiated cooptation, this mechanism culminated in the Round Table Talks held from February to April 1989. It is symptomatic that because of failures, the road to reform led to a weakening of the system's legitimacy and to a gradual decline in the authority of the Communist Party. This weakness became apparent in the outcome of the 'contractual' elections of 4 June 1989 (in which the Communists allowed some seats in the Sejm to be held by elected non-Communists).

The author emphasizes the importance of the influence that individual, almost accidental events had on the decision-making process (for example, the televised Wałesa-Miodowicz debate of 30 November 1988), and he also stresses the role played by psychological aspects. Apart from the 'model' factors – the steady social pressure and significant polarisation in each of the two competing camps (reformers versus hardliners, moderates versus radicals) – an important role in the process was played by the Roman Catholic Church, which was considered both the representative of social desires and

a middle-man. The disastrous decline in the Communist Party's authority, its loss of ability to mobilize the masses, and the near absolute impossibility of a 'second state of emergency' (because the Brezhnev doctrine had been revoked) forced the Jaruzelski leadership to retreat so far that in mid-August 1989 (when Tadeusz Mazowiecki was named Prime Minister of the 'Great Coalition') the critical point had been passed, and the intended reform turned into the process of forming a new system.

Opposition and Resistance in Post-War Polish History
Andrzej Friszke

Opposition and resistance to the imposed Communist organs of power were present throughout the fifty years of Poland's history since the end of World War II. Although the two are similar phenomena, they are not identical, and it is sometimes hard to draw a clear line between them. The author defines 'resistance' as spontaneous, unorganized and undirected protest to an imposed political and ideological order, which is often linked with the defence of traditional values. 'Opposition', on the other hand, is understood as an organized or intellectual activity, aiming to bring down the system or to reform it by limiting the Communist Party's monopoly on power, and making society sovereign again.

In the period 1944-7, the opposition to the new Communist government which had been introduced into Poland with the Red Army took the form of armed struggle and legal opposition. The expression of general social resistance in the 1946 referendum was a protest against the Communist platform (the referendum results, however, were falsified). At the height of Stalinism, when no legal opposition could resist, it was possible only to sit tight in a position of social resistance. This was manifested in any action which the régime considered unorthodox, such as the boycott of official state rituals or listening to Western radio broadcasts. In the period when the totalitarian régime was being established, rural resistance to collectivisation was very important, as were all forms of opposition to secularism and atheism in defence of the Christian faith and the Church. Throughout the period under discussion there was socio-economic resistance, expressed primarily as strikes and workers' rebellions (in 1956, 1970, 1976 and 1980). Another form of resistance to Communist power was the defence and cultivation of national traditions, including the struggle for independence. The year 1956 saw the emergence of a new opposition group, predominantly intellectual, which strove for the liberalisation of the existing system. In opposition centres active throughout Poland with the waning of Stalinism, one can perceive three main streams of ideas: revisionist, liberal and Roman Catholic. An important role was played also by radical groups of young people who were connected both with revisionism and with the right-wing stream emphasizing independence.

The events of 1968 pacified the centres of political opposition, and they were not reborn until the mid-1970s. The workers' demonstrations in 1976 occurred while the intelligentsia was coming out against the constitutional amendments. The first public, albeit illegal, political groups emerged, which aimed to limit the extent of Communist power by building free enclaves within society. These became the basis of the Solidarity movement which emerged in 1980.

The Polish Peasantry and Collectivisation

Dariusz Jarosz

The history of the forced collectivisation of Polish agriculture in the years 1948-56 constitutes an interesting 'laboratory' for research into social attitudes and approaches to the Communist organs. The model of collectivisation adopted in the summer of 1948 assumed the existence of three types of production collectives and State Machine Centres, whose task was not only the mechanisation of farm work but also political work among the peasants. The development of the production collectives, the Polish equivalent of the Soviet kolkhoz, was centrally planned: in the autumn of 1948 it was assumed that collectivisation in the period 1950-55 would include thirty-five per cent of the farms and the remainder over the next five years. Mounting pressure on collectivisation and, at the same time, peasant resistance, prompted the régime's local organs to employ repression and administrative means to force the peasants into collectives. The authorities used various methods, including swindles and cajoling, administrative bullying, threats, beatings, physical abuse and imprisonment, in an effort to get farmers to join collectives. The use of force, though officially condemned in public as a 'deformation' in the districts of Gryfice and Drawsko in 1950-51, was the general practice.

Collectivisation took the Polish peasantry by surprise and aroused grave fears amongst the peasants that they would lose their land and other property. Unrest intensified the negative stereotype of the Soviet kolkhoz. A typical expression of the peasants' fear consisted of the spreading of far-fetched rumours and the buying up of everyday goods. The agitators, who travelled from the towns to the countryside, and the organizers of the collectives, who lived in the villages, made their hostility to the peasants clear, and they became the objects of aggressive attacks. Particularly strong resistance was provoked by government employees surveying land designated for collectivisation; on many occasions peasants came out violently against them. Violent protests occurred most frequently when taking land from peasants and ploughing new balks on the land. These acts of resistance were sometimes of a mass nature, with the participation of peasants from several neighbouring villages.

Ultimately, the collectivisation plans were never fully realized. In 1956, at their peak, the collectives owned eleven per cent of the country's peasant holdings. At the end of that year, as soon as it became possible, eighty-five per cent of the total 10,000 collectives were disbanded.

Reviews

Polish Historiography on the 'Expulsion' of the Germans

Włodzimierz Borodziej

The inverted commas in the title of this article indicate the controversial nature of the question of the forced migration of the Germans in Poland. Expulsion (*Vertreibung*), the accepted term in Germany, was not used in Polish historiography in the period of the Polish People's Republic, because it was burdened with political connotations. The discussion about what forced migration of the German population from the territory east of the Oder-Nisa line was from a Polish point of view did not have positive effect before

1989. Now, however, debate is more lively. Most publications on the re-settlement of the Germans are from the late 1960s and in the 1990s. In characterizing the older literature on the topic, the author of the present article differentiates between the three basic models of interpretation used when discussing the topic, which he calls the 'Minimalizing', 'Potsdam' and 'Migrational' models.

The first interpretation is defined by the tendency to marginalize the entire phenomenon. The second places the emphasis on its genesis and on international law. The third interpretation focuses on the actual process of re-settling the German population, its organisation and the demographic consequences. The common features of the literature before the Changes of 1989 were the one-sidedness of picture of the re-settlement, keeping quiet, and capriciousness in the interpretation of records. This was in part the result of censorship, of limited access to records, and of some historians' personal convictions. During the Cold War, literature concerned with the re-settling of the German population had a political role of persuasion – its task was to forestall the reproaches being made against Poles and Poland in the West German literature. The greatest distortion of the picture of the 'expulsion' appeared in relation to Polish attitudes to the Germans, the relation of Poles to Germans and the circumstances surrounding the re-settlement. The stereotype of the 'bad Germans' was created (emphasising in particular the topic of the anti-Hitler underground) and 'good Poles' (the myth of the unusually humane course of the re-settlement process).

The literature emerging in the 1990s has been conducting a revision of the existing picture of the circumstances surrounding the transfer of the Germans, and has taken on new research tasks. It is, of course, linked with the end of censorship, but other factors are probably of equal importance: the revision of the entire 'official' picture of the Polish People's Republic, a changed sensitivity to the problem of national minorities, and the end of the need of a picture of the Germans as the enemy. The most recent historiography is concerned largely with the Germans in the interim period after the Poles had resumed power in Poland but before the expulsion had begun; it emphasizes the drastically repressive nature of the system. Research topics, including the motives and mechanisms of the economic exploitation, the discrimination and repression the Germans were subjected to, and the history of the labour camps which a significant number of the German population had gone through, are being explored for the first time. Historians are also attempting to reconstruct the Soviets' activities. Of particular import is the question of the deaths caused by the 'expulsion'. Earlier knowledge, based on official data on deaths during the deportations, is quickly proving to be out-dated; but the absence of new research does not allow for confirmation of German estimates. A feature typical of the current research is the examination of the forced migration from a wider perspective and against the background of other migrations in the same period. It is shifting the focus to the similarities and connections between the fate of the German and Polish populations and the Jewish and Ukrainian populations.

A highly important and extremely difficult task of contemporary historiography and journalism is to place the 'expulsion' within the history of Poland together with the questions of political and moral responsibility.

Caterpillars and Butterflies: New Histories of the Polish People's Republic, 1944-89

Wiesław Władyka

Contemporary history arouses fervent emotions in Poland, and is an area of interest for society. The picture of the past is a subject of disputes, and serves to provide various kinds of ideological and political legitimisation. The author of this article presents the latest syntheses of post-war Polish history. He reviews recent histories by Wojciech Roszkowski, Jerzy Eisler, Antoni Czubiński, Zbigniew Jerzy Hirsz and Andrzej Paczkowski. The common feature of these publications is that they are a kind of synthesis of previous monographs. In view of the lack of basic contributions and monographs, the authors could rarely draw from existing research results. Their conclusions, therefore, are often pioneering. All the more reason, the reviewer believes, for them to equip their work with critical footnotes, which, however, they generally do not have.

Roszkowski's *Historia Polski 1914–1991* (1991) presents the panorama of twentieth-century Polish history, from the beginning of World War I to the present. It is the largest and best prepared of those being reviewed here. It contains information from the fields of economics, international relations and internal politics, sociology, the arts and culture, and propaganda. Roszkowksi's view of the Polish People's Republic is a highly critical one.

Eisler's *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989* (1992) is more modest in scale, and as its title suggests it is a outline of the history of the Polish People's Republic. It tends, however, to remain on the level of historical narration. Eisler is also critical of the Polish People's Republic. The reviewer considers the best part of the book to be its section on the 1960s, because here the author, who has also published a monograph on this period is most sensitive.

The large synthesis by Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski 1944–1989* (1992), moves along a chronological axis, yet, believes the reviewer, it lacks a sense of narrative. Its author, who makes no secret of his left-wing outlook, avoids drawing any one great socio-economic or even political conclusion about the People's Republic. The book's strength is that its author is well-acquainted with the political struggles of Poland's power élites.

The material in Hirsz's *Polska między II a III Rzeczypospolitą* (1993) is organized by topic, but, feels the reviewer, the author has not used this device for a thorough-going analysis; instead he is content merely to describe the facts. The reviewer, therefore, ranks it as the weakest of the books discussed here.

Paczkowski's *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989* (1995) distinguishes itself by its clear line of argumentation and by its style. The author begins the story in 1939, pays a good deal of attention to the creation of the Polish People's Republic, and, relying largely on his own research, describes the building of the totalitarian system (the period up to 1956 takes up half the book). The work's strong point is the parallel description of events in Poland and amongst the Polish émigrés. In Paczkowski's description of Polish history, the reviewer perceives the following structure: the Communists' assumption of power, the attempt to control society, the loss of social support and, ultimately, the loss of power.

All the syntheses described in this article are records of mainly political history. The reviewer points to substantial problems which call for further research, such as Polish-Soviet relations and the mechanisms of dependence, the internal political struggle and the conception of the management of power, as well as the relations between those in power and society.

Documents

The Sino-Polish Talks of January 1957

Krzysztof Persak

In October 1956, at the time of the crisis in relations with the Soviet Union and of an imminent Soviet military intervention, Poland found an unexpected and exotic ally. The support, which the leadership of the Chinese Communist Party provided to Poland, opened the way to several years of rapprochement between the two countries. It was expressed in the visit to Poland by the Chinese Prime Minister and Foreign Minister, Chou En Lai, in January 1957.

The present document, published for the first time, is an almost verbatim record of talks between the First Secretary of the Polish Communist Party Władysław Gomułka and his Chinese guest. The record is appended with the note 'made precise by Wł. Gomułka', so it is safe to assume that it was authorised by the Polish First Secretary. The most important part of the document is Gomułka's detailed report on talks with a delegation of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU), held in Warsaw on 19 October 1956, whose actual minutes have never been published. Also important is Gomułka's assessment of political developments in 1956 and of Polish internal politics before the elections to the Sejm to be held on 20 January 1957. The Chinese were strongly in favour of slowing down the Polish leadership's reforms, because they feared excessive liberalisation. Other issues discussed were the international situation and the desired form of relations between the states of the socialist camp. Both leaders expressed criticism of Soviet 'great power chauvinism'.

Sources and Institutions

The Records of the Central Committees of the Polish Workers' Party, 1944-48, and of the Polish United Workers' Party, 1948-90, in the New Records Archive

Włodzimierz Janowski

In 1990, the New Records Archive (Archiwum Akt Nowych) took over the holdings of the former Central Archive of the Central Committee (CC) of the Polish United Workers' Party (PUWP), which had contained, among other things, the records of the central committees of the Polish Workers' Party (PWP) and the PUWP. The author describes their internal structure and the importance of the authors of these records, as well as the growth in the number of records and classification, as well as the state in which they have been preserved, and he acquaints the reader with the contents of both archival collections. The place of the Communist Party in the state's political system cannot be emphasized enough.

The PWP had a hegemony over the other parties, and its successor, the PUWP, acquired a virtual monopoly to which the state organs were subordinated. One of the basic instruments in the administration of power was the system of nomenclatura positions in the state bureaucracy (the apparat) and in social organisations. From 1952 to 1989, between seventy-six and ninety-two per cent of the main offices were subject to Party approval.

In the former main archive of the CC of the PUWP there was a record group containing documents of the CC of the PWP from the years 1944-48. It contains 1,881 records (fifty-one metres of material). This group is divided into twenty-four sub-groups which correspond to the structure of the régime and its executive. The part of the collection of documents of the CC of the PUWP from 1948-70 (originally collection No. 237) has been organised similarly. This part of the archive contains 14,675 documents (315 metres), and is divided into thirty-nine groups designated with Roman numerals corresponding to the structure of the Party apparat. After the documents of the PUWP were transferred to the New Records Archive, the processing began of the remainder of the documents which had not been part of the previous central archive of the CC of the PUWP. This work is still being carried out, and the processed parts are gradually being made accessible to the public. The overall collection contains about 130,000 individual documents (about 1,300 metres).

The content of both collections is unusually diverse in both form and content, and corresponds to the entire spectrum of the leadership and apparat of the Communist mono-party. Generally speaking, one can distinguish between material related to the work of the Party in the narrow sense and that which relates to the operation of its apparat, the political system, and society.

Documents Related to Poland from the Russian Archives in the Post-Soviet Era

Wojciech Materski

The fact of being Russia's neighbour has almost always manifested itself in Polish history. After the Soviet aggression of 1939, for example, Poland found itself in the sphere of Soviet influence for more the next fifty years. Records in the Russian archives, particularly documents originating in Soviet institutions and those taken as booty from Poland are, therefore, of great importance. With the break-up of the Soviet Union, it has finally become possible to make use of them; agreements between the archives of both countries have become the basis for Polish historians to gain access to material in Russian archives.

The author of this article characterizes the main record groups acquired as a result of recent research efforts, describes the most important volumes of documents published, and points out the limitations on access to records. The most voluminous publications are the fruit of several years of work by the Military Archival Commission. Of particular importance has been the collaboration between the KARTA centre and the Russian Memorial. Documents are also being searched for as part of various research programmes. A special collection acquired from the former Soviet archives comprises the set of documents which the Russian organs have given to Poland as a political gesture. (These records relate to decision-making in the Katyń massacre, documents on the Poles in the

East from 1939-52, and the so-called 'Suslov collection' concerned with the Soviet attitude to martial law in Poland).

The larger of the record groups so far acquired from Russian archives are concerned with the Polish-Bolshevik war of 1920, the activity of the Red Army during its aggression against Poland in 1939, the fate of Polish POWs and of persons imprisoned and deported during World War II, the deportation of Polish citizens to the Soviet Union during and after the war, as well as their repatriation, NKVD repression and operations against the Polish underground in the periods 1939-41 and 1944-50, the aggressive attitude of the Red Army on Polish territory (including its attitude to the Warsaw Uprising), and the history of Polish military units in the USSR during World War II. The documentation related to the Katyń massacre is especially important. By contrast, the record group consisting of recently accessible material on the mutual relations and the mechanism of Poland's dependency on the USSR after 1950 is inconsequential.

The author pessimistically concludes that the high-point of accessibility to Russian archives has now passed. Many important documents may, on the other hand, still be discovered in the archives of Lithuania, the Ukraine and Byelorussia.

The Military Archives Commission's Work in the Archives of the Russian Federation

Andrzej Chmielarz

The Military Archives Commission was established by the Polish Ministry of Defence in 1992. Its mandate was to conduct thorough research in the Russian archives with an eye to military history. The research concerned the fate of soldiers in the Polish Army and of members of the independent underground, from 1939 to 1947, as well as the activity of the Red Army and NKVD on Polish territory. Research was also related to the archival material taken as war prizes by the Red Army during its attack on Poland in 1939, along with the appropriation of German documents. The research was conducted in the central Russian archives and then in the archives of Byelorussia and Lithuania. It was related primarily to documents on Polish POWs and internees (no personal documentation on victims of the Katyń massacre was found) and documents related to burials. Other research areas included documentation related to the preparation and course of Soviet aggression in Poland in 1939, the activity of the NKVD on Polish territory after 1944, and, related to this, the post-war Soviet repression of Poles.

As a result of four year's work the Military Archives Commission managed to obtain more than 600,000 copies of documents from Russian archives. The present article contains a list of the sixty-three record groups constituting the collection which is deposited in the Central Military Archives, Warsaw.

A Guide to Institutions Concerned with Post-1945 Polish History

Krzysztof Persak

The guide provides information on more than a dozen research institutes concerned with contemporary Polish history. Apart from addresses, it states the topics of current research,

recent conferences, and titles of important work in the field published during the last three years. The guide was compiled from data taken from questionnaires sent out in the autumn of 1996. It concludes with a list of archives relevant to research into contemporary history.

Bibliography

A Select Bibliography of Polish History, 1944-89: Books and Articles Published from 1989 to 1996

Wojciech Frazik

This bibliography contains 357 entries on the important Polish works on Polish history from 1944 to 1989, published from 1989-96 (work that was essentially free of censorship – an institution abolished in 1990).

Contributors

Włodzimierz Borodziej (1956) is a professor in the Historical Institute of Warsaw University. He is concerned with twentieth century Polish and general history. His publications include *Terror i polityka. Policja niemiecka a polski ruch oporu v GG 1939-1944* (1985) and *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska v stosunkach międzynarodowych 1945-1947* (London 1990).

Andrzej Chmielarz (1950) is a researcher in the Institute of Military History at the Polish Academy of Sciences. His special interest is the history of the independent Polish underground, 1939-47. His publications include *Spiska 14. Aresztowanie generala „Grota" – Stefana Roweckiego* (1982) and, as co-author, *Polska Podziemna 1939-1945* (1991).

Wojciech Frazik (1962) is a researcher in the Historical Institute of the Polish Academy of Sciences, where he is concerned with contemporary Polish history, particularly the topics of *samizdat* and Polish political emigration.

Andrzej Friszke (1956) is an historian and researcher in the Institute of Political Science at the Polish Academy of Sciences, where he is concerned with contemporary Polish history. He is the author of *Opozycja polityczna v PRL 1945-1980* (1994), *Polska Gierka* (1995), and *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956-1957* (1997).

Włodzimierz Janowski (1954) is employed in the Archiwum Akt Nowych, Warsaw, and is concerned with the twentieth-century Polish political history.

Dariusz Jarosz (1959), a researcher in the Historical Institute of the Polish Academy of Sciences, is concerned with the social history of Poland during the Stalinist period. He is the author of *Obraz chłopa w krajowej publicystyce czasopiśmienniczej 1944-1959* (1994), and, with Marie Pasztor, *W krzywym zwierciadle. Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949-1956* (1996).

Krystyna Kersten (1931) is Professor of Contemporary History in the Historical Institute of the Polish Academy of Sciences. She is concerned particularly with the history of Poland

since 1944, and has published widely including *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22 VII 1944-31 XII 1944* (1965); *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej* (1974); *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948*, (Paris 1986); *Jałta v polskiej perspektywie*, (London 1989); *Polacy-Żydzi-Komunizm. Anatomia półprawd 1939-68*, (1992); *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944-1956* (London 1993).

Wojciech Materski (1944), an historian and political scientist, is a researcher in the Institute of Political Science at the Polish Academy of Sciences. He is concerned with twentieth-century Polish and general contemporary history. He has published widely, including *Bolszewicy i samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917-1925)* (1989), *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918-1939* (1994) and *Georgia Revidiva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921* (1994).

Andrzej Paczkowski (1938), an historian, is Professor in the Institute of Political Science at the Polish Academy of Sciences. He specializes in contemporary Polish history, and is the author of *Stanisław Mikołajczyk, czyli klęska realisty: Zarys biografii politycznej* (1991) and *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989* (1995).

Krzysztof Persak (1968), an historian, is a researcher in the Institute of Political Science at the Polish Academy of Science. His field is the contemporary political and social history of Poland. He is the author of *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku* (1996).

Wiesław Władyka (1947) is Professor of History in the Polish Academy of Sciences and at Warsaw University. His speciality is contemporary Polish history. He publishes in the weekly *Polityka*, and his monographs include *Działalność polityczna polskich stronnictw konserwatywnych v latach 1926-1935* (1977); *Krew na pierwszej stronie. Dzienniki senzacyjne II Rzeczypospolitej* (1982) and, with Zdysław Rykowski, *Polska próba: Październik '56*, (1989).

Contents

Krystyna Kersten	Mass Protests in the Polish People's Republic: A Steady Process or Isolated Incidents?	215
Andrzej Paczkowski	From Cooptation to Negotiation: Reflections on Beginning the Process of Systemic Change in Poland, 1986-89	233
Andrzej Friszke	Opposition and Resistance in Post-War Polish History . .	265
Dariusz Jarosz	The Polish Peasantry and Collectivisation	292
Reviews		
Włodzimierz Borodziej	Polish Historiography on the 'Expulsion' of the Germans	306
Wiesław Władyka	Caterpillars and Butterflies: New Histories of the Polish People's Republic, 1944-89 .	327
Documents		
Krzysztof Persak	The Sino-Polish Talks of January 1957	338
Sources and Institutions		
Włodzimierz Janowski	The Records of the Central Committees of the Polish Workers' Party, 1944-48, and of the Polish United Workers' Party, 1948-90, in the New Records Archive	367

Wojciech Materski — Documents Related to Poland from the Russian Archives in the Post-Soviet Era 378

Andrzej Chmielarz — The Military Archives Commission's Work in the Archives of the Russian Federation 390

Krzysztof Persak — A Guide to Institutions Concerned with Post-1945 Polish History 397

Bibliography

Wojciech Frazik — A Select Bibliography of Polish History, 1944-89: Books and Articles Published from 1989 to 1996 412

Summaries 431

This 'Polish' issue of *Soudobé dějiny* is the result of close collaboration between the Institute of Contemporary History, at the Czech Academy of Sciences, and the Institute of Political Studies, at the Polish Academy of Sciences. In mid-1996 we turned to our Polish colleagues, requesting them to prepare all the contributions for an entire issue of our journal which would include each of its usual sections. Our intention here has been to acquaint Czech readers with the field of contemporary Polish history – its main topics, institutions, sources and research results – in the form of scholarly essays and a select bibliography.

The contributions presented here are testimony to the high standards of Polish historiography. They are valuable both as a sum total of information, and as a source of much inspiration in terms of methodology. In this sense they will undoubtedly be of great use to Czech scholars of contemporary history, who in many ways have only recently begun to discover topics their Polish colleagues have already made considerable headway in, and are just learning of approaches already by now common in Polish historiography.

We decided not to change anything in the structure of the number, nor to add anything to what we received from Warsaw. (For technical reasons we have left the Bibliography in its original form following Polish rules of bibliography.) Our job has been solely to ensure high-quality translations of the contributions into Czech.

The Polish editors of this, the second issue of *Soudobé dějiny* for 1997, are Krystyna Kersten, Andrzej Paczkowski and Krzysztof Persak – all senior researchers in the Institute of History and the Institute of Political Studies (both of the Polish Academy of Sciences).

Vilém Prečan

Autorům

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, materiály, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbou, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit".
4. Poznámkový aparát připojte ve WP jako poznámky pod čarou, v T602 na konec rukopisu.
   a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura.
   b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, počet stran. **Pro recenzi, anotaci apod.**: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působiště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

PE 6469

